

“คนดี สำคัญกว่าทุกสิ่ง”: ญาติธรรมกับการสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุในสังคมไทย

พ.ศ. 2475 -2529

นางสาวทิวาพร อภัยพัฒน์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR) are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2560

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“GOOD PEOPLE ARE THE MOST IMPORTANT”: FOLLOWERS AND THE ESTABLISHMENT
OF ACCEPTANCE OF BUDDHADASA BHIKKHU IN THAI SOCIETY, 1932-1986

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2017

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

“คนดี สำคัญกว่าทุกสิ่ง”: ญาติธรรมกับการสร้างการ
ยอมรับพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย พ.ศ. 2475 -2529

โดย

นางสาวทิวาพร อภัยพัฒน์

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วาสนา วงศ์สุรวัฒน์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

ศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณมา สถาอานันท์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร. กิ่งกาญจน์ เทพกาญจนา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาวรรณ เรืองศิลป์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วาสนา วงศ์สุรวัฒน์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(ศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณมา สถาอานันท์)

.....กรรมการ

(ดร. ตุลย์ อิศรางกูร ณ อยุธยา)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(ดร. สายพิน สุพุทธมงคล)

ทิวาพร อภัยพัฒน์ : “คนดี สำคัญกว่าทุกสิ่ง” : ญาติธรรมกับการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย พ.ศ. 2475 -2529 (“GOOD PEOPLE ARE THE MOST IMPORTANT”: FOLLOWERS AND THE ESTABLISHMENT OF ACCEPTANCE OF BUDDHADASA BHIKKHU IN THAI SOCIETY, 1932-1986) อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผศ. ดร. วาสนา วงศ์สุรวัฒน์, อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: ศ. ดร. สุวรรณ สถาอานันท์, 259 หน้า.

บริบทสังคมไทยในทศวรรษ 2470 ถือเป็นยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนผ่านทางสังคม โดยเฉพาะการเมืองไทย กลุ่มข้าราชการอย่างคณะราษฎรเข้ามามีบทบาทในการบริหารและดำเนินนโยบายพัฒนาสังคมไทยไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้พระสงฆ์หนุ่มนามพุทธศาสนิกชนได้ประกาศเจตนารมณ์ที่จะเผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ที่เกิดจากการศึกษาหลักพุทธธรรมด้วยตนเอง ผลงานการประพันธ์ของพุทธศาสนิกชนได้รับการยอมรับจากกลุ่มข้าราชการไทยและปัญญาชนไทยในทศวรรษ 2470 จากบริบทของสังคมไทยที่เกิดการตื่นตัวในการศึกษาพุทธศาสนาไทย ปัญญาชนไทยจำนวนหนึ่งได้หันมาสนใจศึกษาพุทธศาสนาที่มีคำอธิบายสอดคล้องกับหลักเหตุผล พวกเขาพิจารณาตัวเป็นญาติธรรมของพุทธศาสนิกชน

วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาบทบาทของกลุ่มญาติธรรมที่สนับสนุนพุทธศาสนิกชนให้ประสบความสำเร็จในการเผยแพร่พุทธศาสนา กลุ่มญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนมีความแตกต่างในอาชีพและอุดมการณ์ทางการเมืองถือเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มญาติธรรมสงฆ์ที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีชื่อเสียงและบทบาททางการเมืองชัดเจน แต่พวกเขาสามารถเชื่อมโยงความศรัทธาที่พระสงฆ์รูปเดียวกันได้อย่างไม่เป็นปัญหา พุทธศาสนิกชนมีวิธีการรักษาสัมพันธ์ภายในกลุ่มญาติธรรมด้วยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของพวกเขาไปที่ประเด็นความสนใจในการศึกษาธรรมมากกว่าแนวคิดทางการเมืองของพวกเขา หัวข้อบันทึกประจำวันเรื่อง“คนดีสำคัญกว่าทุกสิ่ง”เป็นผลงานเขียนของพุทธศาสนิกชนที่แสดงให้เห็นทรศนะของท่านในการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่ว่าแนวคิดทางการเมืองไม่ใช่สิ่งที่พุทธศาสนิกชนให้ความสำคัญในการประเมินคุณค่าและตัดสินบุคคล แต่ธรรมทางศาสนาเป็นสิ่งที่ทำให้คนเป็นคนดี ดังนั้นแล้วบุคคลใดที่ศึกษาพุทธศาสนาก็สามารถเป็นญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนได้

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา 2560

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาหลัก

ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาร่วม

5780125022 : MAJOR HISTORY

KEYWORDS: BUDDHADASA BHIKKHU / FOLLOWERS / GOOD PEOPLE / THAI INTELLECTUAL

THIWAPORN APAIPAT: “GOOD PEOPLE ARE THE MOST IMPORTANT”: FOLLOWERS AND THE ESTABLISHMENT OF ACCEPTANCE OF BUDDHADASA BHIKKHU IN THAI SOCIETY, 1932-1986. ADVISOR: ASST. PROF. WASANA WONGSURAWAT, Ph.D., CO-ADVISOR: PROF. SUWANNA SATHAANAND, Ph.D., 259 pp.

Thai society in the 1930s is considered a period of transition. Especially in terms of politics, bureaucrats such as members of the People's party came to play important roles in administrating and executing development policies in the modernizing Thai society. During that time, a young monk known as ‘Buddhadasa Bhikkhu’ announced his intentions to spread Buddhist knowledge in a new way, which he had discovered through studying the Buddha’s teaching on his own. Buddhadasa’s writings were widely accepted by Thai civil servants and intellectuals in the 1930s. This was because of a revival of enthusiasm in learning Thai Buddhism in Thai society during that period. Some Thai intellectuals came to be interested in studying Buddhism through logic and reason. They then proclaimed themselves as Buddhadasa’s followers.

This thesis investigates the role of followers who supported Buddhadasa Bhikkhu and contributed to his success in spreading Buddhism. Buddhadasa’s followers come from all walks of life and from a great variety of political standings. A unique characteristic of Buddhadasa’s followers is that they consist of intellectuals with different political ideas and yet they are able to relate to one another though faith in the same monk without difficulty. Buddhadasa’s way of maintaining good relationship among his followers was to connect them through their interest in learning Buddhism rather than their political leaning. One of his personal journals is titled “Good people are the most important”. This clearly shows Buddhadasa’s attitude in connecting with people. He did not evaluate or judge people from their political ideas. He believed that religious teachings make people into good people. Hence, anyone who studies Buddhism could be a follower of Buddhadasa Bhikkhu.

Department: History

Field of Study: History

Academic Year: 2017

Student's Signature

Advisor's Signature

Co-Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

การประสบความสำเร็จในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ผู้เขียนกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วาสนา วงศ์สุรวัฒน์ อาจารย์ที่ปรึกษาผู้ที่ไม่เคยทอดทิ้งผู้วิจัยในวันที่หลงทางอยู่ในห้วงความคิด กราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณมา สถาอานันท์ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วมผู้ให้ข้อชี้แนะแนวทางสว่างให้ผู้เขียนออกจากภวังค์

กราบขอบพระคุณอาจารย์เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ผู้ให้คำปรึกษาและความช่วยเหลือแก่นักศึกษาผู้นี้เสมอมา

ขอบคุณเจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญที่คอยเอื้อเฟื้อและให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีตลอดมาโดยเฉพาะ พี่โก้ ผู้จัดการหอจดหมายเหตุที่ให้ความช่วยเหลือน้องคนนี้เสมอ ขอขอบคุณอดีตเพื่อนร่วมงานผู้กลายเป็นกัลยาณมิตรที่ดีเสมอมาอย่างพี่กระแต, พี่เฉียบ, พี่ทอม, และฝ้าย

ขอบคุณพี่ๆ จากสถาบันไทยศึกษาผู้ให้ความช่วยเหลือในการวางแผนทำวิทยานิพนธ์และการจัดทำE-THESIS

ขอบคุณเพื่อนสมัยปริญญาตรีผู้ให้ความช่วยเหลือด้านการตรวจทานงานเขียนอย่าง เมย์, โอลีฟ, เวย์ ขอขอบคุณมิตรภาพที่เกิดขึ้นที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้จากเพื่อนร่วมรุ่นปริญญาโท 2557 โดยเฉพาะ พุม น้องร่วมสถาบันปริญญาตรีและเพื่อนร่วมอุดมการณ์ปริญญาโทผู้คอยรับฟังความฟุ้งซ่านและแบ่งปันความทุกข์ใจทุกซอกทุกกาย

การประสบความสำเร็จในชีวิตของบุคคลหนึ่งๆ ย่อมเกิดมาจากการสนับสนุนของกลุ่มคนผู้อยู่เบื้องหลังครอบครัวคือสถาบันที่สำคัญที่สุดในชีวิตผู้เขียน ขอขอบคุณพ่อกับแม่ที่ให้โอกาสทางการศึกษาและไม่เคยหมดหวังในตัวลูกคนนี้ ขอขอบคุณน้องชายที่ทำหน้าที่ลูกที่ดีแทนผู้เขียนสุดท้ายขอบคุณครอบครัวบางใหญ่ พี่ซิมที่เคียงข้างให้กำลังใจและเป็นທີ່ปรึกษาทุกเรื่อง

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	6
1.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
1.4 วัตถุประสงค์เพื่อศึกษา.....	24
1.5 เหตุผล ทฤษฎีสำคัญ หรือสมมุติฐาน.....	24
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	25
บทที่ 2 ธรรมเนียมจำเป็นแก่การพัฒนา : พุทธศาสนิกชนกับการปฏิรูปพุทธศาสนา	26
2.1 พุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ 25.....	27
2.1.1 อิทธิพลพุทธศาสนาไทยพุทธศตวรรษที่ 25.....	29
2.2 ทำชีวิตไวยาหารตามแบบของพระพุทธเจ้า มิใช่ตามแบบประเพณีเก่า: พุทธศาสนิกชนแห่ง สวนโมกขพลาราม.....	36
2.2.1 ข้าพเจ้าเป็นพ่อค้า. เกิดในตระกูล“พานิช” บรรพบุรุษทำการค้า: ภูมิหลังก่อกำเนิด พุทธศาสนิกชน.....	37
2.2.2 บริบทสังคมและครอบครัว.....	41
2.2.2.1 บัดนี้เปลี่ยนมาเป็นพ่อค้าทางวิญญาณในนามว่า พุทธทาส : การเข้าสู่เพศ บรรพชิต	43
2.2.2.2 มีสินค้าชื่อ “ธรรมโฆษณ์” สำหรับคนทุกชนชั้น ทุกวัย ทุกชนิด ทุกเพศ: บทบาทคณะธรรมทานและวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา.....	46

2.2.3 พุทธศาสนิกชนกับการเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทย.....	51
2.2.3.1 พุทธศาสนิกชนกับการเริ่มต้นปฏิวัติการศึกษาพุทธศาสนา พ.ศ. 2475 – 2489	53
2.2.3.2 ระยะเวลาแห่งการเผยแพร่พุทธศาสนาในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2490 – 2510	61
2.2.3.3 สวนมอญกับการเมืองและพระเถระแห่งพุทธศาสนาไทย พ.ศ. 2511 - 2529	66
2.2.4 พุทธศาสนิกชนกับการเผยแพร่พุทธศาสนาผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา....	70
2.2.5 พุทธศาสนิกชนกับการปฏิรูปพุทธศาสนาในสังคมไทย	76
2.2.5.1 หัวใจหลักของพุทธศาสนา “สุญญตา” “จิตว่าง”	78
2.3 สรุป	80
บทที่ 3 พุทธศาสนิกชนกับการจัดการความแตกต่างของญาติธรรม พ.ศ. 2476 – 2529	81
3.1 สหายธรรมและญาติธรรมพุทธศาสนิกชน พ.ศ. 2475 -2529	82
3.1.1 สหายธรรมกลุ่มตุลาการผู้พิพากษา	83
3.1.2 ญาติธรรมกลุ่มข้าราชการ	95
3.1.3 ข้าราชการในท้องถิ่น.....	103
3.1.4 ญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้า	107
3.1.5 ญาติธรรมกลุ่มแพทย์	115
3.1.6 ญาติธรรมกลุ่มคหบดี.....	121
3.1.7 ญาติธรรมกลุ่มพระสงฆ์.....	126
3.2 การจัดการความสัมพันธ์กับกลุ่มญาติธรรม.....	134
3.2.1 พุทธศาสนิกชนกับการสร้างเครือข่ายธรรม.....	135
3.2.2 พุทธศาสนิกชนกับการวางตัวเป็นกลางต่อปัญหาภายในกลุ่มญาติธรรม.....	141
3.2.3 พุทธศาสนิกชนกับการเมืองท้องถิ่น.....	148

3.3 สรุป	154
บทที่ 4 สหยาธรรม ญาติธรรมกับการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชน ในสังคมไทยพ.ศ. 2476 – 2529	156
4.1 การสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนกับการตีความพุทธศาสนา	156
4.1.1 องค์การพุทธศาสนาของฆราวาสกับการสนับสนุนพุทธศาสนิกชนในการเผยแพร่พุทธศาสนา	157
4.1.1.1 องค์การพุทธศาสนาของข้าราชการไทย	158
4.1.2 บทบาทของพ่อค้านายทุนกับการเผยแพร่ผลงานพุทธศาสนิกชน	167
4.1.3 การปะทะทางภูมิปัญญาระหว่างองค์ความรู้พุทธศาสนาเก่ากับพุทธศาสนาใหม่	174
4.2 การสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนกับการเป็นตัวแทนของสงฆ์ไทย	190
4.2.1 การเสด็จของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กับการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชน พ.ศ. 2480	190
4.2.2 พุทธศาสนิกชนกับการเดินทางไปร่วมงานรัฐสังคายนาที่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2497	196
4.2.3 การร่วมงานกับมหาวิทยาลัยรามคำแหง	199
4.2.4 วัดชลประทานรังสฤษดิ์ในฐานะเครือข่ายสวนโมกข์กรุงเทพฯ	202
4.2.5 สวนโมกขพลารามกับการต้อนรับองค์ทะไลลามะ พ.ศ. 2510	204
4.3 การสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนในบริบทความแตกต่างทางอุดมการณ์ในยุคสงครามเย็น	205
4.3.1 การให้ความร่วมมือกับญาติธรรมข้าราชการ	208
4.3.2 ปัญญาชนหัวก้าวหน้ากับการศึกษาพุทธศาสนาและสังคมนิยม	213
4.4 สรุป	218
บทที่ 5 บทสรุป	225
รายการอ้างอิง	235
ภาคผนวก	247

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์ 259

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“...ถ้าเกิดตั้งปัญหาถามขึ้นมา อะไรเป็นเครื่องปิดบังพระนิพพาน อันเป็นตัวพุทธธรรมที่เราประสงค์จะเข้าถึงแล้ว เราจะพบคำตอบว่า “พระพุทธเจ้า” นั่นเองกลับมาเป็นกฎเขามาบังพระนิพพาน ภาพการณ์เช่นนี้กำลังมีอยู่ในจิตใจของพุทธบริษัททุกๆ ไป ซึ่งถ้ากล่าวให้สั้นๆ ตรงๆ ที่สุดก็กล่าวว่า ท่านทั้งหลายไม่เข้าถึงพุทธธรรม ก็เพราะว่า “พระพุทธเจ้าตามทัศนะของท่าน” ขวางหน้าท่านอยู่...”¹

ความข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งจากเนื้อหาปาฐกถาธรรมที่พุทธทาสภิกขุได้แสดงไว้ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยเมื่อพ.ศ. 2491 ในหัวข้อปาฐกถาที่ชื่อ “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า สังคมในขณะนี้ฆราวาสส่วนใหญ่หลงยึดติดเคารพบูชาพระพุทธเจ้าและคัมภีร์พุทธศาสนาในฐานะวัตถุด้วยการกราบไหว้บูชาในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ลบล้างไม่ได้ จนเกิดเป็นความหลงยึดมั่นถือมั่นที่ทำให้พวกเขาเหล่านี้มีอาจเข้าถึงธรรมะอันแท้จริงของพระพุทธองค์

การปาฐกถาธรรมครั้งนี้ของพุทธทาสภิกขุถูกวิพากษ์วิจารณ์ในวงกว้างจากพระสงฆ์และผู้ศรัทธาพุทธธรรมที่มีชื่อเสียงเช่นกรณี พระทิพย์ปริญาณาทีก่อวาทะด้วยข้อหาที่ร้ายแรงว่า พุทธทาสภิกขุเป็นพระคอมมิวนิสต์² พร้อมนำความนี้ไปบอกกล่าวแก่พระผู้ใหญ่เช่น สมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภโณ) ให้ต้องโทษอาบัติแก่พุทธทาสภิกขุ แม้ว่าจะมีการวิพากษ์วิจารณ์และต่อต้าน พุทธทาสภิกขุไปในด้านลบ ท่าทีของผู้ปกครองสงฆ์กลับเป็นไปในด้านตรงข้ามกับสิ่งที่ พระทิพย์ปริญาณาทีก่อวาทะด้วยเหตุผลว่าข้อสงสัยและข้อกล่าวหาดังกล่าวมีมูลไม่เพียงพอ ประกอบกับการได้รับคำยืนยันที่น่าเชื่อถือจากกลุ่มบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิว่าพุทธทาสภิกขุมิได้เป็นคอมมิวนิสต์เช่น คำกล่าวโทษของพระทิพย์ปริญาณาทีก่อวาทะ กลุ่มบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิขณะนั้นล้วนเป็นสหายธรรมคนสำคัญของ พุทธทาสภิกขุเช่น พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ขณะนั้นดำรงตำแหน่งประธานศาลฎีกา,

¹พุทธทาสภิกขุ, ชุมนุมปาฐกถาธรรม ชุด พุทธธรรม : บรรยาย ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2483-2491 (กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ, 2530), หน้า 296.

²พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาสณฺ) , อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตวีรประวัติของพุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546), หน้า 516.

สัญญา ธรรมศักดิ์ นอกจากจะแก้ต่างให้พุทธทาสภิกขุแล้วสหายนธรรมกลุ่มนี้ได้แจ้งข่าว ปฏิกริยา ด้านลบและท่าทีของพระสงฆ์ผู้ใหญ่ไปยังพุทธทาสภิกขุ ดังเนื้อความว่า

“...กระผมไม่ได้ส่งข่าวมานาน ก็เพราะไม่มีข่าวอะไรนัก แต่บัดนี้มีข่าวแล้ว ซึ่งสมควรเขียนมาให้ทราบคือเนื่องจากปาฐกถาเรื่อง ฎเขากันพุทธธรรมนั้น พระทิพย์ปริญาพิมพ์ออกคัดค้าน...สมเด็จพระวันรัตฯ ว่าท่านพุทธทาสพูดไม่ดี...และท่านว่าพระทิพย์ปริญาไปกระซิบ บอกเป็นความลับว่า ท่านพุทธทาสได้เงินจากคอมมิวนิสต์...”³

เมื่อท่านได้รับจดหมายฉบับนี้แล้วพุทธทาสภิกขุได้นัดหมายเข้าพบสมเด็จพระวันรัตเป็นการส่วนตัว เพื่ออธิบายถึงข้อกล่าวหาที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์และแสดงความบริสุทธิ์ใจ พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า “ท่าน(สมเด็จพระวันรัต) ไม่ได้กล่าวตำหนิแต่อย่างไร เพียงกล่าวว่าไปพูดได้อย่างไรว่า พระพุทธเจ้าเป็นเครื่องบังนิพพาน”⁴ การเข้าพบพระสงฆ์ผู้ใหญ่เพื่อแก้ต่างข้อครหาของพุทธทาสภิกขุ ร่วมกับคำรับรองที่น่าเชื่อถือจากกลุ่มข้าราชการไทยส่งผลให้พุทธทาสภิกขุพ้นจากข้อครหาต่างๆ กรณีข้างต้นนี้แสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อศิษยานุศิษย์ส่วนใหญ่ที่ล้วนเป็นปัญญาชนที่มีการศึกษาจนก้าวขึ้นมามีบทบาทในการกำหนดนโยบายและการบริหารของประเทศ

นามพุทธทาสภิกขุปรากฏขึ้นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2476 ผ่านวารสารที่ชื่อว่า “หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา”⁵ พุทธทาสภิกขุใช้วารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาในการเปิดพรมแดนความรู้พุทธศาสนาในขณะนั้นให้กว้างขวางยิ่งขึ้น วารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นสิ่งพิมพ์ศาสนาที่มีการตีความคำสอนต่างจากองค์ความรู้พุทธศาสนาในสังคมไทยขณะนั้น เนื้อหาของวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาประกอบด้วยบทความที่อธิบายหลักธรรมสำหรับดำเนินชีวิตและหลักการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมสำหรับบุคคลทั่วไปทุกชนชั้น วารสารเล่มนี้สร้างชื่อให้พระสงฆ์บ้านนอกเป็นที่รู้จักในหมู่ผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนา ตลอดชั่วอายุขัยของพุทธทาสภิกขุท่านมีลูกศิษย์จำนวนมาก พุทธทาสภิกขุได้จัดลำดับกลุ่มลูกศิษย์ที่เข้ามาสนับสนุนกิจการของท่านเช่น การเลือกใช้คำว่า “สหายนธรรมทาน” กับกลุ่มญาติธรรมบางกลุ่ม สหายนธรรมเป็นศัพท์ที่พุทธทาสภิกขุจะใช้เรียกขาน

³สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา (กรุงเทพฯ : แพลน ริตเตอร์ส, 2550), หน้า 274.

⁴พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตประวัติของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 516.

⁵สะกดตามต้นฉบับและความตั้งใจของพุทธทาสภิกขุ ที่ต้องการใช้ตัว ส แทนตัว ศ อันเป็นการย้อนกลับไปหาความถูกต้องดั้งเดิมเช่นในสมัยพุทธกาล

ชมราวาสธรรมผู้ที่สนับสนุนกิจการของคณะธรรมทานและสวนโมกขพลารามตั้งแต่เริ่มแรก⁶ ด้วยการรับจัดการกิจธุระต่างๆ รวมทั้งการถวายปัจจัยและการสนับสนุนสวนโมกขพลารามในระยะแรกเริ่มก่อนที่จะเป็นที่รู้จักเช่นทุกวันนี้พุทธทาสภิกขุได้จัดลำดับของสหายธรรมตามลำดับการเข้ามาปฏิสัมพันธ์กับท่าน โดยยกให้พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์เป็นสหายธรรมหมายเลขหนึ่ง พระคุณพากย์สุวณฺฑ์(เป็ณท์ ปัทมสถาน) เป็นสหายธรรมหมายเลขสอง และสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นสหายธรรมหมายเลขสาม เราจะพบว่ากลุ่มปัญญาชนกลุ่มแรกที่สนับสนุนกิจการของพุทธทาสภิกขุล้วนอยู่ในสายอาชีพตุลาการและผู้พิพากษา นอกจากกลุ่มลูกศิษย์สายอาชีพตุลาการผู้พิพากษาแล้วยังมีกลุ่มลูกศิษย์กลุ่มสายอาชีพอื่น ในที่นี้ผู้เขียนเลือกใช้คำว่า “ญาติธรรม” ซึ่งเป็นคำศัพท์ที่ผู้วิจัยใช้เรียกลูกศิษย์กลุ่มอื่นๆ ที่สนับสนุนพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนา การปรากฏของพระสงฆ์นามพุทธทาสภิกขุถือเป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของประวัติศาสตร์พุทธศาสนาไทย พุทธทาสภิกขุได้นำพุทธศาสนาไปสู่ความเป็นสมัยใหม่อีกครั้งผ่านการสร้างองค์ความรู้ทางพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะและร่วมสมัย ด้วยการประยุกต์พุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาสังคมและการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา ฯลฯ มีลักษณะเฉพาะตัวในการสร้างคำอธิบายที่ร่วมสมัยผ่านวิธีการโดดเด่นที่แตกต่างจากองค์ความรู้พุทธศาสนาเดิมอันเป็นจารีต นามของพุทธทาสภิกขุเป็นที่ยอมรับในสังคมในฐานะผู้มีบทบาทสำคัญในวงการพุทธศาสนาไทยส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่ท่านได้รับการสนับสนุนจากศิษยานุศิษย์ให้ประสบความสำเร็จในการเผยแพร่พระศาสนา

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในสังคมไทยที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงและประยุกต์ให้เข้ากับสังคมไทยสมัยใหม่ โดยมุ่งประเด็นการศึกษาผ่านการปรากฏขึ้นของนักปฏิรูปพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลในสังคมไทยมาอย่างยาวนานเช่น “พุทธทาสภิกขุ” ว่าปัจจัยใดที่ทำให้พุทธทาสภิกขุสร้างองค์ความรู้ที่แตกต่างจากรัฐ สาเหตุใดที่ท่านละทิ้งการศึกษาตามแบบแผนราชการสงฆ์ แต่กลับไปศึกษาและค้นคว้าด้วยตนเองส่งผลให้ท่านเปิดรับต่อข่าวสารและความเคลื่อนไหวของวงการพุทธศาสนาโลกในพุทธศตวรรษที่ 25 ที่มีองค์ความรู้ทางพุทธศาสนาแตกต่างจากรัฐจารีต พุทธทาสภิกขุค้นพบว่าพุทธศาสนาในสังคมไทยขณะนั้นไม่บริสุทธิ์ตามที่กล่าวอ้างในพระไตรปิฎกเช่นนั้นหรือ พุทธทาสภิกขุได้วิพากษ์วิจารณ์องค์ความรู้และความเชื่อพุทธศาสนาไทยผ่านผลงานประพันธ์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนด้วยการใช้ภาษาที่ตรงไปตรงมาด้วยถ้อยคำรุนแรงและชัดเจน เหตุจากความชัดเจนในการเผยแพร่พุทธศาสนาหลายครั้งได้เกิดกลุ่มคนที่วิพากษ์วิจารณ์บทบาทของพุทธทาสภิกขุว่าสมควรหรือไม่ ที่ท่านจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลกมากเกินไป นามของพุทธทาสภิกขุเป็นที่กล่าวถึงในสังคมทั้งในด้านบวกและด้านลบ ในขณะที่ท่านถูก

⁶พระประชา ปสนนธมโม (บรรณาธิการ), ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาสภิกขุ : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2529), หน้า 74.

วิพากษ์วิจารณ์ถึงวิธีการตีความและการสร้างคำอธิบายหลักธรรมทางพุทธศาสนา ในอีกด้านหนึ่ง ชื่อเสียงของท่านกลับได้รับการยกย่องจากคนอีกกลุ่มที่ศรัทธาในการตีความหลักธรรมอันเป็นคำสั่งสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าโดยพุทธทาสภิกขุ

ตลอดระยะเวลาที่พุทธทาสภิกขุดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหลหรือสวนโมกขพลาราม ตั้งแต่พ.ศ. 2475 -2529 ท่านมีลูกศิษย์ก้นวัดที่มีอิทธิพลต่อคนในสังคมจำนวนมาก เช่น กลุ่มข้าราชการที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุตั้งแต่แรกเริ่มสร้างสวนโมกขพลาราม กลุ่มสหชาธรรมและญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุเหล่านี้มีบทบาทอย่างไรในการสนับสนุนและเผยแพร่ผลงานการศึกษาพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุไปสู่คนในสังคมวงกว้างผ่านหน่วยงานที่พวกเขาล้วนมีบทบาทหรือไม่ รวมทั้งการประสบความสำเร็จในการเผยแพร่พุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการการสนับสนุนของสหชาธรรมและญาติธรรมของท่านเช่นนั้นหรือ เราต้องยอมรับว่ากลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุนี้ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความคิดทางการเมืองแตกต่างกันชนิดที่เรียกว่าคนละขั้วการเมือง พุทธทาสภิกขุมีวิธีการอย่างไรที่จะรับมือกับความแตกต่างของกลุ่มคนในการรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่มญาติธรรมผ่านการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ภายใต้แนวคิดตามหลักธรรมเรื่อง “คนดีสำคัญกว่าทุกสิ่ง” เช่นนั้นหรือ

“คนดี สำคัญกว่าทุกสิ่ง” เป็นหนึ่งในหัวข้อบันทึกรายวันที่พุทธทาสภิกขุเขียนไว้ในบันทึกเรื่อง “บันทึกนี้ก็ได้เอง พ.ศ. 2495” ต่อมาคณะธรรมทานแห่งสวนโมกขพลารามจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2547 คณะผู้จัดพิมพ์ได้แก้ไขชื่อเรื่องเป็น “พุทธทาสลิขิตข้อธรรม บันทึกนี้ก็ได้เอง” ปีต่อมาพ.ศ. 2548 บันทึกเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำครั้งที่ 2 พร้อมกับการแก้ไขชื่อเรื่องเพิ่มเติมเป็น “พุทธทาสลิขิตข้อธรรม : บันทึกนี้ก็ได้เอง : ว่าด้วยชีวิต ศาสนา สังคม การเมือง สันติภาพและหลักคิดต่างๆ” ทุกครั้งที่ตีพิมพ์สมุดบันทึกเล่มนี้จะจัดรูปแบบการพิมพ์ตามต้นฉบับลายมือเขียนของพุทธทาสภิกขุทุกอย่าง แม้กระทั่งรายละเอียดของกระดาษและขนาดสมุดบันทึกให้อยู่ในรูปแบบเดิม บันทึกส่วนตัวเล่มนี้ถูกเขียนขึ้นมาท่ามกลางบริบทสังคมไทยกำลังตื่นตัวต่อแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมในทศวรรษ 2490 ขณะที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่าการเมืองสังคมนิยมจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศไทยนำไปสู่การเผยแพร่การเมืองสังคมนิยมผ่านสิ่งพิมพ์เช่น อักษรสาสน์เป็นสื่อหลักที่ผลิตองค์ความรู้การเมืองสังคมนิยมผ่านผลงานการประพันธ์ของนักเขียนคนสำคัญได้แก่ กุหลาบ สายประดิษฐ์, อศนีย์ พลจันทร, สมัคร บุราวาส, เสนาะ พานิชย์เจริญและทวีป วรดิลก⁷ จากความเฟื่องฟูของแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองเช่นกรณีขบวนการสันติภาพและการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เรียกร้องให้เกิดความเท่าเทียมในสังคม

⁷สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, แผนชิงชาติไทย (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), หน้า 281.

นอกจากนี้ปัญญาชนกลุ่มนี้ได้วิพากษ์วิจารณ์การบริหารประเทศของรัฐบาล⁸ ช่วงเวลาเดียวกันนี้ รัฐบาลได้ร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาในการดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์นำมาสู่การจับกุมกลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เห็นว่าเป็นภัยต่อรัฐบาล ขบวนการสันติภาพ รัฐบาลดำเนินการจับกุมปัญญาชนที่สงสัยว่าเป็นผู้นิยมคอมมิวนิสต์ตั้งแต่วันที่ 10 -18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2495 และดำเนินคดีกับพวกเขาในข้อหากบฏที่มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์⁹ ในจำนวนผู้ต้องสงสัยประกอบด้วยปัญญาชนหัวก้าวหน้าผู้เป็นญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนอย่าง กุหลาบ สายประดิษฐ์และ สมัยคร บวรवास

แม้บันทึกเรื่องคดีสำคัญกว่าทุกสิ่งนี้จะเขียนขึ้นเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2495 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่ญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้าของพุทธศาสนิกชนจะถูกจับกุม แต่บันทึกธรรมเรื่องนี้ จะแสดงให้เห็นทรรศนะของพุทธศาสนิกชนต่อปัญหาความแตกต่างทางความคิดอุดมการณ์ทางการเมืองในทศวรรษ 2490 ท่านกล่าวในทำนองว่าประเทศไทยจะปกครองด้วยแนวคิดหรืออุดมการณ์ทางการเมืองใดไม่สำคัญเพราะอุดมการณ์ทางการเมืองไม่ใช่สิ่งยืนยันว่าผู้นิยมการเมืองนั้นๆ จะไม่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ท่านกล่าวว่าธรรมในศาสนาต่างหากที่เป็นสิ่งสำคัญที่ใช้ตัดสินบุคคลมากกว่าแนวคิดทางการเมืองของเขา ดังนั้นการเป็นคนดีที่มีธรรมจึงสำคัญกว่าอุดมการณ์ทางการเมืองดังความว่า

“คนดีสำคัญกว่าทุกสิ่ง ในโลกนี้จะให้ลัทธิไหนครองโลกไม่สำคัญ ขอแต่ให้คนดีก็พอแล้ว คนดีเผด็จการก็เผด็จการไปในทางดี นำไปสู่ความดีและความเจริญอันแท้จริง คนดีเป็นประชาธิปไตยก็พร้อมเพรียงกันทำดีได้จริง โดยไม่ต้องสงสัย แต่ถ้าคนชั่วแล้ว แม้จะเป็นประชาธิปไตยก็มีแต่จะ “นอนหาความสำราญ” กันทั่วไปหมดในที่สุดก็ล่มจม ฉะนั้นขอแต่ให้คนดีอย่างเดียวก็แล้วกันจะซ้ายจัดหรือขวาจัดยอมใช้ได้ทั้งนั้น ธรรมะในศาสนาเท่านั้นที่จะทำให้คนดีหาใช่ลัทธิการเมืองแต่ลัทธิใดไม่เลย. (สะกดตามต้นฉบับ)”¹⁰

⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 292 -293.

⁹สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, แผนชิงชาติไทย, หน้า 303.

¹⁰พุทธศาสนิกชน, พุทธศาสนจิตต์ข้อธรรม : บันทึกนักได้เอง : ว่าด้วยชีวิต ศาสนา สังคม การเมือง สันติภาพ และหลักคิดต่างๆ (สุราษฎร์ธานี : สอนโมกขพลาราม : คณะธรรมทาน, 2548), หน้า 24 มีนาคม

จากความข้างต้นเมื่อเราพิจารณาข้อเขียนของพุทธทาสภิกขุในเรื่องคนดีสำคัญว่าทุกสิ่งนอกจากจะแสดงทรรศนะของพุทธทาสภิกขุที่ไม่ให้ความสำคัญกับอุดมการณ์หรือแนวคิดทางการเมืองใดเป็นสำคัญยังแสดงให้เห็นว่าการที่พุทธทาสภิกขุมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองแตกต่างกันได้ด้วยเหตุผลที่ว่าท่านไม่ให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ทางการเมืองที่เป็นเรื่องส่วนตัว ท่านสามารถก้าวข้ามประเด็นอุดมการณ์ส่วนตัวไปให้ความสำคัญกับหลักธรรม อันเป็นสิ่งที่กำหนดหรือนิยามความเป็นคนดีของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ดังนั้นการมีญาติธรรมที่มีแนวคิดทางการเมืองแตกต่างกันจึงไม่เป็นปัญหาสำหรับท่านและดูจะไม่เป็นปัญหาภายในกลุ่มญาติธรรมด้วยกันเองที่แม้ว่าพวกเขาจะมีอุดมการณ์ทางการเมืองแตกต่างกันก็ไม่เป็นปัญหาต่อการนับถือพระสงฆ์รูปเดียวกันเพราะความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและกลุ่มญาติธรรมถูกเชื่อมโยงไว้ที่ความสนใจในการศึกษาธรรมโดยมีพุทธทาสภิกขุเป็นต้นแบบของคนดี

1.2 วิธีการดำเนินการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมทำให้ผู้เขียนทราบว่ากลุ่มงานศึกษาก่อนหน้าส่วนใหญ่ใช้เอกสารตีพิมพ์เผยแพร่เช่น ธรรมะบรรยายและปาฐกถาในที่ต่างๆ ผลงานการพิมพ์ส่วนใหญ่จะเน้นเรื่องหลักธรรมและการเผยแพร่ธรรมบรรยายในที่สาธารณะ สำหรับงานศึกษาเรื่องนี้นอกจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ขั้นต้นและชั้นรองที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว ผู้วิจัยเลือกใช้หลักฐานเอกสารร่วมสมัยของพุทธทาสภิกขุส่วนหนึ่งที่ยังไม่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่อีกจำนวนมาก ปัจจุบันหोजดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญาได้เก็บรักษาเอกสารส่วนตัวของพุทธทาสภิกขุทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นบันทึกส่วนตัวของพุทธทาสภิกขุ เอกสารการบริการและการจัดการของคณะธรรมทานหรือแม้แต่จดหมายส่วนตัวของพุทธทาสภิกขุกับญาติธรรมและบุคคลต่างๆ โดยมีการจัดแบ่งหมวดหมู่ของเอกสารเหล่านี้เป็น 11 หมวดหมู่ ซึ่งประยุกต์ตามแนวทางและรูปแบบที่พุทธทาสภิกขุได้จัดแบ่งหนังสือและเอกสารของท่านดังนี้

1.ชีวประวัติ

1.1 การศึกษาด้วยตนเอง

1.1.1 ด้านภาษา เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยสมุดเรียนภาษาอังกฤษและสมุดคำศัพท์ภาษาไทยและภาษาบาลี

1.1.2 ด้านโบราณคดี เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยสมุดบันทึกและหนังสือเกี่ยวกับโบราณคดีและผลงานการประพันธ์ที่เกี่ยวกับโบราณคดีของพุทธทาสภิกขุ

1.2 ภารกิจ

1.2.1 เผยแพร่จังหวัดและภาค เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยเอกสารการประชุมของฝ่ายปกครองร่วมกับเอกสารการเบิกจ่ายในการเดินทางไปเผยแพร่ศาสนาในภาคใต้

1.2.2 อุปัชฌายะ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยใบสมัครและใบรับรองการอุปสมบทตั้งแต่พ.ศ. 2490 – 2532

1.2.3 เจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยา เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยเอกสารการก่อตั้งพิพิธภัณฑสถานและการบูรณพระธาตุไชยา รวมทั้งการดำเนินงานต่างๆ เมื่อครั้งที่พุทธทาสภิกขุดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ณ วัดแห่งนี้

2. ข้อคิดคัดสรร

2.1 บัตรบาลีเอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยการคัดเลือกหลักธรรมพระบาลีต่างๆ ไว้ในกระดาษแผ่นเล็ก ประกอบทั้งบัตรคำสรุปความหลักธรรมในพระไตรปิฎกเช่นเรื่อง ธรรมบท, ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

3. การบรรยาย

3.1 บัตรย่อเรื่อง เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยหัวข้อของธรรมบรรยายต่างๆ ที่ท่านได้รับนิมนต์ พุทธทาสภิกขุจะจดหัวข้อและวัตถุประสงค์ของธรรมบรรยายลงในกระดาษแผ่นเล็กที่ท่านเรียกว่าบัตรคำที่ใช้ในการสรุปใจความสำคัญของธรรมบรรยาย

3.2 บันทึกลย่อเรื่อง เอกสารในหมวดนี้คล้ายกับบัตรย่อเรื่องแต่ในบันทึกนี้ท่านจะจดแนวทางในการเทศนาธรรมทั้งหัวข้อของการเทศนาและวัตถุประสงค์รวมทั้งวิธีการในการเทศน์แก่กลุ่มบุคคลต่างๆ

3.3 จำลองสมุดไทย เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยธรรมกถาพิเศษเช่น งานสมโภชพระออกพรรษาแสดง ณ ที่ว่าการอำเภอไชยาวันที่ 22 ต.ค.2488 (คุณวาทา) และเอกสารประเภทหมวดธรรมพิเศษที่พุทธทาสภิกขุจดบันทึกการศึกษาพุทธศาสนาของท่านจากพระคัมภีร์ต่างๆ มารวมไว้ในหมวดนี้เช่นเรื่อง ปฐมสังคีตติกา พิศดาร, ทูตยสังคายนา คำพระเรวัตล้วน เป็นต้น

3.4 ถอดคำบรรยาย เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยต้นฉบับธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุในโอกาสต่างๆ ที่มีการถอดเทปธรรมบรรยายเหล่านี้เพื่อนำมาตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบของหนังสือ

4. บันทึก

4.1 บันทึกประจำวัน เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยบันทึกรายวันของพุทธทาสภิกขุที่เขียนขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2485 – 2511

4.2 บันทึกการเดินทาง เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยบันทึกที่พุทธศาสนิกชนเขียนขึ้นเมื่อท่านเดินทางไปต่างจังหวัดหรือต่างประเทศเช่น บันทึกการเดินทางไปพม่าพ.ศ. 2497, บันทึกการเดินทางไปอินเดีย พ.ศ. 2498 เป็นต้น

4.3 บันทึกธรรม เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยสมุดบันทึกที่มีเนื้อหารายละเอียดการค้นคว้าและศึกษาพุทธศาสนาโดยพุทธศาสนิกชนที่ท่านเลือกเขียนหัวข้อธรรมหรือข้อเสนที่ท่านได้จากการค้นคว้าคัมภีร์และหนังสือต่างๆ

4.4 บันทึกค้นคว้า เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยการค้นคว้าทางพุทธศาสนาที่มาจาก การอ่านวารสารประเภทสารคดีหรือดูสารคดีของพุทธศาสนิกชน

4.5 บันทึกหลักธรรมบาลี เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยสมุดบันทึกหลักธรรมจากคัมภีร์ต่างๆ ในภาษาบาลี

5.งานประพันธ์

5.1 ร้อยแก้ว เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยงานประพันธ์ต่างๆ ของพุทธศาสนิกชน

5.2 กวีนิพนธ์ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยงานประพันธ์ในรูปแบบกาพย์โคลงต่างๆ รวมทั้งนามปากกาสิริวิลาสเช่น บทพระธรรมประจำภาพ

5.3 งานแปล เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยผลงานการแปลบทความภาษาอังกฤษของพุทธศาสนิกชน เช่น DHMMA for student แปลโดยพระอรุณนันทะ

5.4 คำปราศรัย คำอวยพร คำกล่าวสัมภาษณ์ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยคำอวยพรปีใหม่และคำนำหนังสือต่างๆ ที่ประพันธ์โดยพุทธศาสนิกชน

6. งานพิมพ์หนังสือ

6.1 ธรรมโฆษณ์ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยต้นฉบับของธรรมโฆษณ์

6.2 หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยต้นฉบับของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ก่อนตีพิมพ์เผยแพร่

6.3 ต้นฉบับหนังสืออื่นๆ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยต้นฉบับของหนังสือธรรมบรรยายในที่ต่างๆ ของพุทธศาสนิกชน

7. จดหมายไปรษณีย์บัตร บัตรเชิญและบัตรอวยพร

7.1 จดหมายส่วนบุคคล (ภาษาไทย)

7.2 จดหมายส่วนบุคคล (ภาษาอังกฤษ)

7.3 ไปรษณีย์บัตร

7.4 บัตรเชิญ

7.5 บัตรอวยพร

8. สวนโมกขพลาราม

8.1 โรงมหรสพทางวิญญานเอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยเอกสารการก่อสร้างโรงมหรสพทางวิญญานทั้งรายละเอียดค่าใช้จ่าย รวมทั้งเอกสารที่ใช้ประกอบในโรงมหรสพทางวิญญาน

8.2 สวนโมกข์นานาชาติ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยเอกสารการก่อสร้างและกิจกรรมของสวนโมกข์

9. ธรรมเนียมปฏิบัติ

9.1 การเงินและบัญชี

9.2 โรงพิมพ์ธรรมเนียม เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยกฎระเบียบของการพิมพ์หนังสือรวมทั้งบัญชีค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์หนังสือ

9.3 งานพิมพ์เผยแพร่ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยรายชื่อสมาชิก หนังสือที่จัดพิมพ์โดยคณะธรรมทานรวมทั้งจดหมายจากสำนักพิมพ์หรือบุคคลที่ติดต่อขอตีพิมพ์ผลงานเขียนของพุทธศาสนิกชน

9.4 ธรรมทาส พาณิช

9.4.1 ผลงานเขียน เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยผลงานการประพันธ์ของนายธรรมทาสเช่น ประวัติศาสตร์ศรีวิชัย

9.4.2 จดหมายบุคคล

10. วัดธารน้ำไหล

10.1 หนังสือโต้ตอบ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยเอกสารการนิมนต์พุทธศาสนิกชนไปแสดงธรรมบรรยาย รวมทั้งเอกสารใบขออนุญาตเข้ามาศึกษาที่สวนโมกข์

10.2 ที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยรายการสิ่งของที่ใช้ในการก่อสร้างอาคาร รวมทั้งแผนผังอาคารที่ก่อสร้างในสวนโมกข์

10.3 ราชการคณะสงฆ์ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยเอกสารจากหน่วยงานราชการที่นิมนต์พุทธศาสนิกชนไปแสดงธรรมบรรยายในที่ต่างๆ

10.4 บริจาค

11. บทความรวบรวม

11.1 เมื่อเขาพูดถึงเรา เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยบทความ หนังสือและจดหมายที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ในแง่ลบเช่น การรวบรวมงานเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ที่วิพากษ์พุทธทาสภิกขุผ่านหนังสือพิมพ์สยามรัฐ

11.2 เรื่องจากหนังสือพิมพ์และวารสาร เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยบทความ หนังสือที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุที่ตีพิมพ์เผยแพร่เรื่องราวของพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลาราม

11.3 เรื่องคัดลอก เอกสารในหมวดประกอบด้วยรายชื่อผลงานจากวารสาร หนังสือที่พุทธทาสภิกขุสนใจ ท่านจดรายละเอียดของงานเหล่านี้ว่ามีแหล่งที่มาจากไหนและเป็นเรื่องอะไร

11.4 เอกสารเผยแพร่ เอกสารในหมวดนี้ประกอบด้วยเอกสารการประชาสัมพันธ์ผลงานและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธทาสภิกขุเช่น ใบปลิวและหนังสือที่ระลึกในงานวันคล้ายอายุครบรอบ 80 ปีของพุทธทาสภิกขุ

จากประเภทของหมวดหมู่เอกสารจำนวนมาก ผู้วิจัยเลือกใช้เอกสารหลัก 2 ประเภทจากจำนวนเอกสารทั้งหมดคือ บันทึกรายวัน, บันทึกธรรมและจดหมายส่วนตัว ข้อจำกัดอย่างหนึ่งของหลักฐานคือ เอกสารทั้งสองประเภทนี้ทั้งเอกสารที่เป็นลายมือเขียนจึงต้องใช้ความชำนาญในการอ่านจากประสบการณ์การทำงานที่หोजจดหมายเหตุพุทธทาสฯ ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าพุทธทาสภิกขุมีลายมือที่แตกต่างกันไปตามช่วงวัยของท่าน ดังนั้นผู้วิจัยต้องใช้ความระมัดระวังในการอ่านหลักฐานลายมือมากเป็นพิเศษโดยได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของหोजจดหมายเหตุพุทธทาสฯ ในการยืนยันข้อมูลดังกล่าว รวมทั้งการที่บันทึกเป็นเอกสารส่วนบุคคลที่มีวัตถุประสงค์ในการสร้างขึ้นอย่างมีวัตถุประสงค์ ดังนั้นผู้ใช้หลักฐานจำเป็นต้องพึงระวังถึงวัตถุประสงค์ของผู้บันทึกที่ท่านต้องการเขียนบันทึกขึ้นมาสำหรับเป็นเครื่องมือสำรวจตนเองในแต่ละวันเป็นส่วนของการฝึกปฏิบัติ¹¹ จึงทำให้ผู้บันทึกได้เลือกบางเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาเขียนในสมุดบันทึก แม้ว่าข้อความในหลักฐานดังกล่าวอาจจะไม่ใช่เหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในอดีต แต่ได้สะท้อนให้เห็นความคิดและมุมมองส่วนตัวของผู้บันทึก

ในส่วนของจดหมายส่วนตัวเหล่านี้มีจำนวนมากและเกี่ยวข้องกับปัญญาชนไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา พุทธทาสภิกขุได้เก็บรวบรวมจดหมายที่บุคคลต่างๆ ข้อจำกัดอย่างหนึ่งของหลักฐานประเภทจดหมายอยู่ที่ในทศวรรษ 2510 พุทธทาสภิกขุเริ่มมีปัญหาทางด้านสุขภาพที่ส่งผลต่อการการเขียน ดังนั้นจดหมายตอบญาติธรรมมีจำนวนน้อยและส่งผลให้ความสัมพันธ์กับปัญญาชน

¹¹พุทธทาส อินทปัญโญ, ต่อขึ้นไปเราจะทำจริง แน่วแน่จริงทุกอย่าง แม้ที่สุดแต่การเขียนบันทึกประจำวัน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), หน้า 15.

ในทศวรรษ 2510 แสดงรายละเอียดที่ไม่ชัดเจนผ่านหลักฐานประเภทจดหมาย ข้อจำกัดอีกหนึ่งอย่างอยู่ที่เนื้อหาในจดหมายไม่มีการถกเถียงในประเด็นการเมืองเนื่องจากญาติธรรมของท่านจะเดินทางมาปรึกษาหรือสนทนาในประเด็นละเอียดอ่อนนี้กับพุทธทาสภิกขุเป็นการส่วนตัว แต่อย่างไรก็ตามจดหมายเหล่านี้จะแสดงรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับกลุ่มญาติธรรมในทศวรรษก่อนหน้าที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างพุทธทาสภิกขุกับญาติธรรมของท่าน

1.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

หากเอ่ยถึงบทบาทของพระสงฆ์ที่ปฏิรูปพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ที่อธิบายหลักธรรมพุทธศาสนาด้วยหลักเหตุผลและเสนอให้นำพุทธศาสนาไปแก้ปัญหาสังคมและการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา ฯลฯ ประกอบกับวิธีเผยแผ่พุทธศาสนาที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นของพุทธทาสภิกขุ นามของท่านเป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับความสามารถในการปฏิรูปพุทธศาสนาไทย งานวิจัยจำนวนมากได้ศึกษาบทบาทของท่านในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะบทบาทด้านการตีความและการเผยแผ่พุทธศาสนา รวมทั้งประเด็นเรื่องแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการ จากการทบทวนวรรณกรรมผู้วิจัยสามารถจัดกลุ่มงานวิจัยได้ดังนี้

1.กลุ่มงานที่ศึกษาวิเคราะห์บทบาทพุทธทาสภิกขุกับการปฏิรูปพุทธศาสนิกาย

เถรวาทสมัยใหม่

พุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับว่าเป็นพระสงฆ์สมัยใหม่ที่ตีความคำสอนพุทธศาสนาและสร้างคำอธิบายหลักธรรมใหม่ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย พุทธทาสภิกขุอธิบายว่าคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่ายและประชาชนทุกคนสามารถนิพพานได้แม้ในขณะที่พวกเขา กำลังทำงานอยู่ก็ตาม พุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่ใช่กิจเฉพาะของพระสงฆ์เท่านั้น แต่พุทธศาสนาเป็นเรื่องของทุกคนที่ต้องการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง อาจกล่าวได้ว่าฆราวาสไทยเป็นกลุ่มเป้าหมายในการเผยแผ่พุทธศาสนา การประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังฆราวาสไทยของพุทธทาสภิกขุเห็นได้จากจำนวนลูกศิษย์ส่วนใหญ่เป็นฆราวาสผู้มีชื่อเสียงหรือปัญญาชน ศิษย์ของพุทธทาสภิกขุมีส่วนในการได้สนับสนุนการเผยแผ่พุทธศาสนาโดยอาจารย์ของพวกเขา การนำเสนอบทบาทและความสามารถของพุทธทาสภิกขุผ่านผลงานประพันธ์อย่าง โดแนลด์ สแควเรอร์ (Donald Swearer) นักวิชาการด้านศาสนาผู้มีชื่อเสียงในวงวิชาการโลกตะวันตก เขาเป็นชาวต่างชาติคนแรกๆ ที่แปลผลงานของพุทธทาสภิกขุเป็นภาษาอังกฤษ เขากล่าวถึงสาเหตุที่ตนรู้จักนามของพุทธทาสภิกขุเป็นครั้งแรกไว้ในหน้าคำนำหนังสือ Me and Mine (ตัวกูของกู) ว่าตนมี

โอกาสได้รับหนังสือธรรมะที่เป็นผลงานของพุทธทาสภิกขุจากลูกศิษย์จนสนใจในงานเขียนของท่านเรื่อยมา หลายปีหลังจากนั้นเขามีโอกาสพบกับพุทธทาสภิกขุด้วยการแนะนำจากสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่เป็นผู้พาโดแนลด์ สแวนเนอร์ไปกราบนมัสการพุทธทาสภิกขุที่สวนโมกข์เป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2502 เขาได้สนทนาระดมกับพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับวิธีคิดและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนา โดแนลด์ สแวนเนอร์กล่าวว่าด้วยเหตุดังกล่าวนี้ทำให้เขาสนใจวิธีการศึกษาพุทธศาสนาและกระบวนการคิดของพุทธทาสภิกขุ¹² โดแนลด์ สแวนเนอร์ได้เรียบเรียงและแปลงานเขียนของพุทธทาสภิกขุเป็นภาษาอังกฤษที่สร้างชื่อพุทธทาสภิกขุให้ได้รับความสนใจจากโลกตะวันตกอย่างเรื่อง ธัมมิกสังคมนิยม (Dhammic Socialism), ตัวกูของกู (Me and Mine) นอกจากนี้เขาได้ศึกษาบทบาทของพุทธทาสภิกขุกับการปฏิรูปพุทธศาสนาไทยไว้งานที่ชื่อว่า “พุทธทาสภิกขุนักปฏิรูปพุทธศาสนาในเมืองไทย”¹³ งานวิจัยของเขาเป็นงานเรื่องแรกๆ ที่วิเคราะห์ระบบความคิดของพุทธทาสภิกขุและบทบาทการเผยแผ่พุทธศาสนา การสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัยของพุทธทาสภิกขุ สแวนเนอร์ได้ศึกษาประเด็นเหล่านี้และกล่าวยกย่องพุทธทาสภิกขุว่าเป็นนักปฏิรูปพุทธศาสนาในเมืองไทย เขากล่าวว่าโครงสร้างพื้นฐานความคิดของพุทธทาสภิกขุที่แตกต่างจากการศึกษาของสงฆ์ทั่วไป พุทธทาสภิกขุได้จัดกระบวนการคิดในการศึกษาพุทธศาสนาใหม่ที่ตั้งอยู่บนกรอบความคิดทางพุทธศาสนาดังนี้ ปัจเจกบุคคลล้วนไร้ตัวตน (อนัตตา) การเกิดขึ้นของทุกสิ่งล้วนเป็นไปตามเหตุและปัจจัย (ปฏิจจสมุปบาท) สภาพดังกล่าวนี้ยังไม่ใช่สภาพที่แท้ของการไร้ตัวตน (สุญญตา) การเกิดขึ้นของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามกฎของจักรวาลที่เรียกว่า ธรรมชาติซึ่งเป็นศีลธรรมขั้นสูงสุด การไม่มีตัวตน (อนัตตา) จะนำไปสู่ความว่าง (สุญญตา) ที่เป็นส่วนหนึ่งของเหตุปัจจัยของการเกิด (ปฏิจจสมุปบาท) และดำเนินชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ ศีล ธรรม และการอยู่ร่วมกันในสังคมที่เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันแบบสังคมนิยม¹⁴ ด้วยวิธีการคิดเช่นนี้พุทธทาสภิกขุได้นำหลักธรรมเหล่านี้มาใช้ในการปฏิรูปศาสนา ด้วยการลดช่องว่างระหว่างวัดและประชาชนผ่านการเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังประชาชนที่แสดงให้เห็นว่านิพพานเป็นเป้าหมายของประชาชนทุกคนไม่ใช่แต่เพียงพระสงฆ์เท่านั้น นิพพานคือการหลุดพ้นจากสภาวะแห่งความไม่พอใจ (ทุกข์) ด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่นพร้อมๆ กับการมีสติและรู้เท่าทันเหตุแห่งการเกิดทุกข์ งานชิ้นนี้ของเขามีความโดดเด่นจากการนำประสบการณ์ส่วนตัวที่ได้แลกเปลี่ยนความรู้กับพุทธทาสภิกขุมาเป็นสิ่งยืนยันข้อเสนอทำให้งานมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น สแวนเนอร์ได้เปิดประเด็นการศึกษาบทบาทของพุทธทาสภิกขุในฐานะนักปฏิรูปพุทธศาสนาของไทยที่วิเคราะห์กระบวนการคิดของท่านแตกต่างจากพระสงฆ์ไทยรูปอื่นๆ

¹²Bhikkhu Buddhadasa, *Me and Mine*, (Delhi : Sri Satguru Pub, 1989), p.1-2.

¹³โดแนลด์ เค. สแวนเนอร์, ชาญณรงค์ เมฆินทรางกูร (แปล), *พุทธทาสภิกขุนักปฏิรูปพุทธศาสนาในเมืองไทย*, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2526)

¹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 13 -20.

อันเนื่องมาจากบริบทของครอบครัวและอุปนิสัยส่วนที่ชื่นชอบการอ่าน งานของเขาได้เปิดประเด็นการศึกษาในสังคมไทยกับบทบาทความเป็นนักคิดของพุทธทาสภิกขุ

ในขณะที่งานศึกษาของโดแนลด์ สแควเรอร์มุ่งประเด็นการศึกษาไปที่กระบวนการทางความคิดของพุทธทาสภิกขุที่ส่งผลเกิดการสร้างคำอธิบายหลักพุทธธรรมที่เข้าถึงประชาชนได้โดยง่าย จนได้รับการยอมรับในฐานะนักปฏิรูปพุทธศาสนา งานวิจัยของสุวรรณา สถาอานันท์เรื่อง “Buddhadasa's Challenges : Towards Modern Buddhism in Thai Society”¹⁵ ได้ศึกษาบทบาทของพุทธทาสภิกขุในฐานะพระสงฆ์นักปฏิรูปที่ท้าทายองค์ความรู้พุทธศาสนาจารีตไทยด้วยการสร้างคำอธิบายพุทธศาสนาสมัยใหม่ ด้วยการอธิบายบริบทสังคมไทยอย่างยุคสมัยของการพัฒนาประเทศภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การเกิดขึ้นชั้นกลางที่มีฐานทางเศรษฐกิจและการศึกษาที่ดี การสร้างคำอธิบายหลักพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุตอบสนองกับค่านิยมของชนชั้นกลางประกอบกับอิทธิพลการศึกษาพุทธศาสนาในโลกตะวันตกส่งผลให้เกิดการศึกษาพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ที่แตกต่างจากเดิม พุทธทาสภิกขุในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมสมัยใหม่ท่านสร้างคำอธิบายทางพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ไว้ 3 ประเด็น ดังนี้

1. พุทธศาสนาคือระบบความจริงสากลที่เน้นความสงบสุขที่เป็นพื้นฐานของศาสนาสากล
2. พุทธทาสภิกขุใช้หลักภาษาคน-ภาษาธรรมเป็นหลักในการวิเคราะห์คัมภีร์และคำสอนทางศาสนา
3. นิพพานเป็นของทุกคน พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าทุกคนสามารถเข้าถึงนิพพานได้ด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน สุวรรณามองว่าการถกเถียงเรื่องนิพพานเป็นการปะทะทางความคิดระหว่างองค์ความรู้พุทธศาสนาแบบจารีตและความรู้สมัยใหม่จากตะวันตก

ขณะที่งานวิจัยของสุวรรณาได้วิเคราะห์การสร้างคำอธิบายพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ของพุทธทาสภิกขุว่าเป็นการทำท้าทายองค์ความรู้พุทธศาสนาของรัฐจารีต งานของทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์ เรื่อง “พุทธทาสภิกขุในบริบทของสังคมไทย”¹⁶ ทวีวัฒน์ขยายประเด็นการสร้างคำอธิบายพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับค่านิยมชนชั้นกลางของพุทธทาสภิกขุ ด้วยการวิเคราะห์การปฏิรูปคำสอนทางพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุว่าเป็นผลมาจากบริบททางสังคมและการเมืองในทศวรรษ 2470 สังคมไทยเข้าสู่ยุคสมัยของการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองกลุ่มข้าราชการปัญญาชนขึ้นมามีบทบาทในการบริหารประเทศ การสร้างคำอธิบายหลักพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุได้เน้นคำสอนทางศาสนาไปสู่คำอธิบายแบบมีเหตุและผลที่สอดคล้องกับค่านิยมของปัญญาชนไทย

¹⁵Suwanna Satha-Anand, *Buddhadasa's Challenges : Towards Modern Buddhism in Thai Society*, (5th International Conference on Thai Studies : University of London, School of Oriental and African Studies, 1993)

¹⁶ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์, “พุทธทาสภิกขุในบริบทของสังคมไทย.” ใน *วารสารพุทธศาสนศึกษา* 4 (พฤษภาคม – สิงหาคม 2540): 84 - 104.

ทวิวัฒน์กล่าวถึงบทบาทของพุทธศาสนิกชนในฐานะชนชั้นกลางไทยที่ทำการปฏิรูปพุทธศาสนา เนื่องจากชนชั้นกลางต้องการหา “สัญลักษณ์ทางเลือกใหม่” ของวงการพุทธศาสนา¹⁷ การที่พุทธศาสนิกชนได้รับการยอมรับจากชนชั้นกลางส่วนหนึ่งเพราะพุทธศาสนิกชนกล้าวิพากษ์วิจารณ์คำสอนที่เป็นองค์ความรู้ดั้งเดิมของรัฐจารีต พุทธศาสนิกชนได้สร้างคำอธิบายใหม่ในเรื่องเดียวกันที่แสดงให้เห็นความเป็นเหตุผลและเน้นการใช้ชีวิตในโลกนี้ ทวิวัฒน์ได้ยกคำอธิบายเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดและการปฏิเสธความเชื่อในเรื่องภพชาติหน้าของพุทธศาสนิกชนมาเป็นตัวอย่างของการสร้างคำอธิบายที่ปฏิเสธคำสอนของรัฐจารีตไทย นอกจากนี้ทวิวัฒน์วิเคราะห์การตีความคำสอนทางศาสนาโดยพุทธศาสนิกชนว่าสอดคล้องความเป็นประชาธิปไตยสมัยใหม่ที่เน้นความเสรีภาพในการนับถือศาสนาของคนรวมทั้งประเด็นความเท่าเทียมกันของคนทุกกลุ่มที่สามารถเข้าถึงนิพพานได้ ผู้วิจัยมองว่างานของทวิวัฒน์ชิ้นนี้มุ่งประเด็นการวิเคราะห์ที่เน้นปัจจัยทางการเมืองเป็นเรื่องสำคัญที่ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนได้รับการยอมรับจากสังคมไทย งานชิ้นนี้ไม่ได้วิเคราะห์บทบาทของกลุ่มชนชั้นกลางที่สนับสนุนพุทธศาสนิกชนว่าพวกเขามีบทบาทอย่างไรต่อการเผยแพร่พุทธศาสนาโดยพุทธศาสนิกชนและทวิวัฒน์ไม่ได้นำหลักฐานใดๆ มายืนยันข้อเสนองานของเขาว่าการที่ปัญญาชนไทยสนับสนุนพุทธศาสนิกชนเป็นผลมาจากบริบททางการเมืองที่พวกเขาแสวงหาสัญลักษณ์ทางเลือกใหม่ของวงการพุทธศาสนา แม้ว่าทวิวัฒน์จะไม่ได้พยายามพิสูจน์ข้อเสนองานของเขาจากหลักฐานระหว่างพุทธศาสนิกชนกับปัญญาชนไทย แต่ในงานของเขาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของพุทธศาสนิกชนกับปัญญาชนหัวก้าวหน้าอย่าง กุหลาบ สายประดิษฐ์และปรีดี พนมยงค์ไว้บ้างอย่างผิวเผินที่เป็นสิ่งยืนยันการแสวงหาพุทธศาสนาของชนชั้นกลาง

ขณะที่กลุ่มงานข้างต้นศึกษาบทบาทการปฏิรูปพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนโดยมุ่งเน้นประเด็นการศึกษาไปที่ประเด็นใดประเด็นหนึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการปฏิรูปพุทธศาสนาโดยพุทธศาสนิกชน งานวิจัยของปีเตอร์ เอ แจ็คสัน (Peter A. Jackson) นักวิชาการผู้มีชื่อเสียงในด้านศาสนาและสังคมของเอเชีย ผลงานของเขาที่ศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของพุทธศาสนิกชนเรื่อง “พุทธศาสนิกชน: พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิบัติรูปเชิงนวมสมัยนิยมในประเทศไทย”¹⁸ ปีเตอร์ เอ แจ็คสันวิเคราะห์ว่าบริบทของครอบครัวรวมทั้งสถานการณ์ของพุทธศาสนาไทยและการเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนาของต่างประเทศมีอิทธิพลต่อการศึกษาพุทธศาสนาและกระบวนการคิดของพุทธศาสนิกชน เขานำหลักฐานจดหมายส่วนตัวมาเป็นเครื่องยืนยันข้อเสนองานในประเด็นอิทธิพลของครอบครัวที่ส่งผลต่อพุทธศาสนิกชนว่าบทบาทของนายธรรมทาสผู้เป็นน้องชาย

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 93 – 95 .

¹⁸ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน, มงคล เดชนครินทร์(แปล), พุทธศาสนิกชน : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิบัติรูปเชิงนวมสมัยนิยมในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556)

มีส่วนสำคัญต่อพุทธทาสภิกขุที่ทำให้ท่านทราบข่าวสถานการณ์พุทธศาสนาโลกอย่างกรณีของ อานาคาริก ธรรมปาละ แจ็คสันมองว่าพุทธทาสภิกขุมีธรรมปาละเป็นต้นแบบในการปฏิรูปพุทธศาสนา ที่ปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิมที่ประกอบด้วยเรื่องเหนือธรรมชาติ การอธิบายพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับ หลักการของวิทยาศาสตร์และความสมเหตุสมผลโดยย้อนกลับไปศึกษาพระไตรปิฎกว่าเป็นคำสอนที่ บริสุทธิ์ที่สุด¹⁹ แจ็คสันกล่าวว่าพุทธทาสภิกขุร่วมยุคสมัยเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย การเกิดกลุ่ม ปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาศึกษาสมัยใหม่จากตะวันตกจำนวนมากในขณะที่สังคมสงฆ์ไทยกำลังเผชิญกับ ปัญหาทางการศึกษาที่ล่าช้ากว่ากลุ่มฆราวาสไทย แจ็คสันมองว่าอิทธิพลของสังคมไทยทั้งการเมือง และการเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยส่งผลต่อการพยายามฟื้นฟูและเผยแพร่พุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุได้สร้างคำอธิบายทางพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับฆราวาสไทยสมัยใหม่ แจ็คสันวิเคราะห์ บทบาทพุทธทาสภิกขุในการปฏิรูปพุทธศาสนาผ่านการสร้างคำอธิบายที่สอดคล้องกับหลักการ เรื่องของเหตุและผลด้วยการสร้างคำอธิบายหลักพุทธธรรมใหม่ใน 3 แนวทาง²⁰ ดังนี้

1. การตีความคำสอนทางศาสนาด้วยหลัก ภาษาคน-ภาษาธรรม การวิพากษ์วิจารณ์คัมภีร์ ทางศาสนาเช่น พระอภิธรรมว่าไม่ใช่คำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า การส่งเสริมการตีความทาง พุทธศาสนาที่แท้จริงด้วยการหันกลับไปศึกษาพระไตรปิฎก

2. การตีความแนวคิดเรื่องสัจธรรมและจิตว่าง การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมและการนิพพาน ว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถทำได้ไม่ใช่เฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น การนิพพานไม่จำเป็นต้องศึกษาพระคัมภีร์ แต่สามารถฝึกด้วยการปฏิบัติธรรมที่เรียกว่าจิตว่างผ่านการมีสติและการรู้สึกไม่ยึดติดทุกสิ่ง

3. การตีความปฏิจายสมุปบาทใหม่ด้วยการอธิบายว่าการเวียนว่ายตายเกิดและกรรมนั้นเป็น เรื่องของโลกนี้ชีวิตนี้ไม่ใช่เรื่องเหนือธรรมชาติที่กรรมจะส่งผลต่อชีวิตในชาติภพหน้า การปฏิรูป พุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุสอดคล้องกับค่านิยมชนชั้นกลางที่มีต่อการศึกษาพุทธศาสนา

ขณะที่แจ็คสันได้วิเคราะห์บทบาทพุทธทาสภิกขุในการปฏิรูปพุทธศาสนาว่าเป็นไปตามบริบท ของสังคมไทยสมัยใหม่คำสอนของท่านสอดคล้องกับค่านิยมของคนในยุคนี้ แต่แจ็คสันกลับวิเคราะห์ ว่าพุทธทาสภิกขุมีแนวคิดทางการเมืองแบบอนุรักษนิยมที่สนับสนุนการปกครองให้เป็นผู้สำเร็จการ เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช แจ็คสันกล่าวว่าแนวคิดทางการเมืองและการใช้ความรุนแรงดูไม่เป็นปัญหาต่อ พุทธทาสภิกขุเพราะการเผด็จการเหล่านั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักธรรมที่ควบคุมการกระทำด้วย หลักธรรมเรื่องทศพิธราชธรรม จากตัวอย่างผู้นำที่ดีที่พุทธทาสภิกขุกล่าวอ้างอิงคือผู้นำจากตำนาน ทางพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงด้านการเผยแพร่พุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ทำให้แจ็คสันเชื่อว่า พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดทางการเมืองแบบอนุรักษนิยม การวิเคราะห์แนวคิดทางการเมืองของแจ็คสัน

¹⁹เรื่องเดียวกัน. หน้า 52-55.

²⁰เรื่องเดียวกัน. หน้า 114 - 117.

ใช้หลักฐานเพียงไม่กี่อย่างจากธรรมเนียมประเพณีและผลงานตีพิมพ์ของพุทธทาสภิกขุบางเรื่อง ผู้วิจัยเชื่อว่า ข้อเสนอของเขาในประเด็นนี้ยังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสรุปว่าพุทธทาสภิกขุมีแนวคิดทางการเมือง เช่นไร แต่งานวิจัยชิ้นนี้ของเขามีคุณูปการในการศึกษาและวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาและการศึกษาของพุทธทาสภิกขุอย่างรอบด้าน ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับปัญญาชนไทยดูจะไม่ใช่ว่าประเด็นสำคัญในงานวิจัยของแจ๊คสัน เขาไม่ได้วิเคราะห์บทบาทชนชั้นกลางที่เป็นศิษย์ของพุทธทาสภิกขุว่าพวกเขามีบทบาทอย่างไรต่อการเผยแพร่พุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุ

แม้ว่างานกลุ่มนี้จะทำให้ภาพเห็นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับปัญญาชนไทยบ้าง แต่งานวิจัยส่วนใหญ่จะนำเสนอบทบาทพุทธทาสภิกขุการสร้างคำอธิบายทางศาสนาของท่าน สอดคล้องกับค่านิยมของปัญญาชนไทย การเกิดขึ้นของสวนโมกข์เมื่อพ.ศ. 2475 ถูกเชื่อมโยงในฐานะภาพลักษณ์ของการปฏิรูปศาสนาที่เทียบเท่ากับการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อพ.ศ. 2475 การเกิดขึ้นของสวนโมกข์เป็นเสมือนยุคสมัยใหม่ของวงการพุทธศาสนาไทย งานวิจัยกลุ่มนี้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุกับปัญญาชนไทยในประเด็นที่คล้ายกันว่าพุทธทาสภิกขุเป็นชนชั้นกลางไทยผู้ทำการปฏิรูปพุทธศาสนา การประสบความสำเร็จของพุทธทาสภิกขุในการตีความพุทธศาสนาเนื่องจากท่านได้รับการยอมรับจากปัญญาชนไทย แต่งานกลุ่มนี้ไม่ได้วิเคราะห์บทบาทปัญญาชนในฐานะกลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุที่มีส่วนในการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุต่อการเผยแพร่พุทธศาสนา

2. กลุ่มงานที่ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ

งานวิจัยศึกษาประเด็นแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุเป็นหัวข้อวิจัยที่ได้รับความนิยมจากนักวิจัยและนักศึกษามากที่สุดประเด็นหนึ่ง การวิเคราะห์แนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในงานวิจัยเหล่านี้ใช้หลักฐานในการวิเคราะห์ที่คล้ายคลึงกันด้วยการใช้ธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเมืองของท่านอย่างธรรมเนียมประเพณีเรื่องประชาธิปไตยแบบสังคมนิยมในพ.ศ. 2516 การใช้หลักฐานจากธรรมเนียมประเพณีของพุทธทาสภิกขุที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2516 – 2519 เป็นข้อมูลหลักในการวิจัยเป็นหลักฐานที่ใช้ยืนยันข้อเสนอ งานวิจัยกลุ่มนี้ได้สร้างภาพแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในลักษณะที่เสถียรผ่านการวิเคราะห์ธรรมเนียมประเพณีทางการเมืองของท่านในระยะเวลาเพียง 3 ปี แนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุถูกตัดสินจากธรรมเนียมประเพณีไม่กี่หัวข้อ งานวิจัยไทยที่ศึกษาความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุอย่างเป็นระบบชิ้นแรกๆ งานวิจัยของชลธิ์ ยังตรง เรื่อง “ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ”²¹ ความโดดเด่นของงานวิจัยชิ้นนี้อยู่ที่หลักฐานที่ใช้ยืนยันข้อเสนอในงาน นอกจากธรรมเนียมประเพณีแล้วชลธิ์ใช้

²¹ชลธิ์ ยังตรง, “ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ”, (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยปีการศึกษา, 2533)

บทสัมภาษณ์พุทธทาสภิกขุเป็นสิ่งยืนยันความน่าเชื่อถือในงานของเขา ในฐานะศิษยานุศิษย์ของ พุทธทาสภิกขุชลธีมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนความรู้กับท่านและเข้าถึงแหล่งข้อมูลอ้างอิงอื่นๆ จากญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุคนสำคัญอย่าง พระไพศาล วิสาโล, รัญจวน อินทรกำแหงและ ประชา หุตานุวัตรที่ช่วยแนะนำมุมมองต่างๆ จากประสบการณ์ส่วนตัวที่พวกเขาได้ร่วมงานกับ พุทธทาสภิกขุ

ชลธีวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุว่ามีรากฐานความคิดมาจากอิทธิพลของครอบครัวและการศึกษาพระไตรปิฎกด้วยตนเองจนกระทั่งก่อตั้งสวนโมกข์ร่วมกับอิทธิพลทางการศึกษาพุทธศาสนานิกายมหายานและศาสนาอื่นๆ ชลธีกล่าวว่าปัจจัยทางสังคมและการเมืองภายใต้สถานการณ์ความวุ่นวายทางสังคมและการแบ่งกลุ่มการเมืองเป็นฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาระหว่าง พ.ศ. 2516 – 2519²² เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่พุทธทาสภิกขุแสดงความคิดทางการเมืองของท่านผ่านธรรมบรรยาย พุทธทาสภิกขุเสนอความคิดทางการเมืองที่ชื่อว่าธัมมิกสังคมนิยม ชลธีกล่าวว่าเป็นการเสนอการเมืองทางเลือกโดยนำหลักพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนามาแก้ปัญหาทางการเมือง พุทธทาสภิกขุเชื่อว่าระบบการเมืองที่ดีต้องประกอบด้วยธรรม ธัมมิกสังคมนิยมจึงเป็นการเมืองที่ดีกว่าการเมืองอื่นๆ เพราะมีธรรมะเป็นหัวใจสำคัญ ดังนั้นแล้วแนวคิดทางการเมืองทางเลือกของพุทธทาสภิกขุจึงดำเนินสายกลางตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา²³ ชลธีวิเคราะห์ที่มาแนวคิดสังคมนิยมในความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุมาจากอิทธิพลทางศาสนามากกว่าการสนับสนุนระบบปกครองแบบสังคมนิยม ชลธีมองว่าความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุประกอบไปด้วยธรรมที่อยากจะสร้างสังคมให้สงบสุข²⁴ พุทธทาสภิกขุไม่ได้สนับสนุนการเมืองฝ่ายซ้ายแบบสังคมนิยมหรือการเมืองอนุรักษ์นิยมแต่ท่านสนับสนุนความคิดทางการเมืองที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะ

ขณะที่ชลธีวิเคราะห์ธัมมิกสังคมนิยมว่าเป็นความคิดทางการเมืองที่วางอยู่บนหลักธรรมทางศาสนา งานวิจัยชิ้นต่อมาที่ศึกษาความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุได้เสนอมุมมองต่อแนวคิดเรื่องธัมมิกสังคมนิยมที่มีข้อเสนอในงานวิจัยต่างจากงานของชลธี โดยกล่าวว่าธัมมิกสังคมนิยมเป็นความคิดทางการเมืองในอุดมคติที่ไม่อาจเกิดขึ้นจริง งานวิจัยของนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านปรัชญาและพุทธศาสนาอย่างศาสตราจารย์ ปรีชา ช่างขวัญยืน ในงานวิจัยเรื่อง “ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ”²⁵ ปรีชาวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุว่าเป็นความคิดใน

²²ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน, มงคล เดชนครินทร์(แปล), พุทธทาสภิกขุ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิบัติรูปเชิงนามธรรมนิยมในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), หน้า 390.

²³ชลธี ยังตรง, “ความคิดทางการเมืองพุทธทาสภิกขุ”, (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยปีการศึกษา, 2533), หน้า 59-69.

²⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 111 – 118.

²⁵ปรีชา ช่างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538)

อุดมคติที่ไม่สามารถเกิดขึ้นจริงได้ ความคิดทางการเมืองของอัมมิกสังคมนิยมของพุทธทาสภิกขุเป็นความเชื่อยุคพระศรีอริยเมตไตรย ปรีชาวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุด้วยการเทียบเคียงกับหลักปรัชญาการเมืองอย่างแนวคิดการเมืองมาร์กซิสต์ โดยกล่าวว่าอัมมิกสังคมนิยมของพุทธทาสภิกขุไม่มีแบบแผนปฏิบัติและขั้นตอนที่ทำให้สังคมไทยกลายเป็นสังคมนิยม²⁶ อัมมิกสังคมนิยมไม่ใช่ความคิดทางการเมืองรูปแบบใหม่แต่พุทธทาสภิกขุนำคำสอนทางศาสนามาเปลี่ยนเป็นศัพท์การเมืองเท่านั้น ปรีชาวิเคราะห์อัมมิกสังคมนิยมเป็นประเด็นย่อยๆ อย่างเรื่องผู้นำที่เผด็จการทางธรรมว่าการปกครองของผู้นำเผด็จการทางธรรมจะสำเร็จได้ประเทศไทยจำเป็นต้องแบ่งแยกการปกครองเป็นรัฐเล็กจึงจะประสบความสำเร็จซึ่งไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ในการเมืองไทยในสมัยปัจจุบัน ดังนั้นปรีชาจึงสรุปว่าความคิดทางการเมืองที่พุทธทาสภิกขุเสนออย่าง อัมมิกสังคมนิยมไม่ได้วางอยู่บนหลักการและกฎเกณฑ์ของความจริง²⁷ คุณูปการในงานของปรีชาอยู่ที่การนำเอาปรัชญาทางการเมืองมาเทียบเคียงกับแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุเพื่อวิเคราะห์แนวโน้มของความเป็นไปได้ที่จะเกิดขึ้น การนำปรัชญาทางการเมืองตะวันตกที่ต้องการปฏิรูปสังคมให้เท่าเทียมมาเปรียบเทียบกับความคิดของพระสงฆ์ผู้มีเป้าหมายสูงสุดที่การนิพพานและการไม่หวังผลทางการเมืองดูจะเป็นการวิเคราะห์ผ่านปรัชญาทางความคิดที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยที่ก่อให้เกิดข้อเสนอทางการเมืองนี้

งานวิจัยที่ศึกษาความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุที่ได้เอียงกับงานของปรีชาว่าความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุไม่ใช่ความคิดในอุดมคติ แต่ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุมีหลักการรองรับชัดเจนเพียงแต่ปรีชาไม่เข้าใจมุมมองทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุนิติ มณีภาณุจันศึกษาความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุงานวิจัยของเขาเรื่อง “การเมืองตามเจตนารมณ์ของพระเจ้า: การทำความเข้าใจการเมืองตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”²⁸ นิติเริ่มต้นวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุด้วยการทำความเข้าใจความหมายการเมืองตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุผ่านผลงานเขียนของท่าน นิติชี้ให้เห็นว่าพุทธทาสภิกขุใช้หลักภาษาคนภาษาธรรมในการอธิบายและนิยามความหมายทางการเมือง การเมืองในทัศนคติของท่านตั้งอยู่บนหลักการของธรรมะ พุทธทาสภิกขุใช้หลักธรรมเรื่อง “อิทัปปัจจยตา” อธิบายปรากฏการณ์ทางการเมือง คุณูปการในงานศึกษาของนิติอยู่ที่การโต้แย้งกับข้อเสนอในงานที่วิพากษ์วิจารณ์อัมมิกสังคมนิยม นิติมองว่างานวิจัยก่อนหน้านี้นี้ไม่เข้าใจกระบวนการทางความคิดและการนิยามความหมายของการเมืองในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ การวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของท่าน

²⁶เรื่องเดียวกัน. หน้า 72-77.

²⁷เรื่องเดียวกัน. หน้า 126 - 131.

²⁸นิติ มณีภาณุจัน. “การเมืองตามเจตนารมณ์ของพระเจ้า : การทำความเข้าใจการเมืองตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ,” (วิทยานิพนธ์ดุขุบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553)

โดยไม่เข้าใจบริบททางสังคมและการเมืองในประเด็นการต่อสู้ของแนวคิดทางการเมืองประชาธิปไตย เสรีนิยม สังคมนิยมและกลุ่มอนุรักษนิยม นิตินิธิรูปไปในทำนองว่าความคิดทางการเมืองของ พุทธทาสภิกขุไม่ได้เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการเมืองใด ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุตั้งอยู่บนหลักธรรม เขาเรียกแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุว่าเป็นการเมืองตามแบบพระเจ้าคุณูปการในงานของนิตินิธิได้เปิดประเด็นการศึกษาความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุให้กว้างมากขึ้นผ่านวิธีวิจัยของเขาที่ได้ทำความเข้าใจความหมายของการเมืองในมุมมองของพุทธทาสภิกขุจากงานเขียนของท่านร่วมไปกับการวิเคราะห์แนวคิดธัมมิกสังคมนิยม นิตินิธิโต้แย้งคำวิพากษ์วิจารณ์ของนักวิชาการและปัญญาชนที่ตั้งคำถามต่อแนวคิดธัมมิกสังคมนิยมในประเด็นต่างๆ เช่นการตั้งคำถามถึงประเด็นธรรมาธิปไตยที่มักจะเข้าใจผิดไปว่าพุทธทาสภิกขุมีแนวคิดทางการเมืองอนุรักษนิยม เพราะท่านสนับสนุนให้มีผู้นำเผด็จการ นิตินิธิมองว่าปัญหานี้มาจากการไม่เข้าใจบริบทของสังคมและการเมืองในขณะนั้นที่เกิดการต่อสู้แนวคิดการเมือง พุทธทาสภิกขุเสนอให้มีผู้นำเผด็จการเพื่อลดปัญหาความรุนแรงทางการเมืองในสังคมไทย

งานวิจัยที่ศึกษาความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุที่วิเคราะห์ว่าท่านมีความคิดทางการเมืองแบบอนุรักษนิยมงานของธิกานต์ ศรีนารา เรื่องความคิดทางการเมืองของ “ปัญญาชนฝ่ายค้าน” ภายหลังจากตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524 – 2534²⁹ ธิกานต์วิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุจากแนวคิดธัมมิกสังคมนิยม เขากล่าวว่า พุทธทาสภิกขุต่อต้านแนวคิดการเมืองตะวันตกไม่ว่าจะเป็นการเมืองประชาธิปไตยเสรีนิยมหรือสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ ท่านสนับสนุนแนวคิดทางการเมืองที่มีผู้นำเผด็จการโดยธรรมที่เจาะจงว่าผู้นำที่เหมาะสมที่สุดคือพระราชา เนื่องจากพระราชาทรงมีทศพิธราชธรรมที่จะใช้ควบคุมความเผด็จการทางการเมืองได้เป็นอย่างดี ธิกานต์มองว่านี่เป็นการต่อต้านวัฒนธรรมตะวันตกด้วยการคิดค้นรูปแบบการเมืองที่สอดคล้องกับรากฐานความเป็นไทยและความเป็นพุทธขึ้นมาสู้กับอิทธิพลของตะวันตก ธิกานต์กล่าวว่าการเน้นย้ำเรื่องพระราชาที่เผด็จการโดยธรรมส่งผลให้สถานะของกษัตริย์ในสมัยต่อๆ มาได้รับการยอมรับและมีความชอบธรรมในสังคมเพิ่มมากขึ้น แนวคิดนี้ของพุทธทาสภิกขุเป็นต้นแบบแก่กลุ่มอนุรักษนิยม พุทธศาสนาในสมัยหลังเช่น พระราชวรมุนี, สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ฯลฯ งานของธิกานต์มีคุณูปการทางการศึกษาที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธทาสภิกขุต่อปัญญาชนที่มีบทบาทในการบริหารประเทศได้นำวิถีคิดและการตีความหลักธรรมโดยพุทธทาสภิกขุมาต่อยอดความคิดในประเด็นต่างๆ แต่งานวิจัยของธิกานต์เรื่องนี้มีจุดอ่อนอยู่ที่การใช้

²⁹ธิกานต์ ศรีนารา, “ความคิดทางการเมืองของ "ปัญญาชนฝ่ายค้าน" ภายหลังจากตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524 – 2534,” (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555)

หลักฐานในการวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุที่จำกัดอยู่แค่แนวคิด
ธัมมิกสังคมนิยม

ขณะที่งานวิจัยส่วนใหญ่วิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุจากแนวคิด
ธัมมิกสังคมนิยมเป็นสำคัญ งานวิจัยชิ้นหนึ่งได้นำเสนอการเคลื่อนไหวทางความคิดของพุทธทาสภิกขุ
ที่มองว่าความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุไม่ได้มีแต่เพียงเรื่องธัมมิกสังคมนิยม งานของวิศรุต
บวงสรวย เรื่อง “การเคลื่อนไหวทางความคิดของพุทธทาสภิกขุกับการเมืองไทย พ.ศ. 2516 – 2536”
วิศรุตเสนอว่าความคิดทางการเมืองของ พุทธทาสภิกขุมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมการเมือง
มีส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางและความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ วิศรุตแบ่งแนวคิดทาง
การเมืองของพุทธทาสภิกขุเป็น 3 ช่วงเวลาดังนี้คือ

1. แนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในทศวรรษ 2490 – 2500 วิศรุตมองว่าความคิด
ทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในช่วงนี้ต่อต้านการเมืองทุกรูปแบบ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าการเมือง
ทุกรูปแบบล้วนไม่สามารถละกิเลสทางใจและการหลงในวัตถุนำไปสู่ปัญหาการต่อสู้และการ
แตกแยกทางการเมือง

2. แนวคิดทางการเมืองในช่วงทศวรรษ 2510 – 2519 ขณะที่สังคมไทยเผชิญกับเหตุการณ์
ทางการเมือง การแตกแยกทางแนวคิดการเมืองของคนในสังคมนำไปสู่การใช้ความรุนแรงใน
การแก้ปัญหาการเมือง ในทศวรรษนี้ พุทธทาสภิกขุเสนอแนวคิดทางการเมืองที่ชื่อว่า
“ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ” ผ่านคำอธิบายที่ว่าถ้าสังคมมีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ภายใต้
ธรรมราชาที่ปกครองประเทศแบบเผด็จการด้วยทศพิศราชธรรม สังคมก็จะมีเป้าหมายร่วมกันคือ
ความสุขทางจิตใจและการนิพพาน วิศรุตกล่าวว่าพุทธทาสภิกขุได้ยืนยันว่าการเมืองที่ดีที่สุดคือ
การเมืองที่ประกอบด้วยธรรมะ

3. แนวคิดทางการเมืองในช่วงทศวรรษ 2520 – 2536 วิศรุตกล่าวว่าภายหลังจากที่
สถานการณ์ทางการเมืองมั่นคงมากขึ้นแล้ว สถาบันกษัตริย์ได้รับการสนับสนุนและปกป้องในฐานะ
สัญลักษณ์ของประเทศ วิศรุตมองว่าจากสถานการณ์ทางการเมืองในทศวรรษนี้พุทธทาสภิกขุแสดง
ธรรมบรรยายทางการเมืองที่กล่าวถึงพระราชผู้ทรงธรรมบ่อยครั้ง พุทธทาสกล่าวว่าการเมืองของ
สังคมไทยเหมาะที่จะอยู่ภายใต้กษัตริย์ผู้ทรงทศพิศราชธรรมมากที่สุด

วิศรุตสรุปความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในทศวรรษ 2490 – 2500 ว่าท่านต่อต้าน
การเมืองทุกรูปแบบ ต่อมาในทศวรรษ 2510 – 2519 ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุอยู่ที่
ธรรมะแต่ท่านได้นำแนวคิดสังคมนิยมมาประยุกต์กับหลักศาสนาเพื่อเสนอการเมืองทางเลือกขึ้นมา
แก้ปัญหา ในช่วงสุดท้ายความคิดทางการเมืองในทศวรรษ 2520 – 2536 บริบทสังคมไทยในขณะนี้
สถาบันกษัตริย์ได้รับการสนับสนุนและมีอิทธิพลในสังคมไทย ความคิดทางการเมืองสังคมนิยมของ
พุทธทาสภิกขุเปลี่ยนไปสู่การเน้นย้ำการกล่าวถึงการเมืองประชาธิปไตยมากกว่าสังคมนิยม คุณูปการ

ของงานชิ้นนี้อยู่ที่การใช้หลักฐานที่ครอบคลุมมากกว่างานวิจัยก่อนหน้านี้ วิศรุตใช้บันทึกส่วนตัวและเอกสารทางราชการมาเป็นสิ่งยืนยันข้อเสนอลงข้อเสนอลงของเขา นอกจากนี้เขาเปิดประเด็นการศึกษาความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุที่ไม่ยึดติดอยู่กับเรื่องธัมมิกสังคมนิยมเพียงอย่างเดียว แต่เขาแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของพุทธทาสภิกขุที่ครอบคลุมตลอดช่วงชีวิตของท่าน

คุณูปการของงานกลุ่มนี้ที่ศึกษาความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุส่วนใหญ่มุ่งประเด็นการศึกษาไปที่การอธิบายและวิพากษ์วิจารณ์ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุว่าเกิดขึ้นจากปัจจัยใด แต่ในงานวิจัยเหล่านี้ไม่ได้กล่าวถึงการเข้ามาอิทธิพลในสังคมไทยของพุทธทาสภิกขุว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร งานวิจัยกลุ่มนี้มุ่งศึกษาความคิดของพุทธทาสภิกขุเป็นหลักจนเพิกเฉยต่อกลุ่มคนที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับพุทธทาสภิกขุซึ่งเป็นประเด็นที่ควรจะได้รับการศึกษาเพิ่มเติม

3. กลุ่มงานที่ศึกษาบทบาทศิษยานุศิษย์ของพุทธทาสภิกขุ

งานวิจัยที่ศึกษาอิทธิพลพุทธทาสภิกขุที่มีต่อศิษยานุศิษย์ชิ้นสำคัญคืองานของสุจิตราเรื่อง “Buddhadasa's Movement : An Analysis of Its Origins, Development, and Social Impact.”³⁰ ศึกษาบทบาทของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อพระสงฆ์และฆราวาส สุจิตราวิเคราะห์ว่าการเผยแพร่พุทธศาสนาผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุทำให้เกิดการยอมรับความสามารถของพุทธทาสภิกขุ พระสงฆ์และฆราวาสธรรมเหล่านี้สนใจศึกษาแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ การนำแนวคิดของพุทธทาสภิกขุเผยแพร่ไปยังชุมชนหรือองค์กรที่พวกเขาสังกัด ด้วยการก่อตั้งองค์กรพุทธศาสนา เช่น การเกิดสวนพุทธธรรมที่จังหวัดเชียงใหม่โดยเจ้าชื่น สีโรรส, การก่อตั้งองค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของปุ่น จงประเสริฐที่ตีพิมพ์ผลงานเขียนของพุทธทาสภิกขุหลายพันเล่มแจกจ่ายไปตามวัดต่างๆ และองค์กรพุทธศาสนาในที่ต่างๆ อย่าง มหาวิทยาลัย, โรงเรียน, โรงพยาบาล³¹ สุจิตรามองว่าการก่อตั้งองค์กรพุทธศาสนาเหล่านี้เป็นรูปแบบการเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนาของไทย เนื่องจากองค์กรเหล่านี้เผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุไปในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศทั้งภาคเหนือและอีสาน สุจิตราได้วิเคราะห์ว่าจุดอ่อนขององค์กรเหล่านี้อยู่ที่รูปแบบของการดำเนินงานในแต่ละองค์กรไม่ได้มีการประสานงานหรือร่วมมือกันดำเนินการเผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุ แต่ละองค์กรต่างบริหารงานอย่างเป็นอิสระไม่ได้ดำเนินนโยบายตามสังกัดใด แม้แต่สวนโมกข์ องค์กรเหล่านี้มักจะกล่าวอ้างว่าตนไม่ใช่สาขาของสวนโมกข์ ความสัมพันธ์ขององค์กรกับสวนโมกข์เป็นความสัมพันธ์แบบประเพณีนิยมที่มีพื้นฐานอยู่ที่ความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่าง

³⁰Suchira Payulpitack, “Buddhadasa's Movement : An Analysis of Its Origins, Development, and Social Impact,” (Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der sozialwissenschaften, Universitat Bielefeld, 1991)

³¹Ibid., pp. P156.

พุทธทาสภิกขุกับลูกศิษย์ ศิษย์ของพุทธทาสภิกขุนำแนวคิดของท่านมาประยุกต์กับความเชื่อในท้องถิ่นหรือแม้แต่การนำเทคนิคการเทศน์มาประยุกต์กับสังคัมร่วมสมัยเช่น กรณีของวัดสวนแก้ว พระพยอมกัลยาโณที่สอนธรรมะผ่านการเทศนาสมัยใหม่ที่นำศัพท์สมัยใหม่ที่เข้าใจง่ายมาประกอบการเทศนาจนมีชื่อเสียง³² คุณูปการในงานของสุจิราอยู่ที่การศึกษาบทบาทของกลุ่มศิษย์ของพุทธทาสภิกขุที่ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ปัญญาชนที่มีชื่อเสียงเท่านั้น สุจิราเปิดประเด็นการศึกษาใหม่ๆ ที่แสดงให้เห็นบทบาทของกลุ่มลูกศิษย์ที่สนับสนุนพุทธทาสภิกขุด้วยการเผยแพร่แนวคิดของท่านไปในที่ต่างๆ นอกจากนี้งานของสุจิรายังยืนยันข้อเสนอด้วยหลักฐานบทสัมภาษณ์ของบุคคลที่เกี่ยวข้องเช่น บทสัมภาษณ์พุทธทาสภิกขุและศิษย์ของท่าน งานของสุจิราได้ตอบคำถามว่าทำไมพุทธทาสภิกขุมีบทบาทในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องเพราะองค์กรพุทธศาสนาเหล่านี้ได้นำแนวคิดของท่านไปประยุกต์กับการแก้ปัญหาในประเด็นต่างๆ อย่างต่อเนื่อง แต่ในงานวิจัยนี้ได้ละเอียด บทบาทลูกศิษย์คนสำคัญอย่าง พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์และสัญญา ธรรมศักดิ์ผู้เป็นสมาชิกขององค์กรพุทธศาสนาที่สำคัญอย่าง พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย

อาจจะด้วยข้อจำกัดของการเข้าถึงข้อมูลงานวิจัยที่ศึกษาบทบาทของพุทธทาสภิกขุกับกลุ่มศิษย์ของท่านมีเพียงไม่กี่เรื่อง นอกจากงานวิจัยของสุจิราแล้วผู้วิจัยพบงานที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับศิษย์เล่มล่าสุดคืองานศึกษาของ โทโมมิ อิโตะ (Tonomi Ito) เรื่อง *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: A Social History*³³ งานชิ้นนี้ของอิโตะมุ่งประเด็นการศึกษาไปที่บทบาทของพุทธทาสภิกขุในสังคมไทย ความน่าสนใจในงานชิ้นนี้คือการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและศิษย์ของท่าน วิธีการทำงานของอิโตะมีความน่าเชื่อถือจากการเข้าถึงข้อมูลหลักฐานที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์อย่างจดหมายส่วนตัวระหว่างพุทธทาสภิกขุและญาติธรรม รวมถึงการใช้ข้อมูลสัมภาษณ์บุคคลที่ปฏิสัมพันธ์กับพุทธทาสภิกขุโดยตรงอย่าง ประชา หุตานุวัตร, กรุณา กุลาสัย, เมตตา พานิช ฯลฯ การลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูลที่สวนโมกขพลาราม ด้วยองค์ประกอบเหล่านี้ทำให้งานวิจัยและข้อเสนอของอิโตะได้รับความน่าเชื่อถือ สำหรับผู้วิจัยแล้วงานวิจัยเล่มนี้เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับพุทธทาสภิกขุที่สมบูรณ์ที่สุดในขณะนี้ อิโตะเริ่มต้นการศึกษาด้วยการอธิบายสถานการณ์ของพุทธศาสนาไทยช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 การผลิตสิ่งพิมพ์ขึ้นมาเพื่อเผยแพร่ความรู้ก่อให้เกิดพื้นที่สาธารณะทางพุทธศาสนาที่มีการแลกเปลี่ยนความรู้และถกเถียงเกี่ยวกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา อิโตะกล่าวว่าพุทธทาสภิกขุและนายธรรมทาสเกิดขึ้นมาภายใต้บริบทสังคมเช่นนี้ พวกเขามีโอกาสเข้าร่วมพื้นที่สาธารณะขนาดเล็กที่แลกเปลี่ยนความรู้ที่ได้จาก

³²Ibid., pp. 165.

³³Tonomi Ito, *“Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu : a social history”*, (Singapore : NUS Press, 2012)

การศึกษาหนังสือพุทธศาสนาจากต่างประเทศ³⁴ เป็นส่วนสำคัญต่อวิถีคิดของพุทธทาสภิกขุที่มุ่งหวังจะขับเคลื่อนองค์ความรู้พุทธศาสนาด้วยการสร้างพื้นที่สาธารณะในการแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนาผ่านวารสารพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุมีโอกาสได้รู้จักกับปัญญาชนไทยอย่างกว้างขวางผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา พวกเขาประทับใจต่อผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุ อโตะวิเคราะห์ว่าการที่พุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับจากปัญญาชนไทยเนื่องจากการที่ท่านเป็นพระสงฆ์ที่มีความสามารถในด้านการประพันธ์มากกว่าพระสงฆ์รูปอื่นงานของท่านสามารถเข้าถึงปัญญาชนในที่ต่างๆ ศิษย์ของท่านส่วนใหญ่จึงเป็นปัญญาชนและชนชั้นนำที่มีการศึกษาสูง³⁵

ประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจในงานของอโตะคือการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์ของพุทธทาสภิกขุที่มีแนวคิดทางการเมืองแตกต่างกันระหว่างกลุ่มข้าราชการไทยอย่างสัญญา ธรรมศักดิ์ และเจ้าคุณลัทธิธรรมประคัลภ์กับกลุ่มศิษย์ผู้นิยมลัทธิมาร์กซ์ อโตะมองว่าการที่พุทธทาสภิกขุมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มข้าราชการชั้นนำของไทยทำให้การเผยแพร่พุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุสามารถเข้าถึงประชาชนได้โดยง่ายจากการสนับสนุนของญาติธรรมกลุ่มนี้ การแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนากับศิษย์กลุ่มนี้ยังมีส่วนต่อการสร้างคำอธิบายของพุทธทาสภิกขุในสมัยต่อมา ในขณะที่อโตะวิเคราะห์บทบาทกลุ่มศิษย์ผู้นิยมลัทธิมาร์กซ์ของพุทธทาสภิกขุว่าการมีปฏิสัมพันธ์กับปัญญาชนกลุ่มนี้เนื่องจากการตื่นตัวในการศึกษาพุทธศาสนากับการเมือง โดยยกตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับที่ส่งผลต่อการสร้างคำอธิบายของพุทธทาสภิกขุอย่าง ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร อโตะกล่าวว่าทั้งสองท่านรู้จักกันตั้งแต่พ.ศ. 2479 หลังจากที่ประเสริฐเข้าไปดำรงตำแหน่งทางการเมืองไทยเขาได้เริ่มกล่าวถึงประเด็นสังคมนิยมกับพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะไม่ตอบจดหมายกลับประเสริฐ แต่อโตะกล่าวว่าพุทธทาสภิกขุศึกษาแนวคิดนี้เพื่อพิสูจน์ว่าสังคมนิยมส่งผลดีตามที่ประเสริฐกล่าวหรือไม่³⁶ พุทธทาสภิกขุนำแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมที่ศึกษาจากประเสริฐมาประยุกต์ในงานของท่านเช่น งานเขียนเรื่องธัมมิกสังคมนิยม แต่สุดท้ายความสัมพันธ์ระหว่างท่านและญาติธรรมกลุ่มนี้ก็ไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้ตามบริบททางการเมืองที่รัฐบาลออกกฎหมายคอมมิวนิสต์ เมื่อกลุ่มญาติธรรมข้าราชการชั้นนำของไทยเป็นผู้สนับสนุนพุทธทาสภิกขุเป็นกลุ่มหลักผ่านทางสมาคมของพวกเขา งานชิ้นนี้ของอโตะทำให้เราเห็นภาพการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มศิษย์ของพุทธทาสภิกขุรวมไปกับการอธิบายบริบทของสังคมไทย แต่ศิษย์ที่อโตะเลือกมาเป็นกรณีใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่ายนี้มีเพียงไม่กี่ฝ่าย ผู้วิจัยพบว่ากลุ่มศิษย์ของพุทธทาสภิกขุมีมากกว่าสองกลุ่มตามที่อโตะกล่าวไว้ในงานวิจัยชิ้นนี้

³⁴Ibid., pp. 13 -24.

³⁵Ibid., pp.163 – 166.

³⁶Ibid., pp. 227.

จากการทบทวนสถานภาพองค์ความรู้ดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่างานศึกษาที่กล่าวถึงบทบาทกลุ่มศิษย์ของพุทธทาสภิกขุมีอยู่อย่างจำกัด แม้ว่าจะงานวิจัยหลายเรื่องจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับปัญญาชนไทยแต่งงานส่วนใหญ่มุ่งประเด็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับศิษย์ของท่านไปบนความคิดทางการเมือง งานวิจัยที่ศึกษาบทบาทพุทธทาสภิกขุกับกลุ่มศิษย์ของท่านที่มีอยู่ก็มีข้อจำกัด ดังนั้นแล้วบทบาทการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุโดยศิษยานุศิษย์ของท่านเป็นประเด็นที่ควรได้รับการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

1.4 วัตถุประสงค์เพื่อศึกษา

1. อิทธิพลการศึกษาพุทธศาสนาทั้งภายในและภายนอกประเทศ ที่ส่งผลต่อการตีความพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุ และทำให้พุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับจากคนหลายกลุ่มในสังคมไทย โดยเฉพาะปัญญาชน
2. กลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุในช่วง พ.ศ. 2475 – 2529 ที่มีบทบาทในการสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุในสังคมไทย
3. การจัดการความแตกต่างด้านความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองของญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2529

1.5 เหตุผล ทฤษฎีสำคัญ หรือสมมุติฐาน

1. พุทธทาสภิกขุได้สร้างชุดความคิดและการตีความพุทธศาสนาที่เป็นทางเลือกใหม่ในสังคมไทย แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ต่อต้านชุดความรู้ และการตีความพุทธศาสนากระแสหลักอย่างชัดเจน
2. ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุมีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนและเผยแพร่แนวคิดและการตีความพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในสังคมไทย
3. ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุมีความแตกต่างทางความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.เข้าใจอิทธิพลการศึกษาพุทธศาสนาทั้งภายในและภายนอกประเทศที่ส่งผลต่อการตีความพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุ และทำให้พุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับจากคนหลายกลุ่มในสังคมไทย โดยเฉพาะปัญญาชน

2.เข้าใจกลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุในช่วง พ.ศ. 2475 – 2529 ที่มีบทบาทในการสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุในสังคมไทย

3.เข้าใจการจัดการความแตกต่างด้านความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองของญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2529

บทที่ 2 ธรรมเนียมจำเป็นแก่การพัฒนา : พุทธศาสนิกชนกับการปฏิรูปพุทธศาสนา

ทำชีวิตไหวหาร ตามแบบของพระพุทเจ้า มิใช่ตามแบบประเพณีเก่า³⁷

ความข้างต้นมาจากบทประพันธ์ที่พุทธศาสนิกชนแต่งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2515 เพื่อบอกเรื่องราวของตนถึงบทบาทการเผยแผ่พุทธศาสนา ท่านกล่าวว่าการศึกษาและเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นไปตามรูปแบบที่พระพุทองค์ทรงสั่งสอนในสมัยพุทธกาลเท่ากับว่าพุทธศาสนิกชนพยายามปฏิรูปพุทธศาสนาด้วยการย้อนกลับไปสู่คำสอนดั้งเดิมถือว่าเป็นคำสอนที่น่าเชื่อถือและถูกต้องที่สุดสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของวงการพุทธศาสนาครั้งสำคัญในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 การศึกษาพุทธศาสนาได้ย้อนกลับไปยึดถือความถูกต้องดั้งเดิมของพระไตรปิฎก การให้ความสำคัญไปที่พระไตรปิฎกส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะเจ้าอาณานิคมและลัทธิจักรวรรดินิยมของยุโรป เจ้าอาณานิคมเหล่านี้เข้าปกครองชาวพื้นเมืองเอเชียที่ส่วนใหญ่เป็นรัฐที่นับถือพุทธศาสนา เจ้าอาณานิคมโดยเฉพาะอังกฤษสามารถเข้าไปปกครองอาณาจักรแห่งพุทธศาสนาที่สำคัญเช่น ศรีลังกาและพม่า เมื่อเจ้าอาณานิคมเหล่านี้เข้าไปค้นพบพระไตรปิฎกพวกเขาจึงลงมือศึกษาพร้อมกับการตีพิมพ์เผยแผ่เป็นภาษาอังกฤษผ่านงานเขียนของชาวตะวันตกส่งผลให้พุทธศาสนาได้รับความสนใจโดยเฉพาะพระไตรปิฎกได้รับการยอมรับว่าเป็นคำสอนทางศาสนาที่เป็นเหตุผลมากกว่าความเชื่อของชาวพื้นเมือง ต่อมาได้มีการจัดตั้งสมาคมสำหรับศึกษาพระไตรปิฎกเริ่มจากศรีลังกาเป็นที่แรก³⁸ หลังจากที่มีการเผยแผ่พระไตรปิฎกผ่านสิ่งพิมพ์ชาวตะวันตกได้เกิดกลุ่มคนที่สนใจศึกษาพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยต่างๆ ได้สร้างรายวิชาพุทธศาสนาและเกิดสมาคมพุทธศาสนาส่งผลให้คัมภีร์คำสอนทางพุทธศาสนาได้รับการสนใจศึกษาอย่างกว้างขวางในกลุ่มชาวตะวันตกโดยเฉพาะ

³⁷มาจากบทประพันธ์ของพุทธศาสนิกชนที่ชื่อว่า "ข้าพเจ้าเป็นพ่อค้า" ไม่ทราบปีที่ประพันธ์แน่ชัด แต่บทประพันธ์นี้ตีพิมพ์เผยแพร่อีกครั้งในหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ "ข้าพเจ้าเป็นพ่อค้า"เกิดในตระกูล "พานิช" บรรพบุรุษ ทำการค้า, ตัวเองก็เคย บัดนี้เปลี่ยนมาเป็นพ่อค้าทางวิญญาณ ในนามว่า พุทธศาสน, เป็นลูกเขย ของพระพุทเจ้า แต่งงานกับ วาณี โดยพิธีต้องยิ่งกว่ามหาหร แต่ไม่มีใครรู้จักกัน.

ทำชีวิตไหวหาร ตามแบบของพระพุทเจ้า มิใช่ตามแบบประเพณีเก่า ซึ่งเป็นเรื่องทางวัตถุหรือทางโลก; กำลังมีกำไรเพิ่มขึ้นตามควรแม้ยังไม่ถึงที่สุด, ทำประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น ให้เกิดขึ้นได้เป็นที่พอใจ ชนิดนอนเป็นสุข กว่าคนธรรมดาอยู่มากเหมือนกัน. มีร้านค้าประจำถิ่น ชื่อสวนโมกขพลาราม, ชายของไม่คิดเงิน, มีสินค้าชื่อ "ธรรมโฆษณ์" สำหรับคนทุกชั้น ทุกวัย ทุกเพศ, ยิ่งกว่าห้างสรรพสินค้า.แต่ก็มีเหมือนกัน ที่บางคนไม่สนใจ แล้วหาว่า ชายของปลอม, พากันตำ คิดทำลายล้าง ใส่ร้ายป้ายสีต่างๆ นานา แต่ร้านของเราไม่ล้มกลับมีคนสนใจเพิ่มขึ้นอีก.บัดนี้ ข้าพเจ้าอายุ ๘๐ กว่าปีแล้ว ก็ยังไม่จำเป็นที่จะต้องหยุดการค้า กลับจะทำได้ดี แคล้วคล่อง ว่องไว ไปกว่าเดิมไปเสียอีก, ข้าอบรมผู้สนใจให้เข้าใจ สามารถดำเนินรอยตามได้จำนวนหนึ่ง

หวังว่า ท่านทั้งหลาย คงจะรู้จักข้าพเจ้าตามที่เป็นจริงยิ่งขึ้น ให้ข้าพเจ้า และร้านของข้าพเจ้ารับใช้ท่าน ให้ดีที่สุด ยิ่งๆ ขึ้นไป, ตถาคต!

³⁸Patrick Jory, 'Thai and Western Buddhist Scholarship in the Age of Colonialism: King Chulalongkorn Redefines the Jatakas', The *Journal of Asian Studies* Vol. 61, (Aug., 2002), pp. 897-898.

ประเทศอาณานิคมเช่น ศรีลังกา ผู้บริหารอาณานิคมอย่าง Rhys Davids ได้ก่อตั้งสมาคม Pali text Society ขึ้นมาเพื่อศึกษาคัมภีร์และหนังสือภาษาบาลีต่างๆ พร้อมทั้งตีพิมพ์เผยแพร่งานเหล่านี้³⁹ จากการตื่นตัวในการศึกษาพุทธศาสนาของชาวตะวันตกพวกเขาค้นพบว่าแท้จริงแล้วคำสอนทางพุทธศาสนาได้ผิติดเพี้ยนไปจากหลักคำสอนดั้งเดิมตามพระไตรปิฎกที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นคำสอนตามหลักพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์อันประกอบด้วยหลักการเหตุผล

2.1 พุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ 25

งานที่ศึกษาการปฏิรูปพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) งานของ S. J. Tambiah เรื่อง “World Conqueror and World Renouncer : A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background” ได้กล่าวว่า ความพยายามในการปฏิรูปพุทธศาสนาด้วยการย้อนกลับไปยึดถือความบริสุทธิ์ตามคำสอนดั้งเดิมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นไม่ได้เกิดขึ้นแค่ในสยามเท่านั้นแต่เกิดขึ้นกับศรีลังกาด้วย Tambiah เชื่อว่าการพยายามปฏิรูปพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ของสยามมีสาเหตุมาจากการเข้ามาของเจ้าอาณานิคมที่ต้องการเผยแพร่ศาสนาทำให้เกิดการต่อสู้ระหว่างศาสนาคริสต์ และพุทธศาสนา คณะมิชชันนารีและชาวคริสต์ส่วนใหญ่มองว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มลายในเรื่องเหนือธรรมชาติ พวกเขาเชื่อว่าถ้าชาวศรีลังกาหันมานับถือศาสนาคริสต์จะทำให้พวกเขาเจริญขึ้น เพราะศาสนาคริสต์เป็นศาสนาที่ประกอบด้วยหลักการเหตุผลส่งผลให้ผู้ที่มีปัญญาพาตนเองไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือการได้วาทีครั้งสำคัญในศรีลังการะหว่างพระสงฆ์และบาทหลวง การได้วาทีธรรมครั้งนี้มีประเด็นอยู่ที่การถกเถียงถึงหลักการของทั้งสองศาสนาว่าศาสนาใดประกอบไปด้วยหลักธรรมที่ดีและเหมาะสมมากกว่าระหว่างศาสนาคริสต์และพุทธศาสนา⁴⁰ คณะมิชชันนารีมองว่าศาสนาคริสต์มีความเหนือกว่าในเรื่องคำสอนที่ประกอบด้วยหลักการและเหตุผล แต่พระสงฆ์ศรีลังกาท่านคุณานันทะได้ตอบโต้กลับไปว่าแท้จริงแล้วคำสอนทางพุทธศาสนาก็เป็นเรื่องของหลักการเหตุผลไม่ได้เป็นเรื่องไสยศาสตร์ตามที่คณะมิชชันนารีกล่าวอ้างแต่อย่างใด ซึ่งการต่อสู้ด้วยการเปรียบเทียบหลักธรรมทางพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาครั้งนี้ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ไปยังยุโรปส่งผลให้ชาวตะวันตกผู้สนใจพุทธศาสนาเดินทางมายังศรีลังกาชื่อ Colonel Henry steele Olcott (พันเอก เฮนรี สตีล โอลคอตต์) เพื่อส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาด้วยการก่อตั้งสมาคมที่ชื่อว่า buddhist Theosophical Society (สมาคมพุทธญาณ) ณ เมืองโคลัมโบ นอกจากนี้เขาได้เปลี่ยน

³⁹Ibid., pp.. 899.

⁴⁰S. J. Tambiah, *World Conqueror and World Renouncer : A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background*, (Cambridge : Cambridge University Press, 1976), pp. 216 -218.

ศาสนาโดยหันมานับถือพุทธศาสนา พันเอกเฮนรีได้สนับสนุนและกระตุ้นการศึกษาพุทธศาสนาในศรีลังกาด้วยการก่อตั้งโรงเรียนสำหรับชาวพุทธศรีลังกาที่มีรูปแบบการเรียนการสอนเป็นภาษาอังกฤษและภาษาสิงหลกว่า 500 แห่ง⁴¹ จากการเพิ่มขึ้นของโรงเรียนชาวพุทธส่งผลให้ชาวสิงหลในศรีลังกาหันมาสนใจศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่น พุทธศาสนา ประเพณีและวรรณคดีพื้นบ้าน⁴² การตื่นตัวของการศึกษาพุทธศาสนาได้ส่งผลให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมแก่ชาวพุทธศรีลังกา

ชาวศรีลังกาผู้ที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาพุทธศาสนาและมีบทบาทในการพยายามฟื้นฟูพุทธศาสนาคือ อนาคตริก ธรรมปาละ ท่านเป็นชาวศรีลังกาที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ธรรมปาละได้ทำการฟื้นฟูพุทธศาสนาด้วยการร่วมมือกับประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนาด้วยการเดินทางไปสานสัมพันธ์กับประเทศญี่ปุ่น การเดินทางมายังประเทศไทยเพื่อแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ รวมทั้งการที่ท่านอนาคตริก ธรรมปาละได้ไปบรรยายในประเทศต่างๆ เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ญี่ปุ่น และสยาม ทำให้ท่านได้มีโอกาสพบผู้นำของประเทศต่างๆ เพื่อขอความร่วมมือกับกิจกรรมการฟื้นฟูพุทธศาสนา แต่การกระทำที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือ การต่อสู้กับอังกฤษในการนำพุทธคยากลับคืนมาจากอังกฤษและการก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ (Maha Bodhi Society) เมื่อ พ.ศ. 2434 โดยมีจุดประสงค์การก่อตั้งเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศและเป็นศูนย์กลางที่สำคัญในการเคลื่อนไหวฟื้นฟูพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย สำนักงานใหญ่ของสมาคมมหาโพธิอยู่ในอินเดียได้ติดต่อกับองค์กรพุทธศาสนาทั่วโลก⁴³ การก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ์ที่ประเทศอินเดียนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำพุทธคยากลับคืนสู่ชาวพุทธ โดยขอความร่วมมือจากประเทศที่นับถือพุทธศาสนาทั่วโลกส่งผู้แทนเข้าร่วมสมาคม ประเทศไทยได้ส่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทาทัดจตุธาธารกรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชาเป็นตัวแทนของประเทศในการเข้าร่วมสมาคมมหาโพธิ์⁴⁴ การก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ์ได้เผยแพร่ความเคลื่อนไหวของวงการพุทธศาสนาไปพร้อมๆ กับการสร้างองค์ความรู้พุทธศาสนาผ่านวารสารของสมาคมที่ชื่อว่า วารสารมหาโพธิ (Mahabodhi Review) ที่ตีพิมพ์เผยแพร่จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั้งในและต่างประเทศ⁴⁵ ปัจจุบันมหาโพธิสมาคมมีสาขาอยู่ในหลายประเทศเช่น อังกฤษและอเมริกา ซึ่งมีพระธรรมทูตประจำอยู่ที่มหาโพธิสมาคมเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา

⁴¹ ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยศรีลังกา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555), หน้า 524.

⁴² ลังกาภุมาร, กรณีพระสงฆ์ศรีลังกาเล่นการเมือง (นครปฐม : สาละ, 2553) หน้า 137.

⁴³ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ไปสืบพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกา (กรุงเทพฯ : นำฝนไเอเดีย, 2549), หน้า 80.

⁴⁴ ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยศรีลังกา, หน้า 526.

⁴⁵ มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, สมาคมมหาโพธิ์กับท่านอนาคตริกธรรมปาละ [ออนไลน์], 8 กุมภาพันธ์ 2555. แหล่งที่มา <http://www.dhammadhome.com/webboard/topic20513.html>

จากการเคลื่อนไหวและพยายามฟื้นฟูพุทธศาสนาของอนาคาริก ธรรมปาละก่อให้เกิดการตื่นตัวในการศึกษาพุทธศาสนา การเคลื่อนไหวของท่านมีอิทธิพลต่อพระสงฆ์หนุ่มไทยนามว่าพุทธทาสภิกขุ วารสารมหาโพธิมีส่วนสำคัญที่จุดประกายองค์ความรู้พุทธศาสนาที่บริสุทธิ์แก่พุทธทาสภิกขุ มีจุดเริ่มต้นมาจากนายธรรมทาสเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ และได้ทราบข่าวการเคลื่อนไหวของธรรมปาละทำให้เขาเริ่มสนใจในการศึกษาพุทธศาสนาจนกระทั่งได้สมัครสมาชิกเพื่อรับวารสารมหาโพธิและวารสารบริติชบุตติสต์ของสมาคมมหาโพธิลอนดอน, บุตติสต์ อิน อิงแลนด์ และบุตติสต์ แอนนวล ออฟซีลอน ทำให้เขาทราบข่าวความเคลื่อนไหวของวงการพุทธศาสนาในต่างประเทศ ต่อมานายธรรมทาสก็พยายามส่งหนังสือเหล่านี้ให้พุทธทาสภิกขุอ่าน ในช่วงแรกท่านก็ปฏิเสธว่าไม่ยอมอ่านเพราะไม่มีพื้นความรู้ภาษาอังกฤษ⁴⁶ แต่ผู้เขียนก็พบว่าพุทธทาสภิกขุได้ติดตามข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาจากวารสารของสมาคมมหาโพธิ ในสมุดบันทึกธรรมที่ชื่อว่า “หัวข้อรวม ข่าวพุทธศาสนาจากต่างประเทศ” (สะกดตามต้นฉบับ) เมื่อ พ.ศ. 2485 เนื้อหาของบันทึกเล่มนี้ประกอบไปด้วยการจดรายละเอียดของข่าวความเคลื่อนไหวของวงการพุทธศาสนาที่พุทธทาสภิกขุได้สังเกตเห็นว่ามีความสำคัญ เช่น หัวข้อข่าวงานฉลองสมาคมมหาโพธิครบรอบ 50 ปีที่ท่านได้แปลเนื้อหาบทความจากวารสารว่าสมาคมจะจัดทำหนังสือพิเศษเพิ่มขึ้นมาเพื่อบอกเล่าประวัติของสมาคม รวมทั้งจัดงานฉลองสมาคมด้วยการเชิญชวนให้สมาชิกหรือผู้ที่ติดตามวารสารทั่วโลกส่งเรื่องเล่าหรืองานเขียนที่เกี่ยวกับสมาคมมหาโพธิมาที่คณะบรรณาธิการเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ลงวารสารเล่มพิเศษ⁴⁷ เราปฏิเสธไม่ได้ว่าสมาคมมหาโพธิเปรียบเสมือนประตูบานใหม่ที่เปิดพรมแดนความรู้ครั้งสำคัญของพุทธทาสภิกขุต่อการศึกษาพุทธศาสนา

2.1.1 อิทธิพลพุทธศาสนาไทยพุทธศตวรรษที่ 25

ธรรมยุติกนิกายคือนิกายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 4) ทรงก่อตั้งขึ้นด้วยปณิธานที่จะปฏิรูปพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ผ่านการสร้างคำอธิบายที่ว่าพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงแค่ความเชื่อมงาย แต่เป็นศาสนาที่มีความเป็นเหตุเป็นผลตามหลักวิทยาศาสตร์ที่เชื่อมั่นในปัญญาและความสามารถของมนุษย์⁴⁸ ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อปัญญาชนสยามได้สร้างคำอธิบายที่ชี้ให้เห็นว่า หลักธรรมทางพุทธศาสนาจะชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตด้วยคำอธิบายที่สมเหตุสมผลที่ต้องใช้ปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรองเพื่อเข้าถึง

⁴⁶พระประชา ปสนนธมโม(สัมภรณ์), อรรถรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546), หน้า 84.

⁴⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. รวม ข่าวพุทธศาสนา จากต่างประเทศ. BIA4.3/2 กล่อง 1. หน้า 9.

⁴⁸Thongchai Winichakyl. “Buddhis Apologetics and a Genealogy of Comparative Religion in Siam” NUMEN,62(2015). pp. 76-78.

หลักการของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างของหนังสือที่ชื่อว่า “หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” ที่แต่งโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นผลงานชิ้นแรกๆ ที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำหลักการเรื่องวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางโลกตามหลักวิทยาศาสตร์ที่ประกอบด้วยเหตุและผล ชงชัย วินิจจะกูลกล่าวว่านี่เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ทางภูมิปัญญาระหว่างพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาที่ต้องการยืนยันถึงความเหนือกว่าทางคำสอนและการมีพระอัจฉริยภาพของพระศาสดา⁴⁹ พุทธศาสนาต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ที่หลักการวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมได้รับการยอมรับในฐานะอารยธรรมสมัยใหม่

การเข้ามาของความรู้จากตะวันตกก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของรัชกาลที่ 4 และพระบรมวงศานุวงศ์ที่เปลี่ยนแปลงโลกทัศน์จากไตรภูมิได้เปลี่ยนความเชื่อในเรื่องเวลาและเรื่องนรกสวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิดไปสู่สิ่งที่อธิบายได้ด้วย “โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์” การเชื่อมั่นในความสามารถของมนุษย์และการลดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งลึกลับที่มีอิทธิฤทธิ์และปาฏิหาริย์⁵⁰ และด้วยเหตุนี้ทำให้คำสอนและหลักการที่เกี่ยวข้องกับนรกสวรรค์ถูกลดความสำคัญจนก่อให้เกิดความเชื่อใหม่ว่านิพพานไม่ใช่สิ่งที่ประชาชนทุกคนจะเข้าถึงได้แต่นิพพานเป็นเรื่องเฉพาะของผู้ปฏิบัติธรรมขั้นสูงเท่านั้น เนื่องจากนิพพานต้องอาศัยการศึกษาพระคัมภีร์และการฝึกจิตขั้นสูง⁵¹

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่งผลต่อเนื่องมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) พระองค์ทรงสานต่อพระราชดำริของพระบิดาด้วยการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาผ่านการรวมศูนย์อำนาจด้วยระบบราชการ พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นพันธกิจที่สำคัญอันจะช่วยให้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีประสิทธิภาพที่สมบูรณ์แบบได้ พระองค์เข้าไปมีบทบาทในการปกครองคณะสงฆ์พร้อมทั้งรวมศูนย์อำนาจการปกครองสงฆ์ผ่านระบบราชการสงฆ์ภายใต้การดูแลของพระบรมวงศานุวงศ์คนสำคัญอย่างสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปพุทธศาสนาผ่านการจัดการศึกษาสงฆ์ใหม่ ด้วยการสร้างหลักสูตรนักเรียนชั้น ตรี โท เอก ดังนั้นรัฐสยามจึงมีบทบาทในการควบคุมกฎเกณฑ์การศึกษาหลักธรรมและการสร้างระบบความเชื่อและองค์ความรู้พุทธศาสนาที่ถูกต้องเพียงหนึ่งเดียว พระองค์ทรงสร้างความเป็นปึกแผ่นของสถาบันสงฆ์ผ่านการสอบนักเรียนและการเรียนปริยัติธรรมที่มีหลักสูตรและหนังสือที่มีเนื้อหาเดียวกันจนก่อให้เกิดเป็น

⁴⁹Ibid., pp.79-81.

⁵⁰อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538). หน้า 36-38.

⁵¹พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสคคปริ-สฤชต์วงศ์, 2546). หน้า 27-29.

“คณะสงฆ์แห่งชาติ”⁵² พระองค์ทรงลดบทบาทของพระสงฆ์ในท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อชาวบ้าน ด้วยการจัดระบบการศึกษาที่ยกย่องพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษาจากส่วนกลางว่ามีความรู้ที่ถูกต้องมากกว่าพระสงฆ์ท้องถิ่น ส่งผลให้การศึกษายุทธธรรมที่แตกต่างจากองค์ความรู้ของรัฐถูกต่อต้านจากหน่วยราชการ นอกจากนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์คัมภีร์และแบบเรียนทางพุทธศาสนาจำนวนมากสำหรับเป็นแบบเรียนสงฆ์ทั่วประเทศ ผลงานของพระองค์ส่วนใหญ่มุ่งเน้นหลักธรรมและการศึกษาพุทธศาสนาในด้านปริยัติธรรมเป็นสำคัญด้วยการเน้นเรื่องจริยธรรมและศีลธรรม อันเป็นหลักธรรมที่ช่วยสร้างจิตสำนึกเรื่องความดี หลักธรรมเหล่านี้จะช่วยควบคุมความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่รัฐสร้างขึ้น พระองค์ไม่ส่งเสริมการศึกษาฝ่ายปฏิบัติหรือกรรมฐานเพราะทรงเห็นว่าไม่สอดคล้องกับยุคสมัย แต่กลับเน้นย้ำหลักธรรมที่เอื้อต่อการปกครองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เช่น การสร้างพลเมืองที่มีจริยธรรมและคุณธรรมของชาติสมัยใหม่

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของวงการพุทธศาสนาคือการเกิดขึ้นของ “มหาเถรสมาคม” องค์การของรัฐบาลส่วนกลางที่มีอำนาจควบคุมดูแลคณะสงฆ์ท้องถิ่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสและกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทในการร่างพระราชบัญญัติการปกครองสงฆ์ฉบับแรก ในงานศึกษาของนภานาท อนุพงศ์พัฒน์⁵³ กล่าวถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดพระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นผลมาจากโลกทัศน์ของชนชั้นนำและพระสงฆ์ส่วนกลางเช่น วชิรญาณวโรรสนั้นแตกต่างจากพระสงฆ์ท้องถิ่นได้มีส่วนสำคัญทำให้บรรดาเจ้านายที่มีการศึกษาพุทธศาสนาแบบปัญญาชนมองว่าพระสงฆ์ในท้องถิ่นประพฤติตนไม่เหมาะสมตามพระวินัยปิฎก รวมทั้งการที่สงฆ์เหล่านี้ไม่สนใจศึกษาพระธรรมอย่างแท้จริง แต่กลับหลงอยู่ในความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติมาจากการไม่ได้รับการศึกษาตามแบบแผนของสงฆ์ที่ถูกต้อง ดังนั้นสมควรด้วยประการทั้งปวงที่จะตราพระราชบัญญัติสงฆ์ ร.ศ. 121 เพื่อจัดระเบียบความเรียบร้อยของพระสงฆ์ในท้องถิ่นต่างๆ⁵⁴ ส่งผลให้รัฐส่วนกลางเข้าไปควบคุมและมีอำนาจเหนือสถาบันสงฆ์ตามท้องถิ่นต่างๆ ของสยาม การเข้าไปมีอำนาจเหนือสถาบันสงฆ์ของพระมหากษัตริย์สื่อนัยยะว่าสถาบันสงฆ์ไม่ใช่แหล่งความรู้ทางภูมิปัญญาของชนชั้นปกครอง⁵⁵ อีกต่อไป

การปกครองของสงฆ์ก่อนที่จะมีพระราชบัญญัติ 121 สถาบันสงฆ์มีการปกครองแบบหลวมๆ แบ่งออกเป็น 3 คณะ คือ 1. คณะอรัญวาสี 2. คณะคามวาสีฝ่ายชาย 3. คณะคามวาสีฝ่ายชวา แต่ละคณะก็มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นของตนเองและมีการแบ่งเขตการปกครองตามคณะ คณะคามวาสีฝ่าย

⁵²เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

⁵³นภานาท อนุพงศ์พัฒน์, “ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547).

⁵⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 59 – 63.

⁵⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 73 -74.

ซ้ายมีวัดปกครองในหัวเมืองฝ่ายเหนือรวม 48 เมือง (เรียกว่าคณะเหนือ) คณะคามวาสีฝ่ายขวาปกครองหัวเมืองใต้ 46 เมือง (เรียกว่าคณะใต้) คณะอรัญวาสีปกครองพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระและพระสงฆ์ต่างชาติทุกนิกาย⁵⁶

เมื่อเกิดธรรมยุติกนิกายขึ้นมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงให้สิทธิพิเศษด้วยการยกสถานะธรรมยุตเป็น “คณะบวรนิเวศาคติคณะ” โดยมีอำนาจในการปกครองกันเองโดยไม่ขึ้นอยู่กับคณะอื่นๆ⁵⁷ จากรูปแบบและโครงสร้างการปกครองเช่นนี้ ส่งผลให้รัฐส่วนกลางไม่มีอำนาจในการควบคุมคณะสงฆ์ทั้งในระดับเมืองและระดับท้องถิ่น จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของรัฐกับสถาบันสงฆ์ ด้วยการเข้าไปจัดโครงสร้างการปกครองและจัดระเบียบสถาบันสงฆ์โดยการรวมอำนาจสถาบันสงฆ์ให้อยู่ในการควบคุมดูแลและสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของสถาบันสงฆ์แห่งชาติ

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

รายละเอียดเนื้อหาของพระราชบัญญัติฉบับนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการมีอำนาจของพระสงฆ์ส่วนกลาง เช่น มาตราที่ 2 การแต่งตั้งพระเถระจากนิกายต่างๆ ตั้งแต่พระเถระผู้ใหญ่ทั้ง 5 องค์ที่เรียกว่า “มหาเถรสมาคม” ทำหน้าที่ในการตัดสินความหรือออกกฎเกณฑ์แก่พระสงฆ์ทั่วประเทศ คำตัดสินของมหาเถรสมาคมถือเป็นสิทธิ์ขาดผู้ใดจะโต้แย้งไม่ได้หรือในมาตราที่ 3 ว่าด้วยเรื่องวัดมีการแบ่งวัดเป็นวัดหลวงและวัดราษฎร์และสำนักสงฆ์แสดงให้เห็นถึงการจัดสถานะและลำดับของวัด มาตราที่ 4 ว่าด้วยเรื่องเจ้าอาวาสในกรณีการแต่งตั้งเจ้าอาวาสนอกจากจะต้องได้รับการยินยอมจากเจ้าคณะแขวงและเจ้าคณะเมืองแล้วยังต้องได้รับการยอมรับและเห็นชอบประทับตราตั้งจากผู้ว่าราชการเมืองหรือแม้แต่อำนาจในการทำหน้าที่พระอุปัชฌาย์ต้องได้รับการแต่งตั้งและอนุมัติจากเจ้าคณะกลางและเสนาบดีกระทรวงธรรมการ พระราชบัญญัตินี้ได้จัดโครงสร้างการปกครองของสงฆ์ให้มีส่วนคล้ายคลึงกับระบบราชการสมัยใหม่ด้วยการกำหนดหน้าที่ของเจ้าคณะแขวง เจ้าคณะเมือง และเจ้าคณะมณฑลทำหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยมีหน้าที่ในการพิจารณาบทลงโทษแก่พระสงฆ์ผู้ทำผิดวินัยสงฆ์ โดยทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของมหาเถรสมาคมที่มีสมเด็จพระสังฆราชทำหน้าที่ประมุขของสงฆ์ ผลกระทบที่ตามมาของพระราชบัญญัติฉบับนี้คือ การปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนของสงฆ์ให้มีเนื้อหาสอดคล้องต้องกันกับแบบเรียนของศูนย์กลาง พระสงฆ์ในท้องถิ่นไม่สามารถตีความคำสอนทางศาสนาแตกต่างจากหนังสือแบบเรียนในชั้นปรียัติได้ นอกจากนี้ยังมีการให้

⁵⁶สายชล วรรณรัตน์. “พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. 2325-2352,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 47.

⁵⁷ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 65.

สมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ผู้สามารถสอบท่องจำพระธรรมตามแบบเรียนที่รัฐกำหนดเพื่อให้ได้เปรียญธรรมสูงๆ เป็นการสร้างระบบราชการสงฆ์ในท้องถิ่นแล้วยังส่งผลให้พระสงฆ์บ้านนอกเหล่านี้ยึดติดกับการมีสมณศักดิ์ผ่านการศึกษาพระคัมภีร์ของรัฐเท่านั้น ด้วยเหตุนี้องค์ความรู้พุทธศาสนาไทยได้กลายเป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์ จากการสถาปนาสถาบันสงฆ์เป็นหนึ่งเดียวด้วยการกำหนดรูปแบบกิจการสงฆ์เช่น การสวดมนต์ การถวายสังฆทาน การกำหนดให้พิธีกรรมทางศาสนามีรูปแบบเช่นเดียวกันทั่วประเทศ⁵⁸

นอกจากนี้พระราชบัญญัติฉบับนี้ยังได้สร้างความรู้สึกไม่เป็นธรรมและความแตกแยกระหว่างมหานิกายที่มีจำนวนมากกว่า แต่อำนาจการปกครองกลับตกไปอยู่แก่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตที่มีจำนวนน้อยแต่กลับมีอำนาจมาก พระราชบัญญัติฉบับนี้และการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางทำให้การศึกษา พุทธศาสนาไทยนับตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นมาแปรสภาพไปสู่ “พุทธศาสนาแบบคัมภีร์นิยม”⁵⁹ นอกจากนี้พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้สร้างรูปแบบการปกครองและการศึกษาพุทธศาสนาแบบประเพณีนิยมแก่สังคมไทยเช่น การจัดโครงสร้างทางการปกครองการจัดการศึกษาของสงฆ์ รวมทั้งการแยกโลกของสงฆ์และฆราวาสออกจากกันส่งผลให้สถานะของพระสงฆ์อยู่สูงกว่าฆราวาสทั่วไป พระสงฆ์ได้รับการยอมรับในฐานะผู้ปฏิบัติชอบที่มีหน้าที่ในการช่วยเหลือประชาชนให้พ้นทุกข์ รวมทั้งผู้ที่ฝึกตนและสละชีวิตทางโลกในฐานะธรรมทายาทของพระพุทธเจ้า⁶⁰ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วพระสงฆ์คือมนุษย์ผู้สละความสุขสบายทางโลกเพื่อเข้ามาสู่หนทางของการฝึกตนตามหลักพระธรรมในฐานะของพระพุทธองค์เท่านั้น

เมื่อมาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) พระองค์ทรงทำให้พุทธศาสนากลายเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทย พุทธศาสนากลายเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นคนไทยและเอกลักษณ์ของชาติไทย อันเป็นมรดกตกทอดอันสำคัญที่ไม่อาจจะลบหลู่ได้ส่งผลให้องค์ความรู้พุทธศาสนาของไทยหยุดนิ่งและไม่ได้รับการพัฒนา รวมทั้งไม่สามารถตีความแตกต่างหรือประพจน์ผิดจากจารีตที่ถูกรื้อสร้างใน สมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้การศึกษาฆราวาสสมัยใหม่ตามแบบอย่างตะวันตกได้ลดความสำคัญของสถาบันสงฆ์ทำให้เกิดช่องว่างและความห่างระหว่างวัดและชุมชนส่งผลให้โลกทัศน์ระหว่างสงฆ์และฆราวาสแตกต่างกัน เนื่องจากฆราวาสได้ร่ำเรียนในวิชาการสมัยใหม่ แต่การศึกษาของสงฆ์กลับย่ำอยู่กับที่ในการศึกษาพระปริยัติธรรมตามแบบเดิม⁶¹ งานของพระอาจารย์ไพศาลกล่าวถึงประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า การแยกสถาบันสงฆ์ออกจาก

⁵⁸พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, หน้า 80 - 81.

⁵⁹ภัทรพร สิริกาญจน, พระพุทธศาสนาในประเทศไทย: เอกภาพในความหลากหลาย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557), หน้า 42.

⁶⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

⁶¹พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, หน้า 94.

สังคมชาวบ้านเป็นผลมาจากขบวนการที่เรียกว่า “โลกยานุวัฒน์” เพื่อพัฒนาสังคมให้ตามรูปแบบของ ตะวันตก⁶² การพัฒนาสังคมตามแบบตะวันตกนี้ส่งผลให้รัฐไม่สามารถเข้ามาพัฒนาพุทธศาสนาที่ถูกสถาปนาให้เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทยให้ตามทันตะวันตกได้ ดังนั้นการพัฒนาศึกษาของ สังฆจึงหยุดลงเพียงแคร์ชสมัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเท่ากับว่า โลกของพระสงฆ์ไทยเป็นโลกอนุรักษนิยมที่ไม่ยอมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ ในขณะที่โลกของ ฆราวาสกำลังพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยสงฆ์

โลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นยุคสมัยที่ของขบวนการชาตินิยมที่เกิด การต่อสู้เรียกร้องเอกราชและรักษาอิสรภาพจากเจ้าอาณานิคมยุโรป ศาสนาเป็นส่วนสำคัญที่ใช้เป็น เครื่องมือในการสร้างความสามัคคีของชาวพื้นเมือง จนกระทั่งกลายเป็นเครื่องหมายและเอกลักษณ์ที่ นิยามความเป็นพลเมืองของชาติ ชนชั้นปกครองขณะนั้นก็ใช้พุทธศาสนาเพื่อสร้างพลังความเป็นชาติ ขึ้นมาเพื่อต่อกรกับจักรวรรดินิยม พุทธศาสนาไทยในช่วงนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เพื่อรองรับ อำนาจทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยอำนาจทั้งหมดจะรวมอยู่ที่พระมหากษัตริย์และรัฐบาล ส่วนกลาง เพื่อเป็นการสร้างความสงบเรียบร้อยภายในประเทศพุทธศาสนาถูกใช้เป็นเครื่องมือทาง การเมืองสร้างความชอบธรรมแก่ผู้ปกครอง สถาบันสงฆ์เป็นสถาบันต้นแบบของความดีงามที่สามารถ โน้มน้าวจิตใจของประชาชนให้อยู่บนกฎระเบียบและค่านิยมทางศีลธรรม วัดและพระสงฆ์เป็นกลไก อย่างหนึ่งในสังคมที่อบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ⁶³ ในการนิยามความดีและ กำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ด้วยการนำจริยธรรมทางศาสนา มาสร้างนิยามการเป็นพลเมืองที่ดี ของประเทศเช่น งานศึกษาของ ปฐม ตาคะนานันท์กล่าวว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรสทรงมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างชาติไทย พระองค์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัด การศึกษาทั่วภูมิภาคของสยาม พระองค์ได้ปลูกฝังคำสอนเรื่องความดีและความไม่ดีผ่านแบบเรียน เรื่องเบญจศีล เบญจธรรมก่อให้เกิดสำนึกร่วมของประชาชน ชาวสยามที่พฤติกรรมของมนุษย์ที่ดี ตั้งอยู่บนหลักศีลธรรมทางพุทธศาสนา⁶⁴ ที่จะเป็นตัวตัดสินความผิดชอบชั่วดีตามข้อกำหนดที่รัฐสยาม เป็นผู้สร้างนิยาม ภายหลังจากที่รัชกาลที่ 6 ทรงนิยามความเป็นชาติไทยและประชาชนชาวไทยผ่าน เอกลักษณ์ที่สำคัญอย่าง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์แล้ว ตลอดระยะเวลาที่ราชวงศ์จักรีปกครอง

⁶²เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

⁶³สมบุญ สุขสารานู, รายงานผลการวิจัยเรื่อง พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง กรณีเปรียบเทียบประเทศไทย ลาว และ กัมพูชา, (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาฯ, 2534), หน้า 24.

⁶⁴ปฐม ตาคะนานันท์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม, (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549) หน้า 216 - 217.

ประเทศภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พุทธศาสนาได้กลายเป็นองค์ประกอบที่ทรงคุณค่าของประเทศไทย สถาบันและคำสอนทางศาสนากลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่อาจหลบลู่หรือโต้แย้งได้อีกต่อไป เหตุการณ์ครั้งสำคัญในประเทศที่เกิดขึ้นต่อจากนี้คือการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ก่อให้เกิดกลุ่มชนชั้นปกครองกลุ่มใหม่ที่ไม่ใช่เชื้อสายราชวงศ์จักรี แต่เป็นกลุ่มที่เรียกตนเองว่าคณะราษฎร อันมีพื้นเพเป็นชาวบ้านที่ได้รับการศึกษาจนเข้ามาประกอบอาชีพข้าราชการอย่างที่ทราบกันดีว่าคณะราษฎรได้จำกัดบทบาทการปกครองประเทศของราชวงศ์จักรีและกระจายอำนาจการปกครองแก่ประชาชนภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย

การประสบความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ก่อให้เกิดการตื่นตัวของระบอบประชาธิปไตยในกลุ่มประชาชนรวมทั้งพระสงฆ์ด้วย งานของคณิงนิตย์ จันทบุตรที่ชื่อว่า “การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484” ได้ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มพระสงฆ์ไทยภายใต้การเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณิงนิตย์ยกตัวอย่างให้เห็นบรรยากาศการตื่นตัวทางการเมืองของพระสงฆ์ที่มีการเรียกร้องการปกครองจากเจ้าอาวาสและเจ้าคณะต่างๆ ให้มีการปกครองภายในวัดด้วยความเท่าเทียมและเสมอภาคกัน จนกระทั่งมหาเถรสมาคมได้แถลงการณ์คณะสงฆ์ ดังความว่า

“...ยุคนี้เกิดความระส่ำระสายในคณะสงฆ์ มีภิกษุบางวัดบางคณะรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ไม่ถือเอาธรรมวินัยในพุทธศาสนามาปฏิบัติเพื่อบังคับ เจ้าอาวาสให้อยู่ในอำนาจโดยประสงค์จะเป็นอิสระให้เสมอกัน...”⁶⁵

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รวมทั้งการรวมตัวของกลุ่มพระสงฆ์หนุ่มที่ได้รับการเรียกขานว่า “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา”⁶⁶ เพื่อเรียกร้องความเสมอภาคในการปกครองและลดความบาดหมางระหว่างนิกายด้วยข้อเรียกร้องที่เสนอให้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาได้ยื่นข้อเรียกร้องของกลุ่มแก่ผู้ปกครองสงฆ์สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) และนายกรัฐมนตรีขณะนั้นคือ พระยาพหลพลพยุหเสนา คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาได้ออกแถลงการณ์ที่สามารถสรุปข้อเรียกร้องได้ดังนี้

⁶⁵คณิงนิตย์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ.2477-2484 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 66.

⁶⁶คณิงนิตย์ จันทบุตร, เรื่องเดียวกัน, ใน “แถลงการณ์คณะสงฆ์” 20 (2475), หน้า 453.

1. ขอให้แก้ไขและปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เสียใหม่ เพื่อให้พระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายได้มีการบริหารโดยเสมอภาคกัน

2. พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์นั้นต้องทรงไว้ซึ่งความเสมอภาค ปราศจากอภิสิทธิ์แห่งนิกายใดนิกายหนึ่งหรือแม่แห่งเอกชนและทุกรูป

3. ขอให้คณะสงฆ์สยามมีส่วนร่วมสังฆกรรมด้วยกันได้...⁶⁷

คณิงนิตย์สรุปลักษณะประสงคของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาว่า การเคลื่อนไหวในครั้งนั้นไม่ได้มีเจตนาต่อต้านอำนาจรัฐ แต่เกิดจากความไม่พอใจในการปกครองที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างนิกาย รวมทั้งการไม่พอใจกับความไม่เป็นธรรมในการบริหารการปกครองของคณะสงฆ์⁶⁸ แต่คณะปฏิกรณ์ฯ ต้องการสร้างความเท่าเทียมและความสามัคคีแก่คณะสงฆ์ไทย การเคลื่อนไหวทางการเมืองสงฆ์ครั้งนั้นไม่ประสบความสำเร็จ เมื่อมหาเถรสมาคมออกประกาศบทลงโทษแก่ผู้ที่สนับสนุนและเข้าร่วมการเรียกร้องครั้งนี้ด้วยบทลงโทษรุนแรงคือ การถูกขับพาศนียกรรม (การขับไล่ออกจากศาสนา) และถูกบังคับให้สึกจากการเป็นภิกษุสงฆ์ ส่งผลให้คณะผู้ก่อการและสมาชิกจำนวนมากไม่กล้าต่อกรกับมหาเถรสมาคม คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาจึงหมดบทบาทไปโดยปริยาย การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ที่เกิดขึ้นภายใต้บรรยากาศจุดเริ่มต้นของการปกครองระบอบประชาธิปไตยไม่ได้มีเพียงแค่นี้ การเกิดขึ้นของสวนโมกขพลารามเมื่อ พ.ศ. 2475 ก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการตื่นตัวครั้งสำคัญในวงการพุทธศาสนาไทย

2.2 ทำชีวิตโหวตตามแบบของพระพุทธเจ้า มิใช่ตามแบบประเพณีเก่า: พุทธศาสนิกชนแห่งสวนโมกขพลาราม

วัดธารน้ำไหลคือชื่ออย่างเป็นทางการของสถานปฏิบัติธรรมที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักว่าสวนโมกขพลาราม ปัจจุบันตั้งอยู่ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก่อตั้งเมื่อพ.ศ. 2575 โดยพระสงฆ์นามอินทปัญญาหรือพุทธศาสนิกชนและคณะธรรมทานที่มีสมาชิกเป็นบรรดาญาติวงศ์และคนใกล้ชิดของพุทธศาสนิกชน อันมีวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งสวนโมกขพลารามเพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาค้นคว้าหลักพุทธธรรม พร้อมทั้งใช้เป็นสถานที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมซึ่งต่างจากวัดส่วนใหญ่ในขณะนั้นที่ส่งเสริมการศึกษาสงฆ์เพียงแต่ด้านปริยัติธรรมเท่านั้น อันเป็นไปตามสมัยนิยมของ

⁶⁷คณิงนิตย์ จันทบุตร, เรื่องเดียวกัน,ใน หจช., สร.0201.10.43 ที่ 4/18 เรื่อง “พระสงฆ์คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาขอให้จัดการแก้ไขการปกครองคณะสงฆ์,” 25 กุมภาพันธ์ 2477.

⁶⁸คณิงนิตย์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ.2477-2484, หน้า 67.

สังคมไทยขณะนั้นที่เชื่อกันว่าการศึกษาศาสนาระหว่างฝ่ายคามวาสี(ฝ่ายทฤษฎี) และฝ่ายอรัญวาสี (ฝ่ายปฏิบัติ) ต้องแยกจากกัน⁶⁹ อาจจะกล่าวได้ว่าจุดเริ่มต้นของสถานที่แห่งนี้เกิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมไปพร้อมๆ กัน ถือเป็นจุดเด่นของ “สวนโมกขพลาราม” ที่มีความหมายว่า สวนแห่งการหลุดพ้น สาเหตุที่พุทธศาสนิกชนเลือกสถานที่นี้ เนื่องจากภูมิทัศน์บริเวณนี้มีความเรียบง่ายหอมล้อมด้วยธรรมชาติคล้ายกับความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล⁷⁰ สวนโมกข์แห่งนี้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักขึ้นมาเพราะเป็นสถานที่ๆ พุทธศาสนิกชนศึกษาหลักพุทธธรรมและสร้างสรรค์งานเขียนจำนวนมาก รวมทั้งเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมที่เปิดต้อนรับบุคคลผู้สนใจศึกษาค้นคว้าคำสั่งสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า แม้เมื่อพุทธศาสนิกชนมรณภาพไปแล้วสถานที่แห่งนี้ยังคงสืบสานปณิธานของท่านเรื่อยมาจนปัจจุบัน

2.2.1 ข้าพเจ้าเป็นพ่อค้า. เกิดในตระกูล“พานิช” บรรพบุรุษทำการค้า: ภูมิหลังก่อกำเนิดพุทธศาสนิกชน

หากจะเอ่ยถึงภูมิหลังหรือประวัติของพุทธศาสนิกชนแล้ว งานวิจัยจำนวนมากได้แสดงรายละเอียดเรื่องนี้เป็นอย่างดี ผู้เขียนพบว่าแหล่งที่มาของข้อมูลในงานวิจัยจำนวนมากนั้นมาจากหนังสือสองเล่ม ที่บ่อยครั้งถูกนำมาใช้อ้างอิงเพื่อบอกเล่าเรื่องราวของเด็กชายเงื่อมก่อนที่จะเป็นที่รู้จักในนามพุทธศาสนิกชน ซึ่งความน่าเชื่อถือของหนังสือทั้งสองเล่มนี้มาจากการที่ผู้เขียนหนังสือเป็นคนในสวนโมกข์และบุคคลใกล้ชิดพุทธศาสนิกชนทำให้พวกเขาเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย นอกจากนี้พุทธศาสนิกชนได้ตรวจสอบและแก้ไขรายละเอียดเนื้อหาของหนังสือทั้งสองเล่มก่อนการตีพิมพ์เผยแพร่เท่ากับว่าหนังสือทั้งสองเล่มนี้ผ่านความเห็นชอบจากพุทธศาสนิกชนโดยตรง

หนังสือเล่มแรกเป็นหนังสือชีวประวัติที่บอกเล่าเรื่องราวของพุทธศาสนิกชนได้ดีที่สุดในยุคแรกที่ท่านเริ่มมีชื่อเสียงในสังคมไทยคือเรื่อง “ชีวิตและผลงานของพุทธศาสนิกชน” ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2520 ผู้เขียนคือ นายชิต ภิบาลแทน หนึ่งในสมาชิกของคณะธรรมทานผู้ประกอบอาชีพครูที่โรงเรียนพุทธนิคม ซึ่งเป็นโรงเรียนที่คณะธรรมทานก่อตั้งขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาแก่เด็กในท้องถิ่น อาจกล่าวได้ว่านายชิตเป็นคนวงในที่ใกล้ชิดและมีความสัมพันธ์อันดีกับพุทธศาสนิกชนทำให้เขามีข้อได้เปรียบในข้อมูลเชิงลึก ดังนั้นผลงานของเขาจึงสามารถนำข้อมูลเชิงลึกเช่น จดหมายส่วนตัวระหว่างพุทธศาสนิกชนกับนายธรรมทาส ผู้เป็นน้องชายมาแสดงรายละเอียดเป็นครั้งแรกเพื่อยืนยันปณิธานที่ต้องการเผยแผ่องค์ความรู้พุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชน นายชิตได้บอกถึงวิธีการทำงานของเขาว่าตนเองไม่ได้เขียนอะไรขึ้นมาใหม่เลย เพียงแต่นำข้อมูลที่มีกระจัดกระจายมารวบรวม

⁶⁹ประชา หุตานุวัตร(บรรณาธิการ), ภาพชีวิต 80 ปี พุทธศาสนิกชน : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา, หน้า 59-60.

⁷⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ให้สมบูรณ์ไปพร้อมๆ กับการสอบถามข้อมูลจากผู้เฒ่าผู้แก่ในเวลานั้นที่ร่วมยุคประกอบกับข้อมูลโดยตรงที่พุทธทาสภิกขุได้เล่าให้นายชิตฟังเป็นการส่วนตัว⁷¹ ภายหลังจากที่เขาเขียนหนังสือเล่มนี้เสร็จเขาได้ส่งต้นฉบับมาให้พุทธทาสภิกขุตรวจทานรายละเอียดต่างๆ ก่อนที่จะนำไปตีพิมพ์เผยแพร่

หนังสือเล่มนี้นายชิตใช้ระยะเวลาในการเขียนรวมทั้งสิ้น 1 ปี เขาเริ่มเขียนตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2496 และตั้งใจจะตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2497 ตลอดระยะเวลาที่เขาเขียนหนังสือเล่มนี้เขาได้ส่งต้นฉบับให้พุทธทาสภิกขุตรวจทานและแก้ไข พร้อมทั้งทั้งขออนุญาตตีพิมพ์เผยแพร่ในคราวนั้นพุทธทาสภิกขุอาจจะไม่อนุญาต เนื่องจากเนื้อหาความในจดหมายฉบับนี้ของนายชิตได้พยายามหาเหตุผลที่แสดงความชอบธรรมของการตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้ความว่า

“...สำหรับหนังสือเล่มนี้ผมใคร่จะขออนุญาตจากอาจารย์จัดพิมพ์เพื่อการเผยแพร่ด้วยในต้นปี 2497 จึงขอให้อาจารย์ช่วยอนุเคราะห์เพื่อเป็นสิริมงคลใจในความพยายามของผมที่ใช้เวลา 1 ปีเต็ม เขียนต้นฉบับและค้นเรื่องเรียบเรียง เพื่อทำงานเผยแพร่ผลงานของอาจารย์ในรูปแบบสารคดี ความจริงเรื่องทั้งหมดที่ผมเขียนมานี้เป็นเรื่องที่มีและโฆษณาอยู่แล้วในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนามาก แต่กระจัดกระจายอยู่คนละแห่งสองแห่ง ผมเพียงแต่ทำหน้าที่รวบรวมจัดลำดับ และเชื่อมโยงให้เป็นเรื่องราวขึ้นเท่านั้น ประดุจกับผู้เฝ้าพิพิธภัณฑสถานทำหน้าที่นำคนที่ไม่เคยชมโบราณวัตถุเข้าชมโบราณวัตถุตามลำดับความสำคัญก่อนหลังและอธิบายประกอบเล็กๆ น้อยๆ เพื่อให้ความรู้ทางโบราณวัตถุประติดประต่อตั้งแต่สมัยต้นมาถึงสมัยปัจจุบัน...ด้วยเหตุนี้จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าอาจารย์คงกรุณาให้ผม “เซ็น” หนังสือนี้ออกสู่ตลาดหนังสือได้ตามที่ผมเคยตั้งใจมานานแล้วเป็นแน่ เป็นการเปิดโอกาสให้ผมได้ทำงานฝ่ายการเขียนหนังสือและเปิดทางให้ผมได้กตเวทีคุณอาจารย์อีกทางหนึ่งด้วย ถ้าอาจารย์กรุณาให้ผมจัดพิมพ์ได้...(สะกดตามต้นฉบับ)”⁷²

ระยะเวลาการจัดทำต้นฉบับหนังสือเล่มนี้เขียนเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2497 แต่ทั้งระยะเวลาานมากสำหรับการตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2514 ส่วนหนึ่งอาจจะมีเหตุผลมาจากการรอ

⁷¹ชิต ภิบาลแทน, ชีวิตและงานของพุทธทาส ภิกขุ(กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2520), หน้า คำนำ

⁷²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ชิต ภิบาลแทน. BIA7.1/5 (3/3) กล่อง 2. หน้า 609 – 610.

คำยินยอมและความเห็นชอบสำหรับการตีพิมพ์เผยแพร่รวมทั้งตรวจทานแก้ไขความถูกต้อง โดยพุทธทาสภิกขุ จากจดหมายที่นายชิตเขียนมาขออนุญาตการตีพิมพ์ เขาได้กล่าวย้ำและให้เหตุผลที่จะตีพิมพ์ถึงสามครั้งทำให้ผู้เขียนเข้าใจว่าประเด็นการตีพิมพ์เผยแพร่หนังสือเล่มนี้จะเป็นเรื่องละเอียดอ่อนสำหรับพุทธทาสภิกขุ อาจจะมีสาเหตุจากการที่ท่านกลัวว่าจะมีคนเข้าใจจุดประสงค์ในการตีพิมพ์หนังสือผิดไปว่าเป็นการโอ้อวดตน ในช่วงเวลานั้นชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุเป็นที่รู้จักในสังคมกว้างที่มีทั้งผู้นิยมชมชอบและต่อต้านท่านในเวลาเดียวกัน อาจจะเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่านยังไม่อนุญาตให้ตีพิมพ์ในช่วงต้น พ.ศ. 2500 เราจะเห็นความกังวลเหล่านี้ผ่านคำอธิบายที่ปรากฏในหน้าคำนำว่า การเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อโฆษณาชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุ แต่ต้องการเผยแพร่ธรรมะและผลงานการศึกษาพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งเป็นผลงานที่มีประโยชน์สำหรับผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก⁷³

หนังสืออีกหนึ่งเล่มที่ได้รับการยอมรับว่าแสดงรายละเอียดเรื่องราวในชีวิตของพุทธทาสภิกขุ ได้ดีที่สุดคือหนังสือที่ชื่อว่า “เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ” เป็นผลงานของประชา หุตานุวัตร ซึ่งเป็นปัญญาชนรุ่นใหม่ที่สนใจกิจกรรมทางการเมืองในช่วงที่สังคมไทยกำลังตื่นตัวทางการเมืองสังคมนิยมในช่วง พ.ศ. 2519 ประชาหุตานุวัตรสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาจากโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยและเข้าศึกษาต่อที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยความสนใจในกิจกรรมทางการเมืองทำให้เขาลาออกจากมหาวิทยาลัยเพื่อมาเคลื่อนไหวทางการเมือง สุดท้ายได้ลี้ภัยทางการเมืองไปบวชที่วัดธารน้ำไหล(สวนโมกขพลาราม)⁷⁴ จากการที่เขาบวชที่สวนโมกขนี้เองทำให้ใกล้ชิดกับพุทธทาสภิกขุ กระทั่งสามารถขอสัมภาษณ์เรื่องราวชีวิตพุทธทาสภิกขุ ประชา หุตานุวัตรคือลูกศิษย์ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ประธานับถือสุลักษณ์เป็นอย่างมาก ในหน้าคำนำของหนังสือเล่าไว้เมื่อวัยสนธยาฯ ที่จัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2525 ประชาได้เล่าถึงสาเหตุที่ทำให้เขาสนใจจะทราบประวัติของพุทธทาสภิกขุ ส่วนหนึ่งมาจากการที่สุลักษณ์ได้เตือนเขาไว้เสมอๆ ตั้งแต่เขาไปบวชที่สวนโมกข์ว่าให้ศึกษาชีวิตและการทำงานของพุทธทาสภิกขุ เพื่อที่จะนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของตนเองรวมทั้งของคนในสังคม เนื่องจากตลอดชีวิตและการทำงานของพุทธทาสภิกขุที่ท่านอุทิศชีวิตเพื่อศาสนาและสังคมไทย อันเป็นต้นแบบการดำเนินชีวิตที่หาได้ยากยิ่ง ดังนั้นเมื่อมีโอกาสพระประชา(ขณะนั้น) จึงได้สอบถามเรื่องราวชีวิตแต่หลังของพุทธทาสภิกขุ จากปากคำของท่านเอง แต่ท่านก็ไม่อยากจะเล่าเท่าใดนักเพราะเหมือนเป็นการอวดอ้างและ

⁷³ชิต ภิบาลแทน, ชีวิตและงานของพุทธทาสภิกขุ, หน้า คำนำ

⁷⁴การบวชที่วัดธารน้ำไหล จากเอกสารใบสมัครขอบรรพชาอุปสมบทที่จัดเก็บไว้ที่หอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ ผู้วิจัยพบว่า ตั้งแต่พ.ศ. 2490 -2532 เป็นช่วงระยะเวลาที่พุทธทาสภิกขุทำหน้าที่พระอุปัชฌาย์ให้แก่ผู้ที่เคารพนับถือท่านหลายสายอาชีพ การจัดพิธีกรรมในการบวชของหลายคนที่วัดธารน้ำไหลหรือสวนโมกขพลาราม โดยมีการจัดพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้นไม่มีงานเฉลิมฉลองเช่นวัดอื่น

โทษณาตนเอง⁷⁵ สุตท้ายพระเจ้าได้แสดงเหตุผลให้ท่านเห็นว่า การที่เขาต้องการสัมภาษณ์เพื่อทราบเรื่องราวชีวิตของท่านจะเป็นประโยชน์และแรงบันดาลใจต่อคนในสังคมขณะนั้นเป็นอย่างมาก จึงทำให้พุทธทาสภิกขุเล่าเรื่องราวชีวิตของท่านโดยตรงแก่พระเจ้า วิธีการที่พระเจ้าพระเจ้าใช้ คือ การตั้งคำถามเพื่อสอบถามข้อสงสัยต่างๆ โดยตรงจากพุทธทาสภิกขุ เขาได้จัดเก็บข้อมูลด้วยการอัดเทปเสียงในการสัมภาษณ์ครั้งนี้ไว้ การจัดทำอัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุในครั้งนี้ได้มีการแก้ไขและเรียบเรียงจากการถอดเทปสัมภาษณ์ รวมทั้งมีเพิ่มเติมรายละเอียดในการเก็บข้อมูลและการแก้ไขจัดพิมพ์ต้นฉบับผ่านคนในของสวนโมกข์คนสำคัญๆ เช่น นายธรรมทาสผู้เป็นน้องชายของพุทธทาสภิกขุ รวมทั้งพุทธทาสภิกขุเองที่มีโอกาสอ่านต้นฉบับก่อนการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ ซึ่งการจัดทำประวัติชีวิตของพุทธทาสภิกขุในครั้งนี้เกิดขึ้นเมื่อท่านอยู่ในวัยชราภาพแล้ว เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้จัดเก็บรายละเอียดชีวิตของพุทธทาสภิกขุได้มากที่สุดตั้งแต่ชีวิตในวัยเยาว์ จนกระทั่งการเข้าสู่เพศบรรพชิตจบจนนามพุทธทาสภิกขุเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในสังคมไทย ประกอบกับการที่คณะผู้จัดทำเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดในพื้นที่และร่วมเหตุการณ์ชีวิตกับพุทธทาสภิกขุมาอย่างยาวนานจึงทราบรายละเอียดปลีกย่อยในชีวิตต่างๆ หนังสือเล่มนี้ใช้ชื่อว่า “เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา: อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ” งานวิจัยจำนวนมากหลัง พ.ศ. 2528 เลือกใช้หนังสือเล่มนี้ในการบอกเล่าเรื่องราวชีวิตวัยเยาว์ของพุทธทาสภิกขุ ด้วยข้อมูลในหนังสือถือว่าเป็นข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือมากในแง่ประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นข้อมูลที่พุทธทาสภิกขุให้รายละเอียดไว้ด้วยตนเอง แต่ข้อมูลดังกล่าวก็เป็นเรื่องราวที่ผ่านมาแล้ว ซึ่งแนวคิดบางอย่างเมื่อเวลาเปลี่ยนไปย่อมส่งผลต่อความทรงจำรวมทั้งความคิดที่เปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมตัวอย่างเช่น กรณีความสัมพันธ์ระหว่างท่านและสัญญา ธรรมศักดิ์ พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ในหนังสือว่า สัญญาไม่เคยนำมากราบงานราชการมาปรึกษาท่าน นอกจากครั้งที่สัญญาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของไทยเมื่อ พ.ศ. 2516 สัญญาปรึกษาพุทธทาสภิกขุว่าจะนำหลักธรรมข้อไหนมาใช้ในการทำงาน ท่านก็ตอบว่าธรรมะของพระโพธิสัตว์ด้วยการยึดหลักปัญญา เมตตา ชันติ⁷⁶ แต่ผู้วิจัยพบว่าจากจดหมายที่สัญญาเขียนถึงพุทธทาสภิกขุมีจำนวนไม่น้อยที่เขาขอหลักธรรมที่นำมาใช้ในการปฏิบัติงานเช่น เมื่อพ.ศ. 2491 สัญญาเขียนจดหมายมาปรึกษากับพุทธทาสภิกขุว่าตนมีภาระงานที่ยากลำบากทั้งกายและใจอยากจะขอหลักธรรมมานำทางชีวิต⁷⁷ พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายกลับว่าสัญญาต้องยึดหลักธรรมพระโพธิสัตว์ที่ทำงานเสียสละเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น⁷⁸ อาจจะไม่ถูกต้องทั้งหมดถ้าจะกล่าวว่า พุทธทาสภิกขุไม่เคย

⁷⁵พระเจ้า ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), หน้า 22.

⁷⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

⁷⁷พุทธทาส อินทปัญญา, สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา (กรุงเทพฯ : แพลน รีดีเตอร์ส, 2550), หน้า 60.

⁷⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 67 -68

ชี้แนะแนวทางในการประกอบอาชีพข้าราชการแก่สัญญา ธรรมศักดิ์ นี่เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นจริงในอดีตที่ไม่มีรายละเอียดในหนังสือเล่มนี้

สิ่งที่คล้ายกันของงานทั้งสองเล่มคือการทำที่ผู้เขียนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพุทธทาสภิกขุ จนกระทั่งเกิดเป็นความศรัทธาและเคารพนับถือในกิจวัตรของท่านและอยากจะทำให้สังคมได้ทราบ จริยวัตรของพระสงฆ์ที่ดงามรูปหนึ่ง พวกเขาค้นคว้าและสรรค์สร้างงานเขียนและประสงค์จะตีพิมพ์ เผยแพร่ประวัติของพุทธทาสภิกขุ เมื่อขออนุญาตตีพิมพ์เผยแพร่จากพุทธทาสภิกขุกลับไม่ได้รับการสนับสนุน ด้วยเหตุผลที่พุทธทาสภิกขุกล่าวคล้ายกันว่าเป็นเหมือนการโฆษณาและการยกย่อง ชื่อเสียงของตนจนเกินงาม ซึ่งอาจจะทำให้ผู้รับสารเกิดความเข้าใจผิดในตัวท่าน แต่สุดท้ายแล้วผลงาน ของพวกเขาได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ด้วยการกล่าวอ้างว่าชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ จะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาพุทธศาสนาแก่ประชาชน

2.2.2 บริบทสังคมและครอบครัว

อิทธิพลการขยายตัวของการศึกษาในสังคมไทยในทศวรรษ 2440 นับว่ามีส่วนสำคัญที่ทำให้ ราษฎรชาวสยามโดยเฉพาะบุตรหลานของชนชั้นกลาง ผู้มีรายได้พอที่จะส่งเสริมให้ลูกหลานได้รับ การศึกษาเพื่อเลื่อนฐานะทางสังคมด้วยการเข้าสู่ระบบราชการ⁷⁹ การพัฒนาของระบบราชการสยาม ส่งผลให้การศึกษาสมัยใหม่มีองค์ความรู้และเนื้อหาและรายวิชาตามแบบอย่างตะวันตกเช่น การศึกษา ผ่านแบบเรียนภูมิศาสตร์ แบบเรียนประวัติศาสตร์เป็นต้น จากการศึกษาใน สยามช่วงนี้ส่งผลให้ราษฎรตามหัวเมืองท้องถิ่นต่างๆ มีโอกาสได้รับการศึกษาและเติบโตขึ้นมา กลายเป็นกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ พร้อมกับการเกิดสำนึกที่ต้องการ พัฒนา สังคมให้เจริญก้าวหน้า งานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ชี้ให้เห็นสภาพสังคมไทยและกลุ่ม ปัญญาชนทศวรรษ 2470 เป็นผลมาจากการขยายตัวของการศึกษาไปในพื้นที่ต่างๆ เพื่อรองรับระบบ ราชการของสยาม ในทศวรรษ พ.ศ. 2460 ระบบราชการแบบรวมศูนย์ของไทยถึงจุดอิมิตัว ด้วยจำนวนข้าราชการกว่าแปดหมื่นคนในพ.ศ. 2476⁸⁰ ซึ่งถือเป็นจำนวนที่สูงมากและรัฐบาลเองก็ไม่ อารองรับจำนวนคนได้มากกว่านี้ ส่งผลให้ผู้จบการศึกษาในตอนนั้นจำนวนหนึ่งต้องผันตัวไป ประกอบอาชีพอิสระ จนก่อเกิดเป็นอาชีพใหม่ๆ ขึ้นในสังคมเช่น นักหนังสือพิมพ์ ฯลฯ ผลผลิตอันเป็น ความสำเร็จของการขยายการศึกษาส่งผลให้เกิดกลุ่มผู้มีความรู้ขึ้นมาในสังคมไทย พวกเขาไม่ได้จำกัด อยู่ที่ชนชั้นสูงเท่านั้น อาจเรียกรวมพวกเขาว่า “ปัญญาชนราษฎร” เนื่องจากปัญญาชนในทศวรรษ ก่อนหน้าส่วนใหญ่จำกัดอยู่ที่ชนชั้นสูงและพระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้น

⁷⁹นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475* (กรุงเทพฯ : ฟาเดียวกัน, 2553), หน้า 26.

⁸⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

การเกิดขึ้นของปัญญาชน(Intellectual) เป็นคำที่มีปัญหาไม่ชัดเจนในบริบทสังคมไทย แต่ก็มีงานจำนวนมากไม่น้อยที่พยายามศึกษาพัฒนาการและนิยามของคำว่าปัญญาชนไทย งานของวิทยากร เชียงกูลที่ชื่อว่า “ปัญญาชนกับการเปลี่ยนแปลงสังคม” กล่าวว่ากลุ่มคนที่ให้นิยามความหมายของคำว่าปัญญาชนอย่างเป็นระบบในลักษณะที่เป็นนามธรรมเป็นครั้งแรกคือ สุลักษณ์ ศิวรักษ์และกมล สมวิเชียร ผ่าน “วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์” ฉบับที่ 1 ปีที่ 6 พ.ศ. 2511 ปัญญาชนมีความหมายที่มีองค์ประกอบเหล่านี้ 1. สนใจในทางปรับปรุงสังคมบ้านเมือง 2. รู้จักพิจารณาปัญหาหลักดูให้แจ่มแจ้งให้ตลอดว่าปัญหานั้นเกี่ยวพันกับปัญหาอย่างอื่นอย่างไร 3.สนใจในทางคุณธรรม ความดี ความงาม ความรู้อันได้แก่ศิลปวัฒนธรรมและวิทยาการ⁸¹ ก่อนที่หน่วยงานรัฐจะให้นิยามความหมายคำนี้อย่างเป็นทางการ ปัจจุบันนี้ราชบัณฑิตยสภาได้นิยามความหมายของคำว่าปัญญาชนหมายถึงคนที่มีความรู้หรือฉลาดอันเกิดแต่การเรียนมาก อาจจะเป็นความหมายที่กว้างมาก แต่ก็ให้ภาพของกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาและเน้นว่าต้องเป็นผู้ที่เรียนหรือมีการศึกษามากนั่นเอง พุทธทาสภิกขุเป็นหนึ่งในปัญญาชนไทยในทศวรรษ 2470 ถือเป็นส่วนหนึ่งของยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนผ่านในสังคมไทย จากบริบทครอบครัวจะเห็นว่าพุทธทาสภิกขุได้รับการศึกษาตั้งแต่เยาว์วัย ส่งผลให้ท่านเป็นปัญญาชนสมัยใหม่ที่เชื่อมั่นในแนวคิดและเหตุผล รวมทั้งเชื่อมั่นในศักยภาพของปัญญาที่จะพัฒนาทุกอย่างให้ดีกว่าเดิม ภูมิหลังทางครอบครัวพุทธทาสภิกขุได้แสดงให้เห็นถึงการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงและพุทธทาสภิกขุเติบโตท่ามกลางบริบทสังคมสมัยใหม่

นามเดิมของพุทธทาสภิกขุก่อนเข้าสู่เพศบรรพชิตชื่อ เจื่อม แซ่ไคว้ บรรพบุรุษฝ่ายบิดาอพยพมาจากเมืองจีนได้เข้ามาทำการค้าขายในอำเภอพุมเรียงที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี บิดาของท่านนามว่า นายเซียง มารดาของท่านนามว่า นางเคลื่อน ครอบครัวมารดาเป็นข้าราชการในท้องถิ่นที่มีความสนใจในการศึกษาพุทธศาสนาด้วยการฝึกปฏิบัติภาวนาด้วยการนั่งสมาธิกันภายในครอบครัว เมื่อรัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัตินามสกุล ตระกูลแซ่ไคว้เลือกใช้นามสกุลว่า พานิช เนื่องจากประกอบอาชีพค้าขาย⁸² ครอบครัวของท่านให้ความสำคัญกับการศึกษาด้วยการส่งเสริมการศึกษาแก่บุตร อันเนื่องมาจากบิดาและอาได้รับการศึกษาและมีความรู้อ่านออกเขียนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีโอกาสเดินทางเข้าไปบวชเรียนในกรุงเทพฯ มีอิทธิพลสำคัญต่อการสนับสนุนการศึกษาแก่หลานด้วยการส่งหนังสือมาให้ท่านเสมอๆ ความว่า

⁸¹วิทยากร เชียงกูล, ปัญญาชนไทยกับการเปลี่ยนแปลงสังคม (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยชุมชนเพื่อการพัฒนา, 2530), หน้า 60.

⁸²พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทย์พงศ์(บรรณาธิการ), หน้า 4.

“...อย่างงานของเทียนวรรณ ของ ก.ศ.ร. กุหลาบก็อ่านสมัยนั้น ดูเหมือนโยมจะรับเป็นประจำปีละบาท โยมเอาที่บวชอยู่ทางกรุงเทพฯ เขาเห็นมีอะไรแปลกๆ ก็รับส่งมา...”⁸³

การขยายการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทศวรรษ 2450 ส่งผลต่อเด็กชายเงื่อมที่มีโอกาสได้รับการศึกษาสมัยใหม่ผ่านระบบการศึกษาที่มีหลักสูตรและแบบเรียนสมัยใหม่ เมื่อพ.ศ. 2460 เด็กชายเงื่อมเข้าศึกษาที่โรงเรียนวัดเหนือ(ไพฑาราม) และศึกษาจนจบมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่โรงเรียนสารภีอุทิศ หลังจากนั้นได้ลาออกจากการศึกษาเนื่องจากบิดาเสียชีวิต ตนจึงต้องมารับหน้าที่หัวหน้าครอบครัว ด้วยการดูแลกิจการการค้าและทำหน้าที่ในการส่งเสียน้องชายที่กำลังเข้าศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัย หลังจากที้ออกจากการศึกษาระบบโรงเรียน นายเงื่อมศึกษาค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเองจากหนังสือต่างๆ หลายประเภทรวมทั้งคัมภีร์พุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนเล่าภายหลังว่าหลังจากที่ตนออกจากการศึกษาก่อนที่จะบวชเพื่อทดแทนคุณมารดา ตนมีโอกาสศึกษาและอ่านหนังสือเรียนของนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก และหนังสืออภิธรรมมาก่อน ดังนั้นตนจึงมีความรู้ทางพุทธศาสนาก่อนที่จะบวชเสียอีก จนถึงกับกล่าวว่า “...ถ้าว่ากันถึงการเรียนธรรมะนี้มันเรียนมาก่อนบวช เมื่อบวชเกือบไม่ต้องเรียนอีกแล้ว...”⁸⁴

2.2.2.1 บัดนี้เปลี่ยนมาเป็นพ่อค้าทางวิญญูณในนามว่า พุทธทาส : การเข้าสู่เพศบรรพชิต

นายเงื่อมอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2469 ที่วัดอุบลหรือวัดนอกตามประเพณีไทยที่ลูกชายจะต้องบวชให้มารดาได้อาศัยเกาะชายผ้าเหลืองขึ้นสวรรค์ นายเงื่อมได้รับฉายาทางธรรมว่า “อินทปัญโญ” แปลว่า ผู้มีปัญญายิ่งใหญ่⁸⁵ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า แรกเริ่มที่ตนบวชนั้นเป็นไปตามประเพณีที่แสดงออกถึงการทดแทนบุญคุณแก่ครอบครัว ท่านไม่มีความตั้งใจจะบวชเกินสามเดือนในช่วงเข้าพรรษา แต่เมื่อถึงกำหนดลาสิกขาพระเงื่อมกลับตัดสินใจถือเพศบรรพชิตต่อไปเพื่อศึกษาเรียนรู้พระธรรม พระสงฆ์หนุ่มอินทปัญโญนำสิ่งที่ตนเรียนรู้จากการศึกษาพุทธธรรมแต่ละวันมาเทศนาแก่ชาวบ้านด้วยเทคนิคและลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างจากการเทศนาของพระสงฆ์ทั่วไปท่านจะเลือกใช้คำสอนของพระพุทธองค์ด้วยภาษาที่เข้าใจง่ายและ

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

⁸⁵ สันติกโร(เขียน), ชัยยศ จิรพุกษ์ภิญโญ(แปล), พุทธทาสภิกขุ : มองชีวิตและสังคมด้วยความว่าง (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2550), หน้า 10.

ตรงไปตรงมามีลักษณะการเทศน์จึงมีความพิเศษและแตกต่างที่ชาวบ้านทั่วไปมีความรู้ทางธรรมน้อยสามารถเข้าใจได้จนกระทั่งเป็นพระนักเทศน์ขวัญใจชาวบ้าน⁸⁶

เมื่อพระเงื่อมสอบนักธรรมโทผ่านได้เดินทางเข้ามาศึกษาปริยัติธรรมที่วัดปทุมคงคาในกรุงเทพฯ โดยอาสาเสี่ยงเป็นผู้ช่วยเหลือในการจัดหาสถานที่ศึกษาที่วัดแห่งนี้ เนื่องจากกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางในการศึกษาพระธรรมวินัยที่ประกอบด้วยผู้มีความรู้เพียบพร้อมด้วยสมณศักดิ์ “พระมหาเปรียญ” คือผู้ที่มีเกียรติสูงส่งด้วยความรู้และคุณธรรมพระเปรียญ 9 ประโยคจะได้รับการยอมรับในฐานะผู้รู้จบแจ้ง ภาพลักษณ์ของสถาบันสงฆ์เมืองกรุงในความคิดของพระเงื่อมเป็นสถานที่ๆ รวบรวมผู้ที่เปี่ยมมหาเปรียญเปรียบได้ดั่งพระอรหันต์ที่อยู่ในธรรมอย่างเคร่งครัดและเป็นพระที่ดีกว่าพระบ้านนอกเพราะเป็นพวกที่ได้รับการศึกษา แต่สิ่งที่พระเงื่อมพบจากสังคมสงฆ์ในกรุงเทพฯ กลับเป็นไปทางตรงข้ามกับภาพในอุดมคติที่ตนวาดหวังไว้ ท่านพบกับความเสื่อมของพระเถระในเมืองหลวงที่ออกนอกกลุ่อกฎมากกว่าพระบ้านนอก⁸⁷ ทั้งความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์และการประพฤติตนไม่เหมาะสมตามวัตรปฏิบัติของสงฆ์โดยเฉพาะเรื่องเงิน, อาหารการกินและผู้หญิง พระเงื่อมผิดหวังและเอือมระอา กับพฤติกรรมของสงฆ์ในกรุงเทพฯ ท่านตัดสินใจเดินทางกลับบ้านเกิดเพื่อลาสิกขาบทแต่ญาติผู้ใหญ่ทักท้วงไม่ให้สึก ในปีเดียวกันนั้นเองที่อำเภอพุมเรียงได้สร้างโรงเรียนสอนนักธรรมขึ้นมา พระเงื่อมได้รับนิมนต์เป็นครูสอนนักธรรมที่วัดพระบรมธาตุไชยาส่งผลให้ความคิดเรื่องลาสิกขาบทหมดไป ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เมื่อ พ.ศ. 2471 พระเงื่อมศึกษาพระธรรมด้วยตนเองและเข้าสอบนักธรรมเอกผ่านในปีนั้น

จนกระทั่งในพ.ศ. 2472 พระมหาเงื่อมบวชดำรงสมณเพศครบ 4 พรรษาได้ตัดสินใจเข้ามาศึกษาพระธรรมในกรุงเทพฯ อีกครั้ง แต่ในระยะเวลาไม่นานก็ขอศึกษาบาลีเป็นพิเศษส่วนตัวกับพระมหากลั่น ปิยทัสสีซึ่งเป็นบุคคลที่ท่านนับถือเป็นการส่วนตัว⁸⁸ พระมหาเงื่อมสอบมหาเปรียญได้สำเร็จ แต่ความสนใจในการศึกษาพุทธศาสนาของท่านกลับเปลี่ยนไปจากเดิมที่มีวัตถุประสงค์การศึกษาให้ได้เปรียญธรรมสูงๆ พระมหาเงื่อมพบว่าตนต้องการศึกษาหลักธรรมของพระพุทธองค์ เพื่อนำมาปฏิบัติในชีวิตจริงและเผยแผ่หลักพุทธธรรมให้ประชาชนเข้าใจหลักธรรมที่แท้จริง ท่านได้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาจำนวนมากจนกระทั่งเกิดความมั่นใจแล้วว่าตนมีความพร้อมทุกประการที่จะสอบเปรียญธรรมขั้นต่อไปได้สำเร็จ ดังนั้นในพ.ศ. 2474 พระมหาเงื่อมเข้าสอบเปรียญธรรมประโยค 4 แต่ปรากฏว่าพระมหาเงื่อมกลับสอบตกเปรียญธรรม 4 ประโยค ด้วยเหตุผลที่ว่าพระมหาเงื่อมตีความและแปลคำสอนพระไตรปิฎกผิดไปจากแบบเรียนของมหาเถรสมาคมอันเป็น

⁸⁶ประชา หุตานุวัตร(บรรณารักษ์), ภาพชีวิต 80 ปี พุทธศาสนิกชน : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา, หน้า 29.

⁸⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

⁸⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

คัมภีร์พุทธศาสนาของคณะสงฆ์แห่งชาติ ซึ่งพระมหาเจี๊อมไม่ยอมรับเหตุผลเหล่านี้และรู้สึกผิดหวังต่อการศึกษาสงฆ์ไทย จนถึงกับตั้งปณิธานในการศึกษาหลักพุทธธรรมใหม่พร้อมกับสร้างหนทางการศึกษาและเข้าถึงหลักธรรมของพระพุทธองค์ด้วยวิถีทางของตนเองที่จะสามารถทำให้เดินตามรอยพระอรียเจ้าได้อย่างแท้จริง ดังเนื้อความที่ท่านเขียนถึงนายธรรมทาสผู้เป็นน้องชายเมื่อ พ.ศ. 2474 ความว่า

“...ฉันคิดว่าควรอยู่: เป็นการสุดท้าย, และตั้งใจจะไปหาที่สงบปราศจากการรบกวนทั้งภายนอกและภายในสักแห่งหนึ่ง, เพื่อสอบสวนค้นคว้าวิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว; และจะได้เพิ่มเข้าใหม่ เมื่อเรียบร้อยเป็นการฟื้นฟูความจำและได้หลักธรรมพอที่จะเชื่อว่าการค้นคว้าของฉันไม่ผิดทาง แล้วก็ทิ้งตำราที่ฉันเคยรักและชอบหิวมาแล้วโดยไม่มีเหลือเลย; มีชีวิตอย่างปลอดโปร่ง, เป็นอิสระที่สุดเพื่อค้นหาความบริสุทธิ์และความจริงต่อไปและไม่แน่ว่าจะอยู่ที่ไหน หากว่าค้นลำพังเองก็ไม่พบแม้แต่เบื้องต้นแล้ว, จึงคิดว่าจะไปสมาคมกับพวกที่อาจเป็นเหตุผลแห่งการค้นคว้า...เรटकกลงใจกันแน่นอนแล้วว่ากรุงเทพฯ ไม่ใช่เป็นที่ที่จะค้นพบความบริสุทธิ์ การถลำเข้าเรียนปริยัติธรรมทางเจือด้วยยศศักดิ์ เป็นผลดีให้เรารู้สึกตัวว่าก้าวผิดไปหนึ่งก้าว หากรู้ไม่ทันก็จะต้องก้าวไปอีกหลายก้าว และยากที่จะถอนออกได้เหมือนบางคน จากการรู้สึกตัวว่าก้าวผิดนั่นเองทำให้พบเงื่อนไขทำอย่างไรเราจะก้าวถูกต้อง เราเดินตามโลกตั้งแต่นาทีที่เกิดมาจนถึงนาทีที่มีความรู้สึกนี้ ต่อไปนี้เราจะไม่เดินตามโลกและลาโลกไปค้นหาสิ่งที่บริสุทธิ์ตามรอยพระอรียะที่ค้นแล้วจนพบ หากเราขึ้นเดินตามโลกและเป็นการเดินตามหลังโลก ; ตามหลังอย่างไม่มีเวลาทัน ถึงแม้เราจะได้เกิดอีกตั้งแสนชาติก็ติดนี้เราจะไม่เดินตามหลังโลกอีกต่อไป...”⁸⁹

การเดินทางมาศึกษาพระธรรมทำให้ค้นพบว่า กรุงเทพฯ ไม่ใช่สถานที่ๆจะทำให้ผู้ที่ศึกษาพุทธศาสนาค้นพบหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ การแสดงความในใจเหล่านี้ผ่านจดหมายส่วนตัวข้างต้นสะท้อนความรู้สึกที่ท่านมีต่อการเข้ามาศึกษาพุทธศาสนาจากศูนย์กลางการศึกษาของสงฆ์ว่าสถานที่แห่งนี้สำหรับท่านแล้วไม่ใช่ที่ๆ จะทำให้เราหลุดพ้นหรือเข้าถึงพุทธวจนะอันเป็นคำสอนสูงสุดขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างแท้จริง แต่เป็นที่ๆ จะทำให้เราหลงยึดติดไปกับ

⁸⁹จิต ภิบาลแทน, ชีวิตและงานของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 38 -39.

ยศถาบรรดาศักดิ์ผ่านการศึกษาระดับที่รัฐสร้างขึ้น พระมหาเจี๊อมไม่ได้ต่อต้านการศึกษาปรีดิ์ธรรมผ่านคัมภีร์และแบบเรียนที่เป็นรัฐผู้กำหนด แต่ท่านมีแนวคิดและวิธีการที่ไม่ตรงกันถึงวิธีการเดินตามรอยพระพุทธองค์ สุดท้ายพระมหาเจี๊อมค้นพบว่าหนทางที่จะทำให้ตนเข้าถึงหัวใจสำคัญของพุทธศาสนาได้นั้น เราจะต้องย้อนกลับไปหาความบริสุทธิ์ถูกต้องจากจุดเริ่มต้นเฉกเช่นเดียวกับในสมัยพุทธกาลจึงจะถือว่าเป็นการเดินตามรอยพระพุทธองค์อย่างแท้จริง พระมหาเจี๊อมในขณะนั้นยังไม่มีอำนาจมากพอที่จะต่อกรกับรัฐ ดังนั้นเป็นการดีที่สุดที่ท่านจะแยกตัวออกจากศูนย์กลางการศึกษาและแสวงหาหนทางและวิธีการที่จะศึกษาหลักธรรมะจากคัมภีร์พุทธศาสนาด้วยตนเองในท้องถิ่นที่ห่างไกล

2.2.2.2 มีสินค้าชื่อ “ธรรมโมฆณ์” สำหรับคนทุกชนชั้น ทุกวัย ทุกชนิด ทุกเพศ: บทบาทคณะธรรมทานและวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา

คณะธรรมทานกับการสนับสนุนการศึกษาพุทธศาสนาสมัยใหม่

คณะธรรมทานเกิดขึ้นมาเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนพร้อมกับส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ ด้วยการดูแลและอำนวยความสะดวกในพ.ศ. 2475 เพื่อไม่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม กิจกรรมของธรรมทานนั้นแบ่งเป็น 2 ประเภท คณะธรรมทานมีหน้าที่ในการดูแลกิจการของสวนโมกขพลารามพระภิกษุสงฆ์และผู้ปฏิบัติธรรมที่มาอยู่สวนโมกข์ รวมทั้งจัดหาปัจจัยมาสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ บุคคลที่มีส่วนสำคัญในการก่อตั้งคณะธรรมทานขึ้นมา เพื่อสนับสนุนพุทธศาสนิกชนคือ นายธรรมทาส พานิช ชื่อเดิม นายยี่เก้ย ผู้เป็นน้องชายของพุทธศาสนิกชนมีโอกาสได้รับการศึกษาในรั้วมหาวิทยาลัย เมื่อพ.ศ. 2470 นายธรรมทาส(ยี่เก้ย) ลาออกจากการศึกษาแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อมารับผิดชอบภาระหัวหน้าครอบครัวแทนพี่ชายที่มีความประสงค์เข้าสู่เพศบรรพชิต

นายธรรมทาสมีความสนใจในการศึกษาพุทธศาสนาเมื่อเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ ธรรมทาสได้อ่านหนังสือพิมพ์ของมหาเถรสมาคมที่ลงข่าวเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของวงการพุทธศาสนาครั้งสำคัญคือ การลงรายละเอียดเกี่ยวกับพระสงฆ์ชาวศรีลังกานามว่า อนาคาริก ธรรมปาละ ผู้ทำการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียและได้เดินทางเผยแพร่ศาสนาในประเทศอังกฤษ⁹⁰ ทำให้เขารู้จักสมาคมมหาโพธิ์ที่อินเดียและวารสารพุทธสมาคมในอังกฤษ เขาบอกรับวารสารเหล่านี้เพื่อศึกษาค้นคว้าความรู้พุทธศาสนาที่แตกต่างจากหนังสือภาษาไทยที่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของคาถา

⁹⁰พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทย์ทางค์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธศาสนิกชน, หน้า 37.

และบทบูชาพระพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อธรรมทาสรับหน้าที่ดูแลกิจการของธรรมทานแล้ว เขาแนะนำให้ พุทธทาสภิกขุอ่านและศึกษาวารสารเล่มนี้ พุทธทาสภิกขุขณะนั้นไม่เข้าใจภาษาอังกฤษกระทั่งใน ทศวรรษ 2480 ท่านสามารถอ่านและพูดภาษาอังกฤษได้ ซึ่งเกิดจากการเรียนภาษาอังกฤษด้วยตนเอง พร้อมไปกับการศึกษาพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎกและการเปิดรับองค์ความรู้พุทธศาสนาจาก ต่างประเทศโดยเฉพาะในโลกตะวันตกทำให้องค์ความรู้ของท่านก้าวหน้ามากกว่าพระสงฆ์ที่ศึกษาองค์ ความรู้จากรัฐ

สมาชิกของคณะธรรมทานส่วนใหญ่เป็นญาติและคนรู้จักของครอบครัวพานิช พวกเขามี จุดประสงค์ร่วมกันในการส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนา หากย้อนไปที่จุดเริ่มต้นคณะธรรมทานมา จากการที่ครอบครัวพานิชใช้บ้านเป็นสถานที่ในการจัดกิจกรรมทางศาสนาเช่นการฟังเทศน์, การทำบุญและการให้บริการยืมหนังสือพุทธศาสนาทั้งภาษาไทยและต่างประเทศแก่บุคคลทั่ว⁹¹ คณะธรรมทานเริ่มต้นหลังจากนายธรรมทาสเข้ามารับช่วงการค้าแทนพี่ชาย(พุทธทาสภิกขุ) ขณะที่เขาเดินทางไปศึกษาในกรุงเทพฯ เป็นประสบการณ์ที่ส่งผลต่อการศึกษาพุทธศาสนาแก่นายธรรมทาส เขาประทับใจองค์ความรู้และการเผยแพร่พุทธศาสนาของสมาคมมหาโพธิ เมื่อพุทธทาสภิกขุแสดงเจตจำนงที่สละชีวิตทางโลกอย่างไม่มีกำหนด นายธรรมทาสรับหัวหน้า ครอบครัวแทนพี่ชาย เขาและครอบครัวผู้สนใจธรรมเห็นพ้องต้องกันที่จะส่งเสริมการศึกษา พุทธศาสนาในท้องถิ่น นายธรรมทาสและบรรดาญาติมิตรของเขาร่วมกันก่อตั้งองค์การพุทธศาสนา ของฆราวาสเมื่อ พ.ศ. 2472 ที่เริ่มจากการให้บริการยืมหนังสือธรรมะแก่ประชาชนดังความ ในแถลงการณ์วัตถุประสงค์ของคณะธรรมทานความว่า

“แถลงการณ์ของคณะธรรมทานตั้งขึ้นแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2472 เพื่อเผยแพร่ธัมมะแห่งพุทธศาสนาทำการรวบรวมหนังสือธัมมะ ต่างๆ ทุกคนยืมไปอ่านได้โดยลงนามรับรองไว้ในสมุดยืม ยืมไปได้ภายใน กำหนดยี่สิบวันเป็นอย่างช้า เกินกำหนดปรับวันละหนึ่งสตางค์ทุกวันที่เกิน เป็นหน้าที่ของผู้ยืมที่จะต้องทำตามกฎคือลงนามชื่อหนังสือและวันยืมให้ เรียบร้อย เมื่อนำส่งคืนต้องลงวันต้องรับรองการเสียหายชำรุด เงินบำรุงเก็บ จากเฉพาะผู้มีศรัทธาและค่าปรับเท่านั้น จ่ายในการซื้อหนังสือทั้งสิ้น ขอเชิญ

⁹¹พระประชา ปสนนธมโม(บรรณาธิการ), ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาสภิกขุ : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2529), หน้า 60- 61.

ท่านผู้มีสัทธาช่วยกันบำรุงให้หนังสือธัมมะเพื่อประโยชน์แก่ผู้อ่าน...
(สะกดตามต้นฉบับ)⁹²

เมื่อพุทธศาสนิกชนมีความคิดที่จะออกจากการศึกษาปริยัติธรรมเพื่อศึกษาค้นคว้าหลักธรรมด้วยตนเอง ท่านมองหาสถานที่อันเหมาะสมสำหรับการศึกษาและปฏิบัติธรรม เมื่อนายธรรมทาสทราบเจตนาอันแรงกล้าของพี่ชาย เขาในนามของคณะธรรมทานได้จัดหาสถานที่เพื่อส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนา แลกเปลี่ยนของคณะธรรมทานผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาฉบับแรกเมื่อ พ.ศ. 2476 แสดงถึงความมุ่งหมายในการส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาพร้อมไปกับการก่อตั้งสวนโมกขพลารามตั้งความว่า

“แถลงกิจการของคณะธรรมทาน...มีส่วนช่วยเหลือให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในยุคกิ่งพุทธศาสนายุคกาล, โดยเผยแผ่ความจริงในพระธรรมวินัย อย่างไม่มีปิดบังซ่อนเร้น เพื่อให้พุทธบริษัทได้มีความรู้ยังกันและกันให้ชำระล้างความเชื่ออันเป็นเสี้ยนหนามและเพาะปลูกการประพฤติชอบแท้จริง...คณะธรรมทานจึงพยายามอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมการปฏิบัติธรรมให้เจริญขึ้น คณะต้องการภิกษุที่ใคร่ต่อการปฏิบัติมาพบปะตกลงกันในการที่จะปฏิบัติก้าวหน้าไปอีกอย่างไรและยอมสละทุกอย่างเพื่อปฏิบัติตามธรรมวินัยให้ถูกต้องและครบถ้วนจริงๆ...การจัดหาสถานที่ให้เหมาะสมแก่การปฏิบัติ คณะธรรมทานได้เช่าที่แห่งหนึ่งจากรัฐบาล...และให้ชื่อตามความมุ่งหมายว่า สวนโมกขพลาราม แปลว่าป่าไม้ที่นายอินดีเป็นกำลังให้ถึงธรรมเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์...
(สะกดตามต้นฉบับ)⁹³

คณะธรรมทานก่อตั้งจากทรัพย์สินของนางเคลือน พานิช ผู้เป็นมารดาได้แบ่งทรัพย์สินส่วนหนึ่งเป็นทุนในการดำเนินกิจการของคณะธรรมทานที่มีรายละเอียดตามพินัยกรรมนี้ได้ระบุเกี่ยวกับหลักการของคณะธรรมทานในการนำเงินทุนต้นตระกูลพานิชไปใช้ ดังความว่า

⁹²“แถลงการณ์ของคณะธรรมทาน”ใน พระประชา ปสนนธมโม(บรรณาธิการ). ภาพชีวิต 80 ปี พุทธศาสนิกชน : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา, หน้า 37.

⁹³คณะธรรมทาน. “แถลงกิจการของคณะธรรมทาน,” หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา 1 ,(มกราคม-มีนาคม 2476). หน้า 163 -164.

“...ทุนต้นตระกูลพานิช” ข้อ ๓. ให้มีกรรมการคณะหนึ่ง มีจำนวนไม่น้อยกว่าสามคนเป็นผู้รักษาทุนต้นตระกูลพานิช ตลอดจน วางข้อบังคับระเบียบที่เกี่ยวกับทุนนี้ กรรมการชุดแรกคือ บุตรทั้งสามของ ข้าพเจ้า...กรรมการมีอำนาจเต็มที่ทุกอย่าง ที่จะจัดการรักษาทุนต้นตระกูลรายนี้ให้เกิดดอกออกผล และแบ่งดอกผลจ่ายไปตามที่กำหนดไว้... ในการบุญกุศลบำรุงพุทธศาสนา ที่ได้กำหนดไว้ให้เป็นกิจการประจำตระกูล หรือที่ข้าพเจ้าแสดงความประสงค์ไว้...(สะกดตามต้นฉบับ)”⁹⁴

สมาชิกผู้ก่อตั้งคณะธรรมทานในระยะแรกเริ่มประกอบด้วยกลุ่มบุคคลผู้มีความใกล้ชิดครอบครัวพานิช ที่สนิทสนมและเข้าใจวัตถุประสงค์ของคณะธรรมทานประกอบด้วย

1. นางเคลื่อน พานิช เจ้าของห้องธรรมทาน
2. นายยี่เกี้ย (ธรรมทาส) พานิช ผู้จัดการคณะธรรมทาน
3. นายเที่ยง จันทเวช ผู้ดูแลสถานที่
4. นายดาว ใจสะอาด ผู้รักษาสวนโมกขพลาราม
5. นายฉั่ว วรรณกลัด ผู้ช่วยเหลือทั่วไป
6. นานเนิน วงษ์วานิช
7. นายกวย จิวไม้แดง ผู้ช่วยเหลือทั่วไป⁹⁵

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจเพื่อวางแผนดำเนินกิจการต่างๆ ของคณะธรรมทานคือ นายธรรมทาสและพุทธทาสภิกขุเป็นบุคคลที่มีส่วนสำคัญในการผลักดันและขับเคลื่อนธรรมทาน ดังนั้นการบริหารจัดการต่างๆ ของคณะธรรมทานได้แบ่งงานในการดำเนินการอย่างชัดเจนว่า พุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์ผู้นำในการศึกษาพุทธศาสนา นายธรรมทาสทำหน้าที่ในการดูแลบริหารเงิน และการจัดพิมพ์หนังสือพุทธศาสนา อาจจะมีกล่าวได้ว่ากิจการของสวนโมกข์และคณะธรรมทาน เกิดขึ้นมาจากความสนใจของครอบครัวผู้ศรัทธาในพุทธศาสนา กิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปด้วยเงินทุนส่วนตัวภายใต้การสนับสนุนของกลุ่มญาติในตระกูลพานิช คณะธรรมทานเกิดขึ้นมาด้วยจุดมุ่งหมายในการเผยแผ่และปฏิรูปพระพุทธศาสนาให้มีความบริสุทธิ์และปราศจากความเชื่อที่มงายและไสยศาสตร์ คณะธรรมทานส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ด้วยการดูแลอำนวยความสะดวก

⁹⁴ธรรมทาส พานิช, แฉลงการณ์ที่ระลึกครบรอบยี่สิบห้าปีของคณะธรรมทาน (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, 2501), หน้า ๖ วิทยกรรมการ.

⁹⁵หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา 1(สิงหาคม - พฤศจิกายน 2476), หน้า ๖๒ หลัง.

เพื่อไม่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม กิจกรรมของธรรมทานนั้นแบ่งเป็น 2 ประเภทอย่างแรกคือ คณะธรรมทานมีหน้าที่ในการดูแลและสนับสนุนกิจกรรมของสวนโมกขพลารามดังนี้

1. การจัดหาสถานที่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ คณะธรรมทานได้เช่าที่แห่งหนึ่งจากรัฐบาลเป็น วัดร้างเพื่อส่งเสริมให้ภิกษุและผู้ปฏิบัติธรรมได้ศึกษาธรรมสำหรับการหลุดพ้นจากทุกข์
2. พิจารณาปัจจัยสี่แก่ภิกษุผู้ปฏิบัติ เนื่องจากภิกษุและผู้ปฏิบัติในสวนโมกข์แห่งนี้ไม่สามารถยุ่งเกี่ยวกับเงินได้ ถ้าขาดเหลือหรือต้องการสิ่งใดสามารถแจ้งคณะธรรมทานให้จัดถวาย
3. รวบรวมภิกษุสามเณรผู้ใคร่ต่อการปฏิบัติมาประชุมหารือถึงการปฏิบัติก้าวหน้า
4. รวบรวมหนังสือและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม

กิจกรรมอีกหนึ่งอย่างของคณะธรรมทานคือการจัดพิมพ์วารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาและศึกษาค้นคว้าตำราทางพุทธศาสนาเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนาสมัยใหม่ การจัดทำหนังสือ คณะธรรมทานได้ชักชวนบรรดามิตรสหายทางธรรมให้เขียนบทความทางพุทธศาสนา วารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นวารสารรายไตรมาสที่สามเดือนออกจำหน่าย 1 ครั้ง ช่วงแรก คณะธรรมทานไม่มีโรงพิมพ์เป็นของตนเองได้จ้างพิมพ์ที่โรงพิมพ์สยามพานิชการที่สีลมพิมพ์ กรุงเทพฯ จำนวนพิมพ์ครั้งแรก 1,000 เล่ม ได้มีการแจกจ่ายไปยังวัดและสมาคมต่างๆ วิธีการประชาสัมพันธ์วารสารเล่มนี้ในครั้งแรกได้มีการจัดพิมพ์คู่มือโฆษณาวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาผ่านวารสารหนังสือไทยเชชม, หนังสือพิมพ์ไทยใหม่และสัจจัง ถ้าใครสนใจสามารถติดต่อส่งมายัง คณะธรรมทานจะจัดส่งวารสารให้ตามที่อยู่ที่แจ้งมา นอกจากนี้จะแจกจ่ายไปยังพระภิกษุและสมาคมและวัดต่างๆ ในประเทศแล้วยังได้มีการแจกจ่ายไปยังสมาคมพุทธศาสนาในต่างประเทศ เช่น สมาคมมหาโพธิ⁹⁶ เนื้อหาของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาสร้างความตื่นตัวแก่ฆราวาสไทย ต่อการศึกษาพุทธศาสนา จนกระทั่งเกิดกลุ่มสหายธรรมปัญญาชนจำนวนมากที่สนับสนุนพุทธทาสภิกษุแห่งสวนโมกขพลาราม

พระมหาเงื่อมและนายธรรมทาสมีความคิดตรงกันเรื่องพุทธศาสนาทั้งสองได้แลกเปลี่ยนความรู้แก่กันเสมอๆ ความคิดเห็นทั้งสองคนเป็นไปในลักษณะเดียวกันว่าพุทธศาสนาไทยขณะนั้นไม่สอดคล้องกับคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ คณะสงฆ์ขณะนั้นหลงยึดติดกับวัตถุและฐานะทางสังคมรวมทั้งการเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ พระมหาเงื่อมและคณะธรรมทานจะเป็นพลังสำคัญในการเผยแพร่พุทธศาสนา การตัดสินใจเดินทางกลับมาศึกษาค้นคว้าพุทธศาสนาด้วยตนเองของพุทธทาสภิกษุส่งผลดีต่อความคิดที่จะสร้างสรรค์งานประพันธ์ บรรยายภาคการศึกษาพุทธศาสนาในบ้านเกิดที่ห่างไกลศูนย์ที่เต็มไปด้วยธรรมชาติและอิสระในการคิดและสร้างสรรค์องค์ความรู้

⁹⁶ธรรมทาส พานิช, “แถลงการณ์ 10 ที่ระลึกครบรอบสิบปีของคณะธรรมทาน,” ใน อรุณ เวชสุวรรณ, บทบาทของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย (พระนคร : แพรวทิทยา, 2514), หน้า 133-134.

พุทธศาสนาที่สอดคล้องกับบริบทไทยสมัยใหม่พร้อมทั้งสามารถเผยแพร่องค์ความรู้เหล่านี้ผ่านวารสารอันเป็นเครื่องมือสำหรับปัญญาชน จากความตั้งใจอันแน่วแน่ของกลุ่มคนเล็กๆ ในชนบทอันห่างไกลความเจริญ นามของพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกข์ได้เข้ามาสัมผัสเทือนวงการพุทธศาสนาไทย

2.2.3 พุทธทาสภิกขุกับการเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทย

เมื่อศึกษาประวัติของพุทธทาสภิกขุด้วยวิธีการแบ่งช่วงชีวิตของท่านเป็นทศวรรษผู้วิจัยพบว่าตลอดระยะเวลาในแต่ละช่วงชีวิตของพุทธทาสภิกขุท่านสร้างสรรค์ผลงานธรรมที่ประสบความสำเร็จในการเรียกร้องให้สังคมไทยตระหนักกับการศึกษาพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุสร้างสรรค์ผลงานธรรมหลายประเภททั้งงานเขียนและการอัดเทปธรรมบรรยายผลงานของท่านสามารถเข้าถึงฆราวาสไทยให้หันมาศึกษาพุทธศาสนาที่ช่วยปรับปรุงและพัฒนาชีวิตของพวกเขาให้ดียิ่งขึ้น พุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงบทสวดมนต์และความเชื่อมงายเกี่ยวข้องกับการกราบไหว้ ท่านพิสูจน์ให้ฆราวาสไทยเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับทุกคน พุทธศาสนาช่วยยกระดับจิตใจเป็นเครื่องมือนำทางชีวิตมนุษย์ ธรรมะของพระพุทธองค์สามารถนำมาใช้ได้กับเรื่องทุกเหตุการณ์ เพราะธรรมะเป็นเรื่องของธรรมชาติ

เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติของพุทธทาสภิกขุถูกเชื่อมโยงกับยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 รูปแบบของเรื่องเล่าสาเหตุการเกิดขึ้นของสวนโมกข์คล้ายสาเหตุที่คณะราษฎรทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การไม่พอใจกับระบบการปกครองของชนชั้นสูงที่กดขี่และเอาเปรียบข้าราชการชั้นผู้น้อย เช่นเดียวกับที่พุทธทาสภิกขุตัดสินใจยุติการศึกษาปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ เนื่องจากผิดหวังกับรูปแบบการศึกษาพุทธศาสนาที่ผูกปิดกั้นความคิดใหม่และองค์ความรู้วิชาทางโลกอย่างภาษาอังกฤษ เมื่อการศึกษาปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ ไม่ใช่เป้าหมายสำหรับท่าน พุทธทาสภิกขุแสวงหาหนทางการศึกษาพุทธศาสนาด้วยตนเองผ่านการก่อตั้งสถานปฏิบัติธรรมอย่างสวนโมกข์พลาาราม วาระการก่อตั้งสถานปฏิบัติธรรมของท่านถูกเชื่อมโยงกับยุคสมัยแห่งการปฏิวัติพุทธทาสภิกขุได้รับยกย่องให้เป็นนักปฏิรูปพุทธศาสนาในสังคมไทย⁹⁷ การประสบความสำเร็จของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนาส่งผลให้ท่านเป็นตัวแทนของปัญญาชนไทยในทศวรรษ 2470 ที่ปฏิวัติการศึกษาพุทธศาสนาในสังคมไทย การศึกษาพุทธศาสนาของท่านแตกต่างจากพระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่ยึดรูปแบบการศึกษาสงฆ์ไว้ที่การศึกษาปริยัติธรรม การศึกษาพระไตรปิฎกเป็นเรื่องส่วนบุคคลไม่ใช่ส่วนหนึ่งของการศึกษาที่รัฐกำหนด นอกจากนี้พระไตรปิฎกเป็นพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีการจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยน้อยมากอย่างที่ทราบกันดีว่าในการเผยแพร่พุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าท่านศึกษาและยกให้พระบาลีไตรปิฎกเป็นพุทธวจนะพระพุทธเจ้าที่แท้จริง

⁹⁷โดนนัล เค. สแวนเนอร์ (บรรณาธิการ), *ธัมมิกสังคมนิยม* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2529), หน้า 2.

ผู้วิจัยได้นำเสนอวิธีการศึกษาของพุทธทาสภิกขุที่แสดงให้เห็นความเป็นนักวิชาการ รูปแบบการศึกษาของพุทธทาสภิกขุได้ผ่านการวิเคราะห์ตรวจสอบและไตร่ตรองในการศึกษาพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับวิธีการศึกษาของตนเองเมื่อประชา หุตานุวัตร⁹⁸ สอบถามท่านเกี่ยวกับการศึกษาพระบาลีไตรปิฎก พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าความตั้งใจเดิมที่ท่านศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในพระไตรปิฎกได้แสดงให้เห็นรูปแบบการศึกษาพุทธศาสนาที่เปิดรับองค์ความรู้จากแขนงวิชาทางโลกหลายสาขาทั้งวิทยาศาสตร์ โบราณคดี ปรัชญา ฯลฯ ที่มุ่งประเด็นการศึกษาไปที่หลักธรรมเกี่ยวกับการหลุดพ้น บทสัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นรูปแบบการศึกษาของพุทธทาสภิกขุที่อาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งของคำถามที่ว่าทำไมพุทธทาสภิกขุถึงได้รับการยอมรับจากปัญญาชนไทยว่าท่านเป็นปัญญาชนสงฆ์อย่างแท้จริง ด้วยรูปแบบการศึกษาพุทธศาสนาที่ท่านไม่ได้ยึดติดองค์ความรู้ไว้ที่พระคัมภีร์พุทธศาสนาเล่มใดเล่มหนึ่ง พุทธทาสภิกขุเล่าถึงวิธีการทำงานของท่านไว้ว่าในการศึกษาพระบาลีไตรปิฎกของท่านเริ่มมาจากการต้องทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการและนักเขียนในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา การศึกษาพุทธศาสนาด้วยตนเองของพุทธทาสภิกขุท่านได้ศึกษาพระไตรปิฎกพร้อมเทียบเคียงไปกับคัมภีร์อรรถกถาและพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ ท่านศึกษาค้นคว้าและวิเคราะห์เนื้อหาในพระไตรปิฎกเพื่อนำมาเผยแพร่โดยจะเลือกเอาหลักธรรมของพระพุทธองค์ที่เห็นว่ามิประโยชน์สำหรับการดับทุกข์เป็นสำคัญตามคำกล่าวที่ว่า

“...ผมไม่ได้รอบรู้พระไตรปิฎกอะไรนักหนา เพียงแต่ว่าตั้งใจรวบรวมข้อความจากพระไตรปิฎกเท่าที่มีอยู่ เอามาเฉพาะเท่าที่เห็นจำเป็นจะเอามาทำให้มีประโยชน์ได้เอามาทำเป็นเรื่องราวเป็นหนังสือ...”⁹⁹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าการศึกษาสงฆ์ให้ความสำคัญกับการศึกษาอรรถกถามากกว่าพระบาลีไตรปิฎก พระสงฆ์ส่วนมากได้เผยแพร่คำสอนที่มาจากคัมภีร์อรรถกถาที่เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปาฏิหาริย์และความเชื่อเหนือธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าขณะนั้นคำสอนในพระบาลีไตรปิฎกได้รับการเผยแพร่น้อยมาก การศึกษาพระบาลีไตรปิฎกเป็นเรื่องส่วนบุคคลที่จำกัดไว้แต่ผู้ที่ผ่านการศึกษาปริยัติธรรมขั้นสูงเท่านั้น

นอกจากการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นสำคัญแล้วพุทธทาสภิกขุเปิดรับองค์ความรู้ในสาขาวิชาอื่นๆ มาประยุกต์กับการศึกษาพุทธศาสนา ท่านเป็นสงฆ์รูปหนึ่งของไทยที่ศึกษาวิชาทางโลกหลาย

⁹⁸พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา: อดีตชีวิตประวัติของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 340 -345.

⁹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 359.

สาขาหรือแม้แต่การศึกษาหลักศาสนาอื่นเช่น คริสต์ศาสนาและอิสลาม การเปิดรับองค์ความรู้ทุกประเภทที่เป็นประโยชน์สำคัญในการเผยแพร่พุทธศาสนา ท่านมีวิธีการเผยแพร่พุทธศาสนาที่เป็นเอกลักษณ์ ท่านประยุกต์หลักธรรมให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้รับธรรมโดยเลือกหลักธรรมให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้ฟังที่มีพื้นฐานความรู้และความเข้าใจที่แตกต่างกัน เมื่อท่านศึกษาวิชาความรู้ที่หลากหลายสาขาเป็นพื้นฐานสำคัญที่ท่านสามารถเผยแพร่หลักธรรมให้สอดคล้องกับองค์ความรู้ของกลุ่มผู้ฟังที่หลากหลายท่านประสบความสำเร็จในการเผยแพร่ธรรม

2.2.3.1 พุทธทาสภิกขุกับการเริ่มต้นปฏิวัติการศึกษาพุทธศาสนา พ.ศ. 2475 – 2489

ขณะที่รัฐบาลคณะราษฎรพยายามสร้างความเจริญแก่ประชาชนไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในทศวรรษแรกของยุคสมัยใหม่ คณะราษฎรได้พยายามสร้างโอกาสและทางเลือกแก่ประชาชนที่จะสามารถพัฒนาตนเองไปสู่สิ่งที่ดีกว่าผ่านการส่งเสริมการศึกษา, การพัฒนาระบบเศรษฐกิจในประเทศเป็นต้น หลักการเรื่องมนุษยสภิวัด¹⁰⁰ เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถที่จะปรับปรุงและพัฒนาความคิดวางแผนอนาคตเพื่อนำพาตนเองไปสู่ความสำเร็จในชีวิตถือเป็นแนวคิดที่สำคัญของปัญญาชนสมัยใหม่ในที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ไม่ใช่เพียงแค่นโยบายเท่านั้นที่ยึดหลักการนี้ในการดำเนินนโยบายเพื่อบริหารประเทศเพื่อสร้างทางเลือกแก่ประชาชน ในวงการพุทธศาสนาเกิดความเคลื่อนไหวในการศึกษาพุทธศาสนา การก่อตั้งสวนโมกขพลารามได้สร้างผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างแท้จริงเมื่อวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเล่มแรกถูกตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. 2476 พุทธทาสภิกขุและคณะธรรมทานได้นำเสนอทางเลือกในการศึกษาพุทธศาสนารูปแบบใหม่แก่สังคมไทยสมัยใหม่เช่นเดียวกับที่คณะราษฎรพยายามสร้างความเจริญในสังคมไทยวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนามีแนวคิดที่สนับสนุนให้พุทธศาสนิกชนใช้ศักยภาพของมนุษย์ศึกษาพุทธศาสนาเพื่อนำมาพัฒนาและปรับปรุงตนให้พบกับความสำเร็จทางด้านจิตใจ การศึกษาพุทธศาสนาทำหน้าที่เป็นเรื่องส่วนตัวของผู้ใฝ่เข้าถึงนิพพานเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่ม จากความเข้าใจของประชาชนส่วนใหญ่เชื่อว่าพุทธศาสนาเป็นหนทางสู่ความสำเร็จในโลกหน้าที่มาจากการสะสมผลบุญในชาตินี้ผ่านการทำบุญเพื่อสะสมบารมีความดี พุทธทาสภิกขุกลับนำเสนอความสำคัญของการศึกษาพุทธศาสนาในฐานะความรู้ที่ช่วยยกระดับจิตใจมนุษย์ผ่านการนำหลักธรรมของพระพุทธองค์มาเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน

คณะราษฎรได้แสวงหาแนวทางในการบริหารประเทศชาติผ่านการสร้างความเจริญและการพัฒนา ช่วงเวลาแห่งการวางรากฐานสังคมไทยสมัยใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎรพยายามกระจายความเจริญไปสู่ประชาชน เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹⁰⁰คริส เบเกอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2559), หน้า 199.

ทรงสละราชสมบัติในพ.ศ. 2478 คณะราษฎรได้จัดตั้งโครงการช่วยเหลือชาวนาและส่งเสริมอาชีพแก่ประชาชนไทย ในช่วงเวลาเดียวกันที่รัฐบาลสนับสนุนการศึกษาได้เพิ่มทุนการศึกษาและก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง¹⁰¹ นอกจากนี้คณะราษฎรได้พยายามสร้างวัฒนธรรมความเป็นไทยในสังคมภายใต้การปกครองของจอมพลแปลก พิบูลสงครามในพ.ศ. 2481 ได้กำหนดค่านิยมความเป็นไทยผ่านนโยบายรัฐนิยมที่ใช้ในการยกเลิกวัฒนธรรมที่ล้าหลังเช่น การกินหมาก, การนุ่งโจงกระเบน, การเคารพสัญลักษณ์ของชาติอย่าง ธงชาติ, เพลงชาติ, การกำหนดให้ประชาชนไทยเรียนและพูดภาษาไทยและการปรับลดอักษรเป็นต้น รัฐบาลคณะราษฎรพยายามสร้างพลเมืองของชาติที่มีความจงรักภักดีต่อประเทศชาติแทนสถาบันพระมหากษัตริย์ การสร้างความเป็นชาติไทยและสำนึกความเป็นพลเมืองของชาติกำลังดำเนินไปภายใต้การปกครองของคณะราษฎรที่ไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น คณะราษฎรแสวงหาสมดุลของการเมืองภายในจากปัญหาอุดมการณ์การเมืองที่แตกต่างกัน ตั้งแต่พ.ศ. 2475 - 2484 การเปลี่ยนผู้นำรัฐบาลคณะราษฎรจำนวน 9 ครั้ง¹⁰² นอกจากปัญหาการเมืองภายในคณะราษฎรเองแล้วบริบทสังคมโลกอย่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลกระทบต่อ การดำเนินนโยบายของคณะราษฎรภายใต้การบริหารงานของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เกิดปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศ สินค้าหลายอย่างขาดแคลนและมีราคาแพง นโยบายในการพัฒนาประเทศต้องหยุดชะงักประเทศไทยประกาศเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่น หลังสงครามครั้งนี้ได้ทำลายอิทธิพลของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม

ช่วงเวลาเดียวกันในวงการพุทธศาสนาไทยปรากฏนามพุทธศาสนิกผู้สร้างสรรค์ผลงานเขียนที่วิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อและองค์ความรู้พุทธศาสนาในสังคมไทย นอกจากผลงานเขียนของพุทธศาสนิกุสะทอนให้เห็นความล้าหลังการศึกษาพุทธศาสนาแล้ว พุทธศาสนิกุนำข้อมูลข่าวสารเคลื่อนไหวในสังคมมาประยุกต์กับคำสอนทางพุทธศาสนา ผลงานของท่านสะท้อนให้เห็นความเป็นปัญญาชนของผู้เขียนที่นำเสนอองค์ความรู้พุทธศาสนาที่ทำให้ผู้อ่านตระหนักกับคำสอนทางหลักธรรมที่สามารถนำคำสอนของพระพุทธองค์เหล่านี้มาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาในชีวิต พุทธศาสนิกุจุดประกายให้ประชาชนไทยเห็นความสำคัญของคำสอนพระพุทธองค์ที่แสดงให้เห็นศักยภาพของมนุษย์ที่สามารถปรับปรุงและแก้ไขการกระทำเพื่อดำเนินชีวิตไปสู่ชีวิตที่ดีกว่าโดยปราศจากทุกข์ พุทธศาสนิกุนำเสนอหลักธรรมะที่ใช้ปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรองผ่านผลงานการประพันธ์ที่วิจารณ์และเสนอแนวทางใหม่ในการศึกษาพุทธศาสนา บทความเรื่องแรกของท่านที่จับใจกลุ่มผู้อ่านปัญญาชนให้สนใจกิจการของคณะธรรมทาน บทความ “การตามรอยพระอรหันต์”¹⁰³ เริ่มต้นด้วยการอธิบายว่าบุคคลผู้

¹⁰¹คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย, หน้า 193.

¹⁰²เรื่องเดียวกัน, หน้า 194.

¹⁰³สรุปความจาก พุทธศาสนิกุ, ตามรอยพระอรหันต์ (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2534)

ที่จะตามรอยพระอรหันต์นั้นไม่ได้มีหลักแต่เพียงการนั่งภาวนาเท่านั้น แต่ควรจะทำจิตกิเลสออกไปจากใจ พระพุทธองค์ได้แสดงวิธีการสละทุกข์ออกจากชีวิตทรงสอนวิธีการเข้าถึงความสุขที่อยู่เหนือทุกข์ มนุษย์ในปัจจุบันแม้จะมีการศึกษาที่เจริญขึ้นเพียงใดแต่ก็ยังหลงผิดตามวิสัยโลก การศึกษาทางโลกไม่ได้สอนให้พวกเขาเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของโลกจึงไม่อาจตัดกิเลสที่เป็นต้นเหตุของความทุกข์และหลงอยู่ในวงล้อสังสารวัฏ พุทธศาสนิกชนนิยามชีวิตที่เป็นอรหันต์คือการตัดกิเลสและอยู่เหนือกฎธรรมชาติของโลกที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ท่านกล่าวว่าใครก็สามารถเดินตามรอยพระอรหันต์ได้ด้วยการฝึกจิตให้ปราศจากกิเลส ความเชื่อในปัจจุบันที่กล่าวว่าไม่มีพระอรหันต์อยู่ในโลกนี้แล้วจึงไม่ใช่เรื่องจริง พระธรรมไม่ได้มีประโยชน์เฉพาะใช้กำจัดกิเลสในสมัยพระพุทธเจ้าเท่านั้น พุทธศาสนาเป็นการศึกษากฎของธรรมชาติของชีวิตที่ดำเนินอยู่ในโลกนี้

พุทธศาสนิกชนนำเสนอข่าวสารและเหตุการณ์ที่ได้รับความสนใจจากสังคมอย่างการเดินทางมาของพระโลกนาถพระภิกษุชาวอิตาลีที่เข้ามาประกาศชักชวนสงฆ์ไทยให้ร่วมเดินทางเผยแผ่พุทธศาสนาในต่างประเทศ เมื่อพ.ศ. 2476 พระโลกนาถเดินทางแสดงธรรมบรรยายในองค์พุทธศาสนาที่กรุงเทพฯ และเชียงใหม่ หนังสือพิมพ์ลงข่าวประกาศเกี่ยวกับโครงการภิกษุหัวใจสิงห์ของพระโลกนาถที่มีเป้าหมายเพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนมีโอกาสเข้าฟังธรรมบรรยายของพระโลกนาถและติดตามข่าวสารต่างๆ ท่านได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับโครงการภิกษุหัวใจสิงห์ว่าทำไมตนไม่ร่วมเดินทางครั้งนี้ ด้วยการวิพากษ์ความไม่น่าเชื่อถือในศรัทธาและความตั้งมั่นของสงฆ์ฝรั่งท่านนี้ผ่านบทความที่ตีพิมพ์ลงวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่ชื่อว่า “ทำไมไม่ไปกับพระโลกนาถ” พุทธศาสนิกชนสงสัยต่อท่าทีของภิกษุสงฆ์ชาวอิตาลีผู้นี้ว่าแท้จริงแล้วความเป็นไปได้ในการเผยแผ่พุทธศาสนาจะก่อให้เกิดประโยชน์มากน้อยเพียงใด พุทธศาสนิกชนได้ให้เหตุผลที่ท่านไม่เข้าร่วมโครงการภิกษุหัวใจสิงห์ในท่านองว่า การเดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนา ยังต่างแดนนั้นผู้ร่วมเดินทางควรจะเป็นผู้ที่ฝึกปฏิบัติธรรมมากพอสำหรับเป็นหลักปณิธานที่ตั้งมั่นในการเผยแผ่ธรรมไม่ใช่การเดินทางไปท่องเที่ยวต่างประเทศ ผู้เดินทางควรมีจิตใจที่แน่วแน่ในการศึกษาพระธรรม นอกจากนี้ท่านไม่มั่นใจในเจตนาของพระโลกนาถว่าต้องการเผยแผ่พระธรรมแท้จริงหรือเป็นการอวดอ้างความสามารถของตน การใช้ฉายาธรรมว่าโลกนาถ พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าจากประสบการณ์ที่ท่านสังเกตท่าทีของพระโลกนาถในคราวร่วมฟังธรรมบรรยายท่านมองว่าพระโลกนาถอวดอ้างตนเองมากเกินไปจนเกินไปจนท่านคิดว่าตนเป็นอรหันต์ผู้มีหน้าที่เผยแผ่พระศาสนา ดังความว่า

“...ข้าพเจ้าไม่เลื่อมใสในพระโลกนาถเฉพาะอย่างหนึ่งที่ท่านตั้งนามตัวเองว่า “โลกนาถ” ซึ่งเป็นนามที่หมายเอาพระพุทธเจ้าจำพวกเดียวเท่านั้น ถ้าใจของข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านรูปนี้เป็นพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าจะไปกับ

ท่านทันที แต่บัดนี้ข้าพเจ้ายังไม่เชื่อทำให้เกิดความรังเกียจเล็กน้อย นี่ก็เป็น
ข้อหนึ่งที่ทำให้ข้าพเจ้าไม่ไปกับท่าน...”¹⁰⁴

ในท้ายที่สุดแล้วโครงการนี้ไม่บรรลุเป้าหมายในการเผยแพร่พระศาสนา พระสงฆ์จำนวนหนึ่ง
ได้เดินทางกลับประเทศไทย หนึ่งในญาติธรรมสงฆ์พุทธทาสภิกขุที่เข้าร่วมโครงการนี้
ได้เขียนจดหมายมาแสดงทรรศนะของเขาก่อนที่กล่าวสนับสนุนข้อเสนอของพุทธทาสภิกขุ
พระราชญาณกวี (บุญชวน เขมาภีร์ตัน) น้องชายโดยธรรมของพุทธทาสภิกขุเป็นหนึ่งในผู้เข้าร่วม
โครงการครั้งนี้พระบุญชวนเขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุเมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2478
ด้วยบอกเล่าเรื่องราวของตนเกี่ยวกับการเข้าร่วมเดินทางเผยแพร่พุทธศาสนากับพระโลกนาถ
ตั้งความว่า

“...กระผมเห็นอาการวิปริตของโลกนาถภิกขุที่พิษณุโลกแล้ว
จึงได้ตกลงใจกับพวกร่วมใจแยกเดินทางไปจนถึงประเทศพม่า...
พระโลกนาถไปถึงยังพม่าเกิดแตกแยกกันขึ้นจนถึงกับกระผมต้องเข้าทำ
การควบคุม แลในที่สุดก็ได้จำพรรษาที่ร่างกุ้งโดยความเรียบร้อย...
(สะกดตามต้นฉบับ)”¹⁰⁵

ก่อนที่พุทธทาสภิกขุจะมีชื่อเสียงจากการแสดงธรรมบรรยายที่กรุงเทพฯ ผลงานการประพันธ์
ของท่านหลายชิ้นได้ทำหายกลุ่มผู้ศึกษาพุทธศาสนาจารีต การที่ท่านวิพากษ์วิจารณ์วิธีการศึกษา
พุทธศาสนาจารีตของกลุ่มอิทธิธรรมในการศึกษาปริยัติธรรมส่งผลให้มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ท่านด้วยการ
ส่งจดหมายมายังคณะธรรมทานให้ผู้เขียนลาออกจากกองบรรณาธิการ บทความเรื่อง “คุณค่าปริยัติ”
ตีพิมพ์ในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเมื่อพ.ศ. 2477 ด้วยเนื้อหาเรื่องนี้กล่าวว่าปัจจุบัน
มีความเข้าใจผิดสำหรับผู้ศึกษาพุทธศาสนาว่าการศึกษาสงฆ์แบ่งเป็นสองฝ่ายระหว่างฝ่ายปริยัติธรรม
และวิปัสสนาธุระ ในแต่ละฝ่ายมีการดำเนินการศึกษาของฝ่ายตรงข้ามว่าเป็นการศึกษาที่
ไม่ประสบผลสำเร็จในการเข้าถึงพุทธธรรม สงฆ์ผู้ศึกษาปริยัติได้รับคำตำหนิว่าเป็นผู้ที่ชำนาญ
แต่การท่องจำ ปริยัติธรรมเป็นเพียงกระพี้ของการศึกษาพุทธศาสนาเท่านั้น พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า
คู่มือเป็นการยุติธรรมที่จะกล่าวเช่นนั้นแม้ว่าผู้ศึกษาปริยัติธรรมในปัจจุบันยกตนข่มฝ่ายอื่นว่าตน
เป็นผู้มีความรู้ทางธรรมดีกว่าผู้อื่นหรือศึกษาปริยัติธรรมเพื่อรับตำแหน่งสมณศักดิ์สูงเท่านั้น
ครูสอนปริยัติธรรมเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดการเข้าใจผิดในการศึกษาพุทธศาสนาด้วยเพราะผู้สอนสอนแต่

¹⁰⁴พุทธทาสภิกขุ, ขุมนุมข้อคิดอิสระ, หน้า 138.

¹⁰⁵เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, จดหมาย พระราชญาณกวี (บุญชวน เขมาภีร์ตัน).BIA7.1/15(1/5) กล่อง 6, หน้า 375.

เนื้อหาในพระคัมภีร์แต่ไม่นำความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์กับการปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าถึงหลักคำสอนของพุทธองค์ดังความว่า

“... การที่โลกพากันเรียนปริยัติแล้วแทนที่จะกลายเป็นนักปฏิบัติต่อลำดับไปกลับวกเลี้ยวเป็นครูสอนปริยัติเสียทุกคนเช่นนี้ทำให้เกิดปริยัติปลอมเทียมขึ้นได้ง่ายคือเมื่อไม่มีใครปฏิบัติให้ลุถึงความจริงมาเป็นหลักสอให้เห็นอยู่อย่างมั่นคง การปริยัติย่อมเกิดเสนียดเศร้าหมองขึ้นในตัว เพราะความสะเพร่ารู้ไม่ถึง, ความเดาสุ่ม ฯลฯ ของครูผู้สอนที่ไม่รู้จักจริงเห็นจริงบ้าง”¹⁰⁶

แท้จริงแล้วการศึกษาปริยัติธรรมไม่ใช่เป็นเพียงแค่เปลือกในการศึกษาพุทธศาสนา ถ้าผู้เรียนและผู้สอนนำเนื้อหาในปริยัติธรรมเป็นสิ่งที่พุทธองค์ทรงศึกษาก่อนที่ท่านจะปฏิบัติธรรม พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าแท้จริงแล้วการศึกษาพุทธศาสนาควรจะศึกษาทั้งฝ่ายปริยัติธรรมและวิปัสสนาธุระ การศึกษาทั้งสองฝ่ายล้วนมีประโยชน์ในการสืบสานพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุในระยะแรกสะท้อนให้เห็นความเป็นสงฆ์สมัยใหม่ของท่านที่มีองค์ความรู้และสามารถในสาขาวิชาต่างๆ พร้อมอุดมคติที่ประสงค์จะพัฒนาสังคมไทยไปสู่ความเจริญด้วยหลักธรรม ผลงานประพันธ์ของท่านมักนำเสนอข้อบกพร่องการศึกษาพุทธศาสนาไทยประเด็นส่วนใหญ่ที่ท่านนำเสนอผ่านงานเขียนบางเรื่องทำทลายความรู้ดั้งเดิมในสังคมและบางประเด็นเป็นเรื่องละเอียดอ่อนสำหรับเพศบรรพชิตอย่างบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เมื่อ พ.ศ. 2479 ชื่อเรื่อง “นางฟ้า”¹⁰⁷

ในงานชิ้นนี้พุทธทาสภิกขุนำเสนอประเด็นการจัดการอารมณ์ความรู้สึกทางเพศ ท่านร้อยเรียงเรื่องราวผ่านบทสนทนาของภิกษุหนุ่มสองท่านเกี่ยวกับวิธีการกำจัดความรู้สึกเหล่านี้ บทสนทนาเริ่มต้นจากบรรพชิตท่านหนึ่งถามปัญหาแก่เพื่อนว่าได้พบกับความรู้สึกทางกามารมณ์บ้างหรือไม่และมีวิธีการอย่างไรที่จะกำจัดอารมณ์ความรู้สึกเช่นนั้นไป ฝ่ายผู้ถูกถามตอบคำถามแก่เพื่อนว่าตนไม่ได้มีความรู้สึกเช่นนั้นเลยเพราะมีนางฟ้าอยู่ข้างกายดังความว่า

“...ฉันไม่ได้หมายความว่าหนังสือเล่มๆ เป็นนางฟ้าแต่หมายเอารสชาติอันเกิดจากการศึกษาปริยัติธรรมพระไตรปิฎก, หรือเกิดจากการ

¹⁰⁶พุทธทาสภิกขุ, ชุมชนฆ้อคิดอิสระ (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2556), หน้า 122.

¹⁰⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ต้นฉบับหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ปีที่ 4 พ.ศ. 2479. BIA6.2/5 กล่อง 1. หน้า 29 – 33.

ปฏิบัติตามพระไตรปิฎกหรือ ปฏิเวศคือการได้รู้ความจริงจนแจ่มแจ้งตามพระไตรปิฎกต่างหากว่าเป็นนางฟ้า...”¹⁰⁸

นางฟ้าในที่นี้หมายถึงความรู้สึกเมื่อได้ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่อยู่ในรูปแบบพระคัมภีร์ศาสนาจนรู้สึกเกิดความหลงใหลในนางฟ้าเช่นนี้เป็นอย่างมาก ความหลงใหลในนางฟ้าจะเกิดขึ้นได้ต้องมีอิทธิบาทสี่มากพอที่จะกล้าเสียสละความรู้สึกทางอารมณ์ทั้งปวง ผู้ที่ตั้งมั่นจะศึกษาพระธรรมควรจะมีเจตนาอันมุ่งมั่นเพื่อจะหลงใหลในนางฟ้าเช่นเดียวกัน

ตลอดระยะเวลาในการสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์พุทธทาสภิกขุตั้งคำถามเกี่ยวกับประเด็นการศึกษาพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ยังล้าหลังเมื่อเทียบกับโลกตะวันตกประเทศที่ประชาชนนับถือพุทธศาสนาจำนวนน้อยแต่ความก้าวหน้าในการเผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนาก้าวหน้าชาติที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติอย่างประเทศไทย เมื่อพ.ศ. 2481 บทความเรื่อง “ศาสนศึกษาของเราทันสมัยหรือ ?” พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าการศึกษาพุทธศาสนาไทยยังล้าหลังมีแต่จำนวนผู้นับถือพุทธศาสนาที่มากแต่ไม่มีผู้ที่ตั้งใจศึกษาพุทธศาสนาที่แท้จริงรวมทั้งไม่มีองค์กรศาสนาเหมือนต่างประเทศ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าประเทศไทยยังขาดหลักสูตรการศึกษาพุทธศาสนาที่ทันสมัย ตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุสาเหตุที่การศึกษาพุทธศาสนาไทยล้าหลังโดยเปรียบเทียบกับประเทศตะวันตกที่สนใจศึกษาพุทธศาสนาไว้เป็นประเด็นดังนี้

1. เรามีมหาวิทยาลัยสงฆ์หลักสูตรการศึกษาที่ส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสังคม
2. ไทยขาดสงฆ์ผู้มีชื่อในวงการศาสนาเพราะมีความรู้ภาษาอังกฤษน้อยทำให้การเผยแพร่พุทธศาสนาประสบความสำเร็จ
3. การแต่งหนังสือพุทธศาสนาในประเทศไทยมีการค้นคว้าและวิเคราะห์องค์ความรู้พุทธศาสนาที่มีน้อยเช่น การแต่งหนังสือพุทธประวัติที่ต่างประเทศมีการเขียนตำราในลักษณะนี้แล้วแต่ประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือพุทธศาสนากลับขาดผู้ที่สร้างสรรค์ผลงานเช่นนี้
4. พระสงฆ์ผู้มีความสามารถทางการประพันธ์มีน้อยที่จะสามารถจูงใจให้ฆราวาสสนใจศึกษาพุทธศาสนา¹⁰⁹

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าการศึกษาสงฆ์ไทยไม่ควรจะยึดติดอยู่ที่พระคัมภีร์ทางศาสนาเพียงอย่างเดียว การศึกษาพุทธศาสนาควรจะอาศัยหลักวิชาแขนงอื่นๆ ควบคู่กันไปเพื่อเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้และความเข้าใจเรื่องทางโลก แม้แต่พระพุทธองค์ก็ทรงศึกษาวิชาพื้นฐานเหล่านี้

¹⁰⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า, 30.

¹⁰⁹พุทธทาสภิกขุ, ขุมนมข้อคิดอิสระ, หน้า 221 -222.

จากอาจารย์ในสำนักต่างๆ การศึกษาวิชาทางโลกเหล่านี้เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งที่พระองค์ได้ค้นพบ
 หลักธรรมอันสูงสุด กระทั่งพระองค์สามารถประกาศศาสนาได้อย่างชำนาญเพราะมีความรู้
 เป็นพื้นฐานที่ดี

ผลงานประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุล้วนแสดงให้เห็นการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้
 ประกอบในการดำเนินชีวิตที่ยกระดับจิตใจของผู้อ่าน ผลงานการประพันธ์ของท่านมีเอกลักษณ์
 เฉพาะที่ใช้ถ้อยคำด้วยภาษาที่เข้าใจง่ายและวิพากษ์ความล้าหลังในสังคมไทยอย่างตรงไปตรงมา
 ภาพลักษณ์ของพุทธทาสภิกขุในช่วงนี้เปรียบเสมือนภาพของคณะราษฎรที่ประสงค์จะปฏิรูป
 สังคมไทยไปสู่สิ่งที่ดีกว่านามของพุทธทาสภิกขุเป็นที่รู้จักผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่
 สมาชิกส่วนใหญ่เป็นคนนอกพื้นที่และเป็นผู้มีความรู้ในการอ่านออกเขียนได้ พวกเขาไม่เคยพบ
 พุทธทาสภิกขุและไม่ทราบว่าท่านเป็นใคร จนกระทั่งเมื่อพ.ศ. 2483 พุทธทาสภิกขุปรากฏตน
 ท่ามกลางบุคคลผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ ผ่านพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยเป็นครั้งแรก
 ที่ผู้นิยมพุทธทาสภิกขุมีโอกาสพบและฟังธรรมจากท่านโดยตรง

หลังการปรากฏตัวของพุทธทาสภิกขุในวงสังคมข้าราชการเมืองหลวงเป็นโอกาสสำคัญ
 ในการเผยแพร่พุทธศาสนา เมื่อพ.ศ. 2487 พุทธทาสภิกขุได้รับเลือกจากผู้ปกครองสงฆ์ประจำจังหวัด
 ให้ทำหน้าที่เผยแพร่พุทธศาสนาในฐานะหัวหน้าองค์การเผยแผ่ประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี¹¹⁰
 หลังการรับตำแหน่งเผยแผ่สองปี พุทธทาสภิกขุได้รับสมณศักดิ์ “พระครูอินทปัญญาจารย์”¹¹¹
 เมื่อเราพิจารณาความเป็นไปได้ที่พระสงฆ์หนุ่มผู้มีความรู้เปรียญธรรมเพียง 3 ประโยคจะเข้ามา
 มีบทบาทในระบบราชการสงฆ์คงเป็นเรื่องยาก โดยเฉพาะพระสงฆ์หนุ่มผู้ไม่รับกิจนิมนต์ที่เกี่ยวข้องกับ
 ไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาและจำวัดอยู่บริเวณชุมชนมุสลิม วารสารหนังสือพิมพ์
 พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญที่สร้างชื่อแก่พุทธทาสภิกขุจนเกิดกลุ่มบุคคลผู้สนับสนุนการเผยแพร่
 พุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ ในช่วงทศวรรษนี้พุทธทาสภิกขุเริ่มต้นเผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนาผ่าน
 สื่อสิ่งพิมพ์เพื่อเผยแพร่ธรรมะที่ท่านเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ประชาชน พุทธทาสภิกขุสร้างสรรค์
 ผลงานเขียนที่ประทับใจผู้อ่าน พวกเขาเห็นพ้องต้องกันที่จะสนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุประสบความสำเร็จ
 ในการเผยแพร่พุทธศาสนา ไม่ใช่เพียงแต่ฆราวาสธรรมเท่านั้นที่ประทับใจผลงานการ
 ประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุ พระสงฆ์ผู้ใหญ่อย่างสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโรดม)
 เดินทางมาสวนโมกข์ (พุมเรียง) แสดงให้เห็นการยอมรับในรูปแบบและวิธีการเผยแพร่พุทธศาสนาของ
 สถานปฏิบัติธรรมแห่งนี้ การเดินทางมาของสมเด็จพระเจ้า เปรียบเสมือนการเปิดโอกาสให้พุทธทาสภิกขุเข้า

¹¹⁰พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาคม), อรรถศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนหย้า : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 517.

¹¹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 521.

มาร่วมงานกับมหาเถรสมาคม พุทธทาสภิกขุได้ร่วมงานกับกองตำรากรมกฎหมายราชวิทยาลัยในการสร้างสรรค์งานเขียนทางศาสนา การเป็นตัวแทนสงฆ์ไทยในการอบรมพระสงฆ์ในโครงการอบรมพระธรรมทูตเป็นต้น

หลังการเดินทางมาของสมเด็จพระสังฆราช สหายนธรรมตุลาการของพุทธทาสภิกขุได้ตกลงใจร่วมกันที่จะเดินทางมาสวนโมกข์ การเดินทางมาของข้าราชการกรุงเทพฯ เพื่อมาเยี่ยมพระสงฆ์ผู้ซึ่งสละชีวิตทางโลกมาศึกษาและปฏิบัติธรรมในสถานที่ห่างไกลความเจริญก่อให้เกิดเสียงโชนจนถึงการเดินทางมาของผู้ร่ำรวยในกรุงเทพฯ พุทธทาสภิกขุจุดบันทึกว่ามีผู้ไปรำลือต่อๆ กันว่ากลุ่มผู้มั่งมีเดินทางมาสวนโมกข์บ่อยครั้งทำให้โจรผู้ร้ายแฉกนั้นคิดจะเข้าไปปล้นผู้ศึกษาธรรมที่มั่งมีเหล่านี้ สารวัตรของอำเภอไชยาได้พานายตำรวจมาสวนโมกข์เพื่อป้องกันเหตุร้ายต่างๆ¹¹² จากบันทึกได้แสดงข้อมูลอย่างหนึ่งว่าผู้สนับสนุนพุทธทาสภิกขุส่วนใหญ่เป็นคนต่างถิ่นที่มีฐานะทางการเงิน พุทธทาสภิกขุประสบความสำเร็จในการเผยแพร่พุทธศาสนาในเมืองหลวงที่มีกลุ่มปัญญาชนเป็นผู้ให้การสนับสนุนผลงานของท่านแพร่หลายในสังคมไทย

หลังการเดินทางมาแสดงปาฐกถาธรรมที่กรุงเทพฯ ในพ.ศ. 2486 พุทธทาสภิกขุได้สร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ที่บอกเล่าเรื่องราวชีวิตของท่านที่จำพรรษาที่สวนโมกข์ตลอดระยะเวลา 10 ปี เปรียบเสมือนผลงานที่ตีแผ่เจตนารมณ์ของท่านและคณะธรรมทานอย่างเป็นทางการ ก่อนหน้านี้ไม่มีผลงานการประพันธ์ใดที่บอกเล่าวัตรปฏิบัติของสงฆ์ในสวนโมกข์ ผลงานที่ชื่อ “สิบปีในสวนโมกข์” ตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเนื้อหาของบทความนี้เริ่มต้นจากการอธิบายวัตถุประสงค์ของการสร้างสถานปฏิบัติธรรมอย่างสวนโมกข์พลารามมาจากเจตนารมณ์ที่สืบสานพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองผ่านพันปีถึงพุทธกาล¹¹³ อันเป็นยุคสมัยที่เชื่อว่าพุทธศาสนาจะเกิดความเสื่อม ในบทความพุทธทาสภิกขุบรรยายภาพชีวิตสงฆ์ในสวนโมกข์ที่มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายไม่มีสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติเพื่อฝึกการปฏิบัติธรรมและการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกเป็นภาพชีวิตสงฆ์ในสวนโมกข์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนเช่น การฉันข้าวในบาตรหรือการฉันข้าวจามแฉกของสงฆ์¹¹⁴ พุทธทาสภิกขุอธิบายวิธีการศึกษาธรรมในแบบฉบับของสวนโมกข์พร้อมบอกเล่าปัญหาต่างๆ ที่พบเป็นตัวอย่างแก่สถานปฏิบัติธรรมแห่งอื่นๆ ในบทความนี้พุทธทาสภิกขุกล่าวถึง

¹¹²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกกรายวัน พ.ศ. 2494. BIA 4.1/5 กล้อง 2. หน้า 11.

¹¹³ถึงพุทธกาลเป็นปีศักราชที่สำคัญทางพุทธศาสนาที่มีความเชื่อตามคำทำนายทางพุทธคัมภีร์ว่าพุทธศาสนาจำดำรงอยู่เพียง 5,000 ปี หลังการปรินิพพานของพระพุทธองค์มา 2,500 ปีเป็นช่วงเวลาที่เชื่อกันว่าจะเข้าสู่ยุคแห่งความเสื่อมทางศาสนาเป็นปีถึงพุทธกาลที่ประเทศผู้นับถือพุทธศาสนาในเอเชียจัดกิจกรรมสืบสานพระพุทธศาสนาเช่น การจัดสังคายนาพระไตรปิฎก ในประเทศไทยรัฐบาลจอมพลแปลก พิบูลสงครามจัดงานเฉลิมฉลองถึงพุทธกาลและจัดสร้างพุทธมณฑลเพื่อเป็นการสืบสานความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนา

¹¹⁴ข้าวจามแฉกเป็นภาชนะชนิดหนึ่งมีลักษณะกลมคล้ายถ้วยใบใหญ่ การฉันข้าวจามแฉกคือการตักอาหารหลายชนิดหลายประเภททั้งคาวหวานในจานใบเดียว

บุคคลผู้สนับสนุนสวนโมกข์ให้ประสบความสำเร็จในการเผยแพร่ธรรมเป็นระยะเวลา 10 ปีว่าแม้จะมีผู้
ที่เข้าใจท่านผิดแต่ก็มีกลุ่มผู้สนับสนุนให้ท่านเผยแพร่พุทธศาสนาดังความว่า

“...ความสามารถในการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระผู้มี
พระภาคเจ้าซึ่งเป็นการช่วยกันจัดโลกนี้ให้เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความสุขตาม
ความสามารถของตนๆ ในเมื่อวิธีการอย่างอื่นๆ ไม่อาจสร้างสรรค์สันติภาพ
ให้แก่โลกได้อีกต่อไป เรายินดีเสียสละอดทนต่อการกระทบกระทั่งจากผู้อื่นที่
เข้าใจผิดพร้อมกับการชื่นชมยินดีในเมื่อมีผู้นุโมทนาสาธุการเนื่องจากเข้าใจ
ถูกในงานที่เราทำ...”¹¹⁵

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าตลอดระยะเวลาสิบปีของสวนโมกข์ดำเนินไปด้วยดี
เพราะมีกลุ่มผู้สนับสนุนการเผยแพร่พุทธศาสนาของสวนโมกข์ประสบความสำเร็จ ในบทความนี้
พุทธทาสภิกขุกลุ่มถึงญาติธรรมสงฆ์และฆราวาสคนสำคัญอย่างสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์และ
พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี) ในช่วงเริ่มต้นของสวนโมกข์นี้พุทธทาสภิกขุได้ติดต่อกับ
ปัญญาชนไทยผู้มีชื่อเสียงหลายท่านที่สนับสนุนให้ท่านเข้ามาแสดงธรรมในหน่วยงานของรัฐบาล

2.2.3.2 ระยะเวลาแห่งการเผยแพร่พุทธศาสนาในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2490 – 2510

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลเร่งระดมแนวทางในการฟื้นฟูและพัฒนาเศรษฐกิจไทย
รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ส่งเสริมกิจการรัฐวิสาหกิจและสนับสนุนให้ต่างชาติ
เข้ามาลงทุนประกอบธุรกิจได้อย่างเสรีด้วยการประกาศพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503
มีการยกเว้นภาษีอากรสำหรับเครื่องจักรและอุปกรณ์ที่ใช้ในโรงงานอุตสาหกรรมและยังอนุญาต
ให้ต่างชาติสามารถซื้อที่ดินในประเทศ¹¹⁶ หลังจากนั้นไม่นานรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติในพ.ศ. 2504 เพื่อเป็นการพัฒนาและวางแผนการดำเนินการลงทุนและการทำ
ธุรกิจในประเทศไทย รัฐบาลทุ่มงบประมาณไปที่การก่อสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานไปยังทั่วภูมิภาค
ในประเทศไทยมีการก่อสร้างถนน, การสร้างเขื่อนและการไฟฟ้า จากการทำรัฐบาลส่งเสริมนโยบาย
การพัฒนาเศรษฐกิจของไทยอย่างก้าวกระโดดในพ.ศ. 2490 –2510 นอกจากก่อให้เกิดการลงทุน
จากต่างชาติแล้วยังส่งผลให้เกิดนักลงทุนชาวไทยที่หันมาทำธุรกิจการค้าจนก่อให้เกิดธุรกิจในรูปแบบ
ของการจัดตั้งบริษัทขนาดใหญ่ขึ้นมาเพื่อทำธุรกิจในเครือของบริษัทที่มีการกระจายการลงทุนและ

¹¹⁵พุทธทาสภิกขุ, สิบปีในสวนโมกข์ : เล่าเรื่องชีวิตในวัยหนุ่ม (กรุงเทพฯ : กองทุนวัฒนธรรม, 2532), หน้า 46.

¹¹⁶ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ การเมือง และสังคม (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2556), หน้า 390.

การผลิตสินค้าที่หลากหลายประเภทมากขึ้น¹¹⁷ การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยดังกล่าวส่งผลให้ระบบแลกเปลี่ยนแบบเงินตราเข้ามามีบทบาทสำคัญในสังคมไทย การทำธุรกิจการค้ากลายเป็นเรื่องปกติในสังคมไทยการเติบโตของผู้ประกอบการธุรกิจขนาดเล็กเช่น ห้างร้านถ่ายภาพ, กิจการร้านแว่นและโรงน้ำแข็ง ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราและการค้าเหล่านี้ได้ขยายไปยังภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศไทยส่งผลให้ประชาชนหันมาประกอบอาชีพทางการค้ามากยิ่งขึ้น เราจะเห็นอิทธิพลการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อพุทธศาสนิกชนผ่านทางผลงานการประพันธ์ทางพุทธศาสนาที่หลายครั้งท่านได้กล่าววิพากษ์นโยบายการพัฒนาทางเศรษฐกิจเช่น การแสดงธรรมบรรยายเรื่องการทำงานคือการปฏิบัติธรรม เป็นต้น

พุทธศาสนิกชนเริ่มต้นเผยแพร่พุทธศาสนาอย่างเป็นทางการเมื่อพ.ศ. 2476 อันเป็นยุคสมัยแห่งการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ท่านตีความคำสอนทางศาสนาให้สอดคล้องกับสังคมไทยสมัยใหม่ผ่านการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกด้วยตนเอง พุทธศาสนาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นชาติไทย การที่พุทธศาสนิกชนตีความคำสอนทางศาสนาเสียใหม่บางครั้งเป็นการท้าทายกับความรู้และความเชื่อเดิมของสังคมไทยที่รัฐบาลหลายยุคหลายสมัยได้นิยามความเป็นชาติไทยผ่านการนับถือพุทธศาสนา การแสดงธรรมบรรยายของพุทธศาสนิกชนหลายครั้งก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มศึกษาพุทธศาสนาที่ไม่เห็นด้วยกับการตีความของท่านที่อธิบายหลักธรรมขัดแย้งกับความเชื่อและความรู้ของพวกเขา พร้อมกล่าวไปในทำนองว่าการศึกษาหลักธรรมเช่นนี้เป็นการบิดเบือนคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าตัวอย่างเช่น การปาฐกถาธรรมเมื่อ พ.ศ. 2491 เรื่อง “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าความเคารพในตัวเองตั้งแต่การเคารพและศรัทธาต่อพระพุทธรูปในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์สุดท้ายจะเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้เราไม่สามารถละทิ้งความยึดมั่นเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมที่แท้จริง หลังการปาฐกถาธรรมครั้งนี้มีผู้เรียกร้องให้มหาเถรสมาคมลงโทษแก่พุทธศาสนิกชนที่มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ การกล่าวหาในครั้งนี้ส่งผลให้ชื่อเสียงของพุทธศาสนิกชนได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น ปาฐกถาในชุดพุทธธรรมที่ได้รับความสนใจจากปัญญาชนและนักการเมืองอย่าง ปรีดี พนมยงค์ให้ร่วมฟังปาฐกถาครั้งนี้ได้แก่ “พุทธธรรมกับเจตนารมณ์ประชาธิปไตย”¹¹⁸ พุทธศาสนาประกอบด้วยหัวใจหลักของประชาธิปไตยอย่างเสรีภาพ ภราดรภาพและความเสมอภาค วิธีการปกครองของพระพุทธรูปเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงและไม่มีระบอบใดจะดียิ่งกว่าหลักโลกุตระธรรมหรือนิพพาน การหลุดพ้นจากทุกสิ่งเพื่อนำพาไปสู่ความสงบและสันติภาพ¹¹⁹

¹¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

¹¹⁸พระประชา ปสนนธมโม, สัมภาษณ์ ; อรรถศรี งามวิทยาพงศ์, บรรณาธิการ, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธศาสนิกชน, หน้า 245.

¹¹⁹พุทธศาสนิกชน, พุทธธรรมกับเจตนารมณ์ของประชาธิปไตย : (ตามแง่ปรัชญาและศีลธรรมไม่ใช่แง่การเมือง) (กรุงเทพฯ : กองทุนวัฒนธรรม, 2536), หน้า 25-29.

ดูราวกับว่าพุทธศาสนิกชนกำลังกล่าววาทะประชาธิปไตยในสังคมขณะนั้นไม่ใช่ประชาธิปไตยที่แท้จริง เพราะการเมืองขณะนั้นยึดติดกับวัตถุและอำนาจพร้อมทั้งหลงลืมหลักซึ่งเป็นหัวใจสำคัญนำมาสู่ ปัญหาความแตกแยกและความเหลื่อมล้ำในสังคม การนำแนวคิดทางการเมืองมาประยุกต์กับหลัก พุทธศาสนาจะเป็นการเผยแพร่ธรรมที่ได้รับความสนใจจากประชาชนไทย

ในทศวรรษนี้ภาพลักษณ์พุทธศาสนิกชนเปรียบเสมือนพระสงฆ์ที่มีแนวคิดรุนแรงใน การอธิปราชัยธรรมด้วยถ้อยคำที่ตรงไปตรงมาพร้อมทั้งวิธีการในการเผยแพร่พุทธศาสนาด้วย วิธีการใหม่เช่นการยื่นอธิปราชัยธรรม ภาพลักษณ์ของท่านเป็นที่สงสัยตามมาด้วยข้อกล่าวหาที่ร้ายแรง สุดท้ายแล้ว ข้อครหาเหล่านั้นดูมีน้ำหนักไม่มากพอเมื่อเทียบกับความร่วมมือที่พุทธศาสนิกชนมีแก่ รัฐบาลไทย ในการร่วมงานกับหน่วยงานราชการไทย หลายครั้งที่การตีความพุทธธรรมโดย พุทธศาสนิกชนถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นผู้บ่อนทำลายความเป็นชาติไทย พุทธศาสนิกชนเกี่ยวข้องกับ คอมมิวนิสต์ที่มีจุดมุ่งหมายต้องการทำลายความสามัคคีของคนในชาติ ในอีกด้านหนึ่งการตีความของ ท่านกลับได้รับการยอมรับว่าเป็นการเผยแพร่พุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าไม่ว่าการสนับสนุนหรือ การวิพากษ์วิจารณ์ล้วนส่งผลให้ผลงานและนามของพุทธศาสนิกชนได้รับความสนใจจากสังคม กว้างขวางยิ่งขึ้น

นอกเหนือจากการพัฒนาประเทศในหลายด้านแล้วหลังสงครามโลกครั้งที่2 ความคิดการเมือง สังคมนิยมได้รับการเผยแพร่สู่สาธารณชนผ่านสิ่งพิมพ์ ขณะที่ความคิดการเมืองสังคมนิยมกำลังเฟื่องฟู ภายใต้ระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่จัดให้มีการเลือกตั้งด้วยระบบพรรคการเมืองทั่วประเทศ เปิดโอกาสให้นักการเมืองสังคมนิยมเข้ามามีบทบาทการเมือง ความเฟื่องฟูของแนวคิดทางการเมือง สังคมนิยมก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองเช่นกรณีขบวนการสันติภาพและ การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เรียกร้องให้เกิดความเท่าเทียม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของ กลุ่มการเมืองสังคมนิยมได้วิพากษ์วิจารณ์การบริหารประเทศของรัฐบาลที่ดำเนินนโยบายเอาใจ อเมริกาเช่น การส่งทหารไทยเข้าร่วมสงครามเกาหลี¹²⁰ รัฐบาลเริ่มมองว่ากลุ่มการเมืองสังคมนิยมเป็น ปัญหาประกอบกับการแทรกแซงการดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่อเมริกาเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์ทาง การเงินแก่ไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยประสบปัญหาทางเศรษฐกิจตกต่ำ สหรัฐอเมริกา เข้ามาช่วยเหลือไทยด้วยการให้เงินสนับสนุนรัฐบาลมากกว่า 75 ล้านดอลลาร์สหรัฐ¹²¹ โดยหวัง ผลตอบแทนว่าไทยจะต่อต้านการแพร่ขยายลัทธิคอมมิวนิสต์ในเอเชีย¹²² รัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงครามดำเนินนโยบายกักคอมมิวนิสต์เพื่อเอาใจสหรัฐฯ รัฐบาลได้นำหนึ่งในเอกลักษณ์

¹²⁰ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, แผนชิงชาติไทย (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), หน้า 292 -293.

¹²¹ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2558), หน้า 225.

¹²² เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน

ของชาติไทยอย่างพุทธศาสนาเป็นสถาบันรองรับความชอบธรรมและขยายฐานเสียงในการดำเนินนโยบายทางการเมือง โดยเชื่อว่าพลังจารีตนิยมจากสถาบันศาสนาจะเป็นเครื่องมือทางการเมืองที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงภายในประเทศ รัฐบาลขอความร่วมมือในการอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นพลเมืองที่ดีผ่านโครงการ การดำเนินนโยบายรัฐบาลเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนในฐานะสงฆ์ผู้มีชื่อเสียงในภาคได้มีโอกาสได้เข้าร่วมงานกับรัฐบาลอย่างเป็นทางการ

ในทศวรรษนี้พุทธศาสนิกชนมีโอกาสได้ร่วมงานกับหน่วยงานราชการของรัฐบาลบ่อยครั้ง นอกจากนี้ยังได้รับโอกาสให้ร่วมงานกับคณะสงฆ์ในการทำหน้าที่บริหาร ในพ.ศ. 2492 พุทธศาสนิกชนได้รับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระธาตุไชยาอันเป็นวัดประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานีพร้อมได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าองค์การเผยแผ่ประจำภาค 5 รับผิดชอบที่ในการเทศนาสั่งสอนข้าราชการและประชาชนในจังหวัดภาคใต้ 14 จังหวัด ดูเหมือนว่าในทศวรรษนี้พุทธศาสนิกชนจะได้รับการยอมรับ จากหน่วยงานราชการต่างๆ ให้ทำนอบรมธรรมบรรยายแก่ข้าราชการหลายครั้งดังนี้

เมื่อพ.ศ. 2493 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานพิธีสวดกระทำน้ำมูรธาภิเษกสำหรับพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

เมื่อ พ.ศ. 2494 เดินทางไปอบรมธรรมบรรยายแก่สำนักปลัดกระทรวงยุติธรรมและศาล

เมื่อ พ.ศ. 2497 เป็นตัวแทนสงฆ์ไทยร่วมเดินทางไปฉัฐสังคานายาที่ประเทศพม่า

เมื่อ พ.ศ. 2499 เดินทางมาอบรมข้าราชการตุลาการที่กรุงเทพฯ

เมื่อ พ.ศ. 2500 รับพระราชทานสมศักดิ์เป็น “พระราชชัชยิกวี”

พ.ศ. 2503 รับอาราธนาจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีให้เดินทางมาแสดงธรรมบรรยายแก่นิสิตชมรมกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม้ว่าพุทธศาสนิกชนได้ให้ความร่วมมือกับรัฐบาลในการเผยแพร่ศาสนา ท่านยังคงสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ที่มีเอกลักษณ์ที่วิพากษ์และชี้ให้เห็นข้อผิดพลาดการบริหารงานของมหาเถรสมาคม สังคายนาดัมม์หัตตะเป็นผลงานการประพันธ์ที่วิพากษ์วิจารณ์การทำสังคายนาพระไตรปิฎกในประเทศไทยว่าเป็นไปตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว ที่กล่าวว่า การทำสังคายนาในประเทศไทยเป็นเพียงการ “ดัมม์หัตตะ”¹²³ คือการแก้คำผิดที่มีการดัมม์ตัวอักษรที่อาจจะจางหายไปตามกาลเวลาของพระคัมภีร์ลายมือเขียนบางครั้งเป็นการทำให้ความหมายผิดเพี้ยนไปจากคำสอนดั้งเดิม เมื่อกรมศิลปากรขออนุญาตมหาเถรสมาคมแปลและตีพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยได้รับการอนุญาตจากมหาเถรสมาคมในเบื้องต้น แต่เมื่อกรมศิลปากรแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยปรากฏว่ามีเนื้อหาที่หยาบคาย มหาเถรสมาคมเห็นว่าเป็นการไม่เหมาะสมที่จะจัดพิมพ์จึงยุติการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย พุทธศาสนิกชนกล่าวว่า

¹²³พุทธศาสนิกชน, ชุมนุมข้อคิดอิสระ, หน้า 175.

ท่านหวังว่ามหาเถรสมาคมจะเห็นประโยชน์ในการเผยแพร่พระไตรปิฎกภาษาไทยมากกว่าที่จะกลัวว่า
ฆราวาสจะหมดศรัทธาในสงฆ์บางรูปที่ประพฤติผิดวินัยสงฆ์ พุทธทาสภิกขุหวังเป็นอย่างยิ่งว่า
มหาเถรสมาคมจะเห็นประโยชน์ในการศึกษาพุทธศาสนา มหาเถรสมาคมน่าจะมีวิธีการแปล
พระไตรปิฎกที่ดีกว่าการแต้มหั้ตตะตั้งความว่า

“... เมื่อ ต ก มา ถึง สมัย นี้ และ เป็น เช่น นี้ แล้ว
พระมหาเถรสมาคมแห่งสยามยุคนี้ จะไม่มีความสามารถเพื่อทำ
สังคายนาพระธรรมวินัยชนิดที่ไม่ใช่ “แต้มหั้ตตะ” เสียบ้างเลยเทียวหรือ ?
มหาชนรวมทั้งผู้เขียนเชื่อว่าถ้าพยายามคงสามารถทำได้, และท่าน
คงพยายามเพื่อเห็นแก่สัตว์โลกผู้ใคร่ทราบเนื้อความแห่งพระไตรปิฎก
เหมือนคนคอแห้งใคร่ดื่ม่น้ำ...”¹²⁴

แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะร่วมงานกับมหาเถรสมาคมแต่ท่านยังคงสร้างสรรค์ผลงานประพันธ์ที่
ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของการศึกษาพุทธศาสนาของไทย การวิพากษ์วิจารณ์นโยบายบริหารจัดการ
การศึกษาสงฆ์ดูจะเป็นประเด็นที่ได้รับผลกระทบไม่มากเท่าการแสดงธรรมบรรยายร่วมกับฆราวาส
ไทยผู้มีชื่อเสียงอย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช การตีความหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ก่อให้เกิดเสียง
วิพากษ์วิจารณ์ครั้งสำคัญเกิดขึ้นเมื่อพ.ศ. 2507 การอภิปรายธรรมร่วมกันครั้งนี้เกิดวิวาทะธรรมที่มี
ความเห็นไม่สอดคล้องต้องกันในการการตีความหลักธรรมเรื่องจิตว่าง พุทธทาสภิกขุอธิบายว่า
หลักธรรมเรื่องจิตว่างเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ผู้ศึกษาพุทธศาสนาไม่ยึดมั่นถือมั่นในทุกสิ่งเป็นหัวใจ
สำคัญของนิพพานที่ทุกคนสามารถเข้าถึงนิพพานได้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายของ
พุทธทาสภิกขุ เขากล่าวว่าหลักธรรมข้อนี้ทำให้ประชาชนไม่จงรักภักดีต่อประเทศชาติ หลังการวิวาทะ
ครั้งนี้ดูเหมือนว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์วิพากษ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุผ่านหนังสือพิมพ์บ่อยครั้งด้วยข้อความ
เสียดสีเกี่ยวกับหลักธรรมเรื่องจิตว่าง ในทศวรรษ 2490 พุทธทาสภิกขุมีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับจาก
วงการพุทธศาสนาในความสามารถด้านการเผยแพร่พุทธศาสนาแก่ประชาชน พุทธทาสภิกขุ
สร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ที่เป็นที่แพร่หลายและถือเป็นผลงานที่สร้างชื่อแก่ท่านหลายชิ้นและ
เป็นช่วงเวลาที่ท่านเดินทางมาแสดงธรรมบรรยายในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดบ่อยครั้ง อาจกล่าวได้
ว่าการตีความพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับจากหน่วยราชการไทยหลัง ในสมัยนี้เอง
ที่เกิดการตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุอย่างแพร่หลายคงไม่ผิดถ้าจะกล่าวได้ว่าช่วงนี้เป็น
ยุคทองของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนา

¹²⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 176.

2.2.3.3 สวนไม่กซ์กับการเมืองและพระเถระแห่งพุทธศาสนาไทย พ.ศ. 2511 - 2529

ภายใต้การบริหารงานในรัฐบาลเผด็จการของจอมพล ถนอม กิตติขจร ขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเป็นแนวทางหนึ่งในการต่อสู้กับรัฐบาลเผด็จการของไทยอย่างเต็มรูปแบบ ในทศวรรษ 2510 บรรยายภาคในสังคมภายใต้อิทธิพลสงครามเย็นก่อให้เกิดการแบ่งแยกแนวคิดทางการเมืองหลายฝ่าย ผลลัพธ์ของการส่งเสริมการพัฒนาในยุคจอมพลสฤษดิ์ รัชชชต์กับการศึกษาแก่ประชาชนไทยส่งผลต่อการเมืองในช่วงนี้ การเติบโตของนักเรียนและนักศึกษาไทยผู้เข้าถึงงานเขียนของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 ที่พรรณนาถึงระบบการเมืองที่ไม่เอาเปรียบและขูดรีดประชาชนอย่างผลงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์, จิตร ภูมิศักดิ์ ฯลฯ งานเขียนที่ประกอบไปด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างแรงกล้าได้สร้างอุดมการณ์ในการต่อสู้เพื่อความยุติธรรมแก่นักศึกษาในทศวรรษนี้ กลุ่มนักศึกษาเริ่มรวมตัวกันในการเรียกร้องสิทธิแก่ลูกจ้างและกรรมกร, การเดินขบวนประท้วงสงครามเวียดนาม, รวมถึงการรวมกลุ่มเพื่ออภิปรายเกี่ยวกับระบบและแนวคิดทางการเมืองประชาธิปไตย, สังคมนิยม, พุทธนิยม¹²⁵ ในพ.ศ. 2516 ขบวนการนักศึกษาสร้างปรากฏการณ์ทางการเมืองไทยที่มาจากเสียงประชาชนไทยที่แท้จริง เมื่อนักศึกษารวมตัวเรียกร้องรัฐธรรมนูญระบอบประชาธิปไตยจนนำไปสู่การจับกุมจากฝ่ายรัฐบาล กลุ่มนักศึกษานับแสนคนได้รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลปล่อยเพื่อนของพวกเขา การชุมนุมประท้วงรัฐบาลแพร่ขยายไปในต่างจังหวัด รัฐบาลตัดสินใจปล่อยตัวนิสิตนักศึกษาแต่การชุมนุมยังไม่จบลงมีการเคลื่อนขบวนประท้วงเรียกร้องรัฐธรรมนูญของกลุ่มนิสิตนักศึกษาไปที่พระราชวังสวนจิตรลดา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงสร้างความประนีประนอมระหว่างรัฐบาลและผู้นำนักศึกษาที่มีการร่วมตกลงให้รัฐบาลร่างรัฐธรรมนูญให้เสร็จภายใน 1 ปี เหมือนว่าทุกอย่างจะจบลงด้วยดี แต่เมื่อเช้าวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เกิดการสลายการชุมนุมด้วยความรุนแรงจากทหารจนมีผู้เสียชีวิต รัฐบาลจอมพล ถนอมหมดความชอบธรรมทางการเมือง ภายหลังเหตุการณ์นี้ประเทศไทยเข้าสู่ยุคประชาธิปไตยเบงบานทางการเมือง ปัญหาความยากจนและการเอาเปรียบลูกจ้างที่สะสมมานานได้ปะทุขึ้นจากความเสรีทางการเมือง กรรมกรได้นัดรวมตัวกันหยุดงานเพื่อเรียกร้องการเพิ่มค่าจ้างจากนายจ้าง, คนงานโรงงานทอผ้านัดรวมตัวกันหยุดงานเพื่อประท้วงนายจ้าง, การชุมนุมประท้วงของชาวนาที่จะให้รัฐบาลช่วยเหลือในเรื่องราคาข้าว การเติบโตของขบวนการนักศึกษาและองค์กรสนับสนุนกรรมกรถูกมองว่าเป็นภัยสุ่มเสี่ยงต่อความมั่นคงของรัฐบาล ในช่วงพ.ศ. 2518 - 2519 กลุ่มการเมืองฝ่ายขวาได้แก่กลุ่มธุรกิจ, ราชสำนักสนับสนุนให้กองทัพ

¹²⁵คริส เบเคอร์, ผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*, หน้า 279 - 281.

จัดตั้งขบวนการนพล, กระทิงแดงและลูกเสือชาวบ้านโดยอิงแอบอุดมการณ์พวกเขาไปที่ชาติและพระมหากษัตริย์¹²⁶ พวกเขาเหล่านี้ตั้งตนเป็นศัตรูกับผู้ที่มีแนวคิดทำลายและพยายามลบล้างความเป็นชาติไทย กลุ่มการเมืองฝ่ายขวาเหล่านี้ได้ใช้กำลังรุนแรงกับกลุ่มการเมืองฝ่ายตรงข้ามทั้งการปะทะเปิดขูด, การลอบสังหารหัวหน้าพรรคสังคมนิยม สถานการณ์ทางการเมืองเริ่มรุนแรงขึ้นเมื่อสามเดือนก่อน กิตติขจรกลับเข้ามาในประเทศไทยและบวชเณรที่วัดบวรนิเวศสร้างความไม่พอใจแก่กลุ่มนิสิตนักศึกษานำไปสู่การจัดพิมพ์โปสเตอร์ประท้วงการกลับมาของเณรและการชุมนุมประท้วงของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หนังสือพิมพ์รัฐบาลได้ลงภาพและข้อความที่ชี้ว่าประชาชนและขบวนการฝ่ายขวานักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นคอมมิวนิสต์ผู้คิดจะล้มล้างพระราชวงศ์ไทย นำไปสู่ความรุนแรงในเช้าวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ขบวนการฝ่ายขวาเหล่านี้ได้เข้าโจมตีกลุ่มนักศึกษาด้วยอาวุธยุทธโธปกรณ์ทางการรบอย่างเต็มรูปแบบนำไปสู่กวาดล้างศัตรูทางการเมืองของรัฐบาลครั้งใหญ่ หลังการใช้กำลังรุนแรงในการปราบปรามครั้งนี้ส่งผลให้นักศึกษา, ขาวนา และนักเคลื่อนไหวทางการเมืองหลายพันคนเข้าร่วมกับขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) การต่อสู้ระหว่างรัฐบาลและกลุ่มนักศึกษาที่เข้าร่วมกับ พคท. ดำเนินยืดเยื้อมานานแรมปี กลุ่มนักศึกษาที่เข้าร่วมกับ พคท. ประสบกับความแตกต่างในอุดมการณ์และการปฏิบัติงานไม่ใช่เพียงแต่การเมืองภายในของ พคท. ที่มีปัญหา ประเทศผู้นำคอมมิวนิสต์ในเอเชียอย่างจีนและเวียดนามมีปัญหาแตกแยกทางการเมืองในกรณีเวียดนามเข้ายึดกัมพูชา จีนตอบโต้ด้วยกำลังทางทหาร เมื่อพ.ศ. 2521 -2522 พคท. ได้รับผลกระทบจากการไม่ได้รับเงินอุดหนุนและเสบียงสนับสนุน ในช่วงเวลานี้เองที่รัฐบาลไทยใช้วิธีการประนีประนอมกับประเทศจีนให้ยุติการสนับสนุน พคท. พร้อมไปกับการข่มขู่โจมตีฐานที่มั่นของพคท. ต่อมาพลเอกเปรม ติณสูลานนท์เสนอการนิรโทษกรรมให้กับผู้ที่ยอมมอบตัวกับรัฐบาล นักศึกษาส่วนใหญ่ยอมออกมามอบตัวกับรัฐบาลในพ.ศ. 2522 - 2523 การประสบความสำเร็จของรัฐบาลที่ใช้ไม้อ่อนในการปราบปราม พคท. ในการตัดกำลังคนของพวกเขาและรัฐบาลดำเนินการกวาดล้างกับ พคท. ที่ไม่ยอมตัวในพ.ศ. 2530 กระทั่งเป็นผลสำเร็จ¹²⁷

ขณะที่การเมืองไทยกำลังร้อนแรงไปด้วยการปะทะกันทางความคิดการเมืองหลายแนวทางดูเหมือนว่าพุทธทาสภิกขุได้เสนอการแก้ปัญหาการเมืองและสังคมไทยในทศวรรษนี้ผ่านแนวคิดทางการเมืองตามหลักธรรมเป็นอีกครั้งที่นามของพุทธทาสภิกขุเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง การที่สงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองด้วยการนำเสนอแนวคิดที่เรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” เมื่อพ.ศ. 2519 สำหรับประเทศไทยแล้วภาพลักษณ์ของสงฆ์เป็นสถาบันที่ดั่งาม ภาพของสงฆ์ผู้ซึ่ง

¹²⁶สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, นิวัต กงเพียร, สันติสุข โสภณสิริ(บรรณาธิการ), สมุดภาพแห่งความทรงจำจารึกประวัติศาสตร์ 14 ตุลา ในวาระครบรอบ 36 ปี (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ 14 ตุลา, 2552), หน้า 139.

¹²⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

สละเรื่องทางโลกต้องไม่เข้าไปพัวพันกับเรื่องทางโลกที่ถือว่าสกปรกและเต็มไปด้วยกิเลส การตัดขาดบทบาททางสังคมออกจากสถาบันการเมืองเป็นมโนภาพที่สังคมไทยสร้างขึ้น เมื่อพุทธทาสภิกขุเสนอแนวคิดทางการเมืองที่มีคำว่าสังคมนิยมเป็นคำที่รัฐบาลใช้สื่อนัยยะถึงภัยคอมมิวนิสต์ที่ร้ายกาจผู้ต้องการทำลายชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ทำให้ดูเหมือนว่าท่านสนับสนุนแนวคิดการเมืองสังคมนิยมอันเป็นศัตรูฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาล เมื่อเราพิจารณาแนวคิดทางการเมืองที่ท่านเสนอพบว่าแท้จริงแล้วท่านไม่สนับสนุนการเมืองประเภทใดเลยนอกจากการเมืองเรื่องธรรมะ

ในทศวรรษ 2510 ชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับในฐานะพระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่มีชื่อเสียงในสังคมไทย ท่านได้รับการยอมรับในการเผยแพร่พุทธศาสนาจากหน่วยงานราชการอย่างกว้างขวาง มหาวิทยาลัยชั้นนำหลายแห่งได้ถวายปริญญาเกิตติมศักดิ์แก่พุทธทาสภิกขุในสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา เมื่อเราศึกษาประวัติของพุทธทาสภิกขุเรื่อยมาชื่อเสียงของท่านเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองบ่อยครั้งสาเหตุส่วนใหญ่มาจากการเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่มีแนวคิดการเมืองสังคมนิยม ในขณะที่สังคมไทยกำลังเผชิญกับการต่อสู้แนวคิดทางการเมืองอย่างรุนแรงเมื่อพ.ศ. 2516 – 2519 พุทธทาสภิกขุเลือกที่จะเสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการเมืองของท่านผ่านธรรมบรรยายบ่อยครั้งดังนี้

พ.ศ. 2516 หัวธรรมบรรยายเรื่อง “ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม”

พ.ศ. 2517 หัวธรรมบรรยายเรื่อง “สังคมนิยมตามหลักพระศาสนา”

พ.ศ. 2518 หัวธรรมบรรยายเรื่อง “พระพุทธเจ้ามีอุดมคติเป็นสังคมนิยม”

พ.ศ. 2519 หัวธรรมบรรยายเรื่อง “สังคมนิยมชนิดที่ช่วยโลกได้” และเรื่องโลกวิปริต

ในการแสดงธรรมบรรยายเหล่านี้พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงแนวคิดการเมือง “ธัมมิกสังคมนิยม” หลักการสำคัญของแนวคิดนี้กล่าวว่า ระบบการปกครองที่ใช้หลักธรรมในการควบคุมสังคมส่วนรวมที่ช่วยแก้ปัญหาและควบคุมการดำเนินชีวิตของคนให้ยึดถือประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักจำต้องมีผู้นำที่ปกครองด้วยวิธีเผด็จการ เพื่อให้การดำเนินนโยบายการปกครองเป็นไปได้อย่างรวดเร็วและทั่วถึง การเผด็จการนี้ไม่ใช่การสร้างผลประโยชน์แก่ผู้นำว่าเป็นการเสียสละและยึดผลประโยชน์สังคมเป็นหลัก ดังนั้นการปกครองภายใต้เผด็จการนี้จำเป็นต้องมีธรรมะมาควบคุมกิเลสของผู้ปกครอง¹²⁸ ไม่มีกลุ่มชนใดจะเหมาะสมแก่ตำแหน่งนี้เท่ากับพระราชาที่ประกอบด้วยทศพิธราชธรรม พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าแนวคิดการเมืองนี้จะสามารถแก้ไขปัญหาความวุ่นวายภายในการเมืองและสังคมและนำพาประเทศไปสู่สันติภาพและความสงบดังความว่า

¹²⁸พุทธทาสภิกขุ ; โดแนล เค. สแวนเนอร์ บรรณาธิการ, ธัมมิกสังคมนิยม (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโกลมลคิมทอง, 2529), หน้า 59.

“โลกจะต้องมีระบบการปกครองที่ไม่เห็นแก่ตัวคนและให้ประกอบไปด้วยธรรมะ ระบบการปกครองในโลกที่ไม่เห็นแก่ตัวคนตัวบุคคลคือใครมียาวสาวเอา นี้ จะเปิดโอกาสให้ระบบการปกครองนั้นประกอบอยู่ด้วยพระธรรมหรือพระเจ้าแล้วแต่จะเรียก ไม่มีชื่อเรียกอย่างอื่น ก็เรียกไว้ที่ก่อนว่า ระบบธัมมิกสังคมนิยม สังคมนิยมก็แปลว่า เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ ไม่เห็นแก่ตัว, ไม่เห็นแก่ตัวคนเดียว เห็นแก่เพื่อนมนุษย์จึงเรียกว่าสังคมนิยม แล้วการเห็นแก่สังคมนั้นถูกต้องด้วย; เพราะว่ามีผิดก็ได้เหมือนกัน. การเห็นแก่สังคมนิดๆ ก็คุมพวกไปปล้นพวกอื่น หาประโยชน์มาให้แก่พวกตัวนี้มันก็ผิดเลยต้องใช้คำว่า “ธัมมิก” ประกอบอยู่ด้วยธรรมนี้เข้ามาหน้าหน้าไว้ว่า ธัมมิกสังคมนิยม ระบบที่ถือเอาประโยชน์ของสังคมเป็นหลักและประกอบด้วยธรรมะ...”¹²⁹

นอกจากเสนอแนวคิดทางการเมืองแล้วท่านได้วิพากษ์การเมืองแบบประชาธิปไตยขณะนั้น ไม่ใช่ประชาธิปไตยที่แท้จริง เนื่องจากประชาธิปไตยขณะนี้เป็นประชาธิปไตยที่ขูดเลือดเนื้อกรรมกร ประชาธิปไตยเสรีนิยมก่อให้เกิดการหลงยึดติดในวัตถุและการแก่งแย่งชิงดีของประชาชนเพื่อแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนเอง ท่านกล่าวว่าประชาธิปไตยเสรีนิยมนำมาซึ่งปัญหาการเอา رأตเอาเปรียบ การกดขี่และความไม่เท่าเทียมไม่สังคม ดังความว่า

“ประชาธิปไตยแต่เดี๋ยวนี มีแต่ประชาธิปไตยจอมปลอม, อย่างแรกเต็มไปด้วยนายทุนผู้กับกรรมกร ผิดคำ ผู้ผิวขาว ; ฯลฯ ดังนั้น ประชาธิปไตยที่ถูกต้อง ต้องไม่เป็นไปเพื่อช่องว่างเช่นนี้...”¹³⁰

แนวคิดการเมืองทางเลือกของพุทธทาสภิกขุถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นแนวคิดการเมืองที่สนับสนุนการเมืองอนุรักษนิยมที่สนับสนุนผู้นำใช้อำนาจเผด็จการ การเสนอแนวคิดทางการเมืองโดยสงฆ์ผู้มีชื่อเสียงส่งผลให้ภาพลักษณ์ของท่านเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรง พุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์ไม่กักรูปของไทยที่มีชื่อเสียงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างเปิดเผย ซึ่งเป็นอีกครั้งที่นามของพุทธทาสภิกขุถูกทวงถามถึงความเหมาะสมในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับทางการเมือง แม้จะเป็นการแสดง

¹²⁹พุทธทาสภิกขุ, การเมืองคืออะไร? หนทางรอดของมนุษย์ คือ ธัมมิกสังคมนิยม (กรุงเทพฯ : สวนโมกขพลาราม และคณะธรรมทานสุราษฎร์ธานี, 2550), หน้า 83.

¹³⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. ธรรมะกับการเมือง.(2516).BIA 4.3/18 กล้อง 2 .หน้า 15.

พรรณสะทางการเมืองตามธรรมก็ตาม ธรรมบรรยายที่เกี่ยวข้องกับการเมืองเป็นผลงานชิ้นเอกของ พุทธทาสภิกขุในวัยชราภาพที่มีผู้สนใจศึกษาบทบาทพุทธทาสภิกขุในประเด็นการเมืองบ่อยครั้ง

เมื่อศึกษาประวัติของพุทธทาสภิกขุด้วยวิธีการแบ่งช่วงชีวิตของท่านเป็นทศวรรษผู้วิจัยพบว่า ตลอดระยะเวลาในแต่ละช่วงชีวิตของพุทธทาสภิกขุ ท่านสร้างสรรค์ผลงานธรรมที่ประสบความสำเร็จ ในการเรียกร้องให้สังคมไทยตระหนักกับการศึกษาพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุสร้างสรรค์ผลงานธรรม หลายประเภททั้งงานเขียนและการอัดเทปธรรมบรรยาย ผลงานของท่านสามารถเข้าถึงฆราวาสไทย ให้หันมาศึกษาพุทธศาสนาที่ช่วยปรับปรุงและพัฒนาชีวิตของพวกเขาให้ดียิ่งขึ้น พุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงบทสวดมนต์และความเชื่อมงายเกี่ยวข้องกับการกราบไหว้ ท่านพิสูจน์ให้ฆราวาสไทยเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับทุกคน พุทธศาสนาช่วยยกระดับจิตใจเป็นเครื่องมือนำทางชีวิตมนุษย์ ธรรมะของพระพุทธองค์สามารถนำมาใช้ได้กับทุกเหตุการณ์เพราะธรรมะเป็นเรื่องของธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุประสบความสำเร็จในการเผยแพร่พุทธศาสนาที่ปัญญาชนได้สนับสนุนผลงานของท่านให้แพร่หลาย

2.2.4 พุทธทาสภิกขุกับการเผยแพร่พุทธศาสนาผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา

วารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นวารสารรายตรีมาสที่มีบทบาทสำคัญที่สร้างชื่อเสียงแก่สังคมรูปหนึ่งนามว่า “พุทธทาสภิกขุ” ผู้ประสงค์จะสร้างทางเลือกในการศึกษาพุทธศาสนาด้วยการสร้างองค์ความรู้พุทธศาสนาที่เกิดจากการศึกษาและการค้นคว้าพุทธธรรมด้วยตนเอง กล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่านามของพุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับถึงความสามารถและเป็นที่รู้จักในวงการพุทธศาสนา เครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้ชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลารามขจรขยายคือวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา งานวิจัยจำนวนมากศึกษาบทบาทของพุทธทาสภิกขุในด้านต่างๆ อย่างกว้างขวางโดยเฉพาะด้านปรัชญาและการเมือง แต่มีงานวิจัยน้อยชิ้นที่กล่าวถึงบทบาทของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา สำหรับผู้เขียนแล้วงานวิจัยที่ศึกษาบทบาทของพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลารามไว้อย่างรอบด้านมากที่สุดคืองานวิจัยเรื่อง “Discussions in the Buddhist public sphere in twentieth - century Thailand : Buddhadasa Bhikkhu and his world” ของ Tomoni Ito (โทโมมิ อิโตะ) งานวิจัยชิ้นนี้มีหลายประเด็นที่ศึกษาไว้ละเอียดและข้อมูลที่น่าสนใจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะประเด็นที่เขาศึกษาบทบาทของวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา อิโตะมองว่าพุทธทาสภิกขุและคณะธรรมทานมีวิธีการที่กระจายสื่อสิ่งพิมพ์ของตนไปตามร้านหนังสือตามจังหวัดหัวเมืองต่างๆ ทั่วประเทศเช่น นครราชศรีมา, นครศรีธรรมราช,สงขลา, พิษณุโลก, ร้อยเอ็ด และชลบุรี รวมทั้งการติดต่อกับสำนักพิมพ์ที่พิมพ์แบบเรียงนสงฆ์และร้านขายหนังสือ

ภาษาต่างประเทศ¹³¹ ผู้อ่านวารสารเล่มนี้ส่วนมากเป็นนักศึกษาโดยเฉพาะนักศึกษาไทยที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศ อิโตะยกตัวอย่างของสมัคร บุราวาศและสด กุระโมโรทิตขึ้นมากว่าพวกเขาอ่านวารสารเล่มนี้ โดยเฉพาะสมัครได้แรงบันดาลใจจากวารสารเล่มนี้ในการสร้างสรรค์งานเขียนทางพุทธศาสนาที่ชื่อว่า พุทธปรัชญา : อธิบายด้วยวิทยาศาสตร์¹³²

แน่นอนว่าไม่ใช่คนไทยในต่างประเทศสองคนนี้เท่านั้นที่อ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา นักเรียนไทยต่างแดนที่มีชื่อเสียงในฐานะสหાયธรรมของพุทธทาสภิกขุอย่างสัญญา ธรรมศักดิ์มีโอกาสได้อ่านวารสารเล่มนี้ เนื่องจากพุทธทาสภิกขุได้ส่งวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาไปให้สัญญาในขณะที่เขาเรียนกฎหมายอยู่ประเทศอังกฤษ สอดคล้องกับข้อเสนอของอิโตะที่กล่าวว่า การที่พุทธทาสภิกขุและคณะธรรมทานใช้หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการติดต่อพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนากับคนในพื้นที่ต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ส่งผลให้วารสารเล่มนี้ถูกแปรสภาพมากกว่าสิ่งพิมพ์ทั่วไป แต่มีสถานะเป็น “พื้นที่สาธารณะในการแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนา” ที่พุทธทาสภิกขุและคณะธรรมทานตั้งใจสร้างขึ้นสำหรับปัญญาชนไทยในยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง¹³³ การเกิดขึ้นของวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาส่วนหนึ่งก็มาจากบริบทของพุทธศาสนาไทยร่วมสมัยขณะนั้น ที่เกิดการตื่นตัวและการพูดคุยกันเรื่องพุทธศาสนา วารสารของสวนโมกข์ไม่ใช่เล่มเดียวในสังคมไทยเมื่อพ.ศ. 2476 แต่มีนิตยสารและวารสารที่มีเนื้อหาเฉพาะที่มีแต่เรื่องพุทธศาสนาในสังคมไทยมี 4 หัวเรื่องคือ แดงการณคณะสงฆ์, ธรรมจักขุและพุทธธรรม แต่ไม่มีวารสารหรือนิตยสารเล่มใดจะเหมือนกับวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่เปิดโอกาสให้ผู้อ่านไม่ว่าจะเป็นฆราวาส, พระสงฆ์หรือใครก็ตามที่เกิดคำถามหรือความสงสัยสามารถเขียนจดหมายมายังคณะธรรมทาน ซึ่งบรรณาธิการจะตอบข้อข้องใจในเรื่องหลักธรรมแก้จดหมายที่เขียนมาอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้วารสารเล่มนี้ยังนำเสนอข่าวความเคลื่อนไหวของวงการพุทธศาสนาทั่วโลก เราจะเห็นวัตถุประสงค์ของวารสารเล่มนี้จากนิยามที่คณะธรรมทานให้ไว้ดังนี้

“หนังสือพิมพ์พระพุทธานุชา เปนหนังสือพิมพ์ทางพุทธศาสนา ที่จัดพิมพ์อย่างสมสมัยมีเรื่องและข่าวต่างประเทศ เรื่องรวบรวมจากบาลีพระไตรปิฎก คำอธิบายหลักธรรมในพระพุทธานุชา สำหรับคนหนุ่มที่มีการศึกษาดี, ความรู้ความเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม, เรื่องที่

¹³¹Tomoni Ito, *Discussions in the Buddhist public sphere in twentieth - century Thailand : Buddhadasa Bhikkhu and his world*, (Thesis (Ph.D.)--Australian National University, 2001), pp. 70.

¹³²Ibid., pp.71.

¹³³Ibid., pp. 71.

ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น และยังมีเรื่องเป็นภาษา
ต่างประเทศในบางฉบับ...(สะกดตามต้นฉบับ)¹³⁴

การนิยามหน้าที่ของวารสารเล่มนี้โดยผู้ผลิตวารสารสะท้อนให้เห็นถึงกลุ่มเป้าหมายที่ผู้ผลิต
ต้องการเข้าถึงนั่นคือ คนหนุ่มที่มีการศึกษาดีผู้มีความรู้และสนใจในการศึกษาหลักพุทธศาสนา พร้อม
ทั้งมีวัตถุประสงค์ในการเปิดพรมแดนความรู้พุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นผ่านการนำเสนอและ
ตีความองค์ความรู้พุทธศาสนาแบบใหม่ เนื้อหาของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาจึงแบ่งเป็น 3 ภาค ดังนี้

1. ภาคพระไตรปิฎกแปลไทยที่มีจุดมุ่งหมายให้ผู้อ่านทราบคำสอนอันเป็นพุทธวจนะของ
พระพุทธเจ้าโดยง่าย จากการแปลเนื้อหาจากพระไตรปิฎกโดยตรงพร้อมชี้ให้เห็นว่าหลักธรรมทาง
พุทธศาสนามีความสำคัญสำหรับชีวิตปัจจุบัน พุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องของโลกหน้าและหน้าที่ของสงฆ์
เท่านั้น แต่พุทธศาสนาเป็นหลักการสำหรับประชาชนทุกคนที่จะนำมาใช้เป็นหลักการดำเนินชีวิต

2. ภาคส่งเสริมปฏิบัติธรรม มีรายละเอียดของการปฏิบัติธรรมที่รวบรวมจากพระไตรปิฎก
และอรรถกถา รวมทั้งการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการปฏิบัติธรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
พุทธศาสนาเท่าๆ กับการศึกษาปริยัติ พุทธทาสภิกขุได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมที่มี
ข้อเสนอที่วางอยู่บนเรื่องของหลักการและเหตุผล

3. ภาคความรู้ทั่วไป เนื้อหาส่วนนี้จะมีการรวบรวมข่าวความเคลื่อนไหวรวมทั้งความรู้จากใน
และนอกประเทศ ด้วยการแปลบทความและข่าวจากภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทย รวมทั้งการ
นำเสนอแนวคิดใหม่ในการศึกษาพุทธธรรม เช่น การนำแนวคิดของมหายานมาประยุกต์ในการตีความ
การตีพิมพ์เผยแพร่ความรู้หลักธรรมของนิคายมหายาน เช่น เว่ยหลง ฮวงโป หรือแม้แต่การนำเสนอ
การศึกษาพุทธศาสนาเปรียบเทียบ

การเปิดพรมแดนความรู้และการสร้างพื้นที่ใหม่ที่เป็นช่องทางในการสื่อสารและหาความรู้ทาง
พุทธศาสนาของสวนโมกข์ประสบความสำเร็จ ด้วยวิธีการที่คณะธรรมทานเลือกตอบจดหมายที่
น่าสนใจ ซึ่งมีได้เลือกเฉพาะจดหมายที่เขียนมาถามข้อสงสัยหรือถามเพื่อความรู้เท่านั้น แต่ได้เลือก
จดหมายที่เขียนมาชื่นชมและจดหมายที่วิพากษ์วิจารณ์มาตีพิมพ์รวมทั้งตอบข้อข้องใจเหล่านั้นไม่ว่า
จะเป็นทั้งคำถามหรือข้อสงสัยลงในวารสารฉบับต่อไป ดังนั้นขราวาสหรือคนในสังคมสามารถมี
ส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความรู้จนเกิดเป็นพื้นที่ใหม่ของการศึกษาพุทธศาสนา¹³⁵

¹³⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. หนังสือเรื่อง สุกฤษฎ์คำกลอน "ใครๆ" ประพันธ์. BIA6.2/14 กล่อง 3. หน้า 11.

¹³⁵Tomoni Ito, *Discussions in the Buddhist public sphere in twentieth - century Thailand: Buddhadasa Bhikkhu and his world*, Thesis (Ph.D.)--Australian National University, 2001.p 76.

ในที่นี้ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างที่แสดงให้เห็นการเป็นสื่อกลางที่ก่อให้เกิดความสนใจต่อการศึกษาพุทธศาสนาผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา อย่างที่กล่าวไปแล้วว่าวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาได้เปิดพื้นที่สาธารณะแก่ประชาชนทั่วไปให้ส่งผลงานเขียนมาที่กองบรรณาธิการ คณะบรรณาธิการจะคัดเลือกงานเขียนเรื่องที่ส่งเข้ามาเพื่อพิจารณาจัดพิมพ์จากการเปิดกว้างแก่บุคคลทั่วไปส่งผลให้ผู้ส่งผลงานเขียนมานั้นมีทั้งพระสงฆ์และฆราวาส บางคนส่งผลงานเขียนมาเป็นครั้งแรกแล้วได้รับการตีพิมพ์จึงส่งเรื่องมาให้พิจารณาเพิ่มขึ้น ดังความในจดหมายที่พระสงฆ์รูปหนึ่งแห่งวัดประยูรวงศาวาสที่ใช้นามปากกาว่า กิตติสารได้เขียนจดหมายมายังคณะธรรมทาน เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2479 ความว่า

“ด้วยเรื่องที่ผ่านมาพ้นไปแล้วนั้น คือประทับแห่งพุทธบริษัทที่ข้าพเจ้าได้เขียนส่งมาคราวก่อน ได้ปรากฏแล้วในหนังสือพิมพ์พระพุทธศาสนา โดยนามว่า “เรื่องที่พุทธบริษัทควรสนใจ เรื่องนั้นสำเร็จไปแล้วด้วยการตรวจแก้ของท่าน ข้าพเจ้ารู้สึกขอบใจมากที่ท่านอุตสาหตรวจแก้แลตัดที่ควรตัด เติมที่ควรเติมทำเรื่องที่ไม่ไพเราะให้เป็นเรื่องที่น่าอ่านยิ่งขึ้นนั้นเป็นเรื่องหนึ่งที่ผ่านพ้นไปแล้ว และบัดนี้ข้าพเจ้าได้ใช้เวลาเล็กน้อยแต่งขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องที่สอง ได้ส่งมาเพื่อการพิจารณาตรวจแก้ของท่านจะเป็นเรื่องที่น่าลงหรือไม่ ขอยกให้เป็นหน้าที่ของคณะบรรณาธิการ ถ้าลงได้ขอให้ใช้นามปากกาดังที่ปรากฏนี้(สะกดตามต้นฉบับ)”¹³⁶

นอกจากการส่งผลงานเขียนมาตีพิมพ์แล้ว ผู้ที่สงสัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหรือผู้ที่เริ่มต้นศึกษาพุทธศาสนาก็ได้เขียนจดหมายมาสอบถามความรู้ยังวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ซึ่งคณะบรรณาธิการได้ตอบจดหมายปัญหาธรรมเหล่านี้ด้วยการตีพิมพ์ลงวารสาร ดังตัวอย่างของปัญหาธรรมที่เขียนมาถามเรื่อง “พระโสดาบันเสพกามหรือไม่” จากนายชุ่นใช้ สิงค์รัตน์ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2479 ความว่า

“พระโสดาบันเสพกามหรือไม่” ตามความเข้าใจว่าพระโสดาบันไม่เสพกามเลย เพราะมีพระบาลีในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรกล่าวติกามสุขัลลิกานุโยคว่า “ไปฤชชนิโถ อนริโย” ซึ่งแปลว่า “เป็นการของปุถุชน มิใช่ของพระอริยะ” ก็พระโสดาบันนั้นเป็นพระอริยะแล้ว จะเสพกาม

¹³⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. รวมเรื่องต้นฉบับของผู้เขียนส่งมา. BIA 6.2/14 กล่อง 3.หน้า 43.

อันมิใช่ของพระอริยะอย่างไรได้ แต่ตามเรื่องเล่าปรากฏพระโสดาบันที่เป็น
 คฤหัสถ์ยังเสพงามก็มี เช่น ท่านอนาถบิณฑกะ และท่านวิสาขมหาอุบาสิกา
 เช่นนี้จะเฉลยอย่างไร

เฉลย ในการแบ่งชั้นพระอริยะท่านถือเอาสังโยชน์ 10 เป็น
 เกณฑ์ พระโสดาบันละสังโยชน์เบื้องต้นได้เพียง 3 ข้างต้น ยังละกามราคะ
 สังโยชน์ ซึ่งเป็นเหตุจะให้เสพงามไม่ได้ (ดูพระไตรปิฎกแปลฉบับ 14
 ปริเฉท 2) เพราะฉะนั้น พระโสดาบันยังอยู่ในวิสัยแห่งกามแน่ แต่ท่านจะ
 เสพหรือไม่เสพนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เหมือนคนมีอาวุธอยู่กับตัว เขาจะใช้
 หรือไม่ใช้ก็ได้ แต่ถ้าเขาใช้ก็ไม่แปลกอะไร เพราะเขามี...”¹³⁷

จากตัวอย่างของการเขียนปัญหาธรรมเข้ามาถามคณะกรรมการและการส่งผลงานเขียนจำนวนมาก
 เข้ามา เนื้อหาของปัญหาธรรมส่วนใหญ่และผลงานเขียนเป็นเรื่องประยุกต์ที่เกี่ยวข้อกับ
 วิถีชีวิตประจำวันรวมทั้งเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาของพุทธศาสนาในสังคมไทยขณะนั้น
 ตัวอย่างของผลงานที่ตีพิมพ์ลงวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่สร้างเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่าง
 กว้างขวาง จนถึงกับมีจดหมายติเข้ามายังคณะกรรมการด้วยการกล่าวหาและใช้คำพูดที่รุนแรง
 หยาดคายแก่ผู้ที่แต่งบทประพันธ์เรื่อง “สุกรยักษ์” ว่าเป็นผู้ทำลายพุทธศาสนาไทย

บทประพันธ์เรื่องนี้พุทธศาสนิกชนเขียนขึ้นโดยใช้นามปากกาว่า อินทปัญญา ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรก
 เมื่อ พ.ศ. 2479 ได้สร้างเสียงวิพากษ์วิจารณ์แก่พุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก จากการกล่าวหาว่า
 พระสงฆ์หวังลาภยศเงินทองจากชาวบ้านไม่ใช่พระสงฆ์ที่ประพฤติตนตามพุทธศาสนาที่แท้จริง
 พุทธศาสนิกชนได้กล่าวถึงเสียงจากสังคมเมื่อได้อ่านผลงานของตนว่า “บทประพันธ์เรื่องสุกรยักษ์ หรือ
 ลักษณะของนักบวชเฉพาะประเภทที่ลวงหลอกหาเลี้ยงชีพด้วยอาศัยศาสนาบังหน้า...ในที่สุดได้รับทั้ง
 คำขอบคุณและคำตำหนิอย่างรุนแรงด้วยอำนาจความโกรธ”¹³⁸ ในขณะที่กระแสสังคมวิพากษ์วิจารณ์แต่
 ก็มีผู้ชื่นชมโดยเฉพาะกลุ่มญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนนามว่า กี นานายน ได้ขออนุญาตจาก
 พุทธศาสนิกชนตีพิมพ์บทความนี้เป็นหนังสือเล่มเล็กได้ส่งผลให้เกิดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์อีกครั้ง
 อย่างกว้างขวาง ด้วยการเขียนจดหมายและไปรษณียบัตรมาตำหนิและวิพากษ์วิจารณ์เช่นการกล่าวหาว่า
 ผลงานเรื่องนี้เป็นการประพันธ์ที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ในการศึกษาพุทธศาสนา¹³⁹ การวิพากษ์วิจารณ์
 ครั้งนี้ไม่ได้มีเพียงจากฆราวาสเท่านั้น พระสงฆ์ผู้หนึ่งได้อ่านผลงานเรื่องนี้จนเกิดความเข้าใจผิดถึง

¹³⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. รวมเรื่องต้นฉบับของผู้เขียนส่งมา. BIA 6.2/14 กล่อง 3. หน้า 19.

¹³⁸เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. สุกรยักษ์ อีกครั้ง. BIA 6.2/14 กล่อง 3. หน้า 93.

¹³⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. สุกรยักษ์คำกลอน “ใครๆ” ประพันธ์. BIA 6.2/14 กล่อง 3. หน้า 1.

เจตนาที่มีผู้นำหนังสือเรื่องสุกรยักษ์ถวายเพราะเห็นว่าท่านมีความประพฤติดังเช่นในบทประพันธ์นำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ผู้แต่งเรื่องนี้ขึ้นมาด้วยการใช้ถ้อยคำรุนแรงไปในทำนองว่าโจรปล้นผ้าเหลืองไม่สำคัญเท่ากับโจรปล้นชาติที่ก่อให้เกิดความแตกแยกขาดความสามัคคีดังเช่นผลงานเรื่องนี้ที่ก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคมไทยตามเนื้อความในจดหมายเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2481 ความว่า

“...โจรปล้นผ้าเหลืองไม่สำคัญนักดอก เพราะเขาจะปล้นได้ ฉะเพราะคนที่ยอมสละทรัพย์สมบัติให้เท่านั้น ส่วนผู้ที่ไม่ให้คือผู้เป็นบพทรม เขาจะไม่ปล้นใคร เรื่องที่สำคัญกว่านั้นยังมีอีกคือ โจรปล้นชาติ ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นคนไทยจะต้องขจัด เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจะต้องพูด บางทีจะเป็นประโยชน์แก่เพื่อนร่วมชาติ ศาสตร์ กษัตริย์ มีรัฐธรรมนูญบ้าง...(สะกดตามต้นฉบับ)”¹⁴⁰

บทบาทของวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นสื่อกลางที่พุทธศาสนิกชนใช้เป็นพื้นที่เผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนา ด้วยรูปแบบการนำเสนอองค์ความรู้พุทธศาสนาสมัยใหม่ที่หลักธรรมะเป็นเรื่องของการคิดพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาเพื่อนำมาปรับปรุงชีวิตของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้น ส่วนหนึ่งของการประสบความสำเร็จของวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนามาจากผลงานการประพันธ์ในวารสารที่มีการวิพากษ์วิจารณ์ความเชื่อและองค์ความรู้พุทธศาสนาที่ไม่ช่วยยกระดับจิตใจของมนุษย์ไปสู่ความเจริญเป็นที่ทราบกันดีว่าวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาทำลายองค์ความรู้พุทธศาสนาไทยมาตั้งแต่พ.ศ. 2476 แต่เมื่อใดก็ตามที่บทบาทวารสารเล่มนี้ลดน้อยลงข้อเสนอในงานวิจัยอโตะเสนอว่าบทบาทหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเริ่มน้อยหลังพ.ศ. 2493 พุทธศาสนิกชนได้รับนิมนต์จากปัญญาชนบ่อยครั้งให้ไปแสดงธรรมบรรยาย¹⁴¹ ท่านสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์น้อยลงแต่แสดงธรรมในหน่วยงานต่างๆ เพิ่มขึ้น ในการเดินทางไปแสดงธรรมในหน่วยงานราชการญาติธรรมจะจดบันทึกธรรมบรรยายเหล่านั้น ภายหลังพุทธศาสนิกชนนำต้นฉบับธรรมบรรยายมาแก้ไขและจัดพิมพ์ลงในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา นี่เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ข้อเสนอว่าบทบาทของวารสารเล่มนี้ลดน้อยลง เพราะไม่มีผลงานการประพันธ์ในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่ก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ ผู้วิจัยยอมรับข้อเสนอของอโตะในประเด็นนี้พุทธศาสนิกชนสร้างสรรค์ผลงานตีพิมพ์ลงวารสาร

¹⁴⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. สุกรยักษ์ อีกครั้ง. BIA 6.2/14 กล่อง 3. หน้า 95 -96.

¹⁴¹Tomoni Ito, *Discussions in the Buddhist public sphere in twentieth - century Thailand: Buddhadasa Bhikkhu and his world*, Thesis (Ph.D.)--Australian National University, 2001, pp. 80 -82.

หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาน้อยลง แต่ท่านกลับสร้างสรรค์ผลงานหนังสือธรรมเพิ่มมากขึ้น กลุ่มผู้อ่านส่วนใหญ่ของวารสารเล่มนี้เป็นผู้ที่มีความสนใจพุทธศาสนาร่วมสมัย ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของปัญญาชนไทยสมัยใหม่ทำให้ชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุเป็นที่รู้จักแก่สหายธรรมคนสำคัญๆ เช่น พระคุณพาคย์สุวณฺฑ์, สัจญญา ธรรมศักดิ์, พระคุณพาคย์สุวณฺฑ์, ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร ฯลฯ ที่เข้ามาสนับสนุนกิจการของสวนโมกขพลารามและพุทธทาสภิกขุจนตลอดชีวิตของพวกเขา

2.2.5 พุทธทาสภิกขุกับการปฏิรูปพุทธศาสนาในสังคมไทย

หากเอ่ยถามว่าทำไมพุทธทาสภิกขุถึงได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ปฏิรูปพุทธศาสนาในสังคมเป็นผลมาจากบทบาทการเผยแพร่พุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุได้ศึกษาพุทธศาสนาและตีความคำสอนทางศาสนาที่ทำทหายองค์รู้พุทธศาสนาดั้งเดิมในสังคมไทยด้วยด้วยการอธิบายหลักพุทธศาสนาเป็นเรื่องของปัจเจกชน¹⁴² หลักธรรม พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ การอธิบายพุทธศาสนาด้วยเหตุผลและการใช้สติปัญญา การเชื่อในความสามารถของมนุษย์ทุกคนที่สามารถเข้าถึงหลักธรรมได้เท่าเทียมกัน พุทธทาสภิกขุนำหลักพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ที่กล่าวถึงกฎของธรรมชาติมาอธิบายว่าธรรมะจะทำให้มนุษย์พบเจอความสงบสุขทางใจที่ส่งผลให้ชีวิตเราดีกว่าเดิมและนำความสงบสุขมาสู่สังคม เราสามารถสรุปรูปแบบการตีความของพุทธทาสภิกขุได้ 4 แบบ คือ

1. ธรรมะคือหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน
2. การใช้ภาษาคน ภาษาธรรมในการศึกษาพระไตรปิฎก
3. นิพพานเพื่อทุกคน ด้วยหลักสุญญตา
4. การยกระดับจิตใจสู่สังคมที่ดีกว่า ด้วยหลักปฏิสังขมูปาท¹⁴³

พุทธทาสภิกขุเชื่อว่าคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้านั้นสอดคล้องกับหลักเหตุผลและวิทยาศาสตร์ ท่านตีความคำสอนทางพุทธศาสนาใหม่ด้วยการตัดเรื่องเหนือธรรมชาติออกไปทั้งหมด และแทนที่ด้วยหลักคำสอนที่สอดคล้องกับเหตุผลและเน้นคำสอนทางพุทธศาสนาไปที่หลักธรรม “สุญญตาและจิตว่าง” ถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้วางแนวทางไว้ การเน้นคำสอนไปที่จิตว่างเป็นการปฏิเสธการยอมรับคำสอนในพุทธศาสนาดั้งเดิมของสังคมไทย นอกจากนี้ พุทธทาสภิกขุยังศึกษาพระไตรปิฎกต่างจากเดิมด้วยการใช้หลัก “ภาษาคน-ภาษาธรรม” ในการวิเคราะห์คำสอนจากพระไตรปิฎกที่มีการจำแนกคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็น 2 ประเภทได้แก่

¹⁴²Donald K. Swearer. “Bhikkhu Buddhadasa on Ethics and Society”, *The Journal of Religious Ethics*, 7, (1) (Spring, 1979), pp. 57.

¹⁴³Suwanna Satha-Anand, *Ibid.*, pp. 9-10.

ภาษาคนได้แก่การที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับเรื่องราวชีวิตประจำวันอย่างตรงไปตรงมาส่วนใหญ่ เป็นเรื่องทางโลก ภาษาธรรมเป็นหลักธรรมที่พระองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับปัญญาชั้นสูงที่เป็นเรื่องทาง จิตวิญญาณที่ไม่เกี่ยวข้องกับทางโลก การใช้ภาษาคนภาษาธรรมเท่ากับการสังเกตว่าสิ่งใดใน พระไตรปิฎกจะจัดเป็นเรื่องทางโลกหรือเรื่องทางธรรม¹⁴⁴ ท่านกล่าวอีกว่าการตีความพระไตรปิฎก จะต้องมีความรู้ทางจิตวิญญาณมากพอมีฉะนั้นแล้วจะทำให้ตีความพระไตรปิฎกอย่างผิดๆ ด้วยการให้ ความสำคัญไปที่เรื่องทางโลกมากกว่าทางธรรมเป็นผลมาจากการที่บุคคลผู้นั้นไม่เข้าใจวิธีอุปมาอุปมัย ของพระพุทธเจ้าเช่น ความเชื่อในเรื่องภพภูมิ นรก สวรรค์ที่ถูกกล่าวอ้างในพระไตรปิฎก เป็นการเปรียบเทียบให้คนที่ยังศึกษาพระธรรมไม่สูงพอเข้าใจหลักธรรมได้โดยง่ายเช่น การกล่าวถึง นรก สวรรค์ชั้นต่างๆ ของพระพุทธเจ้าเป็นการเปรียบเทียบให้เข้าใจง่าย นรกที่พระพุทธเจ้าทรง กล่าวถึงคือ ความรู้สึกเลวร้ายของจิตใจนรกไม่ใช่สถานที่ที่มีอยู่จริงเป็นแต่เพียงการเปรียบเทียบให้เห็น ภาพของความทุกข์ภายในใจ การที่เชื่อว่านรกมีอยู่จริงเป็นความเชื่อที่มลายและตีความพุทธวจนะ ผิดพลาดของผู้ศึกษาพระคัมภีร์ก่อนหน้านี้ อาจกล่าวได้ว่าการตีความพระไตรปิฎกของพุทธศาสนิกขุ ได้ตัดความเชื่อที่มลายออกไปจากพระพุทธรวจนะและเน้นหลักธรรมทางศาสนาไปที่รูปแบบ ของภาวะจิตใจ การเกิดขึ้นของอารมณ์และความรู้สึกของมนุษย์ที่เกิดจากการกระทำในปัจจุบัน มากกว่าการเชื่อเรื่องภพภูมิต่างๆ เท่ากับท่านได้ปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิมและคำสอนของพระอาจารย์ หลายท่านในอดีตว่าเป็นคำสอนที่ไม่ถูกต้องตามพระไตรปิฎก

นอกจากการตีความพระไตรปิฎกด้วยหลักภาษาคน ภาษาธรรมแล้ว พุทธศาสนิกขุได้ศึกษา พระไตรปิฎกด้วยการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถา พุทธศาสนิกขุวิพากษ์วิจารณ์พระคัมภีร์ที่ได้รับ การยกย่องว่าเป็นแบบฉบับดั้งเดิมของคำสอนพุทธศาสนาที่ดีที่สุดรองจากพระไตรปิฎกคือ พระอภิธรรมปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่พระพุทธโฆษาจารย์แต่งขึ้นด้วยเหตุผลว่าคัมภีร์เหล่านี้ให้ ความสำคัญกับเรื่องเหนือธรรมชาติมากกว่าการเน้นหลักธรรมคำสอนด้วยเหตุผล พระบาลีไตรปิฎก ประกอบด้วยพระคัมภีร์ 3 ส่วน คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก พุทธศาสนิกขุมองว่าพระอภิธรรมปิฎกเป็นส่วนเกินที่ไม่เกี่ยวข้องกับการดับทุกข์ เนื่องจากหลักธรรม ในพระอภิธรรมปิฎกได้บรรยายถึงพัฒนาการทางจิตที่เกี่ยวข้องกับหลักอนิจจตาและอนัตตา¹⁴⁵ ท่านมองว่ามันเป็นเพียงส่วนเดียวที่ช่วยการปฏิบัติสมาธิแต่ไม่สามารถทำให้ผู้ศึกษาบรรลุธรรม หรือนิพพานได้ นอกจากนี้การที่ผู้ศึกษาอภิธรรมส่วนใหญ่เน้นศึกษาอรรถกถาที่มีแต่เรื่องเหนือ ธรรมชาติ แต่ไม่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาที่เป็นหัวใจหลักการปฏิบัติธรรมเช่นหลักธรรมเรื่องสุญญตา

¹⁴⁴นิติ ฌณิกากาญจน์, “การเมืองตามเจตนารมณ์ของพระเจ้า : การทำความเข้าใจการเมืองตามทัศนะของพุทธศาสนิกขุ”, (วิทยานิพนธ์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 44-46.

¹⁴⁵ปีเตอร์ เอ แจ็คสัน. มงคล เดชนครินทร์(แปล). พุทธศาสนิกขุ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยมใน ประเทศไทย. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), หน้า 164.

แต่กลับส่งเสริมให้ความเชื่อเหล่านี้ได้รับการยอมรับในสังคมด้วยการนำข้อความส่วนหนึ่งในพระอภิธรรมมาแสดงเพื่อเป็นการอุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย ท่านไม่เห็นด้วยกับการให้ความสำคัญกับพระอภิธรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเหนือธรรมชาติ¹⁴⁶ เพราะไม่สามารถทำให้ประชาชนนำหลักธรรมของพระพุทธองค์ไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างแท้จริง

คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกละเลยให้เป็นคำสอนที่น่าเชื่อถือรองลงมาจากพระบาลีไตรปิฎก ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคคือพระพุทธโฆษาจารย์แห่งศรีลังกาที่เรียบเรียงพร้อมทั้งรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าในพุทธศตวรรษที่ 5 พุทธทาสภิกขุแสดงทรรศนะที่ไม่เห็นด้วยกับเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิมรรคเรื่อง “ปฏิจจนุปบาท” ที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับการเกิดปัญหาที่สามารถเอาชนะความไม่รู้จนนำไปสู่การพ้นทุกข์และบรรลุนิพพานด้วยขั้นตอนทั้งหมด 12 ขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับแบบลูกโซ่¹⁴⁷ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกิดใหม่ที่เรียกว่า “ปฏิสนธิวิญญาน” ได้อธิบายว่าการเกิดใหม่ของบุคคลว่าลักษณะนิสัยและชะตาชีวิตถูกกำหนดด้วยผลของกรรมจากชาติหนึ่งไปสู่อีกชาติหนึ่ง พุทธทาสภิกขุไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายนี้ ท่านเชื่อว่าคำสอนเรื่องภพหน้าชาติหน้าไม่ใช่หัวใจของหลักธรรมของปฏิจจนุปบาท ดังนั้นท่านจึงศึกษาและวิเคราะห์คำสอนนี้ใหม่พร้อมทั้งอธิบายหลักธรรมนี้ใหม่ว่าการเกิดขึ้นของความคิดความรู้สึกภายในจิตที่เกี่ยวกับตัวตนของเรามาจากการยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกูของกูเป็นตัวกำหนดการกระทำต่างๆ ที่ทำให้เราเป็นทุกข์ไม่ใช่การเกิดใหม่ทางร่างกายแต่เป็นการเกิดขึ้นของความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นในตนเอง¹⁴⁸ ความทุกข์ทางพุทธศาสนาคือความทุกข์ทางใจหรือโรคทางใจมากกว่าร่างกาย การนิยามการเกิดใหม่ของพุทธทาสภิกขุเท่ากับเป็นการปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิมทางพุทธศาสนาไปสู่การเน้นคำสอนทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในโลกนี้เท่านั้น

2.2.5.1 หัวใจหลักของพุทธศาสนา “สุญญตา” “จิตว่าง”

สุญญตาทหมายถึงความว่างจากตัวตนความไร้แก่นสารว่างจากกิเลสและความเศร้าหมองทางศีลธรรม การพยายามรักษาสมดุลของจิตให้อยู่สภาวะมั่นคง ด้วยการเน้นหลักอุเบกขาเป็นสิ่งที่พุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญกับคำสอนเรื่องนี้เป็นอย่างมาก พุทธทาสภิกขุสร้างคำอธิบายหลักธรรมเรื่องสุญญตาใหม่ผ่านการอธิบายเรื่อง “จิตว่าง” อันหมายถึงการไม่หลงในอารมณ์ความรู้สึกและยึดติดจนเกิดตัวกูขึ้นมาเป็นตัวตน (อัตตา) พร้อมกันนี้พุทธทาสภิกขุก็ให้คำอธิบายความหมายของอัตตาว่าหมายถึงตัวกูของกู อันเป็นลักษณะของการยึดติดตัวเองเป็นศูนย์กลางที่ไม่อาจตัดขาด

¹⁴⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 169-172.

¹⁴⁷พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจนุปบาทคืออะไร (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2538), หน้า 38-39.

¹⁴⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 81-86.

ออกจากการมีตัวกูที่เป็นสาเหตุของการเกิดความรู้สึกในการเป็นเจ้าของที่ได้ครอบครองเป็นของกูเป็น การตัดต้นเหตุของการเกิดทุกข์¹⁴⁹

จิตว่างคือภาวะที่บุคคลไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดไม่รู้สีกว่าตนได้สิ่งใดหรือเป็นสิ่งใด สภาวะของ จิตที่ว่างจากความคิดอารมณ์และความรู้สึกเป็นจิตที่ปลอดจากความทุกข์และความยึดมั่นถือมั่นตาม อำนาจของความเชื่อ¹⁵⁰ ในขณะที่เดียวกันเราก็ต้องมีสติเพื่อไม่ให้จิตเกิดกิเลสที่เป็นต้นเหตุของทุกข์ การดำรงรักษาสติให้มีจิตว่างเป็นขั้นตอนไปสู่การนิพพานที่ทุกคนสามารถทำได้โดยไม่ต้องฝึกสมาธิ ขั้นที่ยากและซับซ้อนเช่นแต่ก่อน จิตว่างเป็นฐานของการหลุดพ้นทางพุทธศาสนาที่สำคัญ พุทธทาสภิกขุได้อธิบายและแสดงให้เห็นว่าการนิพพานเป็นสิ่งที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ เพียงแต่ต้องพยายามกำจัดความรู้สึก อารมณ์ อารมณ์และการยึดมั่นถือมั่นในตัวตนออกไป นิพพานคือภาวะของจิตบริสุทธิ์โดยแบ่งสภาวะนิพพานเป็น 3 ระดับคือ “ตถังคินิพพาน” หมายถึง การเกิดขึ้นชั่วขณะของจิตว่าง “วิขัมภนนิพพาน” คือ การควบคุมจิตด้วยการควบคุมระหว่าง การทำสมาธิอย่างเข้มข้นจนสามารถบังคับหรือข่มกิเลสไว้ได้ แต่นิพพานทั้งสองชนิดนี้ไม่สามารถ อยู่ได้ถาวร นิพพานในระดับสูงสุดของพุทธทาสภิกขุคือ “สมุทเฉตนิพพาน” ปรินิพพานที่กิเลส ถูกกำจัดออกจากจิตไปจนหมดสิ้น พุทธทาสภิกขุเชื่อว่านิพพานเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถทำได้ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ปรินิพพานนิพพานไม่ใช่ภาวะที่บุคคลจะบรรลุได้หลังจากตายแล้วเท่านั้น และไม่ใช่เป็นเรื่องเฉพาะของสงฆ์เท่านั้น ประชาชนทั่วไปก็สามารถเข้าถึงนิพพานได้ ดังที่ท่านกล่าวว่า

“นิพพานที่คนเราทุกคนควรสนใจ มันเป็นเรื่องธรรมดา เป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถเข้าใจได้และทำได้ นิพพานนี้ก็คือความสงบเย็นที่มีอยู่ หลายชนิดหลายระดับซึ่งเราสามารถเข้าถึงได้ตามกำลังความสามารถ ของตนเอง”¹⁵¹

จากการตีความพุทธศาสนาและการสร้างอธิบายเรื่องธรรมะที่เกิดจากการศึกษาพระไตรปิฎก โดย พุทธทาสภิกขุ นั้นสามารถเข้าถึงปัญญาชนสมัยใหม่ได้นั้น มีสาเหตุหลัก 3 ประการคือ

1. การตีความพุทธศาสนาที่สอนให้ใช้สติปัญญาในการเข้าถึงหลักธรรม คำอธิบายเรื่อง หลักธรรมโดยพุทธทาสภิกขุเป็นคำสอนทางพุทธศาสนาแบบปัญญานิยมที่อธิบายหลักธรรมสอดคล้อง กับหลักความเท่าเทียมของมนุษย์ที่ให้เสรีภาพทางศาสนา

¹⁴⁹พุทธทาสภิกขุ, สุญญตา : หัวใจของพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : กองทุนศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฎ์, 2543), หน้า 15 -27.

¹⁵⁰พุทธทาสภิกขุ, จิตว่าง : ทำอย่างไรจึงจะว่าง, (กรุงเทพฯ : ลายกนก, 2539), หน้า 11.

¹⁵¹พุทธทาสภิกขุ, นิพพาน (กรุงเทพฯ : สำนักหนังสือธรรมบูชา, พ.ศ. 2524), หน้า 25.

2. การตีความและอธิบายว่าหลักธรรมของพระพุทธองค์เป็นเรื่องจริงที่จับต้องได้ในโลกนี้ ผ่านการนำมาแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต การอธิบายว่าพุทธศาสนาคือหลักการดำรงชีวิตในโลกนี้ ด้วยหลักเหตุผลนิยม พุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบหนึ่งในธรรมชาติของมนุษย์ (Human nature)

3. รวมทั้งการสร้างคำอธิบายเรื่องการตีความพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งที่ถ่วงความเจริญของการพัฒนาสังคมไปสู่ความเป็นสมัยใหม่แต่พุทธศาสนาคือเครื่องมือที่ใช้แก้ไขปัญหาในสังคม

ด้วยเหตุนี้ปัญญาชนหลายกลุ่มให้การสนับสนุนการเผยแพร่ธรรมะสมัยใหม่ของพุทธทาสภิกขุ ในทุกด้านจนตลอดอายุขัยของพุทธทาสภิกขุ แม้เมื่อท่านมรณภาพไปแล้วสหายธรรมและลูกศิษย์ เหล่านี้ยังศรัทธาและสืบสานปณิธานในหลักธรรมและคำสอนของพุทธทาสภิกขุ ด้วยการเผยแพร่ธรรม ตามวัตถุประสงค์ของพุทธทาสภิกขุ

2.3 สรุป

การปรากฏขึ้นของพุทธทาสภิกขุถือเป็นผลผลิตของจุดเริ่มต้นสมัยใหม่ในสังคมไทย การรับอิทธิพลพุทธศาสนาภายนอกประเทศที่ส่งผลต่อองค์ความรู้พุทธศาสนาของพระสงฆ์หนุ่ม รวมทั้งอิทธิพลภายในของประเทศไทยจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่ส่งผลให้เกิด พระสงฆ์สายปัญญาชนเช่น พุทธทาสภิกขุ การประสบความสำเร็จในสังคมไทยของพุทธทาสภิกขุ เริ่มต้นมาจากการสร้างชื่อผ่านวารสารสิ่งพิมพ์ ซึ่งเป็นเครื่องมือหรือสื่อที่ทรงอิทธิพลในสังคมขณะนั้น พุทธทาสภิกขุใช้สื่อนี้ในการประชาสัมพันธ์และสร้างชื่อเสียงของสวนโมกขพลารามให้เป็นที่รู้จัก จากเครื่องมือนี้ทำให้พุทธทาสภิกขุได้แสดงความสามารถของตนผ่านผลงานเขียน ซึ่งถือเป็น ความแตกต่างจากสงฆ์รูปอื่นๆ เนื่องจากพุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่ชื่นชอบการอ่านหนังสือหลายประเภท ทำให้ท่านมีองค์ความรู้ที่กว้างและไกลเลยไปจากการศึกษาปริยัติธรรมเท่านั้น รวมทั้งการที่ท่านมีความสามารถในงานด้านการประพันธ์ทำให้ท่านสร้างผลงานอย่างต่อเนื่องและเข้าถึงกลุ่มปัญญาชนใน สังคมไทย ท่านอธิบายหลักพุทธธรรมด้วยความสมเหตุสมผลและใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย พร้อมทั้งแสดงให้เห็นว่าหลักธรรมะไม่ใช่เรื่องไกลตัว แต่ธรรมะเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้จากกิจวัตรประจำวัน ซึ่งประชาชนทุกคนสามารถศึกษาหลักพุทธธรรมรวมทั้งเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดทางพุทธศาสนาได้ใน ชาตินี้

บทที่ 3 พุทธศาสนิกชนกับการจัดการความแตกต่างของญาติธรรม พ.ศ. 2476 – 2529

“...สวณโมกข์ไม่เคยมีกลุ่มศิษย์ เพราะอาตมาไม่เคยสอนใครให้เป็นศิษย์ของสวณโมกข์ ทุกคนล้วนเป็นครูของตัวเอง การเข้าถึงธรรมเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง...”¹⁵²

ความข้างต้นเป็นบทสัมภาษณ์ของพุทธศาสนิกชนเมื่อพ.ศ. 2530 ที่กล่าวถึงกลุ่มศิษย์ว่าตนไม่ได้สร้างกลุ่มศิษย์ การศึกษาธรรมะเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง แม้ว่าพุทธศาสนิกชนกล่าวว่าตนไม่มีกลุ่มศิษย์แต่ท่านมีกลุ่มญาติธรรมที่แลกเปลี่ยนองค์ความรู้พุทธศาสนา ในที่นี้ผู้วิจัยเลือกใช้คำว่าญาติธรรม ในการนิยามความเป็นศิษย์ของพุทธศาสนิกชนที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างท่านและกลุ่มศิษย์ ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายตั้งอยู่บนความสนใจใฝ่เรียนรู้ธรรมะ ญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่เป็นปัญญาชนที่มีการศึกษาและมีชื่อเสียงในสังคม

หากกล่าวถึงจุดเริ่มที่ทำให้ปัญญาชนไทยรู้จักนามของพุทธศาสนิกชนจนเกิดความศรัทธาต่อพุทธศาสนิกชน ชื่อเสียงของท่านปรากฏครั้งแรกผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของพระสงฆ์หนุ่มรูปหนึ่งที่ใช้นามปากกา “พุทธศาสนิกชน” ได้ตีความพุทธศาสนาด้วยวิธีวิเคราะห์และเรียบเรียงจนกลายเป็นผลงานการประพันธ์ที่กินใจผู้อ่านโดยเฉพาะกลุ่มผู้อ่านที่มีการศึกษาอันเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก กลุ่มปัญญาชนผู้ชื่นชอบผลงานของพุทธศาสนิกชนได้เขียนจดหมายส่วนตัวเพื่อติดต่อและแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนากับพุทธศาสนิกชน การที่กลุ่มญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนติดต่อกับท่านผ่านทางจดหมายเนื่องจากว่าพวกเขาไม่ใช่คนในท้องถิ่นเดียวกับท่าน ส่วนใหญ่กลุ่มญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนล้วนเป็นปัญญาชนและข้าราชการผู้ประกอบอาชีพอยู่ในเมืองหลวง การที่ผลงานของพุทธศาสนิกชนสร้างความประทับใจแก่ปัญญาชนไทยเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการศึกษาไทยก่อให้เกิดชนชั้นทางสังคมใหม่ ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มคนที่เชื่อมั่นในหลักเหตุผลนิยม หลักสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค ปัญญาชนไทยเหล่านี้มองว่าพุทธศาสนาไทยขณะนั้นล้าหลัง¹⁵³ พุทธศาสนิกชนสร้างคำอธิบายหลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับแนวคิดปัจเจกนิยม(Individualism) ของปัญญาชนและชนชั้นกลางในทศวรรษ 2470 การเชื่อมั่นในศักยภาพทางปัญญาและความเท่าเทียมของมนุษย์ ความคิดของพุทธศาสนิกชนวางอยู่บนวิธีคิดเกี่ยวกับ

¹⁵²Suchira Payulpitack, *Buddhadasa's Movement : An Analysis of Its Origins, Development, and Social Impact*, (Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der sozialwissenschaften, Universitat Bielefeld, 1991). pp.164.

¹⁵³J L Taylor, “New Buddhist Movements in Thailand: An ‘Individualistic Revolution’, Reform and Political Dissonance”, *Journal of Southeast Asian studies*, 21(1), (1990), pp. 140.

ปัจเจกนิยมทำให้ท่านอธิบายหลักพุทธศาสนาสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมสมัยใหม่¹⁵⁴ พุทธทาสภิกขุได้แสดงให้เห็นปัญญาชนไทยเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องของปัญญาและการใช้เหตุผลในการพิจารณาไตร่ตรอง ท่านตีความพุทธศาสนาด้วยหลักเหตุผลนิยม¹⁵⁵ ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุเป็นการอธิบายการนำหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตของปัจเจกชน

3.1 สหยาธรรมและญาติธรรมพุทธทาสภิกขุ พ.ศ. 2475 -2529

พุทธทาสภิกขุเป็นพระสงฆ์รูปหนึ่งในสังคมไทยมีกลุ่มญาติธรรมที่ประกอบด้วยบุคคลผู้มีชื่อเสียง ญาติธรรมของท่านจำนวนมากล้วนได้รับการยอมรับและเป็นที่ยอมรับในฐานะปัญญาชนไทย งานวิจัยจำนวนมากได้หยิบยกประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับญาติธรรมผู้มีชื่อเสียงด้านการเมืองอย่าง สัจญญา ธรรมศักดิ์, กุหลาบ สายประดิษฐ์, ปรีดี พนมยงค์ และ ประเสริฐ ทรัพย์สุนทรเป็นกรณีศึกษาความคิดทางการเมืองของพวกเขา รวมทั้งอิทธิพลที่พุทธทาสภิกขุมีต่อกลุ่มญาติธรรมผู้เป็นตัวแทนของภาพลักษณ์การเมืองฝ่ายซ้ายดูราวกับว่าพุทธทาสภิกขุมีจำนวนญาติธรรมเพียงไม่กี่คน การรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่มญาติธรรมผู้มีอุดมการณ์การเมืองต่างกันดูจะเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจว่าผู้ที่มีแนวความคิดทางการเมืองตรงข้ามกันทำไมถึงสามารถศรัทธาในพระสงฆ์รูปเดียวกันได้ ในบันทึกส่วนตัวของพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่าท่านไม่ให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ทางการเมือง ท่านกล่าวว่า การเป็นคนดีที่มีธรรมควบคุมเป็นสิ่งสำคัญมากกว่า จากการที่พุทธทาสภิกขุไม่ให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกันของกลุ่มญาติธรรมสามารถพิจารณาได้อีกแง่หนึ่งว่าพุทธทาสภิกขุยอมรับความแตกต่างของกลุ่มคนไม่ว่าจะเป็นความต่างทางด้านการเมือง, อาชีพ, อายุก็ไม่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาศรัทธา เมื่อเราพิจารณาสายอาชีพของญาติธรรมก็จะพบว่าญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุส่วนใหญ่ล้วนประกอบอาชีพที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นอาชีพที่มีความสำคัญในสังคมไทย ท่านมีกลุ่มญาติธรรมที่สนใจศึกษาศรัทธาอันเป็นองค์ประกอบของการเป็นคนดี พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าธรรมในศาสนาเป็นตัวกำหนดความเป็นคนดีของบุคคล ดังนั้นแล้วการที่ท่านมีกลุ่มญาติธรรมหลายสายอาชีพผู้สนใจศึกษาศรัทธาก็จะไม่ผิดหากจะกล่าวว่ากลุ่มญาติธรรมเหล่านี้เป็นกลุ่มคนดีตามทรรศนะที่พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงประเด็นเรื่องคนดีสำคัญกว่าทุกสิ่ง (ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 1) เนื่องจากกลุ่มญาติธรรมเหล่านี้ได้ก้าวข้ามประเด็นความแตกต่างทางอุดมการณ์ทางการเมืองภายในกลุ่มญาติธรรมด้วยตัวเอง พวกเขาเข้ามาปฏิสัมพันธ์กับพุทธทาสภิกขุอันเนื่องมาจากความสนใจต่อการศึกษาศรัทธากล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม

¹⁵⁴Donald K. Swearer, "Bhikkhu Buddhadasa on Ethics and Society", *The Journal of Religious Ethics*, 7, (1) (Spring, 1979), pp 55 -56.

¹⁵⁵ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์, "พุทธทาสภิกขุในบริบทของสังคมไทย", *พุทธศาสนศึกษา* 4,2(พ.ศ.-ส.ศ. 2540). หน้า 93.

ญาติธรรมดำเนินไปด้วยความศรัทธาต่อคำสอนของพระสงฆ์รูปเดียวกัน แม้พุทธทาสภิกขุจะกล่าวว่า ท่านไม่ได้จดรายชื่อหรือนับจำนวนญาติธรรมไว้ว่ามีใครบ้าง จากข้อมูลในหนังสืออัตชีวประวัติเล่มสำคัญ “เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ” พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงญาติธรรมคนสำคัญของท่านอยู่บ่อยครั้ง ผู้วิจัยใช้ข้อมูลรายชื่อที่ท่านกล่าวอ้างในหนังสือเล่มนี้ร่วมกับข้อมูลจากจดหมายส่วนตัวของพุทธทาสภิกขุและญาติธรรมที่จะแสดงให้เห็นกลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุว่าพวกเขาเริ่มต้นทำความรู้จักกับพุทธทาสภิกขุได้อย่างไรและพุทธทาสภิกขุมีวิธีการอย่างไรในการสร้างสัมพันธ์อันดีในกลุ่มญาติธรรม ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุตามสายอาชีพของพวกเขา ดังนี้

3.1.1 สหายธรรมกลุ่มตุลาการผู้พิพากษา

หลังจากที่วารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาตีพิมพ์เผยแพร่สู่พื้นที่สาธารณะในสังคม โดยมีกลุ่มเป้าหมายสำคัญอยู่ที่ปัญญาชน, นักเรียนและนักศึกษา ผลงานประพันธ์ในวารสารประกอบไปด้วยการบรรยายและอธิบายหลักธรรมเป็นภาษาไทยที่มีเนื้อหาสอดคล้องไปกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน พุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนามีได้มีไว้เพื่อกราบไหว้บูชาเท่านั้น แต่หลักธรรมของพระพุทธองค์สามารถนำมาดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาที่เกิดจากการดำเนินชีวิตในปัจจุบันซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมของชนชั้นกลางทุนนิยมที่มีความเชื่อและให้ความสำคัญกับการดำเนินชีวิตโลกนี้ โดยเน้นว่าการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อให้เราเข้าใจทันการเกิดทุกข์ที่มาจากอารมณ์และจิตของมนุษย์เป็นตัวกำหนด¹⁵⁶ วารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นสื่อกลางในการแนะนำสวนโมกข์ก่อให้เกิดกลุ่มบุคคลผู้ที่สนับสนุนและรู้จักในฐานะสหายธรรมแห่งสวนโมกข์ สหายธรรมกลุ่มแรกที่พุทธทาสภิกขุให้การยอมรับนับถือทั้งความรู้และหน้าที่การงานของกลุ่มนี้คือ สหายธรรมตุลาการผู้พิพากษาเป็นปัญญาชนกลุ่มแรกที่ยอมรับการตีความพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุ “สหายธรรมทาน” เป็นคำศัพท์ที่พุทธทาสภิกขุใช้เรียกกลุ่มฆราวาสที่สนับสนุนกิจการของคณะธรรมทานและสวนโมกขพลารามตั้งแต่เริ่มต้น เช่นการรับเป็นกิจธุระในการจัดการสิ่งต่างๆ ที่ขาดเหลือ รวมทั้งการถวายปัจจัยเพื่อสนับสนุนสวนโมกขพลารามในระยะแรกเริ่มก่อนที่จะเป็นที่รู้จักไปทั่วประเทศ¹⁵⁷ พุทธทาสภิกขุได้จัดลำดับสหายธรรมตามลำดับระยะเวลาที่พวกเขาเข้ามาปฏิสัมพันธ์กับท่าน โดยยกให้พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์เป็นสหายธรรมหมายเลขหนึ่ง พระคุณพญาสุวามันท์(เป็ณท์ ปัทมสถาน) เป็นสหายธรรมหมายเลขสองและสัญญา ธรรมศักดิ์เป็น

¹⁵⁶สุวรรณมา สถาอนันท์, ปรัชญาพุทธทาสภิกขุกับมหายานธรรม (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 24 -28.

¹⁵⁷พระประชา ปสนนธมโม (บรรณารักษ์), ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาสภิกขุ : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา, หน้า 74.

สหายนธรรมหมายเลขสาม นัยยะหนึ่งของการเรียกขานกลุ่มตุลาการด้วยศัพท์เฉพาะเท่ากับเป็นการให้เกียรติกลุ่มคนผู้สนับสนุนท่านให้ประสบความสำเร็จในการเผยแพร่แนวคิดพุทธศาสนาให้แพร่หลายในสังคม

ปัญญาชนคนสำคัญของกลุ่มผู้พิพากษาที่มีอิทธิพลในสังคมไทยคนหนึ่งคือ พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงษ์ ลัดพลี)¹⁵⁸ นักเรียนทุนกฎหมายรุ่นแรกของกระทรวงยุติธรรมซึ่งนักกฎหมายไทยเป็นอาชีพใหม่ในสังคมขณะนั้น พระยาลัดพลีสามารถสอบไล่ชั้นเนติบัณฑิตยสภาและเข้าเป็นเนติบัณฑิตยสภาของประเทศอังกฤษ¹⁵⁹ เมื่อพ.ศ. 2467 พระยาลัดพลีเป็นอาจารย์สอนกฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม พระยาลัดพลีเป็นครูสอนกฎหมายแก่ตุลาการและผู้พิพากษาที่มีชื่อเสียงในทศวรรษ 2470 หลายท่านอย่าง สัญญา ธรรมศักดิ์ ท่านเป็นที่เคารพนับถือและได้รับการยอมรับจากข้าราชการไทยในฐานะผู้ใหญ่ที่ทรงคุณวุฒิและวิบุลย์

ความสนใจพุทธศาสนาของพระยาลัดพลีมาจากการตื่นตัวของปัญญาชนไทยโดยเฉพาะกลุ่มผู้พิพากษาและตุลาการที่ได้รับอิทธิพลการตื่นตัวการศึกษาพุทธศาสนาในต่างประเทศที่เกิดสมาคมพุทธศาสนาขึ้นมาเพื่อถกเถียงและแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนาที่อธิบายอยู่บนหลักปัญญาและเหตุผล¹⁶⁰ พระยามณฑลราชศรีพิจิตรฯ เพื่อนร่วมงานผู้ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ความสนใจในวิชาปรัชญาตั้งนั้นเวลาว่างท่านทั้งสองจะถกเถียงเรื่องหลักธรรมทางพุทธศาสนาอยู่เสมอๆ เป็นเหตุผลให้พระยาลัดพลีสนใจศึกษาค้นคว้าพุทธศาสนาทั้งไทยและต่างประเทศ¹⁶¹ พระยาลัดพลีประทับใจผลงานของพุทธทาสภิกขุที่ตีพิมพ์ในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ท่านเขียนจดหมายมายังคณะธรรมทานเพื่อขอรับวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นประจำพร้อมทั้งส่งเงินมาสนับสนุนการตีพิมพ์วารสารเล่มนี้ จากความประทับใจในความสามารถของพุทธทาสภิกขุถือเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านมาอย่างยาวนาน พระยาลัดพลีเป็นผู้สนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุเผยแพร่แนวคิดพุทธศาสนาในสังคมไทย ในงานวิจัยของ Ito Tomomi เรื่อง “Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: A social History” กล่าวถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านว่าพระยาลัดพลีเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการแลกเปลี่ยนและสนับสนุนพุทธทาสภิกขุทั้งด้านการเงินและแลกเปลี่ยนความรู้ เขากล่าวว่าพระยาลัดพลีเป็นแรงบันดาลใจสำคัญ

¹⁵⁸จดหมายส่วนตัวที่พระยาลัดพลี เขียนถึงพุทธทาสภิกขุนั้นส่วนมากไม่สามารถอ่านออกได้ เนื่องจากการเขียนด้วยปากกาทึบหมึกซึมเมื่อเวลาผ่านไปนานกระดาษบางมากจนทำให้ตัวหนังสือจากน้ำหมึกผสมรวมกันจนอ่านไม่ออก

¹⁵⁹อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (พระนคร : โรงพิมพ์ดุสิตสัมพันธ์, 2511), หน้า ประวัติพระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์.

¹⁶⁰Tonomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: a social history* (Singapore: NUS Press, 2012), pp. 70.

¹⁶¹อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์. หน้า คำไว้อาลัยจากสัญญา ธรรมศักดิ์.

ที่ทำให้พุทธศาสนิกชนสร้างสรรค์ผลงานต่าง ๆ¹⁶² พระยาลัดพลีเป็นปัญญาชนไทยคนแรกที่ยอมรับและสนับสนุนผลงานการประพันธ์ของพุทธศาสนิกชน จากจำนวนจดหมายทั้งหมด 239 หน้าทั้งสองติดต่อกัน แลกเปลี่ยนกันแสดงให้เห็นความตั้งใจในการสนับสนุนเผยแพร่ธรรมโดยพุทธศาสนิกชน เหตุที่พุทธศาสนิกชนยกย่องให้พระยาลัดพลีเป็นสหายธรรมหมายเลขหนึ่ง เพราะท่านเป็นบุคคลแรกที่มีความเข้าใจและพอใจในกิจการของสวนโมกขพลารามถึงขนาดที่ขอปวารณาตัวเพื่อรับใช้ทุกประการ แม้จะให้ลาออกจากราชการในเวลานั้นมาช่วยทำการพระศาสนาที่ยินยอม¹⁶³ พระยาลัดพลีได้กล่าวชื่นชมความสามารถในด้านการประพันธ์ของพุทธศาสนิกชนที่สะท้อนให้เห็นความประทับใจที่ตนมีต่อพุทธศาสนิกชนไว้ในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2480 ความว่า

“...แก่วมณีที่มีรัศมีใสแจ้วนั้นหายากฉันใด หนังสือธรรมะที่ดีแท้ๆ ก็หายากฉันนั้น หรือจะยากยิ่งกว่าและการเขียนของท่านก็มีแต่เนื้อแต่แก่นตรงกับประเด็นหัวใจทั้งนั้นไม่ซักแซเขียนเอาสิ่งที่ไม่สำคัญเข้ามาปะปนเลย. กระผมยิ่งอ่านหนังสือมากยิ่งขึ้นเห็นความสำคัญข้อนี้เด่นยิ่งขึ้น...”¹⁶⁴

เนื้อความในจดหมายส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการแลกเปลี่ยนความรู้ทางธรรมที่มีข้อสงสัยในเรื่องหลักธรรม ความในจดหมายฉบับหนึ่งที่พระยาลัดพลีมีข้อข้องใจในเรื่องหลักธรรมของญี่ปุ่นชินโตและเรื่องอนัตตา พระยาลัดพลีสงสัยเกี่ยวกับเรื่องการเข้าถึงนิพพาน เมื่อเราเข้าถึงนิพพานได้ เราจะมีอัตตาหรืออนัตตาอยู่ไหม พร้อมสอบถามว่าในอนาคตศาสนาจะไม่มีอยู่ในโลกนี้ใช่ไหม ถ้าทุกคนเข้าใจและศึกษาธรรมะด้วยเหตุผลแล้ว พุทธศาสนิกชนตอบพระยาลัดพลีว่าศาสนาที่แท้จริงจะยังคงอยู่ พระพุทธเจ้าทรงนำกฎธรรมชาติดังกล่าวของโลกที่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์มาประยุกต์กับพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทุกองค์ล้วนสอนเรื่องเดียวกันคือหลักของความจริงและการประพฤติตนของมนุษย์ให้หลุดพ้นจากสภาวะของทุกข์ ดังนั้นพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์และกฎของธรรมชาติ

นอกจากการแลกเปลี่ยนความรู้ทางธรรมพระยาลัดพลีได้ถวายปัจจัยรวมทั้งเป็นธุระในการดำเนินการตามที่พุทธศาสนิกชนแสดงเจตจำนงผ่านทางจดหมายไม่ว่าจะเป็นการติดต่อกับปัญญาชนไทยที่พุทธศาสนิกชนประสงค์จะแลกเปลี่ยนทางธรรมกับเขาเหล่านั้นเช่น กรณี

¹⁶²Tonomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: a social history*, pp. 64.

¹⁶³พระประชา ปสนนธมโม ; ตัวหนังสือแบบปก: อังคาร กัลยาณพงศ์, ภาพชีวิต 80 ปี พุทธศาสนิกชน : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2529), หน้า 74.

¹⁶⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์. BIA7.1/1(2/2). ก่อง 1. หน้า 52.

สมัคร บุรราวาศที่พระยาลัดพลีเป็นคนกลางในการติดต่อให้พุทธทาสภิกขุได้แลกเปลี่ยนความรู้กับ ปัญญาชนไทยผู้ศึกษาพุทธศาสนาตามหลักวิทยาศาสตร์ แม้แต่การขอความร่วมมือให้พระยาลัดพลี สนับสนุนการเงินแก่สามเณรกรุณา กุลาศัย ดังความในจดหมายที่เขียนโดยพุทธทาสภิกขุ เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2481 การติดต่อครั้งนี้กับพระยาลัดพลีเพื่อแจ้งข่าวเรื่องการส่งเงินไปให้ สามเณรกรุณาดังความว่า

“...เงินค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาของสามเณรนั้น สำหรับ รอบต่อไปที่จะถึงนี้ขอให้อีกไว้ 40 บาท และโปรดจัดส่งไปอินเดียถึงสามเณร กรุณาตามที่פקที่เขียนมานี้...(สะกดตามต้นฉบับ)”¹⁶⁵

พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงความสัมพันธ์ของท่านกับพระยาลัดพลีว่าท่านเป็นผู้สนับสนุนท่าน แทบทุกด้านแม้แต่หนังสือที่พระยาลัดพลีเห็นเป็นประโยชน์ก็จะซื้อหนังสือเรื่องเดียวกัน 2 เล่ม เพื่อส่งมาให้ท่านเช่น หนังสือเรื่อง กุศุณมูรติ, หนังสือเซน วิเวกนันทะ, หนังสือจวงจื้อ เป็นต้น พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าตนกับพระยาลัดพลีติดต่อกันผ่านทางจดหมายและเมื่อมากรุงเทพฯ ก็ จะหาเวลาคุยเรื่องธรรมะกันเป็นเวลานาน¹⁶⁶ พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงสหายธรรมเช่น พระยาลัดพลีว่า ท่านเป็นคนสนใจในการปฏิบัติธรรมอย่างสุดความสามารถและมีความสนใจพุทธศาสนาในด้าน พุทธปัญญา อุปนิสัยของพระยาลัดพลีนั้นเป็นคนตรงไปตรงมารักความยุติธรรมรวมทั้งมี ความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว¹⁶⁷ พระยาลัดพลีมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการเผยแพร่หลักธรรมอัน เกิดจากการตีความโดยพุทธทาสภิกขุไปยังประชาชนในสังคม แน่นนอนว่าด้วยความใกล้ชิด และสนิทสนมของทั้งสองท่านพระยาลัดพลีชักนำให้พุทธทาสภิกขุเข้ามามีบทบาทในสังคมกรุงเทพฯ จนได้รับการยอมรับจากปัญญาชนไทย

พระยาภะรตราชสุพิชธรรมาภิวิทเทศสภบดี (ช้อย เหมะจันทร์) เป็นชาวจังหวัด พระนครศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2440 เข้ารับราชการฝึกหัดเป็นเสมียนที่ศาลพระราชอาญาในระหว่างนั้น เข้าศึกษาวิชากฎหมายในโรงเรียนกฎหมาย จนกระทั่งใน พ.ศ. 2448 สามารถสอบไล่เป็น เนติบัณฑิตชั้น 2 และเข้ารับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นอำมาตย์เอกและดำรงตำแหน่งอธิบดี ผู้พิพากษาศาลมณฑลจันทบุรีพร้อมทั้งรับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาภะรตราชสุพิช-

¹⁶⁵เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ .BIA7.1/1(2/2). กล่อง 1. หน้า 113.

¹⁶⁶พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรรถศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนหย้า : อดีตชีวิตประวัติดั้งของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 291.

¹⁶⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

ธรรมมาภิวัตน์เทพสภาบดี¹⁶⁸ พระยาภะรตราชสุพิชฯ หนึ่งในสหายธรรมของพุทธทาสที่ถูกกล่าวถึงในงานวิจัยน้อยมาก งานส่วนใหญ่ให้ความสำคัญไปที่สัญญา ธรรมศักดิ์มากกว่าการทำงานส่วนใหญ่ไม่ได้พูดถึงเนื่องจากบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสองอาจจะมาจากข้อจำกัดทางหลักฐานที่มีจำนวนน้อย จากจดหมายส่วนตัวระหว่างพุทธทาสและพระยาภะรตราชสุพิชฯ ผู้สนใจศึกษาปรัชญาตะวันออกและลัทธิปรัชญาของอินเดีย พระยาภะรตราชสุพิชฯ รู้จักนามพุทธทาสภิกขุผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา จากการแนะนำของพระยาลัดพลีผู้เป็นเพื่อนร่วมอาชีพ เนื่องจากในจดหมายที่ติดต่อกันระหว่างพุทธทาสและพระยาภะรตราชสุพิชฯ พุทธทาสภิกขุมักกล่าวถามข่าวคราวของบุคคลทั้งสองผ่านเสมอแสดงให้เห็นว่าพระยาภะรตราชสุพิชฯ กับพระยาลัดพลีเป็นมิตรสหายที่ใกล้ชิด

จดหมายโต้ตอบของสองท่านมีจำนวนทั้งหมด 10 หน้า ฉบับแรกเขียนเมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2479 เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการถามสารทุกข์สุกดิบ จากเนื้อหาในจดหมายที่หลงเหลืออยู่แสดงให้เห็นว่ามีการแลกเปลี่ยนความรู้ทางธรรมเช่น การที่พระยาภะรตราชสุพิชฯ ส่งหนังสือพุทธศาสนาจากต่างประเทศและหนังสือ “โยคสูตรของปตัญจลี” ของสวามี สัตยานันทปุรีไปให้สวนโมกขพลาราม และติดต่อให้พุทธทาสภิกขุได้แลกเปลี่ยนความรู้กับสวามี สัตยานันทปุรี¹⁶⁹ ดังความในจดหมายวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2479

“เรียนมหาเจ้จอม จดหมายลงวันที่ 16 เดือนนี้ได้รับทราบแล้ว ผมขอส่งหนังสือโยคสูตรมาถวาย 1 เล่มและขอส่งให้แก่คณะหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา 1 เล่ม หนังสือนี้ยังมีอยู่ถ้าต้องการผมจะส่งมาถวายอีก.”¹⁷⁰

มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

พระคุณยพากย์สุวมันท์ (ปีณท์ ปัทมสถาน) บุคคลสำคัญที่พุทธทาสภิกขุจัดลำดับให้เป็นสหายธรรมหมายเลขสองรองจากเจ้าคุณลัดพลี พระคุณยพากย์สุวมันท์มีพื้นเพเดิมเกิดที่จังหวัดนครปฐม เริ่มต้นการศึกษาด้วยการบวชเรียนจนกระทั่งได้ลาสิกขาออกมาเพื่อศึกษากฎหมายจนกระทั่งสามารถสอบเข้าเนติบัณฑิตยสภาใน พ.ศ. 2460 ปีถัดมาจึงเริ่มรับราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาฝึกหัดตำแหน่งหลวงคุณยพากย์สุวมันท์ พระคุณยพากย์สุวมันท์เป็นศิษย์ใกล้ชิดพระอุปัชฌาย์ของท่านคือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรเถร) แห่งวัดเทพศิรินทราวาส

¹⁶⁸ธรรมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาภะรตราชสุพิชฯธรรมมาภิวัตน์เทพสภาบดี (ช้อย เหมะจันทร) (กรุงเทพฯ : พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย, 2513). หน้า ชิวประวัติ.

¹⁶⁹พุทธทาสภิกขุ. ชุมนุมข้อคิดอิสระ, หน้า 224.

¹⁷⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.จดหมาย พระยาภะรตราชสุพิช. B/A7.1/17 กล่อง 7, หน้า 1.

พระคุณูปการที่ยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนิกชนครั้งแรกผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ต่อมาท่านได้เขียนจดหมายติดต่อกับพุทธศาสนิกชนตั้งแต่ พ.ศ. 2477 เป็นต้นมา

จดหมายที่ติดต่อกันระหว่างบุคคลทั้งสองส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของการแก้ปัญหาเกี่ยวกับความต้องการในการเผยแผ่ธรรม นอกจากนี้พระคุณูปการยังได้ปรึกษาพุทธศาสนิกชนเกี่ยวกับการนำหลักธรรมมาใช้ในการทำงาน เนื่องจากพระคุณูปการรู้สึกว่ามีภาระงานมากทั้งทางโลกและภารกิจทางธรรมจึงทำให้ท่านเหนื่อยหน่ายทางโลกมาก พุทธศาสนิกชนแสดงหลักธรรมแก่พระคุณูปการว่า การเผยแผ่พุทธศาสนาที่แท้นั้นบางครั้งก็ทำให้ทุกข์ จากจำนวนจดหมายของทั้งสองท่านมีจำนวน 167 หน้า ได้แสดงให้เห็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ว่าเริ่มขึ้นขณะที่พระคุณูปการเป็นผู้พิพากษาประจำจังหวัดนครศรีธรรมราช ท่านประสงค์ที่จะก่อตั้งสมาคมเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาจึงเขียนจดหมายมาปรึกษาพุทธศาสนิกชนเกี่ยวกับการก่อตั้งพุทธสมาคมที่จังหวัดนครศรีธรรมราช พุทธศาสนิกชนสนับสนุนโดยกล่าวว่าตนดีใจที่มีผู้สนใจที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ถ้าทำได้ผลประสบความสำเร็จตนจะได้มีเวลาในการศึกษาพระพุทธรูปเพิ่มมากขึ้น การก่อตั้งสถานปฏิบัติธรรมที่จังหวัดนครศรีธรรมราชใช้ชื่อว่า “สวนปันตาราม” เมื่อพระคุณูปการได้ย้ายไปประจำที่สุพรรณบุรี ท่านเกิดความเป็นห่วงในกิจการพุทธศาสนาที่ท่านเป็นหลักในการดำเนินการจนเกิดความท้อแท้ใจ พุทธศาสนิกชนให้กำลังใจพระคุณูปการเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดอาการท้อใจบ้าง แต่พระคุณูปการก็ต้องทำเพราะไม่มีผู้ใดทำ แม้ผลที่ได้รับอาจจะช้าแต่เนิ่นเมื่อเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าก็ต้องทำตัวเฉกเช่นพระพุทธเจ้า¹⁷¹

นอกจากความสนใจพระธรรมเฉกเช่นเดียวกันแล้วทั้งสองท่านยังเป็นศิษย์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) พระคุณูปการยังเป็นบุคคลสำคัญที่มีส่วนสนับสนุนให้สมเด็จพระคุณูปการเดินทางมายังสถานปฏิบัติธรรมที่ห่างไกลเพื่อพบกับพระสงฆ์หนุ่มผู้มีความสามารถอย่างพุทธศาสนิกชน ถือเป็นโอกาสสำคัญที่ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนได้รับความเมตตาอย่างใกล้ชิดจากสมเด็จพระคุณูปการ ที่ถือเป็นพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในวงการสงฆ์ไทย พระคุณูปการเป็นคนกลางในการติดต่อกับพระสงฆ์ทั้งสองท่านที่เขาศรัทธา สมเด็จพระคุณูปการได้ทราบข่าวคราวของสวนโมกข์จากคำบอกเล่าของพระคุณูปการ แม้เมื่อมารดาของพุทธศาสนิกชนถึงแก่กรรม พระคุณูปการยังได้แจ้งข่าวความเศร้านี้แก่สมเด็จพระคุณูปการ เชื่อว่าท่านจะได้ทราบกำหนดการและเดินทางมาร่วมงานศพแต่ด้วยอาการอาพาธของสมเด็จพระคุณูปการ ทำให้ไม่สามารถเดินทางมาสวนโมกข์ได้จึงร่วมถวายปัจจัยเป็นจำนวนเงิน 300 บาทแก่คณะธรรมทาน เพื่อสาธารณประโยชน์ทางพุทธศาสนาที่จะส่งผลบุญแก่

¹⁷¹พระคุณูปการ, สาส์นสมเด็จพระคุณูปการ กับพุทธศาสนิกชน (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2553), หน้า 179 -180

มารดาของพุทธทาสภิกขุ¹⁷² เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมุนีพวกราชการและสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติฯ (ทัตตจินดา) สิ้นพระชนม์ พุทธทาสภิกขุจัดพิมพ์หนังสือแจกเป็นธรรมทานพร้อมกับเขียนคำไว้อาลัยเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นความเคารพท่านในฐานะลูกศิษย์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า คนหนึ่ง เราต้องยอมรับอย่างหนึ่งว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระคุณูปการและสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติฯ ส่งผลดีต่อการยอมรับพุทธทาสภิกขุ เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เสด็จมาสวนโมกข์เป็นวาระที่ทำให้พุทธทาสภิกขุเริ่มได้รับการยอมรับและความสนใจจากคณะสงฆ์ของจังหวัดและของรัฐบาลมากขึ้น

สัญญา ธรรมศักดิ์¹⁷³ เกิดเมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2450 เป็นบุตรชายของมหาอำมาตย์ตรีพระยาธรรมสารเวชวิเศษศักดิ์ (ทองดี ธรรมศักดิ์) กับคุณหญิงชื่น ธรรมสารเวช สัญญาได้รับโอกาสทางการศึกษาตั้งแต่เยาว์วัย เขาเข้าศึกษาที่โรงเรียนอัสสัมชัญที่เน้นการเรียนการสอนภาษาอังกฤษทำให้เขามีความสามารถทางภาษาอังกฤษเป็นพื้นฐาน กระทั่งเมื่อพ.ศ. 2470 สัญญาอุปสมบทและศึกษาพระธรรมวินัยที่วัดเบญจมบพิตรจนกระทั่งสามารถสอบได้นักธรรมชั้นตรี เมื่อ พ.ศ. 2471 สัญญาจบการศึกษาเนติบัณฑิตยสภาที่โรงเรียนกฎหมายพระทรวงยุติธรรม หลังจากสำเร็จการศึกษาเขาสามารถสอบชิงทุนรพีบุญนิธิไปศึกษาวิชากฎหมายที่ประเทศอังกฤษที่ The Middle Temple London เมื่อ พ.ศ. 2476 สัญญาสำเร็จการศึกษาในฐานะเนติบัณฑิตยสภาอังกฤษได้เดินทางกลับประเทศไทยและเริ่มทำงานในสายอาชีพผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรมพร้อมไปกับการทำหน้าที่อาจารย์สอนวิชากฎหมายที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สัญญาในฐานะนักเรียนนอกผู้มีความรู้ความสามารถในฐานะแบบอย่างของข้าราชการไทย เมื่อพ.ศ. 2506 เขาดำรงตำแหน่งประธานศาลฎีกา และใน พ.ศ. 2510 -2516 ดำรงตำแหน่งองคมนตรีของประเทศพร้อมไปกับการเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2516 -2518 สัญญา ธรรมศักดิ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อจากนั้นสัญญาได้ดำรงตำแหน่งประธานองคมนตรีจนกระทั่งพ.ศ. 2541 เขาตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งด้วยปัญหาสุขภาพ สัญญา ธรรมศักดิ์ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อ พ.ศ. 2545

จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างสัญญากับพุทธทาสภิกขุเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2472 พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายติดต่อกับสัญญาที่ประเทศอังกฤษ เนื้อหาของจดหมายได้บอกเล่าถึงสาเหตุของการเขียนจดหมายรวมทั้งแนะนำตัวเองว่าอินทปัญญาเป็นใคร พร้อมกับส่งหนังสือและผลงานประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุให้สัญญา ธรรมศักดิ์ เมื่อเขาเดินทางกลับประเทศไทยพุทธทาสภิกขุก็ได้เขียน

¹⁷²เรื่องเดียวกัน, หน้า 219 -220

¹⁷³ชีวประวัติของสัญญา ธรรมศักดิ์ รวบรวมจาก “ความมุ่งมั่นในพระพุทธศาสนาของ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์” ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ม.ว.ม., ม.ป.ช., ป.จ., น.ร. และ ท่านผู้หญิงพวง ธรรมศักดิ์ ม.ว.ม., ม.ป.ช., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 21 กันยายน 2545 (กรุงเทพฯ : องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก, 2545), หน้า 8-10.

จดหมายถึงสัญญาอีกครั้งหนึ่งพร้อมส่งวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาให้เขาและเริ่มต้นในการติดต่อแลกเปลี่ยนความรู้ทางธรรม สัญญาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของตนกับพุทธทาสภิกขุความว่า

“...ระหว่าง พ.ศ. 2473 - 74 - 75 - 76 ผมเรียนกฎหมายอยู่ที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษระหว่างนั้นมีคณะมหาโพธิสมาคมไปตั้งสำนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่ในกรุงลอนดอน ผมมีความสนใจมาก... เมื่อไปพบว่าที่เมืองฝรั่งก็มีการสอนพระพุทธศาสนา...ต่อมามีช้านานผมได้รับจดหมายฉบับหนึ่งจากพุ่มเรียง ไชยา ลงนาม อินทปัญญาภิกขุใจความว่ารู้สึกยินดีที่ได้ทราบความในหนังสือไทยเขมรรวมข่าวนั้นและว่าที่พุ่มเรียงไชยาก็มีคณะธรรมทานเกิดขึ้นเพื่อเผยแผ่หลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ในแนวที่จะเข้าถึงประชาชนได้โดยตรงและจะได้ผลในทางที่จะเข้าใจจุดสำคัญของพระพุทธศาสนาได้โดยแท้ ผมอ่านแล้วก็อนุโมทนาสาธุการรู้สึกในใจว่าท่านภิกษุผู้นี้คงเป็นพระสมัยใหม่และมีความคิดริเริ่มแปลกไปจากพระภิกษุทั่วไปในสมัยนั้น...”¹⁷⁴

พุทธทาสภิกขุติดต่อกับสัญญาตั้งแต่นั้นไม่ได้สร้างสวนโมกขพลาราม ท่านเล็งเห็นว่าสัญญาเป็นคนรุ่นใหม่ที่สนใจพุทธศาสนาในแนวทางเดียวกับท่าน จากหลักฐานจดหมายติดต่อกันที่มีจำนวน 366 หน้า ผู้วิจัยพบว่าพุทธทาสภิกขุตอบจดหมายของสัญญาอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอมากกว่าญาติธรรมคนอื่นๆ เมื่อท่านได้รับจดหมายท่านจะเขียนตอบทันทีแสดงถึงนัยยะของความสำคัญที่พุทธทาสภิกขุมีแก่สัญญา เนื้อหาในจดหมายส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในชีวิตและการปรึกษาปัญหาจากการประกอบอาชีพ ดังจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2482 สัญญาเขียนจดหมายมายังพุทธทาสภิกขุ เพื่อบอกเล่าเรื่องส่วนตัวว่าช่วงนี้เขารู้สึกว่าตนเองนั้นมีอาการปวดหัวบ่อยมากบางครั้งก็จำอะไรไม่ค่อยได้คิดอะไรก็ไม่ออกบางทีก็โมโหง่าย เขาถามพุทธทาสภิกขุว่าท่านมีหลักอย่างไรในการแก้ปัญหา¹⁷⁵ พุทธทาสภิกขุตอบว่าเป็นสภาวะปกติของคนทำงานแล้วต้องใช้สมองมีเรื่องกลุ่มใจยึดติดไว้ไม่ยอมปล่อยเป็นเรื่องธรรมดา หลักธรรมง่ายๆ ที่จะช่วยให้หายจากโรคนี้คือการปล่อยไม่ยึดติดกับสิ่งใด แม้เมื่อเจอกับปัญหาเราต้องมีเมตตาและหมั่นยิ้มที่จะเผชิญปัญหาเหล่านั้น เพราะทุกอย่างที่เกิดขึ้นในชีวิตล้วนเป็นบทเรียนจาก

¹⁷⁴สัญญา ธรรมศักดิ์. “คำรำลึกแต่หลังและความหวังที่จะให้ดำเนินต่อไปอย่างไร”. ใน ห้าสิบปีสวนโมกข์ ภาคหนึ่ง เมื่อเขาพูดถึงเรา (กรุงเทพฯ : สวนอศมมุนิธิ, 2525), หน้า 473 - 474.

¹⁷⁵พุทธทาส อินทปัญญา, สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา, หน้า 105.

ธรรมชาติที่เราต้องเอาชนะมันให้ได้ ดังความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2482 ความว่า

“...โลกและเรื่องของโลกทั้งหมดนี้เล็กนิดเดียวในเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับ “นครยิ้มไม่รู้เหี่ยว” ของเรา ทำไมคุณจะต้องหวนต่อสะแก้ตเล็กน้อยของทางฝ่ายกายนั้นเล่า ไม่ว่าจะอะไรที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตเป็นบทเรียนธรรมชาติเสนอขึ้นมาทั้งนั้น และด้วยความหวังที่จะให้เอาชนะและผ่านไปจนกว่าจะถึงที่สุดด้วย. ความกล้าหาญในการเข้าสู่หน้ากับบรรพชาตินั้นแหละคือความภักดีต่อธรรม...”¹⁷⁶

เมื่อสัญญาได้รับจดหมายฉบับนี้เขากล่าวว่าสิ่งที่พุทธทาสภิกขุแนะนำทำให้เขาเข้าใจถึงวิธีการแก้ปัญหาที่นำมาใช้ในการทำงานในชีวิตประจำวันได้ สัญญากล่าวว่าตนจะถือเอาคำแนะนำของพุทธทาสภิกขุจะเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของเขา¹⁷⁷ นอกจากการแลกเปลี่ยนความรู้ทางธรรมสัญญาได้สนับสนุนผลงานของพุทธทาสภิกขุแก่คนใกล้ชิด ด้วยตำแหน่งหน้าที่ในสายอาชีพตุลาการ ผู้พิพากษาของสัญญาถือเป็นใบเบิกทางในการก้าวขึ้นมามีอิทธิพลในสังคมไทยที่นักการเมืองขณะนั้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นข้าราชการ ดังนั้นแล้วข้าราชการตำรวจทหารและตุลาการ ผู้พิพากษาจึงมีบทบาททางการเมืองเป็นอย่างยิ่งในการทำหน้าที่บริหารประเทศ เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ส่งผลด้านลบแก่พุทธทาสภิกขุสัญญาในฐานะสหชาธรรมได้ส่งสัญญาเตือนมายังพุทธทาสภิกขุผ่านทางจดหมายเพื่อบอกถึงความหวาดวิตกและผลกระทบทางการเมืองที่จะส่งผลด้านลบแก่พุทธทาสภิกขุเช่นในคราวที่ท่านแสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยจนกระทั่งถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับคอมมิวนิสต์ สัญญา ธรรมศักดิ์และกลุ่มญาติธรรมเป็นผู้ยืนยันความชอบธรรมของพุทธทาสภิกขุแก่พระสงฆ์ผู้ใหญ่ เขาได้ปลดเปลื้องข้อครหาและความสงสัยที่คณะสงฆ์ไทยมีต่อพุทธทาสภิกขุ

พระยาภฤตราชทรงสวัสดิ์ (สุดใจ ไกรจิตติ) เป็นบุตรชายของสมิง สุรินทร์ศักดิ์ (ไกร) ข้าราชการในกรมท่าซ้ายเขตท้องที่ปทุมธานี เมื่ออายุ 12 ปีบิดาได้ฝากตัวเข้าเรียนหนังสือมอญและไทยที่วัดศาลาแดง เมื่ออายุ 15-17 ปี เข้าศึกษาภาษาอังกฤษและภาษาไทยที่วัดมหรณพารามและวัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่ออายุ 18 ปีเข้าเรียนภาษาไทยที่วัดอนงคารามกับสมเด็จพระพุทธาจารย์ หลังจากนั้นจึงเข้าเรียนหนังสือภาษาอังกฤษที่โรงเรียนอัสสัมชัญจนกระทั่งพ.ศ. 2449 ท่านสามารถ

¹⁷⁶พุทธทาส อินทปัญญา, สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา, หน้า 114 -115.

¹⁷⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

สอบไล่ชั้น 5 แล้วลาออกจากโรงเรียนเมื่ออายุครบ 22 ปี เพื่อเข้ามารับราชการในกระทรวงนครบาล ในตำแหน่งล่าม ในปีต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพินิจสัณหากร ในเดือนเดียวกันนี้ สามารถสอบไล่กฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิตยสภา หลังจากนั้นในพ.ศ. 2451 ได้ย้ายไปรับราชการใน กระทรวงยุติธรรมและได้เป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดสมุทรสงคราม และย้ายไปเป็นผู้พิพากษาศาล มณฑลอุบล เมื่อพ.ศ. 2452 รับตำแหน่งว่าที่อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลภูเก็ตและเลื่อนขึ้น ในตำแหน่งข้าราชการกระทรวงยุติธรรมในระดับสูงเช่น ปลัดกระทรวงยุติธรรมเมื่อ พ.ศ. 2479 จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2481 ท่านได้ลาออกจากราชการเมื่ออายุ 59 ปี และเมื่อหมดอายุราชการ ท่านได้รับพระราชโองการโปรดเกล้าฯ เลือกลงตั้งและแต่งตั้งเมื่อ พ.ศ. 2490 ให้ พระยาภักตราชทรงสวัสดิ์เป็นสมาชิกวุฒิสภา ซึ่งท่านได้ดำรงตำแหน่งวุฒิสภาจนกระทั่ง พ.ศ. 2494 ซึ่งท่านถึงแก่อนิจกรรมในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2495¹⁷⁸

จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านผ่านการอ้างอิงจากจดหมายโต้ตอบที่หลงเหลืออยู่เป็น จำนวนทั้งหมดเพียง 4 ฉบับเท่านั้น เนื่องด้วยพระยาภักตราชทรงสวัสดิ์สิ้นชีพิตักษัยเมื่อ พ.ศ. 2496 แม้ว่าท่านมีบทบาทน้อยในการสนับสนุนพุทธศาสนิกฯ แต่ก็แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่เกิดมาจาก ความสนใจในการแลกเปลี่ยนความรู้ทางพุทธศาสนา จดหมายฉบับแรกเขียนมาเมื่อ พ.ศ. 2486 ความสัมพันธ์ของสองท่านเริ่มในขณะที่พระยาภักตราชทรงสวัสดิ์ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงยุติธรรม มีความสนใจศึกษาพุทธศาสนาอยู่เดิมก่อน ซึ่งเพื่อนร่วมสายอาชีพของท่านได้ที่แนะนำให้ท่านรู้จัก พระสงฆ์หนุ่มนามพุทธศาสนิกฯผ่านพุทธสมาคม เนื้อหาในจดหมายได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของทั้ง สองท่านที่พุทธธรรมสมาคม (พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย) พระยาภักตราชทรงสวัสดิ์เข้าฟังปาฐกถา ธรรมทำให้สองท่านรู้จักเป็นการส่วนตัว เนื่องจากสมาชิกและคณะกรรมการของพุทธสมาคมล้วนเป็น คนในวงการตุลาการผู้พิพากษาที่รู้จักกันเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อมีผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชา การในสายงานมาร่วมฟังปาฐกถาธรรมครั้งนี้ คณะกรรมการที่จัดงานในฐานะเป็นสหายธรรมของ พุทธศาสนิกฯได้แนะนำทั้งสองท่านให้รู้จักเป็นการส่วนตัว

ผู้พิพากษา เปรียง โรจนรัส ผู้พิพากษาที่ศาลสุราษฎร์ธานี จากจดหมายฉบับแรกทำให้ ผู้วิจัยทราบว่าความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านเริ่มต้นผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เนื่องจาก เปรียงมีความสามารถในการประพันธ์เป็นอย่างมาก เขาสร้างสรรค์งานประพันธ์เกี่ยว ข้องกับ องค์ความรู้ในสายอาชีพผู้พิพากษาศาลในเรื่องกฎหมายและหน้าที่ของทนายความเช่น ผลงาน เรื่องคำพิพากษาที่ตีพิมพ์ลงในวารสารตุลาการ ปีที่ 1 เล่มที่ 4 เดือน ก.ค. 2497 จากความสนใจและ

¹⁷⁸รายละเอียดประวัติทั้งหมดมาจากหนังสือ “ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาภักตราชทรงสวัสดิ์ (สุจิตใจ ไกรจิตติ) ณ เมรุวัด มกุฏกษัตริยาราม วันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2496”, เอกสาร พุทธศาสนา พงษาวดารมอญ สุภาชิตกัญญา (พระนคร : โรงพิมพ์ ประเสริฐอักษร, 2496), หน้า 4-15

ความสามารถในการประพันธ์ทำให้เพรียงส่งผลงาน การประพันธ์มาให้พุทธทาสภิกขุพิจารณา เพื่อตีพิมพ์ลงในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา จดหมายฉบับแรกเขียนเมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2484 เพรียงได้แจ้งข่าวแก่พุทธทาสภิกขุว่าตนเดินทางมาถึงสุราษฎร์ธานี เพื่อรับตำแหน่งผู้พิพากษาศาลพร้อมบอกว่าตนได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากเพื่อนร่วมงาน เขามีผลงานการประพันธ์ที่อยากจะตีพิมพ์ลงในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาได้ส่งให้ท่านพิจารณา พร้อมกันนี้ขอฝากตัวเป็นศิษย์พุทธทาสภิกขุความว่า

“...ได้รับการต้อนรับจากเพื่อนๆ เป็นอย่างดีรู้สึกว่สุราษฎร์ เป็นเมืองน่าอยู่...ผมเขียนเรื่องกันแก่โกรธไว้นานแล้วตั้งใจจะพิมพ์ขึ้นใหม่ ได้ กรุณาตรวจดู ถ้ามีข้อผิดพลาดขอพร่องได้โปรดแก้ไขตกเติมและโปรดถือว่า ผม เป็นศิษย์ของใต้เท้าคนหนึ่ง...(สะกดตามต้นฉบับ)”¹⁷⁹

จดหมายโต้ตอบระหว่างทั้งสองท่านมีจำนวน 90 หน้า ในระหว่างที่เขาทำงานอยู่ที่ ศาลจังหวัดสุราษฎร์ธานีได้ติดต่อกับพุทธทาสภิกขุเรื่อยมาเกี่ยวกับผลงานธรรมบรรยายในกรุงเทพฯ เพรียงประจำอยู่ที่ศาลจังหวัดสุราษฎร์ธานีเป็นระยะเวลากว่า 6 ปี เมื่อพ.ศ. 2490 เขาได้รับคำสั่ง โยกย้ายให้ไปประจำที่จังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อเขาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลเพชรบูรณ์ก็ได้ติดต่อกับ พุทธทาสภิกขุเรื่อยมา ในช่วงแรกเขาเขียนมาบอกเล่าเรื่องชีวิตส่วนตัวของเขาที่ต้องพบกับ ความลำบากที่ต้องมาอยู่ในจังหวัดที่ห่างไกลความเจริญและห้อมล้อมด้วยป่าเขา การเดินทางไปที่ ต่างๆ ก็ไม่สะดวกสบายดังที่เก่า นอกจากนี้เขายังไม่รู้จักบุคคลใดเป็นการส่วนตัวที่พอจะช่วยเหลือและ แลกเปลี่ยนสนทนากันได้ เมื่อเวลาผ่านไปเพรียงรู้จักเพื่อนข้าราชการเขาได้แนะนำผลงานของ พุทธทาสภิกขุและชวนให้ข้าราชการเหล่านี้ได้รู้จักจนกระทั่งพวกเขาเหล่านี้ได้บอกรับวารสาร หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา¹⁸⁰

ตลอดระยะเวลาที่ติดต่อกันเมื่อเกิดปัญหาในชีวิตเพรียงมักเขียนจดหมายมาบอกเล่าแก่ พุทธทาสภิกขุเช่น ในกรณีที่เขาประสบอัคคีภัย ไฟไหม้บ้านแต่ทุกคนที่บ้านไม่เป็นไรมีเพียงทรัพย์สินที่ เสียหาย จากการเผชิญกับภัยเช่นนี้ทำให้เขาเข้าใจหลักธรรมที่ว่าสิ่งทั้งปวงล้วนไม่เที่ยง(อนิจจัง)¹⁸¹ พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายโดยกล่าวไปในทำนองชื่นชมที่เพรียงมีสติจนสามารถช่วยให้ครอบครัวมี ชีวิตรอด รวมทั้งการที่นำหลักธรรมมาใช้ในการไม่พุ่มพวยหรือเสียใจไปกับอัคคีภัยสมกับที่เป็น

¹⁷⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. จดหมาย เพรียง โรจนรัศ. BIA7.1/16(2/3) กล่อง 7, หน้า 394.

¹⁸⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 428.

¹⁸¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 458.

พุทธมามกะที่เข้าใจหลักพุทธศาสนาได้อย่างแท้จริงที่ไม่ยึดติดกับสิ่งของ ซึ่งสมควรกับการเป็นพุทธมามกะอันมีพระพุทธรูปเป็นเครื่องป้องกันความทุกข์ดังความว่า

“ จดหมายแจ้งเรื่องประสพอัคคีภัย อาตมาได้รับแล้ว รู้สึกยินดีเป็นอย่างมากในการที่คุณสามารถช่วยตัวเองได้ และคุณณมาก็ยังสามารถช่วยตัวเองได้ สมกับที่เป็นพุทธมามกะหรือพุทธบริษัทมีธรรมของพระพุทธรูปเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้ความทุกข์ครอบงำใจ... (สะกดตามต้นฉบับ)”¹⁸²

ความสัมพันธ์ระหว่างเพรียงและพุทธทาสภิกขุดำเนินไปด้วยระยะเวลายาวนานและต่อเนื่องหลายครั้งที่พุทธทาสภิกขุให้วรวานเพรียงให้ช่วยเหลือเช่น เรื่องการขุดเจาะถนนและการขอยืมเครื่องทำถนนติดอยู่ที่วัดโมถ่าย บางครั้งเพรียงได้สนับสนุนสวนโมกข์ด้วยการอำนวยความสะดวกสำหรับพระสงฆ์ที่ศึกษาธรรมเช่น การที่เขาทราบว่าสวนโมกข์ไม่มีน้ำใช้ในหน้าแล้งเขาติดต่อกรมชลประทานฯ ให้มาขุดเจาะน้ำบาดาลไว้ใช้ในยามหน้าแล้ง¹⁸³ เพรียงเป็นญาติธรรมผู้หนึ่งที่ศรัทธาและสนับสนุนการศึกษาธรรมกับพุทธทาสภิกขุแม้เมื่อเขาย้ายเข้ามารับตำแหน่งในกรุงเทพฯ เขาแสดงความประสงค์อยากพบพุทธทาสภิกขุให้บ่อยครั้งเมื่อท่านเดินทางมากรุงเทพฯ พร้อมแสดงเจตนาที่อยากส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาเช่น การช่วยงานพุทธสมาคมและยุวพุทธิกสมาคม เขาชี้แจงว่าการช่วยสืบสานพุทธศาสนาของเขาไม่ได้ทำไปเพราะหวังผลด้านชื่อเสียง พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายว่าท่านยินดีแจ้งข่าวเมื่อเดินทางเข้ากรุงเทพฯ พร้อมกล่าวถึงประเด็นเรื่องการทำกุศลว่าการทำประโยชน์เพื่อพุทธศาสนามีหลายหนทาง แต่ต้องเป็นหนทางที่ทำให้ใจเกิดความสะอาดสว่าง สงบ การช่วยเหลือผู้อื่นต้องทำเมื่อตนเข้าถึงหลักการสะอาด สว่าง สงบ เสียก่อนไม่เช่นนั้นจะเป็นการกระทำเพียงเพื่อการบุญหลอกๆ¹⁸⁴ หลังจากนั้นเพรียงติดต่อกับพุทธทาสภิกขุกระทั่งจดหมายฉบับสุดท้ายของเขาเขียนเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2519 เพื่อแจ้งข่าวเกี่ยวกับฐานะการเงินที่พุทธทาสภิกขุให้วรวานแสดงให้เห็นว่าเขาศรัทธาและสนับสนุนพุทธทาสภิกขุเรื่อยมา

การที่พุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับจากข้าราชการคนสำคัญของไทยโดยเฉพาะข้าราชการตุลาการผู้มีบทบาทสำคัญทางการเมืองและถือเป็นชนชั้นที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรและเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากกว่าประชาชนกลุ่มอื่น พวกเขาในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ดีและในฐานะศิษย์ที่ดีได้

¹⁸²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย เพรียง โรจนรัศ. BIA7.1/16(2/3) กล่อง 7, หน้า 459.

¹⁸³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย เพรียง โรจนรัศ. BIA7.1/16(2/3) กล่อง 7, หน้า 474.

¹⁸⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย เพรียง โรจนรัศ. BIA7.1/16(2/3) กล่อง 7, หน้า 448.

สนับสนุนอาจารย์ของพวกเขาด้วยปัจจัยและทรัพยากรทางการศึกษาในรูปแบบของหนังสือต่างประเทศและเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่เพิ่มประสิทธิภาพทางการศึกษาพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกขุ ผู้วิจัยเชื่อว่าการประสบความสำเร็จในการเผยแพร่พุทธศาสนาและการศึกษาพุทธศาสนาด้วยตนเอง ท่านจนกระทั่งสามารถสร้างรูปแบบคำสอนอันเป็นเอกลักษณ์ของตนได้นั้นส่วนหนึ่งมาจากความสัมพันธ์กับกลุ่มญาติธรรมปัญญาชนกลุ่มนี้

3.1.2 ญาติธรรมกลุ่มข้าราชการ

พระยาอมรฤทธิธำรง (พร้อม ณ ถลาง) ข้าราชการประจำกระทรวงมหาดไทย ผู้ปกครองภาคใต้ พระยาอมรฤทธิธำรงเกิดที่จังหวัดภูเก็ตเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2435 ท่านเป็นข้าราชการที่ได้รับการศึกษาสูงจากค่านิยมของการส่งเสริมการศึกษาแก่บุตรหลานขุนนางให้ไปศึกษาต่างประเทศ เพื่อเรียนรู้วิทยาการแบบตะวันตกและการเรียนภาษาอังกฤษตามสมัยนิยมของข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 บิดาของท่าน หลวงเทพนิธานกุล (ชื่น ณ ถลาง) ได้ส่งบุตรชายไปเรียนที่ป็นังในโรงเรียน Anglo Chinese School จนกระทั่งเรียนจบและมีความสามารถทางด้านภาษาทั้ง อังกฤษ, จีนและมลายู¹⁸⁵ พระยาอมรฤทธิธำรงเข้าศึกษาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ที่โรงเรียนข้าราชการพลเรือน เมื่อจบการศึกษาใน พ.ศ. 2456 ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งมหาดเล็กมณฑลนครศรีธรรมราช¹⁸⁶ พระยาอมรฤทธิธำรงมีความสามารถด้านการทูตและกฎหมาย ท่านได้รับเลือกจากรัฐให้ทำหน้าที่ในการปักเขตแดนที่เบตงกับรัฐในการปกครองของอังกฤษ ในพ.ศ. 2475 ท่านได้รับหน้าที่เป็นผู้แทนกระทรวงมหาดไทยในการเดินทางไปเจรจากับรัฐบาลพม่าของอังกฤษ เพื่อปรับปรุงเส้นแนวระหว่างจังหวัดระนองกับจังหวัดมะริด ผลของการเจรจาในครั้งนี้ไทยเป็นฝ่ายได้เปรียบด้วยการได้พื้นที่มากกว่าอังกฤษหลายเท่าตัว¹⁸⁷ พระยาอมรฤทธิธำรงดำรงตำแหน่งข้าราชการกระทรวงมหาดไทยเรื่อยมาจนกระทั่ง พ.ศ. 2484 ท่านลาออกจากราชการด้วยเหตุผลที่มาจากความไม่พอใจในการบริหารงานของรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม เมื่อลาออกจากราชการพระยาอมรฤทธิธำรงย้ายถิ่นฐานกลับไปอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและกลับเข้ารับราชการอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2491 ในตำแหน่งข้าหลวงตรวจการกระทรวงมหาดไทย

ความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านเริ่มต้นจากหน้าที่ทางราชการที่เป็นโอกาสทำให้บุคคลทั้งสองได้รู้จักและร่วมงานเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นได้ติดต่อเป็นการส่วนตัวผ่านทางจดหมายตั้งแต่ พ.ศ. 2492 จนถึง พ.ศ. 2504 ตามจำนวนของจดหมายที่เหลือรอดจากกาลเวลามีทั้งหมด 9 ฉบับ เรื่องราวของ

¹⁸⁵ประวัติพระยาอมรฤทธิธำรง (พร้อม ณ ถลาง), [ออนไลน์] 8 มิถุนายน 2559, แหล่งที่มา www.sammajivasil.net/Amon.html

¹⁸⁶เรื่องเดียวกัน.

¹⁸⁷เรื่องเดียวกัน.

จดหมายเป็นเรื่องการแจ้งข่าวเกี่ยวกับการเดินทางไปเผยแพร่ธรรมในจังหวัดต่างๆ และการส่งบุตรชาย มาปฏิบัติธรรมยังสวนโมกข์ จดหมายฉบับแรกเริ่มต้นจากพุทธทาสภิกขุได้แจ้งข่าวและขออนุญาตในการเดินทางไปเชียงใหม่ พุทธทาสภิกขุเลือกใช้คำว่าขอโอกาสดูแลกิจการของคณะธรรมทานในเชียงใหม่คือ กิจการของพุทธนิคมที่เชียงใหม่ของเจ้าชื่น สีโรรส ผู้เป็นเครือข่ายธรรมของสวนโมกข์ จากจดหมายตอบของพระยาอมรฤทธิธำรงทำให้ทราบว่า พุทธทาสภิกขุค่อนข้างเกรงใจพระยาอมรฤทธิธำรงในฐานะข้าราชการของรัฐบาล ดังความว่า

“...อาตมาขอโอกาสไปทางเหนือในระยะนี้พอดีฝนแล้งราวเดือนมกราล่วงแล้ว ก็จะกลับมาและจะได้หารือกันถึงเรื่องนั้นต่อไป ที่เชียงใหม่กิจการคณะธรรมทานเป็นปีกแผ่นและก้าวหน้าไปเร็วกว่าที่เคยนี้ๆกัน มีปัญหาเกิดขึ้นหลายประการซึ่งเขาขอรับรองให้อาตมารีบขึ้นไปปลุกษา กันโดยด่วน... (สะกดตามต้นฉบับ)”¹⁸⁸

การร่วมงานระหว่างพระยาอมรฤทธิธำรงกับพุทธทาสภิกขุในการทำหน้าที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาในภาคใต้ กระทั่งพ.ศ. 2494 พระยาอมรฤทธิธำรงเขียนจดหมายมาแจ้งข่าวว่า ท่านป่วยต้องรับการรักษาอยู่ที่บ้านพักข้าราชการไม่อาจเดินทางร่วมไปกับพุทธทาสภิกขุได้ อาการป่วยครั้งนี้หมอได้แนะนำให้ท่านไปรักษาตัวที่กรุงเทพฯ เป็นระยะเวลากว่าหนึ่งปี ถ้าเป็นไปได้ตามนั้นท่านต้องพ้นตำแหน่งหน้าที่ราชการด้วยปัญหาทางสุขภาพ แต่พระยาอมรฤทธิธำรงอยากจะทำหน้าที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาให้ครบกำหนดเสียก่อนจึงจะเข้าไปรักษาตัวที่กรุงเทพฯ ตามความในจดหมายเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2494 ความว่า

“...กระผมรู้สึกเสียดายที่หมดโอกาสที่จะช่วยได้ทำเผยแพร่ศีลธรรมในพระพุทธศาสนาในภาค 5 ดังความคิดเห็นเดิม แต่เข้าใจว่าธรรมย่อมมีฤทธิ์มีอิทธิพลอยู่ในตัวที่จะส่องแสงให้ความมีดีสลายตัวไป...”¹⁸⁹

แม้ว่าทั้งสองท่านจะหมดภารกิจร่วมกันแล้วไม่จำเป็นต้องติดต่อกันอีก แต่ทั้งสองยังคงสานสัมพันธ์กันในการศึกษาพระพุทธศาสนา พระยาอมรฤทธิธำรงเขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2500 เพื่อแจ้งความประสงค์ที่จะส่งบุตรชายมาอุปสมบทและศึกษาธรรมที่

¹⁸⁸เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระยาอมรฤทธิธำรง. BIA7.1/28(2/2) กล่อง 12. หน้า 169.

¹⁸⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระยาอมรฤทธิธำรง. BIA7.1/28(2/2) กล่อง 12. หน้า 171.

สวนโมกขพลาราม จดหมายฉบับสุดท้ายเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2504 เป็นเรื่องการแจ้งข่าวการเดินทางมาอุปสมบทของบุตรชายของท่าน นายเอกวิทย์ ณ ถลาง ที่จะเดินทางมาอุปสมบทที่วัดชยารามและเข้าศึกษาธรรมกับพุทธทาสภิกขุที่สวนโมกขพลาราม พระอมรฤทธิธำรงกล่าวว่าการมาของท่านครั้งนี้มีปัญหาทางด้านสุขภาพที่ท่านอาจจะไม่ได้ไปสวนโมกข์จึงขอโอกาสพบกับพุทธทาสภิกขุที่วัดชยารามแทน พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงความสัมพันธ์ของท่านและพระยามรฤทธิธำรงไว้ในหนังสือเล่าไว้เมื่อวัยสนธยาว่าท่านยกย่องพระยามรฤทธิธำรงในฐานะข้าราชการที่ดีเป็นคนดีที่มีความสุขุมเยือกเย็นและเป็นผู้ที่พุทธทาสภิกขุไว้วางใจและสามารถเล่าเรื่องที่ไม่ว่าสามารถเล่าให้ใครฟังแก่พระยามรฤทธิธำรงได้ นอกจากนี้พระยามรฤทธิธำรงเปรียบเสมือนครูผู้หนึ่งที่คอยชี้แนะแนวทางและบอกกล่าวตักเตือนถึงข้อผิดพลาดในการประพันธ์ผลงานหรือการแสดงธรรมบรรยาย นอกจากนี้พระยามรฤทธิธำรงเป็นแบบอย่างของข้าราชการที่ดีที่วางตัวได้อย่างเหมาะสมในการทำงาน รวมทั้งการวางตนเป็นกลางท่ามกลางความแตกต่างทางแนวคิดการเมืองในสังคมไทย พุทธทาสภิกขุกล่าวในลักษณะที่ยกย่องว่าพระยามรฤทธิธำรงเป็นข้าราชการที่ดีรวมทั้งตัวท่านเองก็เป็นคนดีที่น่ายกย่องและไว้วางใจ ดังความว่า

“...ตัวพระยามรฤทธิธำรงเองเป็นคนสนใจธรรมะเป็นนักศึกษาระยะทำสมาธิกรรมฐานแบบง่าย ๆ มีความคิดซื่อตรงละเอียดแบบคนประจบประแจงไม่เป็น เป็นภาพพจน์ของขุนนางผู้ใหญ่ที่สุจริต เยือกเย็น สุขุม แน่วแน่ วางตนไม่เจ้ายศเจ้าอย่าง...ทางการเมืองไม่วางตัวเป็นฝ่ายไหน เป็นฝ่ายตัวเองมากๆ ฝ่ายที่ตัวเองเห็นว่าถูกต้องไม่แสดงออกนอกหน้าว่าเป็นฝ่ายไหน เป็นแบบฉบับของคนโบราณได้คนหนึ่ง...”¹⁹⁰

CHULALONGKORN UNIVERSITY

จากความประทับใจที่พุทธทาสภิกขุมีต่อพระยามรฤทธิธำรงในฐานะข้าราชการไทยที่น่ายกย่อง ผู้วิจัยเชื่อว่าพระยามรฤทธิธำรงผู้นี้เป็นแบบอย่างหรือต้นแบบของคนดีที่พุทธทาสภิกขุยกย่องคือ ข้าราชการหรือคนที่ประกอบด้วยธรรม ที่นำธรรมมาช่วยในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพจึงทำให้นั้นสามารถวางตนดี ด้วยความเป็นกลางไม่แสดงอาการว่าเกลียดหรือชอบใครอย่างชัดเจน ในทางการเมืองก็ไม่แสดงตนว่าเป็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแต่ใช้หลักธรรมในการนำทางการดำเนินชีวิตเรื่อยมา

¹⁹⁰พระประสา ปสนนธมโม(สัมภาสณฺ) , อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณารักษ์) , เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 292.

พ.ต.อ. ฉลาด แสง-ชูโต เนื้อหาในจดหมายระหว่างพุทธทาสภิกขุและฉลาดไม่ได้บอกอย่างแน่ชัดว่าจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองเริ่มต้นจากสิ่งใด แต่ข้อความในจดหมายสะท้อนให้เราเห็นความเคารพและศรัทธาที่ฉลาดมีต่อพระสงฆ์นามพุทธทาสภิกขุด้วยคำขึ้นต้นจดหมายทุกฉบับว่า “นมัสการท่านอาจารย์ที่เคารพสูงสุด” จดหมายที่หลงเหลือมาเป็นหลักฐานจำนวน 56 ฉบับ จดหมายฉบับแรกเริ่มต้นเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2507 ฉลาดเขียนจดหมายมาขออนุญาตนำผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุไปตีพิมพ์ในงานศพมารดาของตน จดหมายฉบับสุดท้ายถูกเขียนเมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2532 ฉลาดเขียนจดหมายมาแจ้งแก่พุทธทาสภิกขุว่าเขาได้ส่งรองเท้ายางมาถวายท่าน จากจดหมายเราจะเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์และศิษย์ผู้นี้ดำเนินมายาวนานกว่า 20 ปี จากจดหมายมิได้บอกเล่าเรื่องราวในชีวิตของทั้งสองครอบคลุมจนตลอดอายุขัย แต่รายละเอียดในจดหมายได้สะท้อนสิ่งที่เป็นเรื่องราวและความสนใจของทั้งสองฝ่ายออกมาผ่านตัวอักษรที่เรียงร้อยในกระดาษเพียงไม่กี่ฉบับ เรื่องราวในจดหมายระหว่างฉลาดและพุทธทาสภิกขุส่วนใหญ่เป็นเรื่องการปรึกษาในเรื่องการทำงานและการขอผลงานประพันธ์ ไปตีพิมพ์ ฉลาดประกอบอาชีพตำรวจสันติบาลที่กรุงเทพฯ จากหน้าที่การงานของเขาเกี่ยวข้องกับการเมืองทำให้จดหมายหลายฉบับของเขาเอนเอียงและคลุมเครือไปทางด้านการเมือง โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการต่อต้านคอมมิวนิสต์ด้วยความสัมพันธ์ส่วนตัวของเขาที่ศรัทธาต่อพุทธทาสภิกขุ เมื่อมีโอกาสเขาจะเผยแพร่ผลงานประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุไปสู่สังคมเสมอ

พ.อ. ปิ่น มุกกันต์ เกิดเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2459 ที่ตำบลคำพระ อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นบุตรคนสุดท้องจากจำนวนพี่น้อง 9 คน บิดาคือนายมหาธิราช (มัน) มุกกันต์ กับนางสุดชา มุกกัน บิดามารดาประกอบอาชีพชาวนา บิดาได้ส่งเสริมการศึกษาด้วยการนำไปฝากเรียนที่โรงเรียนประชาบาลจนจบชั้นประถม 4 แล้วได้พาไปบวชเรียนกับพระอาจารย์สิงห์ขันตยาโคโม จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2474 ได้บรรพชาเป็นสามเณรปิ่นเพื่อศึกษาพระธรรมที่วัดสุปฏิหารามจนสามารถสอบได้นักธรรมชั้นเอก ด้วยความสามารถทางการศึกษาของสามเณรปิ่นทำให้พระครูสุวรรณวารีส่งเสริมความก้าวหน้าในการศึกษาด้วยการพาสามเณรไปฝากตัวศึกษาพระธรรมในเมืองที่วัดสัมพันธวงศ์(วัดเกาะ) สามเณรปิ่นมีความสามารถได้การเทศน์และได้ครองเพศบรรพชิตจนกระทั่งอายุครบอุปบทเป็นภิกษุสงฆ์เมื่อพ.ศ. 2479 โดยมีพระอุปัชฌาย์คือสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์แห่งวัดบวรนิเวศราชวรวิหารได้รับฉายาธรรมว่า วิริยาโกโร เมื่ออุปสมบทแล้วได้เข้าศึกษาเปรียญธรรมจนกระทั่งสามารถสอบได้เปรียญธรรม 7 แต่สอบตกเปรียญธรรม 8 ประโยคและทำให้เกิดความรู้สึกท้อแท้ในการศึกษาธรรมะ เนื่องจากในช่วงระหว่างที่พระมหาปิ่นศึกษาธรรมท่านได้ทำกิจกรรมเผยแพร่ศาสนาด้วยการเทศนาในจังหวัดต่างๆ ด้วยเทคนิคแปลกใหม่ที่อธิบายธรรมให้ฆราวาสเข้าใจได้ง่าย การศึกษาสงฆ์กลายเป็นอุปสรรคที่ไม่เปิดรับองค์ความรู้พุทธศาสนาแบบใหม่ส่งผลให้พระมหาปิ่นตัดสินใจลาสิกขาบทและเข้ามารับราชการในกระทรวงกลาโหมในตำแหน่ง

อนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก¹⁹¹ การหันมาประกอบอาชีพรับราชการส่งเสริมให้ ปิ่นสามารถเผยแพร่พระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางและง่ายกว่าการถือเพศบรรพชิต จากความ สนใจและความสามารถในการศึกษาและส่งเสริมพระพุทธศาสนาส่งผลให้เมื่อ พ.ศ. 2505 พันเอกปิ่น มุทุกันต์รับตำแหน่งรองอธิบดีกรมการพระศาสนาและรับตำแหน่งอธิบดี กรมการพระศาสนาสังกัดกระทรวงศึกษาธิการในปีต่อมา พร้อมไปกับการดำรงตำแหน่งกรรมการ องค์กรพุทธศาสนาเช่น การดำรงตำแหน่งเลขาธิการมหาเถรสมาคม, การเป็นที่ปรึกษาของ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ฯลฯ พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์ได้ส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาไปยังฆราวาส ด้วยการแต่งแบบเรียนวิชาศีลธรรมและเป็นผู้ริเริ่มโครงการส่งพระธรรมทูตไปประกาศศาสนาใน ต่างประเทศ¹⁹² พันเอกปิ่น มุทุกันต์เป็นฆราวาสผู้ที่ได้รับการยอมรับว่ามีความสามารถทางด้าน การศึกษาพุทธศาสนาไทย พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์รับราชการจนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมในพ.ศ. 2515

หากเราเอ่ยถามว่าจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและพันเอกปิ่น มุทุกันต์ เกิดขึ้นได้อย่างไร ผู้วิจัยคาดว่าความสัมพันธ์ของทั้งสองอาจจะเริ่มต้นจากการแนะนำของ สัญญา ธรรมศักดิ์ที่คบหาปิ่นมุทุกันต์ในฐานะเพื่อนรัก นอกจากการดำรงตำแหน่งทางการเมืองและ ความสนใจทางพุทธศาสนาที่เหมือนกันได้นำมาสู่การร่วมงานในพุทธสมาคม ดังที่สัญญาได้เขียนไว้ใน หนังสือคำไว้อาลัย ดังความว่า

“...ในฐานะที่เป็นเพื่อนรักนับถือกันโดยแท้จริงคนหนึ่ง ข้าพเจ้ามีความรำลึกถึงท่านพันเอกปิ่น มุทุกันต์โดยใจจริงเสมอ...ท่านอธิบดี ปิ่นเป็นผู้หนึ่งที่มีอุปการคุณอยู่แก่พุทธสมาคมฯ เป็นอย่างยิ่ง นอกจากที่ท่าน เป็นที่ปรึกษาของสมาคมโดยตำแหน่งแล้ว เรามีงานอะไร ชุระอะไร มี ข้อขัดข้องอย่างไร ท่านรีบช่วยเหลือโดยเต็มใจทันที...”¹⁹³

จากอุปนิสัยที่มีความสนใจศึกษาและต้องการเผยแพร่พุทธศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ ประชาชนผู้รู้ทางพุทธศาสนาทั้งสองท่านจะแลกเปลี่ยนและสนทนาธรรมแก่กัน จากหลักฐานจดหมาย ส่วนตัวที่หลงเหลือเพียง 6 ฉบับ การติดต่อกันผ่านทางจดหมายของทั้งสองท่านเริ่มต้นเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2501 ปิ่น มุทุกันต์ได้แจ้งข่าวแก่พุทธทาสภิกขุให้ทราบว่ามีคหบดีชาวจันทบุรี ต้องการนิมนต์พุทธทาสภิกขุไปเทศน์ในงานศพ เขาได้ติดต่อกับปิ่นเพื่อกราบเรียนนิมนต์ถามว่า

¹⁹¹ธรรมรักษา (รวบรวม), ชีวิตและงานของ พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์ (กรุงเทพฯ : ดวงแก้ว, 2537), หน้า 8-9.

¹⁹²เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

¹⁹³ธรรมรักษา (รวบรวม), “คำไว้อาลัย” ใน ชีวิตและงานของ พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์ (กรุงเทพฯ : ดวงแก้ว, 2537), หน้า 211.

พุทธทาสภิกขุสะดวกหรือไม่¹⁹⁴ พุทธทาสภิกขุตอบว่าท่านไม่สะดวกด้วยติดกิจนิมนต์อื่นแล้ว ในย่อหน้าสุดท้ายของจดหมายพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าท่านและชาวคณะสวนโมกข์ได้ฟังวิทยุที่ ปีนบรรยายเรื่องพระพุทธศาสนาทุกครั้งและรู้สึกประทับใจ¹⁹⁵

แม้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่ในจดหมายจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการนิมนต์พุทธทาสภิกขุไปแสดงธรรม บรรยาย แต่เนื้อหาในจดหมายบางฉบับเห็นว่าในขณะที่ปีน มุฑกัณฑ์ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการ พระศาสนามีความเคารพและศรัทธาต่อพุทธทาสภิกขุ ในจดหมายฉบับแรกปีนขึ้นต้นจดหมายด้วยการเรียกพุทธทาสภิกขุว่า “เจ้าคุณอรุณนันทมุนี” แต่จดหมายเมื่อวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2509 เขาได้เปลี่ยนคำขึ้นต้นจดหมายใหม่โดยเลือกใช้คำที่แสดงให้เห็นความเคารพและศรัทธาด้วยคำว่า “ท่านพุทธทาสภิกขุที่เคารพยิ่ง”¹⁹⁶ การเรียกสมณศักดิ์ของพุทธทาสภิกขุในครั้งแรกของการติดต่อ แสดงถึงความสัมพันธ์ที่ไม่ใกล้ชิด เขาจึงไม่กล้าที่ใช้นามปากกาในการจำหน่ายของจดหมายหรือ คำขึ้นต้นจดหมาย ในจดหมายฉบับสุดท้ายเป็นเครื่องยืนยันถึงการยอมรับพุทธทาสภิกขุและ สวนโมกขพลารามของปีน ด้วยการที่เขาแนะนำสวนโมกข์ให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง จากตำแหน่งอธิบดี กรมการพระศาสนาได้สร้างความน่าเชื่อถือจนก่อให้เกิดการสนับสนุนสวนโมกขพลาราม ดังเนื้อความ ในจดหมายที่เขาได้แนะนำกิจการของสวนโมกขพลารามให้คบดีชาวปัตตานีจนเกิดเป็นศรัทธาร่วม สนับสนุนด้วยการบริจาคปัจจัยแก่สวนโมกข์ แม้สุดท้ายเราจะเห็นท่าทีและความสัมพันธ์ของ ทั้งสองฝ่ายไม่ชัดเจน แต่จากเนื้อหาในจดหมายก็ทำให้เราทราบว่าข้าราชการระดับสูงที่มีความรู้และ ความสนใจในพุทธศาสนาก็ให้การยอมรับและสนับสนุนพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่ธรรม

พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร รับราชการในสำนักพระราชวังตำแหน่งเลขานุการส่วน พระองค์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จากหลักฐานการติดต่อที่จะสะท้อนให้เห็น ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายผ่านจดหมายจำนวน 50 หน้า จดหมายฉบับแรกเขียนเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2503 ประเสริฐศรีเขียนมานิมนต์พุทธทาสภิกขุตามพระราชดำริของสมเด็จพระศรีนคริน ทราบรมราชชนนีที่ประสงค์ให้พุทธทาสภิกขุไปแสดงธรรมบรรยายแก่ข้าราชการและคนงานที่ พระตำหนักจิตรลดารโหฐานและมีพระราชประสงค์ให้พุทธทาสภิกขุแสดงธรรมบรรยายแก่ประชาชนและ นิสิตจุฬาลงกรณ์ ประเสริฐศรีได้ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อกับพุทธทาสภิกขุ ดังเนื้อเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2503 ความว่า

¹⁹⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พ.อ. ปีน มุฑกัณฑ์. BIA7.1/13(5/6) กล้อง 5. หน้า 1257.

¹⁹⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 1260.

¹⁹⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 1261.

“ตามที่กระผมได้เรียนนิมนต์เพื่อแสดงปาฐะที่สวนจิตรลดา และท่านเจ้าคุณกำหนดให้ในวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2503 แต่กระผมเรียนขอให้ในวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2503 นั้นได้นำความทูลสมเด็จพระราชชนนีแล้วรับสั่งให้กระผมเรียนท่านเจ้าคุณว่า ตามกำหนดเดิมใน 22 ธันวาคม พ.ศ. 2503 ซึ่งท่านเจ้าคุณให้โอกาสซึ่งไม่เหมาะแก่เวลาที่จะแสดงที่สวนจิตรลดา พระองค์ท่านขอนิมนต์ให้แสดงแก่นิสิตที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย... (สะกดตามต้นฉบับ)”¹⁹⁷

ตลอดระยะเวลาที่พุทธทาสภิกขุและพล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูรติดต่อผ่านจดหมายกิจกรรมที่ทั้งสองทำต่อกันคือการทำบุญวันเกิดทุกปีของท่านชายด้วยการส่งปัจจัยมาถวายหรือเดินทางมาทำบุญเลี้ยงพระที่สวนโมกข์ จากเนื้อความในจดหมายท่านชายศรัทธาที่มีต่อพุทธทาสภิกขุได้พยายามเผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุแก่คนใกล้ชิด ด้วยตำแหน่งหน้าที่ท่านได้ทูลให้พระบรมวงศานุวงศ์เช่น พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีให้เสด็จมาสนทนาและศึกษาธรรมที่สวนโมกข์พลาราม จากจดหมายของท่านชายได้พยายามหลายครั้งที่เชิญเสด็จพระราชวงศ์มาสวนโมกข์แต่ได้รับการตอบปฏิเสธจากพุทธทาสภิกขุทุกครั้งด้วยเหตุผลที่ว่าสวนโมกข์ไม่เหมาะสมที่จะต้อนรับพระมหากษัตริย์ของไทยที่มีพระราชอำนาจและบารมีสูงกว่าสวนโมกข์ ท่านชายสนับสนุนพุทธทาสภิกขุเรื่อยมากระทั่งในวัยชราจดหมายฉบับสุดท้ายเขียนเมื่อ พ.ศ. 2531

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านมาจากความสนใจในเรื่องโบราณคดี ขณะนั้นพุทธทาสภิกขุสนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไชยา ทั้งสองท่านได้เขียนจดหมายติดต่อกันจำนวน 52 หน้า เรื่องส่วนใหญ่เป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องโบราณคดี จากจดหมายฉบับแรกเขียนเมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2487 พุทธทาสภิกขุได้ส่งวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาครบรอบ 10 ปีแก่หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์และปรึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองไชยาและอาณาจักรศรีวิชัยว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร พร้อมขอความช่วยเหลือเกี่ยวกับการก่อสร้างพิพิธภัณฑวัดพระบรมธาตุไชยาควรจะดำเนินการอย่างไรบ้าง ผู้วิจัยเชื่อว่าความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านน่าจะเริ่มต้นมาจากการติดต่อกันด้วยเรื่องของประวัติศาสตร์เมืองศรีวิชัยที่มีการขุดค้นพบหลักฐานโบราณคดีที่อำเภอไชยาจนนำไปสู่แนวคิดในการก่อตั้งพิพิธภัณฑ ดังในจดหมาย ความว่า

¹⁹⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร. BIA7.1/13(3/6) กล่อง 5, หน้า 758.

“...การจัดตั้งสาขาพิพิธภัณฑ์แห่งชาติขึ้นที่ไชน่านั้น ก็คือความมุ่งหมายจะเอาวัดพระมหาธาตุไชยา เป็นแหล่งที่รวบรวมศิลปกรรมครั้งสมัยศรีวิชัย ซึ่งได้พบที่พระราชอาณาจักรไทยนั่นเอง ท่านมหาฝืนถูกต้องทีเดียว...”¹⁹⁸

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้เดินทางมาสวนโมกข์พร้อมนักโบราณคดีเพื่อขุดหาโบราณวัตถุบริเวณบ้านดอนและไชยา จากการทำงานร่วมกันด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีพุทธศาสนิกชนได้สร้างสรรค์งานประพันธ์ ในสาขาวิชาที่ชื่อว่า “โบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน”¹⁹⁹ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์มีส่วนช่วยในการก่อสร้างและวางแผนการดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑ์โดยขอความช่วยเหลือไปยังคนสนิทที่มีความสามารถอย่างมากในกรมศิลปากรเช่น หม่อมเจ้ายาใจ พระโอรสในสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ให้มีส่วนช่วยเหลือเพื่อการสร้างพิพิธภัณฑ์อย่างดีที่สุด

พล. อ. สาลี ปาละกุล ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองการวิทยุกระจายเสียงประจำถิ่นได้ริเริ่มทำการออกอากาศที่สำนักงานกองการกระจายเสียงวิทยุประจำถิ่น(ปัจจุบันกองการสื่อสาร) กรมการทหารสื่อสาร สะพานแดง บางซื่อ กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2497 โดยใช้เครื่องในสายงานของทหารมาทำการดัดแปลงเพื่อทำการส่งออกอากาศโดยใช้ชื่อนามสถานีว่า “ วสส.1 ” บางซื่อพระนคร สำหรับจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์กับพุทธศาสนิกชนนั้นเริ่มมาจากความสนใจในพุทธศาสนา จากตำแหน่งหน้าที่ของเขาทำให้เขามีโอกาสได้รู้จักกับพระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่ตนศรัทธาที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหารอย่าง สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ซึ่งในขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์ สมเด็จพระวันรัต ในพ.ศ. 2505 สาลีอุปสมบทที่วัดพระเชตุพนฯ และมีความประสงค์ที่จะเดินทางมาจำพรรษาที่สวนโมกข์ ผู้เขียนพบจดหมายของสมเด็จพระวันรัตที่เขียนเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2505 ในฐานะเจ้าอาวาสวัดท่านเขียนจดหมายมาขอความอนุเคราะห์จากพุทธศาสนิกชนให้ศึกษาพระธรรมวินัยและอบรมจิตใจตามสติปัญญาแก่ พระสาลี²⁰⁰ หลังจากที่พระสาลีครบกำหนดการศึกษาธรรมกับพุทธศาสนิกชน เขาเดินทางกลับไปศึกษาพระธรรมที่กรุงเทพฯ และลาสิกขาแล้วเขาเขียนจดหมายติดต่อพุทธศาสนิกชนอย่างต่อเนื่องรวมจำนวนจดหมายทั้งหมด 73 หน้า จดหมายฉบับแรกเขียนเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2505 และจดหมายฉบับสุดท้ายเมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2523 เนื้อหาในจดหมายส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการสนับสนุนพุทธศาสนิกชนให้เผยแพร่ธรรม

¹⁹⁸เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. BIA7.1/12(1/2) กล้อง 4. หน้า 17.

¹⁹⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. BIA7.1/12(1/2) กล้อง 4. หน้า 25.

²⁰⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช(ปุ่น ปุณฺณสิริ). BIA 7.1/15 (4/5) กล้อง 6. หน้า 734.

สาส์นสนับสนุนสวนโมกข์โดยเฉพาะการก่อสร้างโรงพยาบาลทางวิญญาณ²⁰¹ ด้วยการบอกบุญต่อคนใกล้ชิดและประชาชน ดังเช่นการที่สาส์นแจ้งข่าวการก่อสร้างแก่สมเด็จพระวันรัตเพื่อร่วมถวายปัจจัยในการก่อสร้าง²⁰² จากการรับตำแหน่งหัวหน้ากองการวิฑูรกระจายเสียงประจำถิ่นสาส์นเป็นผู้ริเริ่มโครงการเทศน์ผ่านสถานีวิทยุ วปอ. ที่ได้กระจายเสียงวิทยุไปยังจังหวัดต่างๆ ทำให้เขาสามารถบอกบุญถึงการก่อสร้างโรงพยาบาลทางวิญญาณแก่ประชาชนในภูมิภาคต่างๆ จนได้รับการสนับสนุนด้วยการส่งเงินปัจจัยมาที่สถานีวิทยุ นอกจากนี้ด้วยตำแหน่งอาชีวข้าราชการระดับสูงทำให้ท่านสามารถบอกบุญแก่คนใกล้ชิดซึ่งเป็นข้าราชการในหน่วยงานต่างๆ เช่น ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ²⁰³ นอกจากนี้เขายังสนับสนุนพุทธศาสนิกชนให้ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ศาสนาเช่น การจัดพิมพ์ผลงานของพุทธศาสนิกชนเพื่อแจกจ่ายไปยังหน่วยงานต่างๆ พร้อมทั้งจัดธรรมเทศนาและแสดงธรรมบรรยายผ่านสื่อสารมวลชน สาส์นกล่าวถึงความตั้งใจและเจตนาของเขาในการสนับสนุนพุทธศาสนิกชนเพราะอยากให้มนุษย์ทุกคนขั้นฐานะเข้าถึงธรรม²⁰⁴

การสนับสนุนการเผยแผ่ธรรมครั้งสำคัญของญาติธรรมคนนี้คือ การนิมนต์พุทธศาสนิกชนมาแสดงธรรมบรรยายในวันอาสาฬหบูชาผ่านการถ่ายทอดสดทางทีวีและวิทยุกระจายเสียง โดยได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงศึกษาธิการในการจัดหาสถานที่อย่าง หอประชุมคุรุสภา²⁰⁵ การแสดงธรรมบรรยายของพุทธศาสนิกชนครั้งนี้ได้รับการบันทึกและถ่ายทอดสดผ่านโทรทัศน์และวิทยุกระจายเสียงได้รับความสนใจอย่างมาก เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของวิวัฒนาการระหว่างพุทธศาสนิกชนและ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ หลังจากการอภิปรายธรรมสาส์นได้เขียนจดหมายมาแจ้งข่าวแก่พุทธศาสนิกชนว่าการแสดงธรรมบรรยายของท่านได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางแม้กระทั่งนายกรัฐมนตรีขณะนั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก็ได้ขอเทปบันทึกเสียงไปฟังด้วยเช่นกัน²⁰⁶

3.1.3 ข้าราชการในท้องถิ่น

ป๊ว เปรมาดิฐะ ข้าราชการในท้องถิ่นพุมเรียงท่านทั้งสองมีความใกล้ชิดกัน เนื้อความในจดหมายโต้ตอบระหว่างป๊วและพุทธศาสนิกชนมีจำนวนจดหมายทั้งหมด 52 หน้า เริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2484 ถึง พ.ศ. 2531 ป๊วเป็นบุคคลที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพในฐานะผู้ใหญ่ ท่านใช้คำ

²⁰¹อาคารที่พุทธศาสนิกชนสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการอบรมพุทธศาสนาแก่ประชาชน ภายในโรงพยาบาลทางวิญญาณประกอบด้วยภาพปริศนาธรรมและพุทธประวัติจากหินสลัก

²⁰²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พ.อ. สาส์น ปาละกุล. BIA7.1/25(1/6) กล่อง 11. หน้า 101.

²⁰³เรื่องเดียวกัน, หน้า 110 -111.

²⁰⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พ.อ. สาส์น ปาละกุล. BIA7.1/25(1/6) กล่อง 11. หน้า 119.

²⁰⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 124 -125.

²⁰⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

ขึ้นต้นจดหมายที่เขียนตอบนายปิวว่า “น้ำปิวที่นับถือ” นายปิวให้การช่วยเหลือและสนับสนุนสวนโมกข์แต่เริ่มแรกที่ตั้งอยู่ที่อำเภอพุมเรียงพร้อมกับการจัดซื้ออุปกรณ์ที่เป็นประโยชน์เช่น วิทยุ, สมุดจดบันทึก ฯลฯ นอกจากการแลกเปลี่ยนความรู้ทางพุทธศาสนา ปิวในฐานะผู้ใหญ่ที่มีความรู้ทางกฎหมายและประกอบอาชีพทนายความ พุทธทาสภิกขุได้ปรึกษาเรื่องของกฎหมายกับเขาในกรณีการครอบครองที่ดินของสวนโมกข์ไยหาว่าพุทธทาสภิกขุมีสิทธิในการครอบครองถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่ ดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2517 ที่ปิวได้ส่งประวัติและแผนที่สวนโมกข์แห่งใหม่(ไยหา) แก่พุทธทาสภิกขุ ซึ่งเข้าใจได้ว่าจะเกิดปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่ดินกับกรมป่าไม้ ดังความว่า

“...ผู้ครอบครองตามกฎหมายก็คือได้เท่า เนื้อที่ประมาณ 300 ไร่ ที่ทำหนังสือสัญญาซื้อขายต่ออำเภอมีประมาณ 100 ไร่ เท่านั้น นอกนั้นได้เท่าครอบครองมือเปล่า แต่ก็ได้สิทธิครอบครองตามกฎหมายเหมือนกัน...”²⁰⁷

นอกจากปิวแล้วข้าราชการในท้องถิ่นที่มีปฏิสัมพันธ์อันดีกับพุทธทาสภิกขุ คนต่อมาในฐานะนักปกครองแห่งอำเภอไยหาอย่าง **จาด อูร์สยะนันท์** เกิดเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2457 บิดามารดาประกอบอาชีพค้าขาย จาด อูร์สยะนันท์สำเร็จการศึกษาชั้นธรรมศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง หลังจากสำเร็จการศึกษาได้เข้ารับราชการในฐานะปลัดอำเภอและนายอำเภอตามหัวเมืองภาคใต้หลายแห่ง กระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2487 ได้ดำรงตำแหน่งนายอำเภอไยหาที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี²⁰⁸ ถือเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างนายอำเภอไยหากับพุทธทาสภิกขุที่บุคคลผู้มีชื่อเสียงในท้องถิ่น เมื่อ พ.ศ. 2489 นายจาดเดินทางไปรับตำแหน่งนายอำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราชและไปรับราชการหลายจังหวัดและกลับมาดำรงตำแหน่งนายอำเภอไยหาอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2492 นายอำเภอจาด อูร์สยะนันท์เป็นผู้ที่พุทธทาสภิกขุให้ความเมตตาแม้เมื่อเขาไปรับราชการที่อื่นก็ตาม จากจดหมายโต้ตอบระหว่างทั้งสองท่านมีจำนวนทั้งสิ้น 47 หน้า จดหมายฉบับแรกเริ่มต้นเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 ขณะที่เขากลับมาดำรงตำแหน่งนายอำเภอไยหาอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2492 -2494 เขาได้มีบทบาทสำคัญในการเจรจาตามกฎหมายเพื่อจัดทำ น.ส.3 เพื่อสร้างถนนเข้าวัดถือว่าเขามีส่วนในการบุกเบิกความเจริญแก่

²⁰⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปิว เปรมาดิฐะ. BIA7.1/13(5/6) กล่อง 5. หน้า 1327 - 1328.

²⁰⁸สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ, “รางวัลสัญญา ธรรมศักดิ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติตนชอบ” จุลสารวารีกุสุจริต 10, พิมพ์ในโอกาสครบรอบ 4 ปี วันก่อตั้งสำนักงาน (พฤศจิกายน 2546), หน้า 36 -37.

วัดธารน้ำไหลหรือสวนโมกข์ใหม่(ไชยา) จากกล่าวถึงความสัมพันธ์ของตนกับพุทธทาสภิกขุว่าดำเนินไปแบบศิษย์และอาจารย์ พุทธทาสภิกขุเปรียบเสมือนอาจารย์ที่คอยอบรมสั่งสอนเขารวมทั้งให้ข้อคิดเพื่อนำมาประกอบการปฏิบัติงานราชการ²⁰⁹ ความเมตตาที่พุทธทาสภิกขุมีต่อเขาได้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ท่านได้แจ้งความประสงค์แก่ญาติธรรมให้หาวิธีช่วยให้ท่านกลับมารับตำแหน่งนายอำเภอไชยาอีกครั้ง การที่พุทธทาสภิกขุแสดงเจตนาร้องขอให้ญาติธรรมของท่านมารับตำแหน่งผู้ปกครองท้องถิ่นมีสาเหตุมาจากการที่ขาดมีวัตถุประสงค์สอดคล้องต้องกันในการศึกษาพุทธศาสนาและการพัฒนาท้องถิ่นไชยา

พล.ต.ท.เสริม พัฒนกำจร นายตำรวจหนุ่มแห่งสุราษฎร์ธานี พล.ต.ท.เสริมรับตำแหน่งนายตำรวจแห่งสถานีตำรวจไชยาที่สุราษฎร์ธานี หลักฐานที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและญาติธรรมผู้ี้ผ่านจดหมายจำนวน 47 หน้า จดหมายฉบับแรกเริ่มต้นเขียนเมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2490 และจดหมายฉบับสุดท้ายเขียนเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2498 การที่ทั้งสองท่านอาศัยอยู่ที่ภูมิลำเนาเดียวกันในระยะแรกจึงไม่มีจดหมายที่ใช้เป็นเครื่องมือสื่อสาร เมื่อเสริมกลับไปอุปสมบทที่บ้านเกิดเขาได้เขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุเพื่อแจ้งข่าวการอุปสมบทพร้อมกล่าวว่าตนอยากบวชที่สวนโมกข์แต่ต้องตามใจบิดามารดาที่อยากให้บวชที่บ้าน หลักจากที่เขาบวชได้หนึ่งอาทิตย์ได้เขียนจดหมายมาบอกเล่าประสบการณ์ในการเข้าสู่เพศบรรพชิตของตนให้พุทธทาสภิกขุทราบถึงรูปแบบและวิธีการศึกษาพุทธศาสนาของวัดต่างจังหวัดที่ล้ำหลัง เขาได้รับหนังสือ 11 เล่ม ส่วนใหญ่บรรยายถึงวัตรปฏิบัติของสงฆ์ไม่ใช่หนังสือที่ให้ความรู้พุทธศาสนาเช่นผลงานของพุทธทาสภิกขุ²¹⁰ อีกประเด็นคือเขาได้รับหนังสือเรียนนักเรียนธรรมตรีในท้ายจดหมายเขาได้พรรณนาว่าเสียดายเป็นอย่างมากที่ไม่ได้ไปบวชที่สวนโมกข์ที่ซึ่งคาดว่าจะมีประโยชน์ต่อการศึกษาพุทธศาสนาได้ดีกว่าเพราะพุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่คอยชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติธรรมได้ถูกต้อง²¹¹ พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายว่าการเรียนนักเรียนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่สมควร แม้จะไม่มีโอกาสสอบแต่จะได้ทราบว่าการเรียนนักเรียนมีข้อดีหรือมีข้อด้อยอย่างไรบ้าง เมื่อลาสิกขาออกมาจะได้ช่วยฟื้นฟูพุทธศาสนาได้ตรงจุดพร้อมกันนี้พุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่าการที่คุณเสริมความอุปสมบทตามความประสงค์ของบิดามารดานั้นสมควรแล้ว เพราะด้วยระยะเวลาการบวชเพียงสามเดือนสวนโมกข์ก็ช่วยชี้แนะการศึกษาพุทธศาสนาได้ไม่มาก สวนโมกข์จะมีประโยชน์ทุกเวลาแม้เมื่อไม่บวชก็สามารถศึกษาหรือปฏิบัติธรรมได้ ดังความว่า

²⁰⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

²¹⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ต.ท. เสริม พัฒนกำจร. BIA7.1/26(1/2) กล่อง 12. หน้า 209.

²¹¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ต.ท. เสริม พัฒนกำจร. BIA7.1/26(1/2) กล่อง 12. หน้า 212.

“...เรื่องเรียนนักเรียนในโรงเรียนนั้น แม่พวกที่บวช ๓ เดือน
 หย่าคุณจะไม่มีโอกาสสอบไล่กะเขา ก็ควรเรียน ควรไปโรงเรียนทุกวันเพราะ
 ไม่นานนัก จะได้มีโอกาสทราบถึงวิธีที่เขาเรียนกัน ถ้าครูที่สอนดีก็จะได้ความรู้
 เกี่ยวกับเรื่องนั้นบ้างตามสมควร...ต่อไปภายหน้าจะมีโอกาสและ
 ความสามารถช่วยกันฟื้นฟูพระศาสนา เท่าที่หน้าที่ของพวกพุทธบริษัทจะ
 พึงช่วยกันทำ... (สะกดตามต้นฉบับ)”²¹²

เมื่อเสริมลาสิกขาบทและกลับไปรับราชการตำรวจที่กรุงเทพฯ ห่างไกลจากสวนโมกข์และ
 พุทธศาสนิกชุมชนมากขึ้นแต่เขายังคงติดต่อกับท่านเรื่อยมา เมื่อพุทธศาสนิกชุมชนเดินทางไปกรุงเทพฯ
 ท่านแจ้งข่าวให้เสริมทราบเพื่อเข้าพบที่วัดปทุมคงคาเพื่อสนทนาธรรมหรือปรึกษาเรื่องต่างๆ
 เมื่อพ.ศ. 2496 เสริมได้รับเลือกให้เป็นตัวแทนของกรมตำรวจให้เดินทางไปศึกษาต่อที่อเมริกา
 เขาเขียนจดหมายบอกข่าวนี้แก่พุทธศาสนิกชุมชน ซึ่งท่านได้ฝากให้เสริมช่วยซื้อหนังสือพุทธศาสนาที่
 น่าสนใจส่งยังคณะธรรมทาน เมื่อเขาไปอยู่ต่างประเทศเขามีโอกาสพบกับชาวต่างชาติที่สนใจศึกษา
 พุทธศาสนา รวมทั้งข้าราชการไทยที่ศึกษาพุทธศาสนาผ่านพระคัมภีร์ศาสนา เสริมกล่าวว่าเขาจะทำให้
 คนเหล่านี้สนใจพุทธศาสนาให้มากขึ้นด้วยการแนะนำผลงานการประพันธ์ของพุทธศาสนิกชนแก่
 พวกเขา เขาประสงค์ให้คณะธรรมทานส่งหนังสือ เรื่องวิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมและวารสาร
 หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาครบรอบ 20 ปี ตามรายชื่อที่ส่งมาดังความว่า

“...ได้พบกับข้าราชการใหม่อีกหลายคนที่มีความสนใจใน
 เรื่องพระพุทธศาสนา มาก ผมก็อยากชักชวนให้แกหันมาสนใจให้มากๆ
 โดยแทนที่จะเบื่อหน่ายในการอ่านพระธรรมคัมภีร์ต่างๆ และผมก็เที่ยวได้
 รับปากว่าจะส่งหนังสือของคณะธรรมทานมาให้..ฉะนั้นกระผมจึงขอได้โปรด
 ได้ทำแจ้งกับคุณธรรมทาสส่งหนังสือซึ่งกระผมเห็นว่าควรส่งมาให้ท่านเหล่านี้
 คือ 1. วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม ซึ่งกระผมรับว่าชอบปาฐกถาขึ้นนี้มากกว่า
 ขึ้นอื่น 2. หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาฉบับครบรอบ 20 ปี....”²¹³

²¹²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ต.ท. เสริม พัฒนกำจร. BIA7.1/26(1/2) กล่อง 12. หน้า 215.

²¹³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ต.ท. เสริม พัฒนกำจร. BIA7.1/26(1/2) กล่อง 12. หน้า 241 -242.

จากจำนวนญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุข้างต้นมีบางท่านที่ผู้วิจัยไม่สามารถหาประวัติของพวกเขา แต่ทราบว่าพวกเขาประกอบอาชีพในสายวิชาชีพใดจากจดหมายที่พวกเขาติดต่อกับพุทธทาสภิกขุในบางครั้งมีการเอ่ยถึงหน้าที่การงานของพวกเขาหรือจากตราประทับของหน่วยงานหรือองค์กรเช่น นายปิว เปรมะดิฐะเป็นนายความอยู่ในอำเภอไชยาจังหวัดสุราษฎร์ธานี และ พล. อ. สาลี ปาละกุลนายทหารประจำกองการสื่อสารวิทยุ, พ.ต.อ. ฉลาด แสง-ชูโตนายตำรวจสันติบาลในพระนครกรุงเทพฯ พล.ต.ท. เสริม พัฒนกำจร นายตำรวจในพื้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี, หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและคณบดีคณะโบราณคดีประจำมหาวิทยาลัยศิลปากร, และ พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร ข้าฝัาละอองทุลีพระบาทของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

3.1.4 ญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้า

นอกจากปัญญาชนกลุ่มตุลาการและผู้พิพากษาและข้าราชการแล้ว “กลุ่มปัญญาชนนักเขียน” ที่ขณะนั้นส่วนใหญ่มีอุดมการณ์ทางการเมืองก้าวหน้า ผู้วิจัยเรียกกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้ว่ากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า เนื่องจากความต้องการพัฒนาประเทศไปสู่สิ่งที่ดีกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ปัญญาชนหัวก้าวหน้าส่วนใหญ่มีจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์จากการที่พุทธทาสภิกขุเป็นผู้เริ่มติดต่อกับพวกเขาเหล่านี้ก่อนผ่านทางจดหมาย โดยให้เหตุผลของการติดต่อว่าเพื่อขอแลกเปลี่ยนความรู้ ปัญญาชนเหล่านี้มีวิธีคิดสมัยใหม่ พุทธทาสภิกขุได้รับความศรัทธาจากปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ชื่นชอบผลงานที่เกิดจากการศึกษาพุทธวจนจนสามารถอธิบายด้วยหลักของเหตุผลและวิทยาศาสตร์ที่น่าเชื่อถือไม่ใช้การอธิบายด้วยเรื่องตำนานและอภินิหารของพระพุทธองค์เพียงอย่างเดียว ความสามารถในการประพันธ์และความสามารถในการปาฐกถาของพุทธทาสภิกขุ ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุประกอบด้วยคนหลายกลุ่มรวมทั้งกลุ่มปัญญาชนที่มีแนวคิดทางการเมืองที่ต้องการพัฒนาสังคมไทยให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม สมาชิกในกลุ่มญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้าของพุทธทาสภิกขุส่วนใหญ่เป็นผู้นำและบุคคลผู้มีชื่อเสียงว่ามีแนวคิดทางการเมืองเป็นปรปักษ์กับรัฐบาล

กุหลาบ สายประดิษฐ์ ปัญญาชนหัวก้าวหน้าผู้ที่พุทธทาสภิกขุเป็นฝ่ายเริ่มต้นสร้างความสัมพันธ์กับเขาก่อน เนื่องจากกุหลาบเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงในวงการสื่อและในฐานะปัญญาชนคนสำคัญ พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายถึงกุหลาบในขณะที่เขาทำหน้าที่บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติ พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงสาเหตุของการติดต่อในครั้งนี้ว่าเกิดขึ้นจากการที่ตนเห็นว่ากุหลาบสนใจศึกษาพุทธศาสนาที่มีความเจริญก้าวหน้า นอกจากนี้พุทธทาสภิกขุได้แสดงวัตถุประสงค์อีกหนึ่งอย่างแก่กุหลาบ ในการทำหน้าที่พุทธศาสนิกชนที่ดีด้วยการเผยแพร่พุทธศาสนาแก่สังคมไทยให้

กว้างขวางผ่านพื้นที่สื่อสาธารณะในหน้าหนังสือพิมพ์พร้อมชักชวนให้เขาสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ทางพุทธศาสนา

กุหลาบ สายประดิษฐ์²¹⁴ เกิดเมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2448 บิดาคือนายสุวรรณ สายประดิษฐ์ประกอบอาชีพเสมียนกรมรถไฟ มารดาชื่อนางสมบุญ เมื่ออายุ 4 ขวบเข้าเรียนชั้นประถมปีที่ 1 โรงเรียนวัดหัวลำโพงจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากนั้นได้เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนทหารมหาดเล็กของกรมหลวงนครราชสีมาเพื่อฝึกเป็นทหารรักษาวัง จากนั้นได้ย้ายไปเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 2 ที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ จนจบการศึกษามัธยมปีที่ 8 และเข้าศึกษาต่อนิติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ในระหว่างที่ศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 เขาสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ร่วมกับหม่อมเจ้าอากาศดำเกิงผ่านหนังสือพิมพ์ “ดุริยสาร” ด้วยความสามารถในงานประพันธ์เขาหันไปทำงานด้านหนังสือพิมพ์พ.ศ. 2472 ด้วยการร่วมก่อตั้ง “คณะสุภาพบุรุษ” ออกหนังสือรายปักษ์ชื่อสุภาพบุรุษและเมื่อพ.ศ. 2475 เขารับตำแหน่งบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติและสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ที่สนับสนุนประชาธิปไตยผ่านบทความจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง กุหลาบได้แสดงความคิดเห็นและการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ นอกจากนี้เขาให้ความช่วยเหลือกรรมกรและชาวนาผ่านขบวนการสันติภาพจนทั้ง พ.ศ. 2495 ถูกจับในข้อหากระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์ ภายหลังเมื่อเขาได้รับการปล่อยตัว กุหลาบได้รับโอกาสเดินทางไปศึกษาต่อยังประเทศจีนเมื่อ พ.ศ. 2502 ขณะที่การเมืองในประเทศหวาดกลัวภัยคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ที่มีอำนาจมาจากการทำรัฐประหาร กุหลาบได้ตัดสินใจลี้ภัยการเมืองอยู่ที่ประเทศจีนกระทั่งถึงแก่กรรมเมื่อพ.ศ. 2517

จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านเริ่มต้นจากการที่พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายถึงกุหลาบผ่านจำนวนจดหมายทั้งหมด 21 หน้า ในขณะที่เขาดำรงตำแหน่งบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติ หลังจากนั้นกุหลาบและพุทธทาสภิกขุติดต่อแลกเปลี่ยนความรู้ทางพุทธศาสนาเรื่อยมา จากจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์แสดงให้เห็นว่าท่านเลือกสร้างกลุ่มฆราวาสที่สนับสนุนการแพร่ธรรม เพื่อสร้างคณะกรรมการในการเผยแพร่พุทธศาสนาสมัยใหม่ กุหลาบเขียนบทความชักชวนให้ประชาชนเข้าร่วมฟังธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุ แม้กระทั่งการแสดงปาฐกถาเมื่อพ.ศ. 2483 ในหัวข้อวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม บุคคลใกล้ชิดเขาอย่างชนิด สายประดิษฐ์กล่าวว่า กุหลาบชื่นชมพุทธทาสภิกขุด้วยการเขียนบทความสนับสนุนท่านทุกครั้ง เมื่อพุทธทาสภิกขุมาแสดงปาฐกถาที่กรุงเทพฯ เขาจะเข้าฟังปาฐกถาแทบจะทุกครั้ง²¹⁵ จากข้อความในจดหมายผลงานการ

²¹⁴ประภัสสร เสวิกุล, บทบาทของนายกุหลาบ สายประดิษฐ์ กับวิถีประชาธิปไตย (นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, 2549), หน้า 16 – 43.

²¹⁵ชนิด สายประดิษฐ์, “เราทำในสิ่งที่ถูกต้อง ผลก็ต้องออกมาอย่างที่เรามีความเชื่ออย่างนั้น” ใน นิพนธ์ แจ่มดวง (บรรณาธิการ), ร้อยคน ร้อยธรรม 100 ปี พุทธทาส (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2549), หน้า 136.

ประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุที่ถูกลาประทับใจและกล่าวถึงบ่อยครั้งคือผลงานชุดพุทธธรรมโดยเฉพาะเรื่องวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2494 ดังความว่า

“...เนื่องด้วยเมื่อต้นปีที่แล้ว ผมได้รื้อฟื้นทบทวนการศึกษาเรื่อง พระพุทธศาสนาและพระธรรมอีกครั้งหนึ่งและในบรรดาหนังสือที่ผมยกขึ้นทบทวนศึกษานั้นมีปาฐกถาของท่านอยู่สองเรื่อง เรื่องหนึ่งคือ “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม”...เมื่อได้อ่านปาฐกถาเรื่อง “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” จบลงอีกครั้งหนึ่งแล้ว ผมได้รับความสวัสดีใจสำคัญข้อหนึ่ง... การที่ได้เกิดมาและได้มีโอกาสรู้ธรรมอันประเสริฐยิ่งนั้น นับว่าเป็นโชคดีที่สุดที่คนเราจะบรรลุได้...(สะกดตามต้นฉบับ)”²¹⁶

ปรีดี พนมยงค์ เข้าร่วมฟังปาฐกถาของพุทธทาสภิกขุเรื่อง “วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” ที่สมาคมแห่งประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2483 หลังจากที่ได้ฟังปาฐกถาครั้งนี้ เขาเริ่มติดต่อกับท่านผ่านคนกลางอย่าง จำกัด พलगูร ปรีดีประสงค์สร้างสถานปฏิบัติธรรมให้เหมือนกับสวนโมกขพลาราม และประสงค์ให้ผลงานของพุทธทาสภิกขุได้รับการเผยแพร่ไปยังประชาชน จากความประสงค์ที่จะสร้างสถานส่งเสริมปฏิบัติธรรมของปรีดีนำมาสู่การพูดคุยและปรึกษาหารือ เพื่อร่างกฎเกณฑ์ข้อบังคับ รวมทั้งรูปแบบของสถานปฏิบัติธรรมที่มีหลักฐานเอกสารเรื่อง “หลักการขั้นต้น การจัดสถานที่ส่งเสริมการปฏิบัติธัมมอยุธยา”²¹⁷ ได้แสดงให้เห็นรายละเอียดของวัตถุประสงค์ของโครงการ รวมทั้งกลุ่มคนที่จะเข้ามาดำเนินงาน ดังความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY
“ปรารภมูลเหตุ...เนื่องจากพระท่านปรีดี พนมยงค์มีความประสงค์จะช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธัมมของพุทธบริษัท ตามแนวที่คณะธัมมทานไชยา ริเริ่มขึ้นให้แพร่หลายขึ้นในภาคกลางของประเทศไทย... มีหน้าที่ให้ความรู้ความเห็นเกี่ยวกับหลักวิชาโดยเฉพาะ ในขั้นนี้ได้แก่ผู้มีอาวุโสและมีความชำนาญกว่าผู้อื่นในที่นั้น หรือที่หมู่คณะส่วนมากเห็นสมควรและมีพระภิกษุพุทธทาส อินทปัญโญ สวนโมกขพลาราม ไชยา... (สะกดตามต้นฉบับ)”²¹⁸

²¹⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย กุหลาบ สายประดิษฐ์. BIA7.1/1(2/2) กล่อง 1. หน้า 410 – 411.

²¹⁷ผู้เขียนสะกดตัวอักษรตามต้นฉบับ

²¹⁸เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. เอกสารคณะธรรมทาน สถานปฏิบัติธรรมอยุธยา. BIA 9 /5. หน้า 55.

จากรายละเอียดแสดงให้เห็นว่าการติดต่อกันของพุทธศาสนิกชนและปรีดีเป็นไปได้ว่ามีมากกว่า 1 ครั้งหรือ 2 ชั่วโมง เนื่องจากรายละเอียดของเอกสารแสดงชัดเจนถึงข้อสรุปของการปรึกษาการวางแผนสถานที่ รวมทั้งจุดมุ่งหมายและกลุ่มคนที่จะเข้ามาช่วยเหลือในการปฏิบัติงานของโครงการสร้างสถานปฏิบัติธรรมในครั้งนี้ แม้เมื่อปรีดีลี้ภัยไปต่างประเทศก็ยังคงติดต่อกับพุทธศาสนิกชนผ่านทางจดหมายและมีการส่งหนังสือธรรมะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้แก่กัน ปรีดีไม่เคยติดต่อโดยตรงกับพุทธศาสนิกชนด้วยการใช้ชื่อ ปรีดี พนมยงค์ แต่จะติดต่อผ่าน **จำกัด พลากร** จดหมายที่พุทธศาสนิกชนติดต่อกับปรีดีผ่านจำกัดนั้นมีจำนวนทั้งหมด 5 ฉบับ นอกจากพุทธศาสนิกชนจะติดต่อกับปรีดีผ่านทางจำกัด พลากรแล้วท่านยังติดต่อกับเขาผ่านทางเลขานุการส่วนตัวชื่อ **เพิ่ม สิริวิธน์** มีจำนวนจดหมายทั้งหมด 4 หน้า เพิ่มคือเลขานุการของปรีดี พนมยงค์ ในขณะที่เขาดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จดหมายเริ่มต้นวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2486 เริ่มจากการที่ปรีดีขออนุญาตนำผลงานของพุทธศาสนิกชนเรื่อง ตอบปัญหาบาทหลวงที่ตีพิมพ์ลงในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนามาตีพิมพ์ซ้ำเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนควรจะทราบและยังเป็นการเผยแพร่พระพุทธรูป พุทธศาสนิกชนส่งหนังสือธรรมแก่ปรีดี พนมยงค์โดยกล่าวว่า เป็นสิ่งที่ปรีดีสนใจและเคยกล่าวกับท่านไว้ว่าอยากเข้าร่วมฟังธรรมบรรยายครั้งนี้ผ่านจดหมายวันที่ 19 ธันวาคม 2486 ความว่า

“...ขอช่วยนำหนังสือเรื่อง “ความนำอัสภรย์บางประการของนิพพาน” ที่ส่งมาพร้อมจดหมายฉบับนี้ เสนอพระ ท่านผู้สำเร็จราชการด้วย โดยเป็นเทศนาที่พระท่านเคยแสดงความข้อนใจ ที่ไม่ได้ฟังเมื่อคราวอาตมาเสด็จวัดมหาธาตุเมื่อกลางพรรษา...ช่วยเรียนบอกความระลึกถึงและความหวังของอาตมาในความเปนสุขสวัสดิ์ ของพระท่านพร้อมทั้งครอบครัว แต่ พระท่านด้วย... (สะกดตามต้นฉบับ)”²¹⁹

สมักร บุรวาศ เมื่อพ.ศ. 2477 สามารถสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงได้ที่ 1 ไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษที่ Royal School of Mines, Imperial College of Science and Technology, London University²²⁰ เขาได้เลือกศึกษาในสาขาวิศวกรรมเหมืองแร่ เมื่อกลับมาประเทศไทยได้เข้ารับราชการที่กรมที่ดินและโลหกิจ(ต่อมาเป็นกรมโลหกิจ) นอกจากนี้เขายังเป็นหนึ่งในผู้ก่อตั้ง

²¹⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย เพิ่ม สิริวิธน์. BIA 7.1/16(2/3) กล่อง 7. หน้า 490.

²²⁰อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก สมักร บุรวาศ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แพร่, 2518), หน้า ประวัติน

แผนกวิศวกรรมเหมืองแร่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วงพ.ศ. 2482 – 2489 เขารับราชการที่กรมโลหกิจพร้อมไปกับการรับหน้าที่อาจารย์สอนวิชาเหมืองแร่แก่นิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย

สมัครสนใจศึกษาพุทธศาสนาแต่เยาว์วัยแม้เมื่อเขาเดินทางไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษสมัครยังคงเขียนบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและส่งมาตีพิมพ์ที่ประเทศไทย เมื่อพ.ศ. 2479 สมัครเขียนหนังสือเรื่อง “พุทธปรัชญาอธิบายด้วยวิทยาศาสตร์” โดยส่งมาให้บิดาเป็นผู้ตีพิมพ์เผยแพร่ พุทธทาสภิกขุได้อ่านหนังสือเล่มนี้และเขียนวิจารณ์หนังสือเล่มนี้พร้อมหาทางส่งไปให้สมัครที่ต่างประเทศด้วยความช่วยเหลือจากพระยาลัดพลี หลังจากที่สมัครเข้ารับราชการที่ประเทศไทย พุทธทาสภิกขุได้แสดงความประสงค์ขอแลกเปลี่ยนความรู้วิทยาศาสตร์กับสมัคร บุรพาสจากจดหมายจำนวนทั้งหมด 20 หน้า ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้พุทธศาสนาและหลักการวิทยาศาสตร์ว่ามีความแตกต่างหรือสอดคล้องต้องกันอย่างไรบ้าง

ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร พื้นเพเป็นคนจังหวัดสุราษฎร์ธานีที่มีความสามารถทางการศึกษาได้เข้าศึกษาที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อพ.ศ. 2477 -2478 ได้รับความไว้วางใจให้เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัยรวมทั้งได้รับเลือกเป็นนายกสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย²²¹ เมื่อพ.ศ. 2479 จบการศึกษาในฐานะนิสิตอักษรศาสตร์รุ่นที่ 2 ประเสริฐเป็นปัญญาชนคนแรกของจังหวัดสุราษฎร์ธานีที่จบการศึกษาด้านอักษรศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วประเสริฐได้เข้ารับราชการครูที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย²²² หลังจากที่สอนหนังสือได้ไม่นานประเสริฐตัดสินใจลาออกจากราชการและลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี ประเสริฐมีบทบาททางการเมืองด้วยการผลักดันให้ยกเลิกพระราชบัญญัติควบคุมคอมมิวนิสต์ เขามีชื่อเสียงว่าเป็นนักการเมืองคอมมิวนิสต์

ประเสริฐ ทรัพย์สุนทรเป็นปัญญาชนที่มีภูมิสำเนาเดียวกับพุทธทาสภิกขุ เขาสนใจพุทธศาสนาที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์แบบสังคมนิยมเป็นอย่างมาก จดหมายที่เขาเขียนถึงพุทธทาสภิกขุฉบับแรกเริ่มในทศวรรษ 2470 เมื่อครั้งที่ประเสริฐประกอบอาชีพครู เขาได้เขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุ เพื่อปรึกษาปัญหาส่วนตัวและความรู้ทางพุทธศาสนาผ่านจดหมายจำนวนทั้งสิ้น 71 หน้า ในทศวรรษ 2490 ประเสริฐเริ่มพูดถึงพุทธศาสนากับการเมืองและลัทธิคอมมิวนิสต์อันมีเนื้อหาและหลักการใกล้เคียงกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะปรัชญาคอมมิวนิสต์ที่กล่าวถึงหลักธรรมชาติและการไม่หลงในความสุขส่วนตัว ประเสริฐกล่าวในทำนองว่า พุทธทาสภิกขุควรจะศึกษาลัทธิและปรัชญาของการเมืองชนิดนี้ มิฉะนั้นพุทธทาสอาจจะขาดความรู้และมุมมองที่

²²¹สุพจน์ ด้านตระกูล, ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร อดีตกรรมการกลางพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ใคร? มาจากไหน? และคิดอย่างไร? ประเสริฐเป็นใคร (กรุงเทพฯ : เคเส็ดไทย, 2524), หน้า คำบอกกล่าว

²²²เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7.

สำคัญต่อโลก ประเสริฐได้ส่งหนังสือปรัชญาลัทธิคอมมิวนิสต์แก่พุทธทาส โดยเฉพาะปรัชญาคอมมิวนิสต์ที่กล่าวถึงหลักธรรมชาติและการไม่หลงในความสุขส่วนตัว ประเสริฐกล่าวในทำนองว่า พุทธทาสภิกขุควรจะศึกษาลัทธิและปรัชญาของการเมืองชนิดนี้ในฐานะมุมมองที่สำคัญต่อโลก

วิลาศ มณีวัตร พันเพเป็นคนสุราษฎร์ธานีมีโอกาสเข้ามาศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 5 และ 6 ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยในกรุงเทพฯ หลังจากนั้นเมื่อพ.ศ. 2482 เข้าศึกษาต่อที่คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วิลาศมีนิสัยรักการอ่านมาตั้งแต่เด็ก เพราะครอบครัวปลูกฝัง เนื่องจากบิดาเป็นครูที่ชื่นชอบการอ่านและสะสมหนังสือไว้มาก ในช่วงเวลาที่เขาเรียนที่สวนกุหลาบวิทยาลัยเขาร่วมทำหนังสือกับเพื่อนคือ ดร.ระวี ภาวิไล²²³ และด้วยความสนใจการรักการอ่านทำให้เขาหันมาประกอบอาชีพทางการประพันธ์ จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างวิลาศและพุทธทาสภิกขุเริ่มขณะที่วิลาศยังเป็นนิสิต วิลาศเขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุเพื่อแจ้งความประสงค์ว่าต้องการนำผลงานประพันธ์ของท่านไปตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธทาสภิกขุได้สร้างสรรค์ผลงานเขียนเรื่อง “ธรรมะคืออะไร” แก่เขาภายหลังเมื่อวิลาศจบการศึกษาได้บอกรับวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาทุกฉบับ เขามีส่วนสำคัญในการแนะนำสวนโมกข์ให้เป็นที่รู้จักดังที่ท่านกล่าวถึงวิลาศไว้ในหนังสือเล่าไว้เมื่อวัยสนธยาฯ ความว่า

“...เขียนเรื่องเกี่ยวกับสวนโมกข์อยู่บ่อยๆ ลงในคอลัมน์สายลมแสงแดด เขียนถึงโดยตรง เขียนถึงโดยอ้อมทำให้คนรู้จักสวนโมกข์ขึ้นแยะ เขียนตามความพอใจ ตามถนัดเคยช่วยแนะนำหนังสือบรมธรรมทีหนึ่งคนซื้อหมดสต็อกเลย...(สะกดตามต้นฉบับ)”²²⁴

จากสายอาชีพนักเขียนของวิลาศเขารู้จักเป็นการส่วนตัวกับกุหลาบ สายประดิษฐ์ที่สนใจศึกษาพุทธศาสนา กุหลาบได้เดินทางไปสวนโมกข์พร้อมกับวิลาศผู้เป็นคนในท้องถิ่นไชยา กุหลาบและวิลาศได้มาปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ เมื่อพวกเขาเดินทางกลับจากสวนโมกข์เขาได้สร้างสรรค์ผลงานที่เกี่ยวข้องกับสวนโมกข์จนได้รับความสนใจจากประชาชน

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เกิดเมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2475 ครอบครัวมีเชื้อสายเป็นชาวจีนบิดาประกอบอาชีพเสมียนที่โรงงานยาสูบของฝรั่ง ด้วยพื้นฐานทางครอบครัวจึงทำให้บิดาของเขา

²²³ประทีป เหมือนนิล, 100 นักประพันธ์ไทย (กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2553), หน้า 152.

²²⁴พระประชา ปสนนธมโม(สัมภรณ์), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 400.

ส่งเสริมการศึกษาตั้งแต่เยาว์วัยด้วยการเข้าศึกษาที่โรงเรียนอัสสัมชัญบางรัก ในระหว่างที่เขาศึกษาอยู่ในโรงเรียนคริสต์นั้นได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้เขาต้องพักการเรียนจากโรงเรียนอัสสัมชัญ ในระหว่างนี้เองที่สุลักษณ์มีโอกาสเข้ารับการศึกษาที่วัดทองนพคุณ เมื่อสงครามโลกยุติเขาจึงกลับมาศึกษาจนกระทั่งจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 ได้ตัดสินใจเดินทางไปศึกษาต่อที่ St. David's college, Lampeter ประเทศอังกฤษ กระทั่งสำเร็จการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2500 และเข้าศึกษาต่อที่ The middle temple จนกระทั่งสำเร็จการศึกษานิติบัณฑิตยสภาใน พ.ศ. 2503

จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองเริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ขณะที่พุทธทาสภิกขุเดินสายแสดงธรรมจนเกิดปฏิกิริยาต่อต้านเป็นอย่างมาก สุลักษณ์กล่าวถึงความประทับใจในตัวพุทธทาสภิกขุ อันเนื่องจากการที่ท่านสามารถตอบคำถามต่อคนที่วิพากษ์วิจารณ์ท่านด้วยการมีสติและปัญญา นอกจากนี้การที่ท่านสามารถแก้ปัญหาที่เขาข้องใจจนหมดสิ้น ในที่นี้จึงนำความรู้สึกที่สุลักษณ์มีต่อพุทธทาสภิกขุมาแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาความว่า “...ถึงจะไม่มีที่นั่งต้องมานอนในรถเสียบึง ข้าพเจ้าก็มีความสุขใจที่ได้รับรสพระธรรมจากพระมหาเถระ ผู้ซึ่งข้าพเจ้านับได้ตั้งแต่วันนั้นมาว่าเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า...”²²⁵ จดหมายของสุลักษณ์ที่หลงเหลืออยู่ตั้งแต่ พ.ศ. 2507 พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายถึงสุลักษณ์ให้เขาช่วยติดต่อกับอังกฤษและสถานทูตอินเดียเพื่อขอยืมภาพถ่ายนำมาทำพุทธประวัติจากหินสลัก ดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2507 ความว่า

“...ได้รู้พุทธศาสนาที่ไม่มีรูปเคารพ, และได้รู้พุทธประวัติที่ตั้งเดิม ก่อนโน้นว่าเคยมีอยู่อย่างไร แล้วเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง. อาตมาถูกพวกที่เป็นชาตินิยมจัด หาวว่าไม่รักชาติ โดยไปเอาของอินเดียมาแสดงไม่เอาของไทยเอง... (สะกดตามต้นฉบับ)”²²⁶

ผู้เขียนพบข้อจำกัดของการศึกษาจดหมายระหว่างสุลักษณ์และพุทธทาสภิกขุเป็นไปในลักษณะที่จดหมายตอบของพุทธทาสภิกขุมีจำนวนน้อย จดหมายส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่สุลักษณ์เขียนจดหมายมาขอเรื่องตีพิมพ์และขอให้พุทธทาสภิกขุเขียนคำนำหนังสือที่เขาตีพิมพ์ขึ้นเสมอๆ รวมทั้งการที่สุลักษณ์ได้พานักศึกษามหาวิทยาลัยของเขาเดินทางไปสวนโมกข์เพื่อปฏิบัติธรรม เพื่อหนีปัญหาทางโลกจากการเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางการเมืองเมื่อพ.ศ.2519 ลูกศิษย์คนสำคัญอย่าง

²²⁵สุลักษณ์ ศิวรักษ์, “ไปรู้จักท่านพุทธทาสที่สวนโมกข์” ใน สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปัญญาชนสยาม (กรุงเทพฯ: โอเพนบุ๊กส์, 2557). หน้า 485.

²²⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. จดหมาย สุลักษณ์ ศิวรักษ์. BIA 7.1/25 (6/6) กล่อง 11. หน้า 1089.

พระประชา หุตานุวัตร “...หวังว่าคุณประชายังคงอาศัยบารมีที่ท่านอาจารย์อยู่ได้ด้วยความผาสุกปลอดภัยจากภัยอันตรายที่คอยรบกวนอยู่ภายนอก...”²²⁷

กรุณา กุศลาสัย เกิดเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2463 พื้นเพเป็นชาวจังหวัดนครปฐม ชีวิตในวัยเยาว์ของกรุณามีความเป็นอยู่ยากลำบาก เนื่องจากเป็นกำพร้าบิดาและมารดา เมื่ออายุ 13 ปีได้อุปสมบทเป็นสามเณรเพื่อเข้าโครงการ “พระภิกษุหัวใจสองสิงห์” ของพระโลกนาถ ด้วยการเดินทางพาสามเณรและผู้ที่สนใจพุทธศาสนาเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่ประเทศอินเดีย หลังจากโครงการนี้จบลงสามเณรกรุณาได้เข้าเรียนภาษาฮินดี ภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษจนเชี่ยวชาญ และสามารถสอบภาษาฮินดีได้เป็นที่ 1 ของประเทศ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตได้เล็งเห็นความสามารถในครั้งนั้นจึงได้พระราชทานทุนการศึกษาแก่สามเณรกรุณา²²⁸ เมื่อกรุณาเติบโตเนื่องจากเขามีความสามารถในการเขียนและมีความรู้พุทธศาสนาในต่างประเทศส่งผลให้เขาสร้างสรรค์ผลงานเขียนมาตีพิมพ์ลงในวารสารพุทธศาสนาของประเทศไทย จากประสบการณ์การใช้ชีวิตในอินเดียจึงทำให้มีความสามารถในการอ่านเขียนภาษาท้องถิ่น รวมทั้งวรรณกรรมอินเดียเป็นจำนวนมากทำให้เขาเป็นผู้แปลวรรณกรรมชิ้นสำคัญของอินเดียเป็นภาษาไทย

จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างกรุณาและพุทธทาสภิกขุเริ่มต้นจากการที่กรุณาเข้าร่วมโครงการพระภิกษุหัวใจสิงห์ของพระโลกนาถ เขาได้ร่วมเดินทางไปประเทศอินเดียเมื่อถึงที่นั่นแล้ว พุทธทาสภิกขุเห็นว่าควรสนับสนุนให้สามเณรกรุณาได้ศึกษาเล่าเรียน ท่านขอให้พระยาลัดพลีช่วยสนับสนุนการศึกษาแก่สามเณรกรุณาที่พักอยู่ที่สมาคมมหาโพธิ์และเขียนจดหมายติดต่อกับพุทธทาสภิกขุผ่านจดหมายจำนวนทั้งสิ้น 19 หน้า สามเณรกรุณามักเขียนจดหมายบอกเล่าเรื่อง การสอบและการเรียนภาษาฮินดีแก่พุทธทาสภิกขุ พร้อมทั้งการแจ้งข่าวสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จมาอินเดียเพื่อสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สามเณรกรุณาได้รับเสด็จและตามเสด็จไปพุทธคยา กรุณากล่าวว่าเขาได้บอกเล่าเรื่องราวของพุทธทาสภิกขุแก่กรมดำรงฯ พระองค์กล่าวชื่นชมวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาว่าทันสมัยดีมาก กรุณากล่าวว่าพุทธทาสภิกขุ น่าจะสร้างปฏิสัมพันธ์กับกรมดำรงฯ ด้วยการส่งผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุแก่กรมดำรงฯ เขาเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่ศาสนา²²⁹

²²⁷เรื่องเดียวกัน, 1172.

²²⁸กรุณา กุศลาสัย, *ชีวิตที่เลือกไม่ได้ : อดีตชีวิตของผู้ที่เกิดในแผ่นดินไทยคนหนึ่ง* (กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2549), หน้า 501.

²²⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย กรุณา กุศลาสัย. BIA7.1/1[1/2] กล่อง 1. หน้า 94 -95.

3.1.5 ญาติธรรมกลุ่มแพทย์

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประพันธ์ อารีย์มิตร ถือได้ว่าเป็นอาจารย์หมอผู้ใหญ่ที่มีบทบาทในโรงพยาบาลศิริราชที่ได้แนะนำพระสงฆ์ผู้มากความสามารถให้เป็นที่ยอมรับในวงการแพทย์ไทย ด้วยการนิมนต์ท่านมาแสดงธรรมและทำให้ปัญญาชนรุ่นต่อมาเช่น นายแพทย์ประเวศ วะสีได้รู้จักและถวายเป็นศิษย์ของพุทธทาสภิกขุ สำหรับข้อมูลของหมอประพันธ์ไม่มีงานวิจัยขึ้นใดกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างท่านและพุทธทาสภิกขุ ผู้เขียนพบว่าหมอประพันธ์มีส่วนสำคัญที่ทำให้พุทธทาสภิกขุเข้ามามีอิทธิพลต่อวงการแพทย์ในโรงพยาบาลศิริราช

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประพันธ์ อารีย์มิตร จบการศึกษาแพทยศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ 50 ที่คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์²³⁰ เมื่อสำเร็จการศึกษาได้เข้าทำงานในแผนกสูติศาสตร์และนรีเวชวิทยา กระทั่งได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาสูติศาสตร์และนารีเวชวิทยา เอกสารที่แสดงถึงรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของหมอประพันธ์มีจำนวนน้อยจากหลักฐานจดหมายส่วนตัวได้แสดงให้เห็นว่าหมอประพันธ์สนับสนุนพุทธทาสภิกขุในด้านการศึกษาพุทธศาสนาด้วยจัดซื้อหนังสือภาษาอังกฤษและหนังสือภาษาไทยที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้สนับสนุนพุทธทาสภิกขุให้เป็นที่รู้จักแก่วงการแพทย์ผ่านองค์การพุทธศาสนาของฆราวาสในสายอาชีพแพทย์ที่ชื่อว่า “ชุมนุมศึกษาพุทธธรรม” เป็นองค์การพุทธศาสนาของคณะแพทย์ศิริราชที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2503

จากหลักฐานจดหมายที่ทั้งสองท่านได้ติดต่อแลกเปลี่ยนมีจำนวน 168 หน้า จดหมายฉบับแรกที่หลงเหลือมาเขียนเมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2504 โดยพุทธทาสภิกขุเขียนมาแจ้งหมอประพันธ์ว่าท่านได้รับเครื่องมือวิทยาศาสตร์และแบตเตอรี่ที่จัดส่งให้แล้ว จากจดหมายตอบของหมอประพันธ์ผู้เขียนคาดว่าจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านนั้นมาจากการที่หมอประพันธ์มีโอกาสได้อ่านผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุจนทำให้เกิดความศรัทธาต่อท่าน ดังนั้นเมื่อท่านเดินทางมาแสดงธรรมบรรยายที่พุทธสมาคมทุกครั้งที่มีโอกาสเขาจะเข้าร่วมการแสดงธรรมบรรยายจนทำให้มีโอกาสได้พูดคุยกับพุทธทาสภิกขุเป็นการส่วนตัว หมอประพันธ์กล่าวว่าการทำงานมีโอกาสศึกษาธรรมของพุทธทาสภิกขุส่งผลให้เขาเข้าใจหลักธรรมที่นำมาดำเนินชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ดังความในจดหมายจากหมอประพันธ์ที่เขียนเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2504 ความว่า

“กระผมรู้สึกว่าเป็นบุคคลอย่างเหลือเกินที่ได้มีโอกาสอ่านหนังสือของท่านอาจารย์และได้ฟังธรรมะจากท่านอาจารย์ทำให้กระผมที่เคย

²³⁰คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลมหาวิทยาลัยมหิดล, 25 ปีแห่งความสำเร็จแพทยศาสตร์บัณฑิต แพทย์ศิริราช รุ่น 50 (กรุงเทพฯ : คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, ไม่ปรากฏปีพิมพ์), ไม่ปรากฏเลขหน้า

โง่หลงงมงาย มีความเข้าใจดีขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก นับว่าเป็นมงคลอันสูงสุดในชีวิตของกระผม...”²³¹

หมอประพันธ์ได้พิจารณาตัวเป็นศิษย์ของพุทธทาสที่รับใช้กิจทุกอย่างตามความประสงค์ของพุทธทาสภิกขุ หมอประพันธ์กล่าวว่าขอให้เห็นท่านเปรียบเสมือนหลานคนหนึ่งที่มีหน้าที่ในการช่วยเหลือและรับใช้ทุกอย่าง ดังความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2505 ความว่า

“...ถ้าท่านอาจารย์มีการอะไรขอได้โปรดกรุณาเขียนจดหมายไปหากระผมได้ทันทีโดยไม่ต้องเกรงใจ กระผมยินดีที่จะรับใช้ทุกอย่าง ประการไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไร ถ้ากระผมมีโอกาสได้รับใช้ได้บ้าง กระผมจะดีใจอย่างยิ่งขอได้โปรดนึกว่ากระผมเป็นหลานคนหนึ่งก็แล้วกัน...”²³²

การที่หมอประพันธ์พิจารณาตัวเป็นศิษย์ของพุทธทาสภิกขุ เนื่องมาจากท่านนำคำสอนของพุทธทาสภิกขุมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน รวมทั้งได้รับความเมตตาจากพุทธทาสภิกขุในการขอคำปรึกษาเกี่ยวกับการก่อตั้งชมรมพุทธธรรมและการนิมนต์ท่านให้เดินทางมาแสดงธรรมที่โรงพยาบาลชั้นนำในกรุงเทพฯ พุทธทาสภิกขุให้ความเมตตาในการแนะนำหลักธรรมและการรับนิมนต์ของประพันธ์ให้เดินทางมาแสดงธรรมที่กรุงเทพฯ หมอประพันธ์ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการสานสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและคณะแพทยศิริราชด้วยการประสานงานและสอบถามความเห็นของพุทธทาสภิกขุ คณะแพทยศิริราชมีความศรัทธาในพุทธทาสภิกขุในฐานะปัญญาชนสงฆ์ หมอประพันธ์มีส่วนสำคัญในการจัดพิมพ์ปาฐกถาจนเกิดหนังสือที่ชื่อว่า “แก่นพุทธศาสตร์” ถือเป็นผลงานเอกที่สร้างชื่อแก่พุทธทาสภิกขุ

หมอประพันธ์นำธรรมะของพุทธทาสภิกขุไปใช้ในชีวิตประจำวันด้วยการนำหลักธรรมมาเผยแพร่ในกลุ่มนักศึกษาแพทย์ รวมทั้งมีการจัดการเรียนการสอนวิชาพุทธศาสนาที่โรงพยาบาล หมอประพันธ์เป็นญาติธรรมคนสำคัญในวงการแพทย์ เนื่องจากเป็นอาจารย์หมอรุ่นใหญ่ที่มีตำแหน่งสูงในวงการแพทย์ เราปฏิเสธไม่ได้ว่าด้วยตำแหน่งหน้าที่การงานของหมอประพันธ์ได้ให้ความช่วยเหลือพุทธทาสภิกขุในหลายด้าน ทั้งด้านปัจจัยที่ขาดแคลนและด้านการจัดหาอุปกรณ์ทันสมัยต่างๆ ที่มีราคาแพงเช่น เครื่องบันทึกเสียงและฟิล์ม ถ่ายภาพ รวมทั้งกรณีการฝากเด็กนักเรียนจากไชยาเพื่อเข้าเรียนพยาบาลเรียนพยาบาลในกรุงเทพฯ หมอประพันธ์ติดต่อแลกเปลี่ยนทางธรรมกับ

²³¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ประพันธ์ อารีย์มิตร. BIA 7.1/13 (1/6) กล่อง 5. หน้า 121.

²³²เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

พุทธทาสภิกขุเรื่อยมา จนกระทั่งจดหมายฉบับสุดท้ายเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2534 ที่หมอประพันธ์เขียนมาขอบคุณพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับความเมตตาที่ท่านสั่งสอนหลักธรรมะที่หมอไม่เข้าใจให้ท่านฟังเมื่อคราวเดินทางมาปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์

นายแพทย์โรจน์ สุวรรณสุทธิ หมอศิริราชอีกท่านที่ติดต่อแลกเปลี่ยนและเป็นญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุ จากจดหมายติดต่อกันระหว่างทั้งสองท่านมีจำนวนทั้งสิ้น 24 ฉบับ จดหมายแรกเขียนเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2512 หมอโรจน์เขียนจดหมายมาแจ้งให้พุทธทาสภิกขุทราบว่าตนจะพาคณะแพทย์และนักศึกษาแพทย์จำนวน 20 คนเดินทางมาปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์เป็นระยะเวลาสองวันหนึ่งคืนในช่วงสุดสัปดาห์ หมอโรจน์กล่าวว่าตนทราบว่าพุทธทาสภิกขุไม่สบายจึงไม่อยากจะรบกวนท่านและอยากจะมารับใช้และดูแลสุขภาพของท่าน

จดหมายที่หลงเหลือมาทำให้เราทราบว่าหมอโรจน์มักจะพานักศึกษาและครอบครัวแพทย์เดินทางมาปฏิบัติที่สวนโมกข์พาราณสีเป็นประจำแทบจะทุกปี จำนวนผู้เดินทางมาสวนโมกข์มีเพิ่มมากขึ้นในแต่ละปีจนกระทั่งในพ.ศ. 2515 พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายว่าท่านเกรงว่าด้วยจำนวนคนที่เดินทางมาสวนโมกข์เพิ่มมากขึ้นจนเกรงว่าการพักอาศัยจะไม่สะดวกสบาย ท่านอยากจะให้ไปพักที่ค่ายลูกเสือมากกว่าพักที่วัด ถ้าหมอโรจน์หรือทุกท่านต้องการพักอย่างพระธุดงค์ก็สามารถนอนที่วัดได้สุดท้ายแล้วหมอโรจน์ก็เลือกที่จะพักที่ค่ายลูกเสือ การที่พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายมาแจ้งเรื่องที่พักอาศัยที่ไม่เพียงพอแสดงให้เห็นความนิยมและชื่อเสียงของสวนโมกข์ได้รับการยอมรับและเป็นที่ยอมรับมากขึ้นจนมีผู้มาปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้น หมอโรจน์พาบุคลากรของโรงพยาบาลมาปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์อย่าง ในพ.ศ. 2516 พุทธทาสภิกขุไม่รับนิมนต์ที่จะเดินทางไปแสดงธรรมบรรยายหรือปาฐกถาที่กรุงเทพฯ หรือเดินทางไปเทศน์นอกสวนโมกข์พาราณสีอีกแล้ว อันเนื่องจากปัญหาสุขภาพที่ท่านเข้าสู่วัยชราภาพ ดังนั้นการที่ท่านเสียสละเวลาและสุขภาพมาแสดงธรรมแก่คณะแพทย์ทำให้หมอโรจน์ซาบซึ้งต่อความเมตตา

นายแพทย์ไพบูลย์ ลีทธิคุ พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงหมอไพบูลย์ไว้ในหนังสือเล่าไว้เมื่อวัยสนทยาว่า เป็นผู้ที่ยกย่องช่วยเหลือท่านด้วยการสนับสนุนอุปกรณ์การถ่ายภาพหลายอย่าง²³³ นี่อาจจะเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองคนก่อนที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ต่อเนื่องไปในเรื่องธรรม จากจดหมายฉบับแรกเขียนเมื่อ พ.ศ. 2494 จนกระทั่งฉบับสุดท้ายในพ.ศ. 2514 รวมจำนวนจดหมายทั้งสิ้น 166 หน้า จดหมายส่วนใหญ่ติดต่อกันด้วยเรื่องการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับการถ่ายภาพ การสอบถามถึงอุปกรณ์และเทคนิคถ่ายภาพในภายหลังจึงเริ่มพูดคุยกันในเรื่องธรรมะ หมอไพบูลย์มีส่วนช่วยในการแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีการถ่ายภาพ

²³³พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาสณ), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณารักษ์), เล่าไว้เมื่อวัยสนทยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 307.

นอกจากการติดต่อแลกเปลี่ยนความรู้กับหมอไพบูลย์เรื่องการถ่ายภาพแล้ว หมอไพบูลย์ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งซื้อหนังสือจากต่างประเทศที่เป็นภาษาอังกฤษนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องศาสนาในอินเดีย เช่น หนังสือชุดที่แต่งโดย Sir John Marshall และหนังสือที่พุทธทาสภิกขุฝากให้ญาติธรรมหลายท่าน ช่วยหาให้อย่าง หนังสือเรื่อง “The monuments of SANCHI” และ TAXILA พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ในวารสารมหาโพธิยกิจอย่างเป็นทางการเป็นหนังสือที่แสดงให้เห็นถึงเรื่องราวพุทธศาสนาในอินเดียในสมัยแรกๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งท่านเคยเห็นหนังสือชุดนี้ที่อินเดียแต่หาซื้อไม่ได้ ท่านต้องการให้ หมอติดต่อสอบถามจากแคตตาล็อกหนังสือจากอินเดียให้ท่าน เพราะท่านประสงค์ที่จะศึกษา พุทธศาสนาที่ร่วมยุคสมัยกับพระพุทธเจ้าซึ่งถือว่าเป็นพุทธศาสนาดั้งเดิม การดำรงตำแหน่งแพทย์ของ หมอไพบูลย์ถือเป็นบุคคลที่มีสถานะในสังคมสงขลา ในจดหมายฉบับนี้ของหมอไพบูลย์ได้แสดงให้เห็น การสนับสนุนพุทธทาสภิกขุให้เป็นที่รู้จักยอมรับจากหน่วยงานราชการท้องถิ่นเช่น ยุวพุทธสมาคม สงขลา หมอไพบูลย์ได้นิมนต์พุทธทาสภิกขุมาแสดงปาฐกถาแก่ประชาชนเนื่องในวันกรรมากร ซึ่งการเทศน์ครั้งนี้มีการออกอากาศกระจายเสียงไปที่หาดใหญ่ด้วยเพื่อให้มีผู้ฟังจำนวนมาก²³⁴

หมอไพบูลย์และพุทธทาสภิกขุมีความใกล้ชิดและไว้วางใจกันมาก แม้เมื่อพุทธทาสภิกขุได้พบ เจอคนที่ประพฤติดนไม่ดีงามท่านก็เขียนจดหมายมาบอกเล่าให้หมอไพบูลย์ฟังถึงข้าราชการที่ทำตัว ไม่เหมาะสมซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นความไว้วางใจที่พุทธทาสภิกขุมีแก่ญาติธรรมของท่านที่ สนับสนุนมาอย่างยาวนาน จดหมายฉบับสุดท้ายของหมอไพบูลย์เขียนมาเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514 ตั้งแต่ต้นปีนี้หมอไพบูลย์เขียนจดหมายมาบอกว่าตนไม่สบายเป็นโรคประจำตัวคือ โรคเบาหวานที่เขาเคยเขียนมาบอกท่านก่อนหน้านี้ ด้วยโรคภัยไข้เจ็บทำให้เขาเดินไม่สะดวกและเขียน จดหมายมาปรารภเรื่องความชราของตน ซึ่งพุทธทาสภิกขุตอบจดหมายของเขาด้วยการอธิบายว่า การรักษาโรคเบาหวานนั้นไม่ใช่รักษาแต่เพียงร่างกาย แต่ต้องรักษาโรคทางจิตวิญญาณไปพร้อมๆ กัน ด้วยการให้จิตวิญญาณที่พักผ่อนให้เพียงพอด้วยหลักการตัวกูของกู

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เกิดเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2450 ที่ตำบลบ่อทราย อำเภอมือ จังหวัดสงขลา เมื่อเป็นเด็กชื่อ บังเซี่ยว แต่ได้เปลี่ยนชื่อเป็นบุญส่ง เมื่อจบการศึกษา แพทย์เมื่อ พ.ศ. 2475 บิดาคือ นายกิจ เลขะกุล ประกอบอาชีพตัวแทนจำหน่ายอะไหล่รถยนต์ มารดาคือ นางจวน เลขะกุลได้ส่งเด็กชายบังเซี่ยวไปอยู่ในความดูแลของพี่ชายคือ หลวงชาญนารถ (ฉ่ำ กฤษณพันธ์) ประกอบอาชีพสรรพากรจังหวัดนครศรีธรรมราชและ นางเนื่อง กฤษณพันธ์ ด้วยฐานะของพี่ชายที่ดีกว่าทำให้เด็กชายบุญส่งได้รับการดูแลและส่งเสริมการศึกษาจนกระทั่ง จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ(วัดท่าโพธิ์) จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อจบการศึกษามัธยม 6 แล้วได้ตามพี่ชายเข้าไปช่วยงานที่โรงพิมพ์อักษรนิติ จากการติดตามพี่ชาย

²³⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ไพบูลย์ สิทธิศุ. BIA 7.1/16(3/3) กล่อง 7. หน้า 622-624.

เข้ามาช่วยงานที่โรงพิมพ์ทำให้เด็กชายบุญส่งได้รับความอุปถัมภ์จากเจ้าของโรงพิมพ์คือ นายวรกิจ บรรหารและนางชลอ รั้งควรรให้การสนับสนุนการศึกษาแก่เด็กชายบุญส่งจนกระทั่งจบมัธยมศึกษาปีที่ 8 เมื่อ พ.ศ. 2470 ได้สนับสนุนทุนการศึกษาเพื่อเข้าการศึกษาเตรียมแพทยศาสตร์ในแผนก อักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนกระทั่งจบการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2475 เมื่อจบการศึกษาแล้วนายแพทย์บุญส่งเข้าทำงานเป็นแพทย์ประจำบ้านที่โรงพยาบาล จุฬาลงกรณ์ จนกระทั่งพ.ศ. 2479 จึงได้เข้าอาคารจากพระคลังข้างที่ซึ่งเป็น “สหการแพทย์” ขึ้นมาเพื่อให้บริการตรวจโรครักษาโรคแก่ประชาชนทั่วไป²³⁵

จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองน่าจะมาจากมารดาของภรรยาหมอบุญส่งคือ นางโป้ห้วย อังสกุลได้เดินทางมาปฏิบัติธรรมสวนโมกข์เป็นประจำ ตามจดหมายที่มีมาถึง พุทธทาสภิกขุเริ่มต้นในพ.ศ. 2504 จนกระทั่ง พ.ศ. 2517 จากจดหมายที่เขียนถึงพุทธทาสภิกขุ นางโป้ห้วยเป็นผู้สนับสนุนในการก่อสร้างห้องน้ำและกุฏิที่สวนโมกข์ รวมทั้งเป็นผู้สนับสนุนการจัดพิมพ์ผลงานของพุทธทาสภิกขุ เรื่อง “มองด้านใน (วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ)” เป็นจำนวน 20,000 บาท²³⁶ นอกจากนี้ภรรยาของหมอบุญส่งคือ นางสุภาพ เลขะกุลเป็นผู้ที่สนับสนุนและติดต่อพุทธทาสภิกขุเรื่อยมาด้วยการส่งยาและอาหารมาถวายพุทธทาสภิกขุเป็นประจำ ดังความในจดหมายว่า

“ตามที่คุณหมอบุญส่งและดิฉันได้ทราบจากท่านว่า ท่านกำลังสร้างสวนโมกข์ใหม่อีกแห่งสำหรับชาวต่างประเทศที่สนใจมาศึกษา พระพุทธศาสนา คุณหมอบุญส่งและดิฉันขอถือโอกาสนี้ส่งปัจจัยมาร่วมงานของท่าน นี้ด้วยจำนวนเงิน 100,000 บาท...”²³⁷

CHULALONGKORN UNIVERSITY

จากจดหมายที่เขียนมามีตราประทับของบริษัทชื่อสหการแพทย์ทำให้ผู้เขียนทราบว่า หมอบุญส่งและภรรยาได้ประกอบธุรกิจคือ สหการแพทย์เป็น สถานพยาบาลที่ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลได้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นคลินิกในการให้บริการตรวจรักษาแก่ประชาชนทั่วไป ซึ่งตั้งอยู่บริเวณปากตรอกโรงภาษีเก่าที่ถนนเจริญกรุง ซึ่งเคยได้รับความนิยมและมีชื่อเสียงมากที่สุดท้ายได้เลิกไปเพราะด้วยปัญหาสถานที่คับแคบและมีภาระในการจัดการดูแลมาก นอกจากการให้บริการทางการแพทย์แล้ว สถานพยาบาลสหการแพทย์ยังได้จัดทำวารสารรายเดือนชื่อ

²³⁵อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ท.ม., ต.ช. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 6 มิถุนายน พุทธศักราช 2535, (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาคารพิมพ์, 2535), หน้า 22 -25.

²³⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย โป้ห้วย อังสกุล. BIA 7.1/13(5/6) กล่อง 5. หน้า 1501.

²³⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย สุภาพ เลขะกุล. BIA 7.1/25(5/6) กล่อง 11. หน้า 1001.

ข่าวสทหารแพทย์ เพื่อเป็นสื่อกลางที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการแพทย์และการพยาบาลเกี่ยวกับอาการและโรคต่างๆ โดยนายแพทย์บุญส่งเป็นบรรณาธิการและผู้จัดการ²³⁸ ภรรยาหมอบุญถวดยาบำรุงร่างกายและรักษาโรคทั่วไปแก่พุทธทาสภิกขุบ่อยครั้ง จากความสัมพันธ์ที่เริ่มจากมารดาที่มีพื้นเพบ้านเกิดอยู่ภาคใต้จังหวัดยะลา ทำให้ท่านได้ยินกิตติศัพท์ของพระสงฆ์นามพุทธทาสภิกขุจึงติดตามฟังธรรมบรรยายและขยายความสัมพันธ์ทางธรรมะไปสู่ลูกสาวและลูกเขย จึงทำให้หมอบุญส่งมีโอกาสได้รู้จักกับพุทธทาสภิกขุ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวเลขะกุลและพุทธทาสภิกขุเห็นได้จากจดหมายที่หมอบุญส่งเขียนมาปรึกษาปัญหาระหว่างเขาและมารดาของภรรยาที่เกิดความไม่เข้าใจกันในเรื่องเล็กน้อยที่หมอบุญส่งและภรรยาชื่นชอบในการเลี้ยงนกต่างๆ อย่างยิ่งแต่มารดาของท่านกลับต้องการให้ปล่อยนกเหล่านี้ไปอยู่ตามธรรมชาติที่ควรจะเป็นเสียมากกว่า หมอและภรรยาพยายามอธิบายสาเหตุที่เลี้ยงนกไว้ในกรงจนมารดาไม่พอใจเขาเขียนจดหมายมาปรึกษาพุทธทาสภิกขุ เพราะคิดว่ามารดาเดินทางไปปฏิบัติธรรม สุดท้ายพุทธทาสภิกขุก็แนะนำแต่ไม่ตัดสินว่าฝ่ายไหนเป็นฝ่ายผิดหรือถูกกันแน่

นายแพทย์ประเวศ วะสี เกิดเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2474 ที่จังหวัดกาญจนบุรี พื้นฐานครอบครัวเป็นชนชั้นชั้นกลางประกอบธุรกิจการค้า เมื่อ พ.ศ. 2480 ท่านเข้าศึกษาที่โรงเรียนในจังหวัดบ้านเกิดและสำเร็จการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2490 ได้ย้ายมาศึกษาที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาในกรุงเทพมหานคร โดยเข้าศึกษาเตรียมแพทยศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและเข้าศึกษาต่อที่คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาลจนกระทั่งสำเร็จการศึกษาปริญญาเมื่อ พ.ศ. 2498 และได้ประกอบอาชีพแพทย์ในภาควิชาอายุรศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล จนกระทั่ง พ.ศ. 2500 ได้รับพระราชทานทุนส่วนพระองค์และทุนของอานันทมหิดลให้เดินทางไปศึกษาต่อต่างประเทศจนจบปริญญาเอกในสาขาวิชาโลหิตศึกษาจากมหาวิทยาลัยโคโลราโด ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อพ.ศ. 2506 จึงกลับมารับราชการเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาอายุรศาสตร์ที่แพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล

หลังจากที่ได้รับทุนการศึกษาไปศึกษาต่างประเทศ เมื่อเดินทางกลับมายังประเทศไทยได้เข้ารับตำแหน่งในโรงพยาบาลศิริราชได้พบกับพุทธทาสภิกขุจากการแสดงธรรมบรรยายที่โรงพยาบาลศิริราชเป็นจัดกิจกรรมของชมรมศึกษาพุทธธรรม ผู้เขียนคาดว่าจากจุดนี้เองที่ทำให้หมอประเวศเริ่มสนใจศึกษาหลักธรรมและได้ถวายตัวเป็นศิษย์ของพุทธทาสภิกขุ จดหมายส่วนตัวระหว่างพุทธทาสภิกขุและหมอประเวศที่เป็นหลักฐานยืนยันความสัมพันธ์กับบุคคลทั้งสองนั้นด้วยจำนวนจดหมายทั้งหมด 41 หน้า เริ่มต้นใน พ.ศ. 2513 แต่จากเนื้อความในจดหมายยืนยันได้ว่าความสัมพันธ์ของทั้งสองเริ่มต้นมาก่อนพ.ศ. 2513 แต่อาจจะไม่ได้ติดต่อกันผ่านทางจดหมาย หมอประเวศเขียนจด

²³⁸สมบัติ จำปาเงิน (รวบรวม), นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2540), หน้า 33.

หมายถึงพุทธทาสภิกขุเพื่อปรึกษาเกี่ยวกับการนำหลักธรรมไปประยุกต์กับการศึกษาในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหิดล จดหมายที่หมอบริเวณส่งมาคือร่างโครงการที่ชื่อว่า “ปัญหาสาธารณสุขของประเทศโดยเฉพาะด้านบุคลากรและข้อเสนอแนะในการพัฒนานโยบายเพื่อแก้ปัญหาบุคลากรสาธารณสุข” เนื้อหาส่วนใหญ่คล้ายนำธรรมะเข้าไปประยุกต์กับการแพทย์และสาธารณสุขที่มีหลักธรรมคล้ายกับสิ่งที่พุทธทาสภิกขุเคยแสดงไว้ความว่า “ให้ขบวนการการศึกษาตรงกันข้ามกับที่ปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันเพื่อให้เป็นไปตามอริยสัจ 4 นั้น ให้นักเรียนได้พบและรู้จักปัญหา (ทุกข์) เสียก่อนแล้วได้เรียนรู้สาเหตุ (สมุหทัย) รู้ว่าปัญหาและสาเหตุนั้นแก้ไขได้ (นิโรธ) แล้วหาวิธีแก้ไขให้สำเร็จ (มรรค)”²³⁹ โดยมีวัตถุประสงค์ของการให้นักศึกษาแพทย์ศึกษาพุทธศาสนา เพื่อให้เข้าใจว่าสาเหตุของการเกิดโรคนั้นบางที่ไม่ได้มาจากปัจจัยภายนอกเช่นร่างกายเท่านั้น โรคภายในมีส่วนใน การกำหนดความเจ็บของร่างกายได้เช่นกัน การศึกษาเช่นนี้จะทำให้นักศึกษาแพทย์มีองค์ความรู้ในการวิเคราะห์ปัญหาที่ตนพบจากคนไข้ถือว่าการประยุกต์การศึกษาพุทธศาสนา คือ การแพทย์สมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับประชาชนในการเข้าใจสิ่งแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมรวมทั้งศาสนา

ญาติธรรมกลุ่มแพทย์ที่ผู้วิจัยไม่สามารถหาหลักฐานประวัติของพวกเขาพบได้แก่ นายแพทย์โรจน์ สุวรรณสุขุติผู้ทำงานอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราชและเป็นหนึ่งในผู้สนับสนุนการก่อตั้งชุมนุมพุทธธรรมที่ศิริราชและหมอบริเวณอีกหนึ่งที่เมื่ออาจหาประวัติของท่านได้พบเนื่องจากท่านเป็นแพทย์ในเมืองภูเก็ตที่ยากจะหาหนังสือหรือหลักฐานใดแสดงรายละเอียดในประวัติส่วนตัวของท่านได้คือ นายแพทย์ไพบูลย์ สิทธิคุณ

3.1.6 ญาติธรรมกลุ่มคหบดี

เจ้าชื่น สิโรรส เกิดเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2439 เป็นบุตรชายของเจ้าอินทะปัตและนางด้วง สิโรรส บิดาของท่านสืบเชื้อสายมาจากเจ้านครเชียงตุง เจ้าชื่นเข้าเรียนเมื่ออายุ 8 ขวบที่วัดเจดีย์เหลี่ยม²⁴⁰ หลังจากนั้นจึงเข้าศึกษาที่โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยจังหวัดเชียงใหม่ จนกระทั่งมัธยมศึกษาปีที่ 4 ได้ตัดสินใจลาออกจากโรงเรียนเพื่อมาทำงานราชการเสมียนฝักหัดที่จังหวัดเชียงรายและลำปาง²⁴¹ หลังจากนั้นในพ.ศ. 2462 เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนฝักหัดครูประถมกสิกรรมพระประโทณ จังหวัดนครปฐม เมื่อจบการศึกษาที่โรงเรียนฝักหัดครูในพ.ศ. 2464 เจ้าชื่นเข้ารับราชการเป็นศึกษาธิการอำเภอแมริม จากการที่ท่านมีพร้อมด้วยองค์ความรู้และสถานะทางชนชั้นที่

²³⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย บริเวณ ะเวสี. BIA 7.1/13 (2/6) กล่อง 5. หน้า 488.

²⁴⁰ชื่น สิโรรส, ชีวิต ข้อคิดและงานของเจ้าชื่น (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2535), หน้า 15.

²⁴¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

สูงกว่าชาวบ้านทั่วไปทำให้ท่านมีปณิธานในการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูที่เชียงใหม่ขึ้นมา พร้อมทั้งทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ของโรงเรียนฝึกหัดครูเกษตรกรรมชั้นต่ำ²⁴² จากพื้นเพทางครอบครัวทำให้เจ้าชื่นมีโอกาสดำเนินการศึกษาสูงจนกระทั่งเป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งการศึกษาครูขึ้นมาเป็นแห่งแรกของเชียงใหม่ด้วยความสนใจในพระพุทธศาสนาเป็นทุนเดิมประกอบกับองค์ความรู้ทางการศึกษาส่งผลให้เจ้าชื่นมีโอกาสดำเนินการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาจนเกิดความประทับใจในผลงานของพุทธทาสภิกขุจึงได้เขียนจดหมายส่งตรงจากเชียงใหม่ถึงสุราษฎร์ธานีด้วยจำนวนจดหมายที่หลงเหลือมาจนปัจจุบันจำนวนทั้งสิ้น 294 หน้า จดหมายฉบับแรกเขียนเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 จดหมายฉบับสุดท้ายถูกเขียนเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2534 ในจดหมายฉบับแรกเจ้าชื่นเป็นผู้เริ่มต้นความสัมพันธ์ก่อนโดยเขียนจดหมายมาหาพุทธทาสภิกขุก่อน เขากล่าวว่าตนทราบเรื่องราวของสวนโมกข์ ซึ่งเขากำลังจะเริ่มฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่เชียงใหม่ ด้วยการก่อตั้งสถานปฏิบัติธรรมจึงอยากให้พุทธทาสภิกขุเป็นผู้ดูแลและชี้แนะแนวทางให้ถูกต้องพร้อมกับขอคำเทศนาและถวายตัวเป็นผู้อุปัชฌ์ภิกษุ ในการช่วยเหลือสนับสนุนปัจจัยการเดินทางไปที่ต่างๆ เพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนา²⁴³ จดหมายตอบของพุทธทาสภิกขุได้บอกเล่าความเห็นเรื่องการเผยแพร่ศาสนาว่าเป็นสิ่งที่สังคมไทยกำลังขาดแคลนพระนักปฏิบัติที่ฝึกเพื่อมาสั่งสอนฆราวาส เพราะชาวบ้านทั่วไปคิดว่าตนรู้มากจึงไม่ยอมรับฟังใครๆ ซึ่งที่สอนต้องมีกลวิธีที่ทำให้ผู้ที่คิดว่าตนรู้อยู่แล้วเกิดความรู้สึกสังเวชใจมากด้วยวิธีการที่แตกต่างจากเดิม บางครั้งด้วยการใช้วิธีการเหล่านี้ก็ทำให้ท่านท้อใจในการสอนธรรมแก่ชาวบ้าน²⁴⁴

เนื้อหาในจดหมายจำนวนมากที่ทั้งสองท่านติดต่อแลกเปลี่ยนกันส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการปรึกษาเกี่ยวกับโครงการเผยแพร่พระพุทธศาสนาและกิจการของพุทธนิคมที่เจ้าชื่นก่อตั้งขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ เขาได้ขอให้พุทธทาสภิกขุเป็นที่ปรึกษาแก่พุทธนิคมด้วยการจัดหาพระภิกษุสงฆ์มาจำพรรษาที่เชียงใหม่เพื่อเป็นหลักในการยึดเหนี่ยวและดำเนินกิจการที่สำคัญ พุทธทาสภิกขุได้มอบหมายหน้าที่นี้แก่สัญญา ธรรมศักดิ์ที่เดินทางมารับราชการที่ศาลจังหวัดเชียงใหม่ พุทธนิคมที่เจ้าชื่นตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือในด้านการเผยแพร่ธรรมในหลายแนวทางทั้งในรูปแบบหนังสือและการแสดงธรรมบรรยาย²⁴⁵ โดยมีแนวทางการดำเนินงานเช่นเดียวกับคณะธรรมทานของสวนโมกข์พลาราม เมื่อพุทธทาสภิกขุเข้ามาสนับสนุนกิจการพุทธนิคมจนทำให้เกิดความสนิสนมไว้วางใจกับเจ้าชื่นจนกระทั่งเจ้าชื่นต้องการสนับสนุนการศึกษาและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

²⁴²เรื่องเดียวกัน, หน้า 40 – 41.

²⁴³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย เจ้าชื่น สิริโรส. BIA 7.1/5 กล่อง 2. หน้า 623 – 625.

²⁴⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 628.

²⁴⁵ชื่น สิริโรส, ชีวิต ข้อคิดและงานของเจ้าชื่น, หน้า 86.

บทบาทของเจ้าขึ้นในการสนับสนุนการศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชน ท่านให้การสนับสนุนในด้านปัจจัยและกำลังใจอย่างเนืองๆ เรื่อยมาจวบจนวาระสุดท้ายในชีวิตแต่สิ่งที่เจ้าขึ้นสนับสนุนพุทธศาสนิกชนครั้งสำคัญคือ การเดินทางไปอินเดียเมื่อ พ.ศ. 2498 ที่ทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความประทับใจและเกิดเป็นแนวคิดที่นำมาประยุกต์เพื่อใช้สอนธรรมะในเรื่อง “พุทธประวัติจากหินสลัก” ที่พุทธศาสนิกชนมองเห็นความสำคัญในการเผยแพร่พุทธศาสนาในประเทศไทย พุทธศาสนิกชนกล่าวถึงความสำคัญของพุทธประวัติจากหินสลักว่าเป็นการเล่าเรื่องพุทธประวัติเป็นครั้งแรกของโลกมีความน่าสนใจอยู่ตรงที่ภาพพุทธประวัติจากหินสลักในอินเดียนั้นไม่ได้มีภาพเหมือนของพระพุทธรองค์แต่ใช้สัญลักษณ์ดอกบัวแทนพระพุทธรองค์มีการเล่าเรื่องที่ต้องอาศัยการตีความและการวิเคราะห์ของผู้ชมเอง พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าภาพพุทธประวัติจากหินสลักแสดงให้เห็นว่าพุทธบริษัทในอดีตให้ความสำคัญไปที่หลักธรรมของพระพุทธรองค์มากกว่าการให้ความสำคัญเรื่องรูปร่างหน้าตาให้เห็นถึงการสร้างเรื่องราวของพระองค์ที่ไม่ยึดติดในรูปลักษณ์และตัวบุคคลแม้กระทั่งพระพุทธรองค์²⁴⁶ พุทธศาสนิกชนประทับใจสิ่งที่ท่านได้พบเห็นในอินเดียได้นำพุทธประวัติจากหินสลักนี้มาใช้สอนธรรมที่สวนโมกขพลาราม

ปราณี พุ่มชูศรี เป็นภรรยาของนายประสิทธิ์ พุ่มชูศรี ผู้บุกเบิกสวนชาแห่งแรกในประเทศไทย ปัจจุบันรู้จักกันในนาม ชาระมิงค์ ซึ่งนายประสิทธิ์เริ่มทำธุรกิจนี้เมื่อ พ.ศ. 2484 โดยตั้งบริษัทผลิตชาขึ้นมาชื่อว่า ชาตราภูเขาดำเนินธุรกิจไร่ชาและผลิตชาในจังหวัดเชียงใหม่จนกระทั่ง พ.ศ. 2510 บริษัทได้เปลี่ยนชื่อเป็น บริษัท ชาระมิงค์ จำกัด²⁴⁷ พุทธศาสนิกชนกล่าวถึงปราณีว่าเป็นผู้ที่ช่วยงานท่านทุกอย่างไม่ว่าจะต้องการสิ่งของ หนังสือหรือแม้แต่การติดต่อกับใครก็จะเป็นผู้ที่รับอาสาจัดการทุกอย่าง โดยพุทธศาสนิกชนกล่าวว่าปราณี พุ่มชูศรีเรียกได้ว่าเป็นญาติธรรมผู้รู้ใจคนหนึ่ง ปราณีสนับสนุนการเผยแพร่ธรรมะด้วยการก่อตั้งสำนักปฏิบัติธรรมสำหรับผู้หญิงขึ้นมา โดยมีพุทธศาสนิกชนเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำในการส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาในจังหวัดเชียงใหม่²⁴⁸ นอกจากความสนใจในธรรมะแล้วทั้งสองท่านยังมีความสนใจในหลายด้านที่เหมือนกันเช่น การถ่ายภาพ ในจดหมายบ่อยครั้งที่ทั้งคู่จะปรึกษาและเล่าเรื่องการถ่ายภาพรวมทั้งการหยิบยืมกล้องถ่ายรูปเพื่อไปใช้ในการถ่ายภาพครั้งสำคัญๆ

พุทธศาสนิกชนกล่าวถึงจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของท่านและปราณีไว้ว่าเริ่มต้นขึ้นมาจากปราณีอาศัยอยู่เชียงใหม่และรู้จักกับเจ้าขึ้นทำให้ปราณีรู้จักกับสวนโมกข์ ปราณีได้ติดต่อมายังสวนโมกข์เพื่อ

²⁴⁶พุทธศาสนิกชน, พุทธประวัติจากหินสลัก, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ธรรมะ, 2552), หน้า คำนำ.

²⁴⁷ชาระมิงค์, ประวัติชาระมิงค์, [ออนไลน์], 25 มิถุนายน พ.ศ. 2559 แหล่งที่มา

http://www.ramingtea.com/th_about_us.php.

²⁴⁸พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาสภณ), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตวีรประวัติของพุทธศาสนิกชน, หน้า 293.

ศึกษาระยะและนำไปใช้ในการแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตและการทำงาน เนื่องจากปราณีทำธุรกิจไร่ชาและโรงงานยาสูบที่ต้องคุมคนงานพร้อมทั้งดูแลธุรกิจแทนสามี²⁴⁹(ประสิทธิ์ พุ่มชูศรี) ทำให้เกิดความทุกข์และหาหนทางดับทุกข์ด้วยวิธีการต่างๆ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จนกระทั่งมาพบวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่เจ้าขึ้นเป็นผู้แนะนำสามารถทำให้ปราณีมีวิธีการรับมือกับความทุกข์ซึ่งไม่ใช่เพียงแต่ปราณีเท่านั้นที่ศรัทธาพุทธทาสภิกขุ แม้แต่นายประสิทธิ์ผู้เป็นสามีเมื่อมีโอกาสก็จะจัดหาสิ่งของหนังสือและปัจจัยมาถวายแก่พุทธทาสภิกขุอยู่เป็นประจำ แต่ด้วยภาระหน้าที่ของนายประสิทธิ์ที่ต้องทำธุรกิจและการเดินทางไปดูงานในต่างประเทศบ่อยครั้งทำให้ไม่มีเวลาติดต่อกับพุทธทาสภิกขุ

ด้วยจำนวนจดหมายทั้งสองท่านติดต่อแลกเปลี่ยนมีจำนวนทั้งหมด 321 หน้า จดหมายฉบับแรกเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2490 จนกระทั่งพ.ศ. 2513 อันเป็นปีที่ปราณีเสียชีวิต ในฐานะคหบดีผู้ทำธุรกิจสวนชาแห่งแรกของประเทศที่เราอาจจะถือเอาว่าเป็นเหตุให้ปราณีได้มีโอกาสรู้จักกับพุทธทาสภิกขุ เนื่องจากภาระหน้าที่ๆตนได้รับในการดูแลธุรกิจจนทำให้เกิดความเครียดอย่างหนักจนสุขภาพทรุดโทรมเจ็บป่วยและเป็นโรคทางกาย ปราณีเองก็หาทางแก้ไขปัญหาคความเครียดอันทำให้จิตใจไม่แจ่มใสด้วยการเอาธรรมะเป็นที่พึ่ง แต่ธรรมะที่ตนได้รับส่วนมากเป็นการมุ่งให้ปฏิบัติด้วยการสมาธิและท่องจำภาษาบาลีที่ตนไม่เข้าใจ จนกระทั่งได้มาพบวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่ตนค้นพบว่า ธรรมะเหล่านี้ช่วยแก้ไขปัญหาที่ตนมีได้ดังความในจดหมายว่า

“...หันเข้าหาธรรมะ พระท่านก็สอนแต่ให้ทำสมาธิทำเดี่ยว ผลที่สุดก็ไม่ได้เรื่องอยู่นั่นเอง จับหลักอะไรไม่ติด...ดิฉันได้พบหนังสือพุทธศาสนาเมื่อไม่นานมานี้เอง พุดเป็นภาษาไทยๆ เข้าใจง่าย... (สะกดตามต้นฉบับ)”²⁵⁰

จากจดหมายของปราณีทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่าความนิยมของวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนานั้นมาจากผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุที่ตีความคำสอนพุทธองค์จากภาษาบาลีไปสู่การแปลและใช้ภาษาไทยที่เรียบง่าย ด้วยการอธิบายหลักธรรมเหล่านั้นแทนการคัดลอกบทสวดและคำสอนจากพระไตรปิฎก ถือเป็นจุดสำคัญที่ทำให้หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาสามารถเข้าถึงกลุ่มคนได้หลายกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มฆราวาสที่อ่านออกเขียนได้รวมทั้งกลุ่มสงฆ์ที่สนใจศึกษาพุทธศาสนาในแนวทางใหม่

²⁴⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 293.

²⁵⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปราณี พุ่มชูศรี. BIA 7.1/13(4/6) กล่อง 5. หน้า 826.

เนื้อหาส่วนใหญ่ในจดหมายระหว่างพุทธทาสภิกขุและปราณีเป็นเรื่องราวของการปรึกษาและบอกเล่าเหตุการณ์ในชีวิตรวมทั้งการปรึกษาปัญหาและการให้กำลังใจแก่กันในการทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ปราณีเดินทางมาปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์อย่างเป็นประจำและต่อเนื่องจนกระทั่งรู้จักสนิทสนมกับบุคคลท้องถิ่นในสวนโมกข์ ปราณีมักจะส่งยา ขนม ผลไม้เมืองเหนือเช่น ลำไยอบแห้งและอาหารแปรรูปที่สั่งซื้อจากต่างประเทศเช่น บิสกิตและขนมปังกรอบถวายแก่พุทธทาสภิกขุ แม้เมื่อเดินทางไปต่างประเทศจะแจ้งข่าวแก่พุทธทาสภิกขุว่าหากท่านประสงค์สิ่งใดขอให้แจ้งแก่ตน สิ่งของที่พุทธทาสภิกขุสนใจไม่ก็ประเภทได้แก่ หนังสือและอุปกรณ์กล้องที่ท่านมักจะให้वानให้ประสิทธิ์ช่วยดูแลเป็นธุระจัดหาสิ่งของเหล่านี้

จำเนียร รัตนกร ผู้วิจัยวิเคราะห์อาชีพอิจิของจำเนียรจากตราประทับในจดหมายที่เขียนถึงพุทธทาสภิกขุ จนทราบว่าเขาเปิดร้านขายยาชื่อว่า “รัตนมีศรีโอสถ” ที่บ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อ พ.ศ. 2495 เขาได้เปลี่ยนอาชีพจากร้านขายยามาเป็นโรงพิมพ์ “รัตนมีศรี” สำหรับจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองท่านนั้น พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของตนกับจำเนียรว่า เริ่มต้นมาจากการที่ทั้งสองคนมีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดเดียวกัน จำเนียรมีส่วนช่วยในเรื่องการรักษาพยาบาล ในฐานะหมอที่ช่วยเหลือกันอย่างเพื่อน จำเนียรและปิว เปรมาดิษฐ์เป็นเพื่อนที่เป็นคนท้องถิ่นเดียวกันที่คอยช่วยเหลือทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ และคอยระวังความไม่หวังดีต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่พุทธทาสภิกขุ²⁵¹ การที่เป็นคนในท้องถิ่นเดียวกันแต่อยู่คนละอำเภอทำให้ทั้งสองท่านต้องติดต่อกันผ่านจดหมายในบางโอกาส จากจำนวนจดหมายมีจำนวนทั้งหมด 43 หน้า จดหมายฉบับแรกเขียนวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2482 และจดหมายฉบับสุดท้ายเขียนเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2523 ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่จดหมายที่เขียนเป็นเรื่องของการขอให้ตั้งชื่อลูกให้ซึ่งความสัมพันธ์ของทั้งสองเป็นไปในรูปแบบพี่น้อง พุทธทาสภิกขุใช้คำขึ้นต้นจดหมายว่า “น้องจำเนียร” และจำเนียรเรียกพุทธทาสภิกขุว่า “พี่หลวง” จำเนียรเป็นหนึ่งในคณะกรรมการของพุทธสมาคม จำเนียรได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้ติดต่อกับพุทธทาสภิกขุ ในฐานะที่ทั้งสองท่านเป็นคนในท้องถิ่นของจังหวัดสุราษฎร์ธานีที่สนับสนุนกิจการของสวนโมกข์ จากความศรัทธาและความใกล้ชิดที่มีให้กันทำให้จำเนียรขอให้พุทธทาสภิกขุตั้งชื่อบุตรของเขาทุกคน ดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2499 ความว่า

²⁵¹พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาคม), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 301.

“...ในฐานะที่ผมเป็นกรรมการของพุทธสมาคมด้วยผู้หนึ่ง
ทางพุทธสมาคมจึงได้ให้ผมเป็นผู้...(ข้อความเลือนหาย) เพื่ออาราธนาพี่หลวง
ไปแสดงธรรมกถาที่พุทธสมาคมเนื่องในวันปิดประชุมใหญ่ของสมาคม...”²⁵²

3.1.7 ญาติธรรมกลุ่มพระสงฆ์

นอกเหนือจากกลุ่มญาติธรรมฆราวาสแล้วญาติธรรมสงฆ์ก็มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุน
พุทธศาสนิกชน จนท่านได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์ไทย แม้ว่าการสร้างคำอธิบายทางพระไตรปิฎก
ของท่านจะแตกต่างจากคำสอนของรัฐไทยหรือมีวิธีการเผยแพร่หลักธรรมที่แปลกแตกต่างจาก
ธรรมเนียมของสงฆ์ไทย กระทั่งมีผู้กล่าวหาและเรียกร้องให้คณะสงฆ์ผู้ใหญ่ลงโทษท่านแต่ทาง
คณะสงฆ์ไทยก็ไม่ได้ดำเนินการดังกล่าวแก่พุทธศาสนิกชนส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกรณีที่พุทธศาสนิกชนมี
ความสัมพันธ์อันดีกับพระสงฆ์ในมหาเถรสมาคม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(เจริญ ญาณวโร) นามเดิม เจริญ สุขบท เกิดที่ตำบลกลางตลาด
กลาง อำเภอมือง จังหวัดชลบุรี เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2415 เมื่ออายุ 12 ได้บรรพชาเป็น
สามเณรและเดินทางมาศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดราชพิศ เมื่อพ.ศ. 2435 สามเณรเจริญอุปสมบทมี
ฉายาธรรมว่า “ญาณวโร” ด้วยความสามารถในการศึกษาและแปลปริยัติธรรมทำให้ท่านย้ายมาศึกษา
พระธรรมวินัยกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสด้วยความสามารถของ
พระญาณวโรที่สามารถสอบพระปริยัติธรรมได้ที่ 1 ทุกประโยคจนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2439 ได้รับ
ตำแหน่งเป็นครูสอนภาษาบาลีที่วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อพ.ศ. 2439 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงโปรดเกล้าแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ในปีถัดมาท่าน
ได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ รับตำแหน่งสำคัญอีกหลายตำแหน่งเช่น เมื่อ พ.ศ. 2442 ได้รับแต่งตั้ง
ให้เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. 2463 โปรดเกล้าฯให้สถาปนาสมณศักดิ์เป็น
พระศาสนาโสภณ เจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกนิกาย และในพ.ศ. 2471 ทรงโปรดเกล้าฯให้สถาปนา
ขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ใหญ่หนเหนือ เมื่อสมเด็จพระ
พระสังฆราช สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสิ้นพระชนม์ คณะกรรมการ
มหาเถรฯได้ลงมติให้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ทำหน้าที่เป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคมที่
ทำหน้าที่ในการดูแลและปกครองคณะสงฆ์ในประเทศไทยเป็นระยะเวลาจนถึง 4 ปี²⁵³

²⁵²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย จำเนียร รัตนगर. BIA 7.1/3(2/3) กล่อง 1. หน้า 375.

²⁵³สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, คู่มืออนาคต (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระคฤศนพาศัยสุวณฺฑ์-ฉลวย-ทิพวรรณ ปัทมชฐาน, 2545), หน้า ประวัติ
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

จุดเริ่มต้นความสัมพันธ์มาจากสหายธรรมของพุทธทาสภิกขุ พระคุณูปากย์สุวมันต์ในฐานะลูกศิษย์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) พระคุณูปากย์สุวมันต์เป็นคนกลางที่ทำให้ทั้งสองท่านรู้จักกัน พระคุณูปากย์สุวมันต์ส่งหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาให้สมเด็จพระเจ้าได้อ่านท่านจึงมีโอกาสรู้จักสวนโมกข์ พร้อมกันนี้พระคุณูปากย์สุวมันต์ได้เดินทางมาสวนโมกข์และทำหน้าที่ผู้ประสานการเดินทางมาสวนโมกข์พลาราม(พุ่มเรียง) ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ การเดินทางมาสวนโมกข์ครั้งนี้ทำให้สมเด็จพระเจ้า ได้พบแลกเปลี่ยนความรู้ทางธรรมกับพุทธทาสภิกขุ จนกระทั่งก่อให้เกิดการติดต่อสื่อสารผ่านกันทางจดหมายที่มีจำนวน 35 หน้า เนื้อหาภายในของจดหมายแสดงให้เห็นความเมตตาและการยอมรับในการตีความหลักพุทธธรรมโดยพุทธทาสภิกขุ จดหมายฉบับแรกเขียนเมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2480 เมื่อสมเด็จพระเจ้า เดินทางกลับจากสวนโมกข์ท่านได้เขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุและเจ้าคณะแขวงไชยาว่าท่านรู้สึกซาบซึ้งใจที่เห็นประชาชนเลื่อมใสและสามัคคีกัน พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายพระสงฆ์ผู้ใหญ่ด้วยความนอบน้อมเป็นอย่างยิ่ง พร้อมกล่าวว่าตนและชาวคณะธรรมทานรู้สึกปลื้มใจและดีใจเป็นอย่างยิ่งที่สมเด็จพระเจ้า ได้กรุณาเดินทางมาแสดงธรรมในที่แห่งนี้ พร้อมทั้งกล่าวถึงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่ให้แก่ท่านไปในคราวนั้น ซึ่งสมเด็จพระเจ้า ได้อ่านและแก้ไขคำผิดส่งกลับมายังพุทธทาสภิกขุซึ่งได้ออกตัวไปว่าการผิดพลาดของการแปลภาษาบาลีสันสกฤตมาจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของตนเองความว่า

“... ด้วยความ ซึมซาบในพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง พวกเกล้าพระผมมีความระลึกถึงได้เท่ากรุณาอยู่เสมอ มีอนุสาวรีย์อย่างดี เนื่องจากได้เกิดมีการขนานนามต้นยาง ที่ได้เท่ากรุณานั่งอิงแสดงธรรมในคืนวันนั้นว่า “อย่างสมเด็จพระเจ้า”... ตามที่ได้เท่ากรุณาได้กรุณาแก้คำผิดบางคำของหนังสือเล่มก่อนส่งไปด้วยนั้น เปนพระคุณแก่คณะธรรมทานไม่น้อย... (สะกดตามต้นฉบับ)”²⁵⁴

เมื่อผ่านไปหนึ่งปีพุทธทาสภิกขุได้เขียนจดหมายถึงสมเด็จพระเจ้า หลังจากที่ท่านเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ ด้วยเรื่องของความต้องการเผยแพร่พุทธศาสนาผ่านการจัดอบรมสามเณรต่างๆ เพื่อเป็นการรับใช้สมเด็จพระเจ้า²⁵⁵ พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายถึงสมเด็จพระเจ้า เพื่อสอบถามความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธองค์ที่ไม่เข้าใจ รวมทั้งความหมายของคำในภาษาบาลีบางคำที่ตนเกิดความสับสน

²⁵⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(เจริญ ญาณวโร). BIA 7.1/15(4/5) กล่อง 6. หน้า 694.

²⁵⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 696.

ซึ่งสมเด็จฯ เปรียบเสมือนอาจารย์ของพุทธทาสภิกขุ ท่านให้ความเมตตาและความรู้แก่พุทธทาสภิกขุ เป็นอย่างมาก แม้ว่าท่านจะติดกิจธุระเพียงไรท่านก็ตอบจดหมายเสมอแม้จะทิ้งระยะเวลาการตอบ กลับนานก็ตาม นอกจากนี้ท่านยังกล่าวว่าพุทธทาสภิกขุสงสัยหรือมีคำถามใดสามารถสอบถามท่านได้ ทุกเมื่ออย่าได้กลัวและเกรงใจ²⁵⁶ เนื่องจากการตอบจดหมายช้าของท่านไม่ใช่การตอบไปตามพิธีแต่ เป็นไปด้วยกิจธุระในหน้าที่ของสงฆ์ผู้ปกครอง พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าตนรู้สึกซาบซึ้งในความเมตตาของ สมเด็จฯ เป็นอย่างมาก ในจดหมายฉบับนี้พุทธทาสภิกขุได้ขอคำปรึกษาและข้อคิดแนวทางการ ดำเนินชีวิต อันเนื่องมาจากตอนนี้ตนรู้สึกว่าจะนิ่งมากกว่าทำประโยชน์ และในบางครั้งด้วย นิสัยที่ชอบทำอะไรด้วยความพยายามเป็นอย่างสูงมากกว่าคนอื่น เพราะต้องการให้ดีที่สุดนั้นทำให้ บางครั้งเกิดความเครียด ตนควรจะวางตนและประพฤติน้อย่างไรเพื่อให้เกิดความ นิ่งสงบเย็น²⁵⁷

สมเด็จฯ ตอบจดหมายกลับมาว่าการที่ท่านได้รับการเลี้ยงดูจากบิดามารดานั้นเป็นสิ่งที่ เรียกว่านิสัยและอธิบายต่อไปว่าสังขารหรือจิตใจเป็นสิ่งที่เราปรุงแต่งขึ้นมา แท้จริงแล้วด้วยหลัก อนัตตาคะทำให้เราเห็นว่าไม่มีตัวของเราอยู่แต่แรกแล้ว การคิดหรือรู้สึกเป็นสิ่งที่เราสร้างขึ้นมาจาก ด้งความว่า

“...สังขารต้องปรุงแต่งรำไป ต้องแก่เจ็บตายรำไป ต้องไม่ เพียง เพราะสังขารต้องเป็นไปตามสังขารลักษณะ ๓ คือ เกิดๆ ตั้งอยู่แปรไปๆ ดับๆ ต้องเป็น ๓ อย่างนี้รำไป...อนัตตาฝ่ายสังขารนั้นคือไม่อยู่ในอำนาจ บังคับบัญชาด้วย ไม่เป็นของเราไม่เปนเราไม่เปนตัวของเราด้วย (สะกดตามต้นฉบับ)”²⁵⁸

CHULALONGKORN UNIVERSITY

การตอบจดหมายในครั้งนี้เป็นการชี้แนะว่าเป็นเรื่องธรรมดาในการดำเนินชีวิต เราจะสามารถตัดความ รำคาญใจเหล่านั้นไปได้ด้วยตนเอง ด้วยการนำหลักธรรมอนัตตามาใช้ในการแก้ไขปัญหา เราไม่เป็นตัวเราไม่มีตัวเรา ซึ่งพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าท่านถูกใจกับคำตอบของสมเด็จฯ ซึ่งยังไม่มีใคร ตอบปัญหานี้แก่พุทธทาสภิกขุได้แม้แต่ตนเองก็ตาม จากหลักธรรมะที่สมเด็จฯ กล่าวแก่พุทธทาสภิกขุ มีส่วนคล้ายกับคำสอนของพุทธทาสภิกขุเรื่องตัวกูของกู อาจจะเป็นไปได้ว่าท่านนำหลักธรรมที่

²⁵⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(เจริญ ญาณวโร). BIA 7.1/15(4/5) กล่อง 6. หน้า 713.

²⁵⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 714.

²⁵⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 715.

สมเด็จพระเจ้า ๓๓ ให้นำมาพิจารณาและประกอบการตีความกับหลักฐานของพุทธองค์เรื่องอนัตตา การยึดมั่นในตัวกูของกู

จากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับผู้ปกครองสงฆ์การเดินทางมาเยี่ยมสวนโมกข์ของสมเด็จพระเจ้า เป็นการเดินทางมาดูท่าทีและความเรียบร้อยของวัดป่าสวนโมกข์ เมื่อท่านเดินทางกลับไปแล้วก็ยังคงติดต่อกับพุทธทาสภิกขุเรื่อยมาพร้อมทั้งให้ความเมตตาในฐานะครู เมื่อพุทธทาสภิกขุเดินทางมากรุงเทพฯ จะต้องเข้าพบสมเด็จพระเจ้า แทบทุกครั้ง พุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับจากประมุขสงฆ์ ดังนั้นแม้จะมีผู้กล่าวหาท่านด้วยข้อหาร้ายแรง พุทธทาสภิกขุไม่ได้ถูกสอบสวนหรือได้รับบทลงโทษทางวินัยสงฆ์แต่อย่างใดเนื่องจากท่านได้รับความไว้วางใจและอยู่ในสายตาของพระสงฆ์ผู้ใหญ่เช่นสมเด็จพระเจ้า เป็นต้น

สมเด็จพระวันรัต(เฮง เขมจารี) มีนามเดิมว่า กิมเฮง เกิดวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2424 เมื่ออายุ 8 ปี ได้เข้าศึกษาภาษาไทยจนกระทั่งอายุ 12 บรรพชาเป็นสามเณรที่บ้านเกิดจนกระทั่งอายุ 17 ปีได้เดินทางมาศึกษาพระธรรมที่วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ ในระหว่างศึกษาที่กรุงเทพฯ ได้ศึกษาภาษาบาลีกับอาจารย์หลายท่านเช่น พระอมรเมธาจารย์(เข้ม) ด้วยความสามารถในการศึกษาภาษาบาลีทำให้ท่านสามารถสอบเปรียญธรรมประโยค 5 ได้เมื่ออายุ 22 ปีก่อนที่จะอุปสมบทในปีต่อมาเมื่อพ.ศ. 2447 ท่านเข้าศึกษาภิกษาสังคหกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จนกระทั่งสมเด็จพระวันรัตสามารถสอบเปรียญธรรม 9 ประโยคได้ ด้วยความสามารถในการศึกษาพระบาลีและการได้รับความใกล้ชิดจากสมเด็จพระสังฆราชทำให้สมเด็จพระวันรัตได้รับสมณศักดิ์และทำหน้าที่ในการปกครองสงฆ์ไทย เมื่อพ.ศ. 2471 รับสมณศักดิ์พระพิมลธรรมในตำแหน่งเจ้าคณะรองหนเหนือ และในพ.ศ. 2482²⁵⁹ได้รับสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าคณะหนใหญ่หนใต้ทำหน้าที่ปกครองและดูแลความเรียบร้อยของสงฆ์ในภาคใต้

หลักฐานการติดต่อกันผ่านจดหมายมีหลักฐานหลงเหลือมา 1 ฉบับ เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2483 แต่แสดงให้เห็นความนอบน้อมที่พุทธทาสภิกขุมีต่อผู้ใหญ่ในวงการสงฆ์ที่สร้างองค์ความรู้ในการศึกษาพุทธศาสนาแบบใหม่ พุทธทาสภิกขุได้เข้าพบสมเด็จพระวันรัตเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับเรื่องพุทธประวัติ พุทธทาสภิกขุได้ส่งวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาถวายสมเด็จพระเจ้า ท่านอ่านและช่วยตรวจสอบผลงานประพันธ์พร้อมกล่าวว่าถ้ามีสิ่งใดบกพร่องและผิดพลาดขอให้ตักเตือนท่านได้โดยตรง ดังความว่า

“...กระผมได้กลับออกไปแล้ว พร้อมกันนี้ได้ส่งหนังสือพิมพ์พุทธศาสนากับที่แล้วมา ๑ ฉบับมาถวาย ถ้ากระผมขอความกรุณาไว้ด้วยว่า ถ้ามีข้อความส่วนใด ที่ผิดพลาดหรือบกพร่องอย่างใด ได้โปรดกรุณา

²⁵⁹สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติอธิบดีสังฆวัดมหาธาตุ (พระนคร: กรมศิลปากร, 2486,) หน้า 21-27.

ตักเตือนเกล้ากระผม ผู้ยึดเอาได้เท่าเป็นที่พึงในการศึกษาด้วยผู้หนึ่ง.
โดยเฉพะเรื่องพุทธประวัติ...(สะกดตามต้นฉบับ)”²⁶⁰

สมเด็จพระวันรัตเป็นพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในขณะนั้นที่ทำหน้าที่ปกครองดูแลพระสงฆ์ฝ่ายใต้ การที่พุทธทาสภิกขุติดต่อกับท่านแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่สนิทสนมกันระหว่างทั้งสองท่าน หนังสือเรื่องพุทธประวัติได้รับการรับรองจากพระสงฆ์ผู้ใหญ่เท่ากับเป็นการรับรองความน่าเชื่อถือของผลงานเล่มนี้ส่งผลต่อชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุว่าจะไม่เป็นปัญหาเพราะอยู่ในสายตาภายใต้การดูของพระสงฆ์ปกครอง

ญาติธรรมสงฆ์คนสำคัญอีกหนึ่งท่านที่ติดต่อแลกเปลี่ยนทางความรู้และการช่วยเหลือพุทธทาสภิกขุมาอย่างยาวนานคือ พระราชญาณกวี (บุญชวน เขมาภิรตัน) ผู้วิจัยไม่สามารถหาประวัติที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของท่านได้ ทราบแต่เพียงว่าท่านเข้าร่วมเดินทางไปพม่ากับปัญญานันทภิกขุ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ท่านจึงใช้ทุนส่วนตัวเดินทางไปอินเดียและได้ศึกษาภาษาวัฒนธรรมและพุทธศาสนา ท่านบุญชวนเป็นพระสงฆ์ที่มีความสามารถทางด้านภาษาอังกฤษและการประพันธ์งานเขียนทางพุทธศาสนา หลายครั้งท่านได้ส่งผลงานการประพันธ์มาตีพิมพ์ในวารสารของไทยรวมทั้งหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา พระราชญาณกวี (บุญชวน เขมาภิรตัน) ผู้วิจัยไม่ทราบประวัติที่แน่ชัดของท่านแต่คาดว่าจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์น่าจะมาจากพระบุญชวนเดินทางไปจำวัดที่ประเทศอินเดีย ท่านมีความรู้ภาษาอังกฤษและวัฒนธรรมในอินเดียจึงเขียนบทความเรื่องพุทธศาสนาในอินเดียส่งมาตีพิมพ์ในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเสมอๆ พระบุญชวนเขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุเมื่อ พ.ศ. 2478 โดยที่ท่านไม่ทราบว่า “พุทธทาสภิกขุ” คือ พระสงฆ์รูปเดียวกันกับ อินทปัญญา ในจดหมายพระบุญชวนได้ชื่นชมผลงานการประพันธ์ของของพุทธทาสภิกขุในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาว่าเป็นผู้มีความสามารถและน่ายกย่องเป็นอย่างยิ่ง พุทธทาสภิกขุมีความสามารถในการประพันธ์ที่หาตัวจับยากด้วยการใช้ถ้อยคำและสำนวนที่สามารถจับใจผู้อ่านที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ในการศึกษาพุทธศาสนา ดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2478 ความว่า

“กระผมได้อ่านหนังสือที่ท่านได้กรุณาส่งไปนั้น รู้สึกซาบซึ้ง
หัวใจจริงๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการปฏิบัติของท่านพุทธทาส ออกัสทธา
ทั้งเรื่องของท่านแล้วตัวท่านพุทธทาสภิกขุ กระผมอยากให้นามนี้เป็นนามของ

²⁶⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. จดหมาย สมเด็จพระวันรัต(เฮง เขมจารี). BIA 7.1/15(4/5) กล่อง 6. หน้า 733.

ท่านมหา แต่เขาจะเป็นใครก็ตามกระผมขอชมในการเขียนอันน่าอิจฉาของเขา...(สะกดตามต้นฉบับ)”²⁶¹

พระบุญชวนเขียนจดหมายขอความช่วยเหลือทางปัจจัยจากพุทธทาสภิกขุสำหรับเดินทางกลับกรุงเทพฯ บุญชวนกล่าวว่าที่เขาคงต้องขอร้องพุทธทาสภิกขุเนื่องจากเขานับถือท่านเป็นพี่ชายด้วยคุณวุฒิ วิทยุฒิ เมื่อกลับมาท่านได้เดินทางจำวัดที่สวนโมกข์เพื่อรับใช้งานพระศาสนา โดยช่วยเหลือในด้านการจัดทำหนังสือและงานพิมพ์ของคณะธรรมทาน พุทธทาสภิกขุส่งปัจจัยให้ท่านบุญชวนในจดหมายฉบับต่อมามีการเขียนเพื่อขอบคุณและเปลี่ยนสรรพนามที่ใช้เรียกพุทธทาสภิกขุจากท่านมหาเป็นท่านพี่ ด้วยประสบการณ์ที่ทำงานและเขียนหนังสืออยู่ต่างประเทศทำให้บุญชวนสามารถพูดอ่านเขียนภาษาอังกฤษจนชำนาญ ท่านได้ช่วยเหลือในการแปลบทความของพุทธทาสภิกขุเป็นภาษาอังกฤษ ในจดหมายเมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2495 บุญชวนเขียนจดหมายมาบอกพุทธทาสภิกขุว่าเจ้าขึ้นสนับสนุนให้ตนแปลบทความเรื่อง ใครทุกข์ ใครสุขของพุทธทาสภิกขุเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งตนได้แปลเป็นภาษาอังกฤษเสร็จได้ส่งมาให้พุทธทาสภิกขุตรวจทานว่าถูกต้องหรือเหมาะสมประการใดหรือไม่ การแปลบทความครั้งนี้ สัญญา ธรรมศักดิ์ได้ช่วยตรวจสอบความถูกต้องและความสวยงามทางภาษา กระทั่งสัญญาได้สนับสนุนให้เขาตีพิมพ์เผยแพร่โดยจะออกทุนและจัดการเรื่องการพิมพ์เอง ผลงานการประพันธ์อีกเรื่องที่เขาตีธรรมสนับสนุนให้แปลเป็นภาษาอังกฤษคือเรื่อง วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม บทความแปลชิ้นนี้ปัญญานันท์ภิกขุได้สนับสนุนให้ท่านบุญชวนส่งไปตีพิมพ์ในวารสารของอเมริกา

พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายว่าเรื่องการตรวจแก้ต้นฉบับภาษาอังกฤษนั้นท่านคิดว่าไม่อาจจะทำได้ดีกว่าเดิม เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องการใช้ภาษาอังกฤษของท่านเองที่มีความรู้น้อยกว่าผู้เขียน นอกจากนี้ท่านยังได้กล่าวถึงการชักชวนให้ท่านบุญชวนเดินทางมาจำวัดที่สวนพุทธธรรมจังหวัดเชียงใหม่เพื่อช่วยเหลือกิจการของเจ้าขึ้น สิโรรส ท่านได้กล่าวว่าการเดินทางมาในครั้งนี้ของน้องท่านบุญชวนจะช่วยให้การศึกษาพุทธศาสนาในจังหวัดเชียงใหม่เจริญขึ้นมาก เพราะสงฆ์ที่นั่นยินดีรับสิ่งที่ทางธรรมทานจะให้และให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ถ้าเรารู้จักการประนีประนอมและยอมกันบ้าง พระสงฆ์สมัยใหม่ขณะนั้นอย่างปัญญานันท์ภิกขุมีอุปนิสัยที่ไม่ประนีประนอมทำให้ความสัมพันธ์กับสงฆ์รูปอื่นไม่ก้าวหน้าและพบปัญหาที่พระสงฆ์ที่เชียงใหม่ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าท่านเชื่อว่าท่านบุญชวนจะทำให้เกิดความเข้าใจกันเป็นอย่างดี ดังความว่า

²⁶¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระราชาญาณกวี (บุญชวน เขมาภริตฺต). BIA 7.1/15(1/5) กล้อง 6. หน้า 377.

“...ผมมีความยินดีที่น้องท่านขึ้นมาจำพรรษาทางเชียงใหม่ เพราะจะได้อะไรหลายๆ อย่าง ทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่น...คณะสงฆ์ทางเชียงใหม่ นี้พร้อมที่จะรับสิ่งที่เราจะให้และร่วมมือเป็นอย่างดี ถ้าได้ทำความเข้าใจกัน ด้วยความอ่อนสั้นอ่อนยาว ไม่ถือรั้นหรือทฤษฎีมานะจัดเหมือนที่อื่นโดยมาก น้องท่านปัญญาไม่สู้จะมีนิสัยในทางอ่อนสั้นอ่อนยาว โฝงผางหรือใจร้อนหุ่ย มากเลยยังสัมพันธ์กันได้ไม่ถึงขนาด สำหรับน้องท่าน ผมเชื่อเต็มที่จะทำให้เกิดความสัมพันธ์กลมเกลียวกันได้ทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ จึงยินดีในการมาของ น้องท่านเป็นอย่างมากในข้อนี้... (สะกดตามต้นฉบับ)”²⁶²

การติดต่อกันระหว่างสองท่านทางจดหมายเริ่มห่างหายไปเมื่อ พ.ศ. 2498 เนื่องจากบุญชวน เดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่สิงคโปร์ พุทธศาสนิกชนเขียนมาถามข่าวและขอทราบร้านหนังสือในปีนัง และสิงคโปร์ หลังจากแม่เมื่อพระบุญชวนเดินทางกลับมาประเทศไทยจดหมายต่อจากนี้จะเป็น เรื่อง การติดต่อกันระหว่างทั้งสองจะดำเนินไปในรูปแบบของการฝากบุคคลมาจำพรรษาที่สวนโมกข์

พระพรหมมัจฉลาจารย์ (ปิ่น ปทุมุตโตโร) หรือที่รู้จักในนามหลวงพ่อปัญญามีนามเดิมว่า ปิ่น เสน่ห์เจริญ เกิดเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 ที่จังหวัดพัทลุง ชีวิตในวัยเด็กของท่านนั้นเริ่มต้นด้วยการเข้าศึกษาที่โรงเรียนประจำจังหวัดพัทลุงจนจบมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 3 จึงลาออกจากการศึกษาเนื่องจากบิดาป่วยต้องลาออกมาทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัว จนกระทั่งเมื่ออายุ 18 ปี จึงอุปสมบทเป็นสามเณรและเมื่ออายุครบ 20 ปีแล้วจึงทำการอุปสมบทเป็นภิกษุสงฆ์ที่วัดนางลาด จังหวัดพัทลุง²⁶³ เมื่อพ.ศ. 2476 เมื่อทราบข่าวการมาของพระโลกนาถและโครงการภิกษุหัวใจสิงห์ อันเป็นโครงการเผยแผ่พระศาสนาไปยังต่างประเทศด้วยการเดินเท้าไปประเทศอินเดีย พระปิ่นขณะนั้นได้เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ พร้อมเข้าร่วมเดินทางไปเผยแผ่พระธรรมในครั้งนี้ ภายหลังจากนี้โครงการนี้ไม่ประสบผลสำเร็จพระสงฆ์ไทยหลายรูปเดินทางกลับประเทศไทยรวมทั้งพระปิ่นด้วย จนกระทั่งในพ.ศ. 2477 ได้เดินทางไปจำพรรษาที่สวนโมกขพลารามจนทำให้รู้จักกับพุทธศาสนิกชน จนกระทั่งกลายเป็นพี่ชายและน้องชายโดยธรรม พุทธศาสนิกชนแนะนำให้พระปิ่นเดินทางไปศึกษาภาษาบาลีเพิ่มเติมที่กรุงเทพฯ หลังจากจบการศึกษาบาลีแล้วใน พ.ศ. 2498 พระปิ่นได้เดินทางไปจำพรรษาเพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่วัดสีตวันารามยังประเทศมาเลเซีย ในพ.ศ. 2492 ได้เดินทางไปจำพรรษาที่พุทธนิคมจังหวัดเชียงใหม่ตามคำเชิญชวนของพุทธศาสนิกชนและเจ้าขึ้น สีโรรสที่ชื่นชอบใน

²⁶²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระราชาญาณกวี (บุญชวน เขมาภีร์ตัน). BIA 7.1/15(1/5) กล่อง 6. หน้า 414.

²⁶³มูลนิธิปัญญานันทะ, 80 ปี ปัญญานันทภิกขุ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิฯ, 2534), หน้า 17 -18.

ผลงานการประพันธ์ของพระปิ่น²⁶⁴ การเดินทางมาจำพรรษาที่พุทธนิคมแห่งนี้ทำให้ปัญญานันทภิกขุ ได้แสดงปาฐกถาและธรรมบรรยายแก่ชาวเชียงใหม่ด้วยวิธีการเผยแพร่คำสอนทางพุทธศาสนาด้วย วิธีการสมัยใหม่เช่น การออกเทศน์ตามหมู่บ้านด้วยรถยนต์ที่ติดเครื่องขยายเสียง การเทศน์ทุกวัน อาทิตยด้วยการยื่นเทศน์ รวมทั้งการเขียนเรื่องลงในหนังสือพิมพ์ชาวเหนือ²⁶⁵ ความสามารถในการ เทศน์และการแสดงธรรมบรรยายของท่านส่งผลให้ท่านมีชื่อเสียง รวมทั้งการเป็นน้องชายโดยธรรมทำให้ท่านรู้จักสหายธรรมและญาติธรรมคนสำคัญ ของพุทธทาสภิกขุ เช่น สัจญา ธรรมศักดิ์, พระยา ลัดพลีธรรมประคัลภ์, เจ้าชื่น สีโรรส ฯลฯ เมื่อ พ.ศ. 2503 ปัญญานันทภิกขุตัดสินใจเดินทางมาเป็น เจ้าอาวาสที่วัดชลประทานรังสฤษดิ์ตามคำอาราธนาของม.ล. ชูชาติ กำภู²⁶⁶

สำหรับจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของท่านเริ่มมาจากการที่ท่านปัญญาเขาร่วมโครงการ ภิกษุหัวใจสิงห์ แต่ท่านไม่ประสบความสำเร็จในการเดินทางครั้งนี้จึงเดินทางกลับบ้านเกิดเป็น ช่วงเวลาเดียวกับที่พระบุญชวนเดินทางมาพบท่านและชวนเดินทางไปสวนโมกขพลาราม เมื่อพ.ศ. 2477 แล้วทั้งสองท่านจึงเริ่มติดต่อผ่านจดหมาย จากจดหมายฉบับแรกเขียนเมื่อ วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2485 ท่านปัญญาเล่าเรื่องการเดินทางไปจำวัดที่ปิ่นังให้พุทธทาสภิกขุฟัง และเรียกพุทธทาสภิกขุว่า“พี่ท่าน” เริ่มติดต่อตั้งแต่ยังเป็นพระมหาเมื่อกลับมาจากมาเลเซีย ปัญญานันทภิกขุได้เดินทางไปจำวัดที่สวนพุทธธรรมจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งพุทธทาสภิกขุได้เป็นผู้แนะนำให้เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาให้แก่ประชาชนชาวเชียงใหม่ แต่ท่านก็เดินทางมาแสดงธรรม ที่กรุงเทพฯ บ้างเป็นบางครั้ง ปัญญานันทภิกขุได้แนะนำให้ผู้อบรมรู้จักสวนโมกข์และวารสาร หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาพร้อมทั้งบอกเล่าเรื่องราวการเดินทางไปจำวัดที่เชียงใหม่ว่าในช่วงแรกก็มีผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับท่าน แต่การเผยแพร่พุทธศาสนาแก่ประชาชนก็ดำเนินไปด้วยดีคิดว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

“...การพูดนี้ทำให้ท่านที่มอบหมายเกิดสนใจ อาตมาเลยถือ โอกาสเผยแพร่กิจการของคณะธรรมทานและเอาหนังสือพุทธศาสนาให้ดูมีผู้ บอกรับเป็นสมาชิกเป็นจำนวนหลายท่านดังบัญชีที่แนบมา...ในชั้นแรกพวก พระยังไม่เข้าใจอาตมาดีก็ไม่ค่อยเห็นด้วย แต่การมากรุงเทพฯ ทำให้ พระเชียงใหม่ยอมรับมากขึ้น(สะกดตามต้นฉบับ)”²⁶⁷

²⁶⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

²⁶⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

²⁶⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

²⁶⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระพรหมมิ่งคลาจารย์(ปัญญานันทะ). BIA7.1/15(3/5) กล่อง 6. หน้า 456.

หลังจากที่ปัญญานันทภิกขุตัดสินใจเดินทางกลับมารับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรีในพ.ศ. 2503 ที่วัดแถบปริมณฑลกรุงเทพระแห่งนี้เป็นหนึ่งในเครือข่ายสวนโมกข์ที่ผู้มาปฏิบัติธรรมที่วัดแห่งนี้สามารถแสดงความประสงค์ในการเดินทางไปศึกษาธรรมกับพุทธทาสภิกขุที่สวนโมกข์ซึ่งมีผู้ให้ความสนใจจำนวนมาก²⁶⁸ ปัญญานันทภิกขุเป็นผู้เขียนหนังสือรับรองให้ผู้ที่สนใจไปปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่เป็นปัญญาชนเช่น นักศึกษา, ชาวต่างชาติและข้าราชการ ปัญญานันทภิกขุและพุทธทาสภิกขุได้ร่วมกันในการเผยแพร่พุทธศาสนาตลอดระยะเวลาของการติดต่อเนื้อหาในจดหมายส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการแจ้งความประสงค์ของผู้จะไปปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น การร่วมงานของพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิทั้งสองท่านดำเนินต่อเนื่องมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่ทศวรรษ 2490 กระทั่งโครงการอบรมธรรมทายาท เป็นผู้ที่สืบสานการเผยแพร่พุทธศาสนาในอนาคตในทศวรรษ 2520 พุทธทาสภิกขุเข้าสู่วัยชราท่านเขียนจดหมายถึงปัญญานันทภิกขุว่าสวนโมกข์ไม่อาจจะรับผู้ที่จะมาปฏิบัติธรรมศึกษาธรรมได้ เนื่องจากสถานที่ไม่เอื้ออำนวยที่พิกัดเดิมและตอนนี้ตนอยู่ในวัยชราภาพที่ความจำหลงๆ ลืมๆ ประสบด้วยโรคภัย จนผู้ที่มาปฏิบัติธรรมต้องเป็นอาจารย์ของตนเองในการศึกษาธรรม พุทธทาสภิกขุเขียนบอกเล่าอาการป่วยและความชราของท่านชราภาพลงมากจนไม่อาจจะอบรมธรรมทายาทได้ ท่านบรรยายอาการอาพาธของท่านว่ามีความหนักหนาเป็นอย่างมาก ท่านยังกล่าวถึงโครงการธรรมทายาทที่มีจำนวนมากเกินไปถึง 250 รูป ท่านอยากให้มีการสอบเอาเฉพาะผู้ที่สนใจและต้องการศึกษาอย่างแท้จริง²⁶⁹ เมื่อปัญญานันทภิกขุทราบความในจดหมายท่านกล่าวว่าท่านกลัวว่าการเป็นผู้ปฏิบัติในธรรมย่อมไม่กลัวในความยากลำบากในการพักอาศัย การศึกษาธรรมจะต้องมีผู้อบรมและชี้หน้าที่ถูกต้องให้พวกเขาเข้าถึงหลักธรรมได้ที่สามารถกล่าวโดยย่อได้ว่าปัญญานันทภิกขุได้ส่งปัญญามาปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์เรื่อยมา การเกิดขึ้นของวัดชลประทานรังสฤษฎ์ก็ถือว่ามีส่วนสำคัญในการส่งเสริมชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติธรรมในการเชื่อมโยงพุทธทาสภิกขุและปัญญาชนในทศวรรษ 2510 ให้เดินทางไปปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์

3.2 การจัดการความสัมพันธ์กับกลุ่มญาติธรรม

ความแตกต่างของกลุ่มคนจำนวนมากที่เข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์กับพุทธทาสภิกขุตลอดระยะเวลาตั้งแต่พ.ศ. 2476 ผู้วิจัยพบว่ากลุ่มสหายนธรรมและญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุประกอบด้วยกลุ่มคนผู้มีพื้นฐานทางการศึกษาสูง พวกเขาได้รับการศึกษาแบบตะวันตกพร้อมไปกับการบวชเรียนตามประเพณีไทย ผู้วิจัยพบว่าพุทธทาสภิกขุมีวิธีการในการจัดการความสัมพันธ์กับกลุ่มญาติธรรมตั้งแต่

²⁶⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 529.

²⁶⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระพรหมมิ่งคลาจารย์(ปัญญานันทะ). BIA7.1/15(3/5) กล่อง 6. หน้า 642.

การเป็นฝ่ายเริ่มต้นสานสัมพันธ์กับญาติธรรมบางกลุ่ม รวมทั้งการแก้ปัญหาความแตกต่างภายในกลุ่ม ญาติธรรมที่ไม่ทำให้เกิดความบาดหมางทางจิตใจและการให้คำปรึกษาและร่วมมือในการพัฒนา ท้องถิ่นไชยา

3.2.1 พุทธศาสนิกชนกับการสร้างเครือข่ายธรรม

จากหลักฐานจำนวนมากระหว่างญาติธรรมกับพุทธศาสนิกชนผู้วิจัยพบว่าญาติธรรมในสาย อาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์มีชื่อเสียงในทศวรรษ 2470 มีจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์กับ พุทธศาสนิกชนที่คล้ายคลึงกันจากการที่พุทธศาสนิกชนเป็นฝ่ายติดต่อกับพวกเขา ก่อน อาจจะมีสาเหตุ มาจากบทบาทของนักหนังสือพิมพ์ที่สามารถชี้แนะและโน้มน้าวความคิดความเชื่อของผู้อ่านให้ โน้มเอียงไปตามผลงานของพวกเขา การสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ของพวกเขาก่อให้เกิดความ เสรีทางการเมืองไทยที่เพิ่มขึ้น นักเขียน ที่มีอิทธิพลในยุคนี้ได้แก่ กุหลาบ สายประดิษฐ์, มาลัย ชูพินิจ, สุต กุระมะโรหิต เป็นต้น²⁷⁰ หลายครั้งที่ผลงานเขียนอันโดดเด่นของพวกเขาได้ชี้ให้เห็นข้อบกพร่อง ของการปกครองประเทศภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พวกเขา มักจะแสดงความหวังว่า พระมหากษัตริย์และรัฐบาลจะนำระบอบการบริหารงานแบบประชาธิปไตยมาใช้ในพัฒนาประเทศ ไปสู่ความเจริญ

จากบทบาทของนักเขียนพุทธศาสนิกชนได้แสดงเจตจำนงในการขอแลกเปลี่ยนความรู้กับ ปัญญาชนนักเขียนผ่านทางจดหมาย ท่านสร้างสัมพันธ์กับปัญญาชนด้วยการชักชวนพวกเขาสนทนา ในเรื่องที่เราที่มีความรู้จากพื้นฐานความรู้ของปัญญาชน มิใช่เพียงแต่พูดคุยเกี่ยวกับเรื่องทางโลก เท่านั้นแต่ท่านยังสอดแทรกธรรมะไปกับเรื่องทางโลกที่พวกเขาเหล่านั้นสนใจสามารถสรุปได้ว่า องค์ความรู้ทุกแขนงวิชาล้วนประกอบไปด้วยเรื่องธรรมะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกแขนงหนึ่ง สำหรับเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตไม่แพ้องค์ความรู้แขนงอื่นๆ ดังตัวอย่างของจดหมายกลุ่ม ญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่มีชื่อเสียงต่อไปนี้

กุหลาบ สายประดิษฐ์ พุทธศาสนิกชนเป็นผู้เริ่มต้นเขียนจดหมายถึงกุหลาบขณะที่เขาดำรง ตำแหน่งบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติ เนื้อหาในจดหมายพุทธศาสนิกชนกล่าวถึงสาเหตุของการ ติดต่อกันเกิดขึ้นจากการที่ท่านเห็นว่ากุหลาบสนใจศึกษาพุทธศาสนาที่มีความเจริญก้าวหน้า พุทธศาสนิกชนได้แสดงวัตถุประสงค์อีกหนึ่งอย่างแก่กุหลาบ ในการทำหน้าที่พุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย การเผยแพร่พุทธศาสนาแก่สังคมไทยให้กว้างขวางผ่านหนังสือสารณะในหน้าหนังสือพิมพ์ที่กุหลาบ

²⁷⁰สุกัญญา ติระวานิช, ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2325-2475) (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมอบให้พิมพ์จำหน่ายที่ ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 85.

ทำงานอยู่เพื่อตีพิมพ์งานเขียนของตนเองตั้งเนื้อความในจดหมายเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2481 ความว่า

“...อาตมามองเห็นในหน้ากระดาษของคุณว่ามีเรื่องเกี่ยวกับ พุทธศาสนาอยู่บ่อยๆ จึงใคร่ร่วมสนุกด้วย ถ้าหากคุณจะกรุณาแจ้งให้ทราบ บ้างว่า คณะบรรณาธิการของคุณมีหลักอย่างไร ในการปล่อยเรื่องพุทธศาสนา ผ่านลงไปแล้วอาตมาจะเขียนมาร่วมสนุกได้ตรงเข็มที่ประสงค์ของคุณยิ่งขึ้น... หวังว่าคงมีส่วนที่อาจจะสละให้พุทธศาสนาเป็นประจำตามมากตามน้อย... พร้อมกันนี้อาตมาได้ส่งเรื่องชีวิตกับนิพพานอธิบายเปรียบเทียบกับหลัก ธรรมดาและวิทยาศาสตร์บ้างเล็กน้อย โดยต้องการให้นักศึกษาหนุ่มเข้าใจง่าย ขึ้นมาเพื่อให้คุณพิจารณา...”²⁷¹

การติดต่อกับพระสงฆ์หนุ่มผู้ชี้ให้เห็นถึงหลักพุทธธรรมจนกุหลาบเกิดความสนใจในการปฏิบัติธรรม จนกระทั่งกุหลาบตัดสินใจเดินทางมาปฏิบัติและสนทนาธรรมกับพุทธทาสภิกขุที่สวนโมกข์ตาม จดหมายเมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2495 ที่เขาเขียนมาบอกพุทธทาสภิกขุว่าตนจะเดินทางมาปฏิบัติ ธรรมที่สวนโมกข์ความว่า

“ผมจะเตรียมตัวมาสวนโมกข์เพื่อหาความรู้ในการปฏิบัติ ธรรมและเพื่อหาความรู้ในการปฏิบัติธรรมและเพื่อนมัสการท่าน...ผมได้ชวน คุณวิลาศ มณีวัตรให้ไปด้วยกันและเมื่อคุณวิลาศทราบว่าคุณมีความยินดีเต็ม ใจจะให้เราลงไปที่สวนโมกข์ตามที่เราปรารถนาก็มีความยินดีมากและตกลง เดินทางไปพร้อมกันกับผม...(สะกดตามต้นฉบับ)”²⁷²

เมื่อกุหลาบเดินทางกลับมาจากสวนโมกข์เขาได้เขียนจดหมายมายังพุทธทาสภิกขุเพื่อ บรรยายถึงความประทับใจที่ตนได้รับจากการเดินทางไปปฏิบัติธรรมครั้งแรกของเขาว่า การเดินทาง ไปปฏิบัติธรรมทำให้จิตใจของเขาสะอาดสว่างสงบ ในจดหมายฉบับนี้กุหลาบปฏิเสธคำขอของ พุทธทาสภิกขุที่เขาเขียนเรื่องพุทธศาสนาลงตีพิมพ์แต่กุหลาบตอบว่าตนยังมีความรู้ไม่เพียงพอ เขากล่าวว่าผลงานของพุทธทาสภิกขุเพียงพอแล้วที่จะทำให้ประชาชนมีความเข้าใจที่ถูกต้องของหลัก

²⁷¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย กุหลาบ สายประดิษฐ์. BIA7.1/1(2/2) กล่อง 1. หน้า 414.

²⁷²เรื่องเดียวกัน, หน้า 424.

พุทธธรรม กุหลาบกล่าวถึงผลงานของ วิชาศ มณีวัตรทำให้นักศึกษาและนักการเมืองสนใจสวนโมกข์
ตั้งความในจดหมายเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2495 ความว่า

“...คุณวิชาศได้เขียนเรื่องสวนโมกข์ลงในหนังสือพิมพ์สอง
ครั้ง และได้มีนักศึกษาบางท่านมาสนทนาไต่ถามผมถึงเรื่องการเป็นอยู่ที่สวน
โมกข์บ่อยๆ แม้กระทั่งนักศึกษาผู้ใหญ่เช่นท่านเจ้าคุณศราก็มี
ความสนใจ...”²⁷³

จดหมายฉบับนี้ถือเป็นฉบับสุดท้ายที่กุหลาบเขียนมาถึงพุทธทาสภิกขุ เนื่องจากกุหลาบถูกจับ
เนื่องจากถูกจับกุมด้วยข้อหาภัยคอมมิวนิสต์และเมื่อเขาพ้นโทษด้วยข้อหานี้แล้วเขาก็เดินทางสู่
ประเทศจีนและขอลี้ภัยการเมืองอยู่ในประเทศจีนจวบจนวาระสุดท้าย

สมัคร บุรวาศ พุทธทาสภิกขุมีโอกาสรู้จักนามของสมัคร บุรวาศผ่านงานเขียนเรื่อง
“พุทธปรัชญาอธิบายด้วยวิทยาศาสตร์” ที่ตีพิมพ์เมื่อพ.ศ. 2480 พุทธทาสภิกขุสนใจผลงานเขียนเขา
และได้เขียนบทวิจารณ์หนังสือเล่มนี้ โดยส่งไปให้สมัครที่ต่างประเทศด้วยความช่วยเหลือจากพระยา
ลัดพลีที่เป็นคนกลางในการติดต่อและเป็นผู้ชี้แนะให้สมัครเขียนตอบจดหมายพุทธทาสภิกขุ เมื่อสมัคร
กลับมาประเทศไทยเขาเขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุตามคำแนะนำของพระยาลัดพลีตั้งความใน
จดหมายเมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ความว่า

“เจ้าคุณลัดพลีฯ ได้เอาจ.ม.ของท่านมาให้อ่าน จึงยินดีที่จะ
ได้คุยกับท่านจากเวลาบัดนี้ไป...”²⁷⁴

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าท่านขอแลกเปลี่ยนความรู้กับสมัครเกี่ยวกับความรู้เรื่องพุทธศาสนากับหลัก
วิทยาศาสตร์ ท่านเชื่อว่าสิ่งที่สมัครสนใจเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับท่านและเขาเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่อง
หลักการวิทยาศาสตร์ขั้นสูงตามความจดหมายเมื่อวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2481 ความว่า

“...ขอขอบคุณต่อคุณเปนสิ่งแรกในการที่ยินดีจะ “คุย” กัน
และ เปนโชคดีของอาตมาที่ได้รู้จักคุณ อาตมาไม่เคยศึกษาหลักวิทยาศาสตร์
และไม่รู้จักวิทยาศาสตร์ถึงตัวจริงของมัน บทประพันธ์ของคุณเปนสิ่งแรกที่ทำ

²⁷³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย กุหลาบ สายประดิษฐ์. BIA7.1/1(2/2) กล่อง 1. หน้า 425 -426.

²⁷⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย สมัคร บุรวาศ. BIA7.1/24(2/5) กล่อง 10. หน้า 360.

ให้เห็นวิวัฒนาการของวิทยาศาสตร์และตั้งแต่นั้นมาก็ไฝฝืนอยู่เสมอ อยากจะเข้าใจหลักของมันแม้ที่สุดจะเปนนานๆ ไปก็ตาม... นิพพานในวัฏสงสารวัฏร์นั้น เปนความหมายตามธรรมดาต่างๆ เช่นว่า ถ้าเอาสีดำออกเสียให้หมด ผ้าฝืนนั้นต้องขาว เพราะฝ้ายมันขาวอยู่ก่อน ดังนั้นถ้าเราดูให้ดี เราอาจเห็นผ้าขาวในผ้าดำนั้นได้, หรือเห็นผ้าขาวสีดำอยู่ตรงหน้าเรา. ในสังสารวัฏร์ เราอาจเห็นนิพพานได้โดยทำนองที่คล้ายนี้ คุณช่วยพิจารณาและชี้แจงด้วยว่าตามหลักวิทยาศาสตร์เรียกว่าอะไร.... (สะกดตามต้นฉบับ)²⁷⁵

สมัครแลกเปลี่ยนความรู้กับพุทธทาสภิกขุจนกระทั่งเกิดความเลื่อมใสและบอกรับวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเรื่อยมา สมัครตอบข้อข้องใจของพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องของหลักและทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2481 ความว่า

“วิทยาศาสตร์ที่ท่านถามมานั้นเรียกว่า Theory of Relativity โดย Albert Einstein เล่มเดิมของเขาเต็มไปด้วยคำนวนไม่มีคำอธิบายเท่าไรและมีคนเข้าใจไม่กี่คนในโลก หากท่านเข้าใจซึ่งในเรื่อง... (ตัวหนังสืออ่านไม่ออก)แล้ว ก็คงได้ความรู้ในปรโลกเท่ากับไอซีได้นั่นเอง” (สะกดตามต้นฉบับ)

ในทำนองเดียวกันการติดต่อกับปัญญาชนหัวก้าวหน้าผู้มีความสามารถด้านการประพันธ์และผู้มีความสนใจในศิลปะอย่าง จำกัด พลากร มีจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์จากจำกัดทำหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างพุทธทาสภิกขุกับกับปรีดี พนมยงค์เกี่ยวกับการสร้างสถานปฏิบัติธรรมที่อยุธยา จากจดหมายที่หลงเหลือมา 5 ฉบับในจดหมายฉบับแรกเป็นจดหมายที่พุทธทาสภิกขุเขียนขึ้นเนื้อหาในจดหมายฉบับนี้ของพุทธทาสภิกขุสะท้อนให้เห็นวิธีการที่ติดต่อกับญาติธรรมด้วยผ่านบทสนทนาที่พุทธทาสภิกขุเป็นผู้เริ่มต้นแสดงเจตจำนงให้ญาติธรรมของท่านเขียนบทความพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ทางโลกอย่างเรื่องศิลปะ ดังความในจดหมายที่เขียนขึ้นเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2485 ความว่า

“...หวังว่าคุณคงจะได้ดำเนินวิธีการอย่างไรอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้พวกเรารู้จักและสามารถให้ศิลปะเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พุทธธรรม

²⁷⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 365 - 366 .

หรือเคยไปถึงการรู้จักทำชีวิตประจำวันให้บันเทิงเริงมอยู่เสมอ.
(สะกดตามต้นฉบับ)²⁷⁶

จำกัดตอบจดหมายเกี่ยวกับประเด็นบทความพุทธศาสนาว่าตนมีความรู้ไม่พอขณะนี้กำลังอยู่ในระหว่างการศึกษาและค้นคว้า หลังจากจดหมายตอบกลับของจำกัดฉบับนี้ พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายถึงเขาและกล่าวถึงความสำคัญของศิลปะกับพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับศิลปะเช่น การเทศน์สั่งสอนธรรมหรือประเพณีทางพุทธศาสนาล้วนเป็นเรื่องของศิลปะและด้วยศิลปะทางพุทธศาสนานี้เองที่ถูกนำไปใช้ในทางที่ผิดจนทำให้ประชาชนชาลุ่มหลงและยึดติดกับบุญกรรมมากกว่าการเข้าใจพุทธศาสนาที่แท้จริง ดังนั้นท่านจึงต้องการให้จำกัดศึกษาและเขียนผลงานที่แสดงให้เห็นว่าพุทธศิลปะที่แท้จริงเป็นเช่นไร ดังความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2485 ความว่า

“...เรื่องศิลปะ ตามที่ขอให้คุณช่วยเขียนขึ้นนั้น เนื่องจากมันเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กันอยู่กับพุทธศาสนา(วงการพุทธศาสนา) มากทีเดียว ที่เห็นง่ายๆ ว่ากันว่าคนที่มาทำบุญส่วนมากมาเพราะหวังจะได้บุญมๆ ง่ายๆ นั้นก็ยังไม่ถูกแท้ ส่วนมากยิ่งกว่านั้นมาด้วยอำนาจของศิลปะ ตัวอย่างเช่น การพิธีและการแห่แห่นต่างๆ. แม้การ แสดงธัม การเทศน์มหาชาติทำนอง.... คนมาใกล้ชิดศาสนาเพราะศิลปะ...จึงขอให้คุณช่วยเขียนเรื่องนี้ ซึ่งหวังว่าคุณคงจะได้พยายามต่อไปในการค้นหาข้อเท็จจริงจึงเพิ่มเติมและเขียนขึ้น. .. (สะกดตามต้นฉบับ)²⁷⁷

พุทธทาสภิกขุเป็นฝ่ายเริ่มต้นติดต่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้พุทธศาสนากับปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ด้วยการแสดงเจตนาธรรมในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กับพวกเขา จากบทสนทนา ระหว่างทั้งสองฝ่ายที่พุทธทาสภิกขุเป็นผู้แสดงเจตจำนงให้พวกเขาเขียนบทความเผยแพร่พุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ทางโลก ที่สะท้อนให้เห็นว่าหลักธรรมสอดคล้องกับองค์ความรู้ทางโลก พุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องเฉพาะของพระสงฆ์เท่านั้น แต่พุทธศาสนายังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ในแขนงวิชาอื่นๆ ที่ฆราวาสธรรมทั่วไปสามารถเข้าถึงหลักพุทธธรรม

²⁷⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย จำกัด พลังกูร. BIA 7.1 / 3 (2/3) กล้อง 1. หน้า 284.

²⁷⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย จำกัด พลังกูร. BIA 7.1 / 3 (2/3) กล้อง 1. หน้า 287 – 288.

ผู้วิจัยพบว่าญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้าของพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่เป็นผู้มีชื่อเสียงในวงการประพันธ์ที่ได้รับการยอมรับในความสามารถทางด้านงานเขียนและยังเป็นผู้ที่มีฐานกลุ่มคนที่ติดตามผลงานของเขา การที่พุทธศาสนิกชนเป็นฝ่ายเริ่มต้นความสัมพันธ์กับพวกเขาก่อนสะท้อนให้เห็นว่าบทบาทนักเขียนของพวกเขาที่สามารถตีแผ่องค์ความรู้พุทธศาสนาแก่ประชาชนได้โดยง่ายและกว้างขวาง พวกเขามีอิทธิพลต่อความคิดของประชาชนชื่อเสียงของพวกเขาสามารถเป็นพลังสำคัญในการเผยแพร่พุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนประสงค์ให้เกิดการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังกลุ่มฆราวาสท่านเลือกที่จะสานสัมพันธ์กับฆราวาสทุกกลุ่มไม่ว่าพวกเขาจะมีแนวคิดทางการเมืองเช่นใดเป็นเรื่องที่ไม่สำคัญเท่ากับผลลัพธ์ของการเผยแพร่พุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนแสดงทรรศนะที่มีต่อบทบาทของนักเขียนในการทำหน้าที่เผยแพร่พุทธศาสนาเมื่อท่านรับหน้าที่หัวหน้าองค์การเผยแพร่พุทธศาสนาเมื่อ พ.ศ. 2496 ในเอกสารฉบับนี้พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าจากประสบการณ์การทำงานเผยแพร่พุทธศาสนาของท่านตลอดระยะเวลาสิบปี ท่านพบว่าการเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทยยังมีจุดด้อยอยู่มากที่ทำให้ประชาชนไม่เข้าใจพุทธศาสนาที่แท้จริง การเผยแพร่พุทธศาสนาควรจะมีวิธีการนำเสนอหลักธรรมที่สอดคล้องกับสังคมในแต่ละยุคสมัย การอบรมสั่งสอนประชาชนควรจะสอดคล้องกับกลุ่มผู้รับฟังผู้ทำหน้าที่เผยแพร่ควรพิจารณาอายุและสายอาชีพของพวกเขา ในเค้าโครงการเผยแพร่พุทธศาสนาพุทธศาสนิกชนกล่าวถึงบุคคลที่มีหน้าที่ในการสนับสนุนการเผยแพร่พุทธศาสนา ท่านกล่าวถึงกลุ่มอาชีพที่สามารถเผยแพร่พุทธศาสนาได้โดยง่ายและเข้าถึงคนกลุ่มใหญ่ในสังคมอย่างนักประพันธ์, หมอ, ครู ท่านกล่าวถึงบทบาทของนักหนังสือพิมพ์ไว้อย่างโดดเด่นว่าเป็นกลุ่มอาชีพที่สามารถเผยแพร่พุทธศาสนาผ่านหน้าหนังสือพิมพ์เป็นประจำทุกวันสะท้อนให้เห็นทรรศนะของท่านที่มองว่ากลุ่มอาชีพนี้มีบทบาทสำคัญในการชี้นำทางความคิดแก่ประชาชนดังความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“...นักหนังสือพิมพ์ให้การร่วมมือด้วยแทรกธรรมะลงในหน้าหนังสือพิมพ์เป็นประจำและเกียดกันสิ่งที่ยุวชนและคนทั่วไปไม่ควรได้ยินได้ฟังไม่ให้ปรากฏในหน้าหนังสือของตน ด้วยการเสียดสีที่แท้จริงไม่เห็นแก่ได้. (เพราะในสมัยปัจจุบันนี้ หนังสือพิมพ์เป็นสิ่งที่กำลังจูงวิญญาณของคนในโลกยิ่งกว่าสิ่งใด ทั้งหมด...”²⁷⁸

ในทศวรรษ 2470 เกิดกลุ่มอาชีพนักเขียนในสังคมไทยอย่างอาชีพนักหนังสือพิมพ์ กลุ่มคนเหล่านี้ประกอบไปด้วยคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาและอุดมคติทางการเมือง พวกเขาเหล่านี้มีอุดมการณ์ในการพัฒนาสังคมไทยให้เจริญก้าวหน้าไปสู่สิ่งที่ดีกว่า นักหนังสือพิมพ์ผู้มีชื่อเสียงในยุคนี้

²⁷⁸พุทธศาสนิกชน, ขุนนวมข้อคิดอิสระ, หน้า 256.

อย่าง กุหลาบ สายประดิษฐ์, สด กุรมโรหิต, จำกัต์ พลาญกูร, สมัคร บุรวาต ฯลฯ ผลงานการประพันธ์ของพวกเขาได้รับความนิยมจากประชาชนผู้มีการศึกษา การที่พวกเขาสามารถสร้างสรรค์ผลงานหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมหรือการเมืองที่จับใจผู้อ่านให้เชื่อถือในบทประพันธ์ของพวกเขา อาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่พุทธทาสภิกขุเป็นฝ่ายเริ่มต้นปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มปัญญาชนนักหนังสือพิมพ์ที่ ผลงานการประพันธ์ของพวกเขา มีอิทธิพลต่อกลุ่มขบวนการไทย ดูราวกับว่าพุทธทาสภิกขุพยายามสร้างเครือข่ายธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการเผยแพร่ธรรม การที่ท่านชักชวนให้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้สร้างสรรค์ผลงานประพันธ์ด้านพุทธศาสนาเพราะผลงานของพวกเขาเข้าถึงประชาชน ดังเช่นในข้อเขียนของท่านข้างต้นสะท้อนให้เห็นทัศนคติที่ท่านมีต่อกลุ่มอาชีพนี้ว่านักเขียนเป็นกลุ่มอาชีพที่สามารถชี้นำความคิดของประชาชนให้เกิดความสนใจในประเด็นต่างๆ ได้ผ่านปลายปากกาของพวกเขา ท่านประสบความสำเร็จในการเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ากลุ่มนี้พวกเขาสร้างสรรค์ผลงานที่สนับสนุนพุทธทาสภิกขุผ่านหน้าหนังสือพิมพ์จนก่อให้เกิดความสนใจจากกลุ่มขบวนการไทยสมัยใหม่ บทบาทและอิทธิพลของพวกเขา ยังคงอยู่ถึงปัจจุบันที่ชื่อเสียงของพวกเขายังคงได้รับการกล่าวถึงในหลายประเด็นโดยเฉพาะบทบาทและแนวคิดทาง การเมือง จากความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้รับความสนใจว่าทำไมกลุ่มคนที่มีภาพลักษณ์ทางการเมืองหัวรุนแรงตามภาพที่รัฐบาลสร้างมีปฏิสัมพันธ์กับสงฆ์ผู้เลื่องชื่อได้เช่นไรส่งผลให้พุทธทาสภิกขุได้รับความสนใจเพิ่มขึ้น

3.2.2 พุทธทาสภิกขุกับการวางตัวเป็นกลางต่อปัญหาภายในกลุ่มญาติธรรม

ผู้วิจัยพบว่าการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับญาติธรรม หลายครั้งที่ญาติธรรมของท่านมักหยิบยื่นความหวังดีที่มากเกินไปในสายตาของพุทธทาสภิกขุ ท่านไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอและความหวังดีเหล่านั้นท่านจะมีวิธีการที่ปฏิเสธญาติธรรมอย่างไม่ให้เสียหน้าใจด้วยการใช้เหตุผลที่ดีมากกว่าสิ่งที่ญาติธรรมเหล่านั้นเสนอผ่านคำอธิบายว่าสิ่งที่ท่านปฏิเสธนั้นจะเป็นผลดีต่อการเผยแพร่พุทธศาสนามากกว่า ในกรณีที่ท่านปฏิเสธความหวังดีของญาติธรรมที่สนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนายังต่างประเทศ คหบดีชาวเชียงใหม่อย่างเจ้าชื่น สีโรรสเสนอให้พุทธทาสภิกขุไปจำพรรษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอเมริกา เพื่อศึกษาภาษาอังกฤษและสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์เป็นภาษาอังกฤษ เจ้าชื่นจะเป็นผู้ออกทุนการเดินทางให้พุทธทาสภิกขุ พุทธทาสภิกขุปฏิเสธการเดินทางไปศึกษาภาษาอังกฤษและเผยแพร่ศาสนาที่ต่างประเทศ ด้วยเหตุผลที่เมื่อผู้อ่านได้อ่านแล้วจะรู้สึกไม่เป็นการหักหาญน้ำใจของญาติธรรมผ่านถ้อยคำอธิบายในจดหมายที่มีความยาวถึง 8 หน้า ด้วยเหตุผลที่เมื่อผู้รับสารอ่านแล้วจะทำให้เข้าใจวัตถุประสงค์ของท่านมากขึ้น พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าการเดินทางไปเผยแพร่พุทธศาสนาใน

ต่างประเทศนั้นไม่จำเป็นและอาจจะเป็นการตำน้ำพริกละลายแม่น้ำเสียมากกว่าถ้าไม่มีการวางแผน เนื่องจากการเผยแพร่พุทธศาสนาให้แก่ฝรั่งที่เขามีความรู้และความเข้าใจศาสนามากกว่า คนในประเทศไทยดูจะไม่เป็นประโยชน์ การไปเผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศด้วยภาษาอังกฤษอาจจะทำได้ไม่ดีเท่าเจ้าของภาษาที่มีความเชี่ยวชาญในภาษามากกว่าท่าน อาจจะทำให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมไม่ลึกซึ้งอย่างแท้จริง จดหมายพุทธทาสภิกขุสะท้อนให้เราเห็นความกังวลในและไม่มั่นใจในภาษาอังกฤษ ดังในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2496 ความว่า

“...การไปอเมริกันนั้นต้องไปต่อเมื่อเขาต้องการจะเห็นเรา หรือเขาต้องการให้เราไป หลังจากที่เราได้ทำงานเผยแพร่ออกไปบางหย่าง จนเป็นที่สนใจของเขา.... ปัญหาเรื่องที่อยู่ในเมืองไทยเราเอง เราก็กังไม่เข้าถึงตัว พุทธศาสนากันนี้แหละ เป็นปัญหาสำคัญเหนือปัญหาทั้งหลาย แม้ในเมืองไทยเราเองเราก็กังปลุกปล้ำกันแต่เนื่องชั้นศีลธรรม ที่พวกฝรั่งเขา ไปไกลกว่าเราหย่างที่จะเทียบกันไม่ได้หยู่หย่างน่าสงสาร แล้วเราจะไปสอน ฝรั่งหย่างไร. และถ้าถึงกับอุตสาห์ลงทุนไปเรียนภาษาของเขา เพื่อสอนเขา ด้วยสิ่งที่เขา มีมากกว่าเราหยู่แล้วอีก เชื่อว่าคงขึ้นเรือบินกลับไม่ทัน... (สะกดตามต้นฉบับ)”²⁷⁹

พุทธทาสภิกขุให้เหตุผลเรื่องการที่ท่านต้องการสร้างความเข้าใจพุทธศาสนาที่แท้จริงในประเทศไทยเป็นหลัก ด้วยเหตุผลว่าคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยยังขาดความเข้าใจเรื่องโลกุตรธรรม เพราะยุคสมัยได้เปลี่ยนแปลงไปคนในยุคสมัยปัจจุบันไม่ได้เหมือนกับผู้คนในสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะโลกของการศึกษาทำให้คนแตกต่างไปจากเดิม พวกเขาได้รับการศึกษาจึงไม่เชื่อในความเชื่อเก่าที่มมมาย พวกเขาได้รับการศึกษาจึงทำให้มีความคิดเป็นอิสระและไม่มีตัวควบคุมความคิด จนทำให้หลงไปกับการเกิดทุกข์ได้โดยง่ายและให้ความสำคัญการเมืองเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหา รูปแบบใหม่แตกต่างจากที่พระพุทธองค์ทรงพบ ดังนั้นแล้วในฐานะผู้สืบสานพระพุทธศาสนาจึงต้องวิเคราะห์เสียให้ได้ว่าจะเผยแพร่ศาสนาอย่างไรให้เหมาะสมกับผู้คนในสมัยเช่นนี้ ดังความว่า

“เมื่อมองไปในโลกที่มีการศึกษาแล้วจะเห็นว่า คนสมัยนี้ ไม่ได้หนักไปทางความเชื่อหย่างสมัยโบราณ คนสมัยนี้มีการศึกษากว้างขวาง ความคิดเป็นอิสระไม่มีขอบเขต คนสมัยนี้มีเรื่องยั่วววนสำหรับกลบ

²⁷⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.จดหมาย เจ้าชิน สิริโรส. BIA 7.1/5 กลอง 2. หน้า 711.

เกลื่อนความทุกข์มากมาย คนสมัยนี้ถูกย้อมฝาดมาเสียแต่แรกคลอดในทาง ฟุ้งเฟ้อ คนสมัยนี้ หยุได้สิทธิพลการเมืองเกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะฉะนั้น ปัญหาจึงเกิดขึ้นใหม่ๆ แปลกๆ จนไม่รู้ที่ว่าจะบรรจุพุทธศาสนาเข้าไปอย่างไร ตกเป็นภาระหนักหนายิ่งที่จะต้องตีปัญหาข้อนี้ให้แตกเสียก่อน มิฉะนั้นแล้วก็จะงงไปอย่างไร้ที่ท่าบอด ในที่ๆ จะเผยแผ่พุทธศาสนาหรือมิฉะนั้นก็จะทำไป อย่างเครื่องจักรของคนบ้าจี้...(สะกดตามต้นฉบับ)”²⁸⁰

รวมทั้งในกรณีของพ.อ. สาลี ปาละกุลที่สนับสนุนการก่อสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณด้วยการสนับสนุนปัจจัยและสิ่งของก่อสร้าง รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ข่าวการก่อสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณเพื่อใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สาลีมองว่าการก่อสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณควรมีห้องควบคุมไฟฟ้าและเครื่องใช้ไฟฟ้าเช่นเครื่องฉายหนัง เครื่องปั่นไฟสำรองไฟ พุทธทาสภิกขุไม่เห็นด้วยกับความหวังดีที่ สาลีจะจัดหาเครื่องใช้ไฟฟ้าเช่น เครื่องฉายต่างๆ แก่โรงมหรสพทางวิญญาณด้วย กล่าวว่าคุณไม่ต้องการให้เป็นเครื่องมือสมัยใหม่มากเกินไป เพราะกลัวว่าเมื่อท่านมรณะไปแล้วจะกลายเป็นภาระแก่คนรุ่นหลังที่ต้องจัดหาซ่อมและบำรุง ท่านประสงค์ให้โรงมหรสพทางวิญญาณเป็นเครื่องเตือนใจในตัวของมันเอง ด้วยการตีความและการวิเคราะห์ของผู้ที่เข้าเยี่ยมชม ดังความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2507 ความว่า

“...เรื่องโรงมหรสพทางวิญญาณนี้ ได้คิดทบทวนอยู่ตลอดเวลา ยิ่งแน่ใจว่าต้องยึดหลักที่ว่าทำให้มันพูดได้ด้วยในตัวเองโดยไม่เกี่ยวกับการจัดการทำประจำวันแต่อย่างเดียว หรือต้องอาศัยเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นสมัยใหม่เด็ดขาด เพราะว่าเราตายแล้วคนชั้นหลังอาจจะชี้แจงหรือไม่มีความสามารถจะอ้างสิ่งต่างไว้ได้หมด ก็อย่าให้มันตายด้านไปเสียทีเดียว จะจัดทำสิ่งที่ถาวรแสดงตัวอยู่ด้วยการปั้นการเขียนให้มากเข้าไว้ด้วยอีกส่วนหนึ่ง...”²⁸¹

อย่างที่ทราบกันดีว่าญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุมีความแตกต่างทั้งสายอาชีพและแนวคิดทางการเมืองและรูปแบบการเผยแผ่และศึกษาพุทธศาสนา กลุ่มคนที่แตกต่างกันี้มีความสัมพันธ์อันดีกับพุทธทาสภิกขุด้วยความศรัทธาและนับถือในฐานะพระอาจารย์ ที่เป็นผู้อบรมสั่งสอนและชี้ทาง

²⁸⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 713.

²⁸¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พ.อ. สาลี ปาละกุล. BIA7.1/25(1/6) กล่อง 11. หน้า 147.

สว่างในการดำเนินชีวิต หลายครั้งที่ฆราวาสชนผู้ที่ศึกษาพุทธศาสนาเกิดความบาดหมางภายในกลุ่มญาติธรรมกันเอง ญาติธรรมเหล่านี้ก็หวังพึ่งพิงให้พุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่สะสางปัญหาดังกล่าว โดยที่แต่ละฝ่ายมักจะพยายามชี้หน้าผ่านทางจดหมายว่าตนเป็นผู้ถูกกระทำจนก่อให้เกิดความไม่ลงรอยที่สร้างความไม่พอใจต่อกัน จากจดหมายของญาติธรรมผู้วิจัยพบว่าหลายครั้งที่เกิดปัญหาความบาดหมางภายในกลุ่มญาติธรรม พุทธทาสภิกขุจะวางตนเป็นกลางด้วยการไม่ตัดสินว่าใครเป็นฝ่ายผิดหรือถูก ถ้าปัญหานั้นเป็นปัญหาภายในครอบครัวหรือปัญหาที่สามารถจะคุยกันได้ด้วยเหตุผล ท่านจะแนะนำวิธีการแก้ปัญหาแต่ท่านจะไม่ชี้หน้าให้เขาทำตามท่านแต่อย่างใด ดังเช่นในกรณีปัญหาของ นพ. บุญส่ง เลขาธิการที่มีปัญหาส่วนตัวกับมารดาเกี่ยวกับการเลี้ยงนกที่มารดามองว่าเป็นการทำบาป แต่แท้ที่จริงแล้วหมอบุญส่งกล่าวว่าการปล่อยนกที่เลี้ยงมาแต่เล็กเหล่านี้จะเป็นอันตรายแก่คนมากกว่า เพราะนกเหล่านี้ไม่เคยใช้ชีวิตตามธรรมชาติมันจึงไม่รู้จักวิธีกินและหลบซ่อนจากอันตราย ด้วยปัญหาเรื่องนี้ก่อให้เกิดความไม่เข้าใจภายในครอบครัวขึ้นมา หมอบุญส่งเขียนจดหมายมาปรึกษาปัญหาเกี่ยวกับพุทธทาสภิกขุโดยกล่าวว่ามารดาของตนจะมาปฏิบัติธรรมกับท่าน ตนประสงค์ให้พุทธทาสภิกขุช่วยกล่าวกับมารดาเกี่ยวกับปัญหาในเรื่องนี้ แต่พุทธทาสภิกขุกลับตอบจดหมายกลับมาว่าท่านจะวางตนเป็นกลางและอยากให้หมอบุญส่งพยายามทำความเข้าใจมารดาเพราะมารดาทำไปด้วยความหวังดี หมอบุญส่งในฐานะลูกอยากทำให้มารดาผู้มีพระคุณเกิดความกังวลใจ ถ้าคุณหมอเห็นว่าการปล่อยนกที่เลี้ยงไปตอนนี้จะเป็นอันตรายก็ควรที่จะเลือกปล่อยตัวที่คิดว่าแข็งแรงจริงๆ เท่านั้น ในท้ายจดหมายท่านก็ย้ำว่า อันนี้ก็เป็นเพียงความคิดเห็นของท่านเท่านั้นดังความว่า

“อาตมาได้ฟังคำชี้แจงทั้งสองฝ่ายแล้ว เข้าใจได้ดีในส่วนที่ว่าต่างฝ่ายต่างมีทัศนคติคนละอย่างโดยบริสุทธิ์ใจ. ส่วนเหตุผลนั้นมันขึ้นอยู่กับทัศนคติของตัวเอง ดังนั้นมันจึงใช้แก่กันละกันไม่ได้ เหลืออยู่แต่เรื่องทางศีลธรรมหรือประเพณีหมายถึงความเคารพ ความเห็นใจ...ถ้าปล่อยนกไปได้ มันไม่เพียงแต่ “ไม่ทำความขัดใจผู้ใหญ่” เท่านั้น มันเป็นการต่ออายุผู้ใหญ่ให้ยืนยาวออกไปโดยตรงทีเดียว...ดังนั้นการกระทำของเราจึงเป็นการรดน้ำชีวิตของท่านให้ยืน และต่ออายุของท่านให้ยืนโดยแท้จริง...”²⁸²

สุดท้ายแล้วหมอก็ตัดสินใจตามที่ท่านอาจารย์แนะนำมาในจดหมาย จากเนื้อความนี้สะท้อนให้เห็นการศรัทธาและเชื่อท่านในฐานะผู้ใหญ่ที่นับถือ เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาพุทธทาสภิกขุไม่ได้ตัดสินว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายผิดหรือถูกแต่ท่านชี้แนะว่าควรจะทำอย่างไรเพื่อแก้ปัญหาแต่คำชี้แนะของ

²⁸²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย บุญส่ง เลขาธิการ. BIA 7.1/12(2/2) กล่อง 4. หน้า 349

ท่านก็เป็นเพียงข้อเสนอที่ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของฝ่ายผู้รับสารเป็นผู้เลือกที่จะทำตามข้อเสนอของท่านหรือไม่

นอกจากปัญหาการขัดแย้งภายในระหว่างญาติธรรมที่มีความเห็นไม่ตรงกันหรือมีปัญหาทางธุรกิจและปัญหาส่วนตัว พุทธทาสภิกขุเลือกวางตนเป็นกลางด้วยการไม่เข้าข้างฝ่ายใดและเลือกที่จะนิ่งเฉยไม่ได้ตอบผ่านทางจดหมายแก่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดว่าท่านตัดสินใจว่าใครผิดหรือถูกดังเช่น ในกรณีที่พุทธทาสภิกขุต้องการเครื่องปั่นไฟโดยแจ้งความประสงค์ไปที่ปราณี พุ่มชูศรี คหบดีชาวเชียงใหม่ ผู้ศรัทธาพุทธทาสภิกขุอย่างยิ่ง ปราณีได้เตรียมการซื้อเครื่องกำเนิดไฟแก่พุทธทาสภิกขุแต่เมื่อนายชำนาญ ลือประเสริฐทราบความนี้เข้าเขาก็ต้องการร่วมสมทบทุนในการซื้อเครื่องกำเนิดไฟ แต่เขาเห็นว่าควรซื้อเครื่องกำเนิดไฟมือสองที่ผ่านการใช้งานมาบ้างแล้วเพราะมีราคาถูกกว่า แต่ปราณีไม่ยอมทำตามเพราะคิดว่าการถวายสิ่งของให้พระสงฆ์ต้องถวายสิ่งที่ดีที่สุดให้เสมอ ปราณีเขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุเพื่อบอกความซนเคืองเล็กๆ ผ่านทางจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2496 ดังความว่า

“...เรื่องเครื่องทำไฟ ดิฉันสั่งคุณพี่ไว้แล้ว ขอให้จักถวายตามความประสงค์ของท่าน เจ้าคุณลัดพลี คุณชำนาญขอร่วมบุญด้วย ดิฉันไม่ขัดข้อง แต่ต้องทะเลาะกะคุณชำนาญตั้งหลายครั้ง แกจะซื้อเครื่องเก่าถวาย ดิฉันไม่ยอม...”²⁸³

ในจดหมายตอบกลับของพุทธทาสภิกขุท่านไม่พูดถึงประเด็นความบาดหมางนี้และไม่ตำหนิการกระทำของฝ่ายใดเลย ท่านเขียนจดหมายมาบอกเกี่ยวกับการทำงานของเครื่องปั่นไฟว่าใช้งานได้ดีและไม่มีความเสียหายเกิดขึ้นแต่อย่างใด จากการวางตนเป็นกลางต่อปัญหาของญาติธรรมของท่านทำให้พุทธทาสภิกขุไม่เคยขัดแย้งกับญาติธรรมคนใดของท่านเลย นี่ถือเป็นวิธีการในการรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุ ด้วยวิธีการเช่นนี้จึงทำให้ท่านสามารถรักษาความสัมพันธ์กับทุกคนโดยไม่ส่งผลกระทบต่อฝ่ายใดทั้งสิ้น

การจัดการปัญหาส่วนตัวระหว่างญาติธรรมด้วยตนเอง

ความแตกต่างด้านสายอาชีพของกลุ่มญาติธรรมสหายนธรรมของพุทธทาสภิกขุไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการทำความรู้จักหรือการสนทนากันภายในกลุ่มญาติธรรม ด้วยเหตุผลที่พวกเขาศรัทธาในพระสงฆ์รูปเดียวกัน ดังนั้นเมื่อพวกเขาเหล่านี้เดินทางมาปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ในช่วงเวลา

²⁸³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปราณี พุ่มชูศรี . BIA7.1/13(4/6). กล่อง 5. หน้า 906.

เดียวกัน ถือเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์และความสนิทสนมไว้วางใจกันภายในกลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยพบว่าหลายครั้งที่ความสัมพันธ์ภายในระหว่างกลุ่มญาติธรรมได้เกิดปัญหาส่วนตัวระหว่างกันขึ้นเมื่อเกิดปัญหาแล้วหลายครั้งที่พวกเขาเลือกที่จะบอกเล่าปัญหาแก่พุทธทาสภิกขุ รวมทั้งไหว้วานให้ท่านเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยหรือแก้ไขปัญหานั้นๆ

ดังเช่นในกรณีของนายประสิทธิ์ จันทแสงสว่างและนายสติที่พวกเขามีโอกาสได้รู้จักกันที่สวนโมกข์กระทั่งชักชวนกันทำธุรกิจโรงน้ำแข็ง นายประสิทธิ์เขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุว่าเขาถูกโกงจากนายสติและเพื่อนทำให้เขาต้องประสบปัญหาทางการเงิน เขาอยากให้พุทธทาสภิกขุเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำธุรกิจระหว่างญาติธรรมที่ชื่อนายสติ, นายลักษณะ และนายประสิทธิ์ที่ร่วมหุ้นทำโรงน้ำแข็ง ท้ายที่สุดมีปัญหาในการบริหารจนล้มละลาย นายประสิทธิ์เชื่อว่าตนเองถูกโกงจากคนภายในได้เขียนจดหมายมารายงานและชี้แจงรายละเอียดให้พุทธทาสภิกขุทราบเพื่อไปพูดคุยกับคนทั้งสองคน เพราะตนไม่อยากจะแตกหักกันด้วยเกรงใจพุทธทาสภิกขุเพราะทั้งสองฝ่ายรู้จักกันได้ด้วยเพราะศรัทธาในสงฆ์รูปเดียวกันดังความว่า

“...การที่กระผมยังมีได้ดำเนินคดีอย่างไร ก็เพราะยังหวังใจว่าจะทำความตกลงกันโดยสันติวิธีได้ เพราะตามจดหมายของคุณลักษณะบางฉบับ ยอมรับว่า ถ้าผมมีหลักฐานการจ่ายเงินเกินกว่ารายรับจริง ก็จะขอใช้ให้และบางฉบับกล่าวว่าถ้าคุณสติเป็นฝ่ายผิดคุณลักษณะก็จะจัดการใช้แทนให้จนครบ และกระผมเห็นว่าถ้าหากกระผมดำเนินคดีไปก็จะทำให้เกิดการเสียหายมาก...ยิ่งกว่านั้นการที่ได้มารู้จักใคร่กัน ก็เพราะท่านเจ้าคุณเป็นประธานจึงทำให้มีการรักใคร่นับถือกันอย่างสนิทสนม และกระผมก็ได้ทำความดีมามากแล้วเป็นต้นว่าช่วยเหลือกิจการต่างๆ เท่าที่สามารถจะช่วยให้ แม้บางทีมีสิ่งใดผิดพลาด ก็ได้ให้อภัยกันตลอดมา...”²⁸⁴

พุทธทาสภิกขุไม่ตอบกลับจดหมายของนายประสิทธิ์ ผู้วิจัยคาดว่าพุทธทาสภิกขุน่าจะพูดคุยกับนายสติเป็นการส่วนตัวที่สวนโมกข์ก่อน เราอาจจะไม่ทราบว่าพุทธทาสภิกขุจัดการปัญหาเรื่องนี้อย่างไร แต่ในจดหมายของนางปราณี พุ่มชูศรีที่เขียนมาหาพุทธทาสภิกขุบอกเล่าเรื่องราวปัญหาในครอบครัวของนายประสิทธิ์ที่เกิดปัญหาทางการเงินส่งผลต่อครอบครัว ลูกชายของเขาเขียนถึงปราณีเพื่อเล่าเรื่องราวการไม่ได้รับความเป็นธรรมจากพ่อ เนื่องจากไม่ส่งให้เล่าเรียนพร้อมทั้งถูกรังแกต่างๆ นาๆ ปราณีเขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุเพราะคิดว่าตนไม่รู้จักประสิทธิ์ดีพอ รวมทั้งให้

²⁸⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. จดหมาย ประสิทธิ์ จันทแสงสว่าง, BIA7.1/13(2/6) กล้อง 5. หน้า 609.

เจ้าคุณลัดพลีฯ ช่วยสืบว่าเป็นความจริงหรือไม่ ในจดหมายตอบของพุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่าประสิทธิ์มีปัญหาเกี่ยวกับจิตและเป็นบุคคลที่ไม่ได้ประกอบด้วยธรรมตามที่ท่านและญาติธรรมเข้าใจซึ่งต้องปล่อยไปตามกรรมดังความในจดหมายว่า

“...ถ้าช่วยก็ช่วยผ่านทางคุณชำนาญ เพราะแกมีบทบาทช่วย โดยไม่ให้หัวหน้าครอบครัวรู้สึกว่าเป็นการดูหมิ่น. ที่ป้อมมั่นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากบิดานั้น คงจะเป็นเพียงการละเลยหรือปฏิเสธการขอร้องด้วย อารมณ์เสีย เพราะคุณประสิทธิ์นั้นวันแต่จะมีใจคอยผิดปรกติยิ่งขึ้นทุกที. แกไม่ได้เป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยธรรมมากเหมือนที่เราเข้าใจ จึงถูกลงโทษและวันแต่จะถูกลงโทษมากขึ้น และอาจจะเลยไปถึงเสียสติก็ยังไม่อาจเป็นไปได้. ได้สังเกตมานานแล้ว รู้สึกว่าไม่มีทางที่จะแก้ไขได้ ทั้งที่พยายามจะช่วยเหลือแกอย่างยิ่ง ในฐานะที่เคยร่วมอะไรกันมา จำเป็นต้องอุเบกขาคือให้ไปตามกรรม...”²⁸⁵

นอกจากนี้ปราณีเขียนจดหมายมาแล้วเรื่องราวเกี่ยวกับปัญหาของญาติธรรม หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์(ท่านชื่น)และภรรยา หม่อมเสมอ สิงหนเสนี ผู้เป็นภรรยา หม่อมเสมอหนีปัญหาครอบครัวมาปฏิบัติธรรมกับคุณปราณี ท่านชื่นโกรธและตามหาตัวภรรยาที่เชียงใหม่ ทั้งสองท่านมีปัญหาครอบครัวเรื่องการนอกใจของท่านชื่น ปราณีและเจ้าคุณลัดพลีได้พยายามช่วยเหลือและหาทางออกให้หม่อมเสมอ พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายแก่ปราณีด้วยการชี้แนะว่าเรื่องสามีภรรยาเป็นเรื่องที่ต้องระวังคำพูด เมื่อเขาคิดกันแล้วคนกลางจะถูกมองไม่ดีดังความว่า

CHULALONGKORN UNIVERSITY

“...เรื่องผัวเมียนี้ยากหลายแง่ แ่งที่ต้องระวังก็คือจะพูดอะไร จะทำอะไรให้กับฝ่ายใด ต้องนึกเวลาข้างหน้า ถ้าเผื่อเขากลับคิดกันบ้าง เดี่ยวจะเจื่อนจนเข้าไม่ผิด หรืออะไรที่มากกว่านั้น, ดังนั้นคุณหรือเจ้าคุณก็ตามต้องรู้สิ่งที่ควรพูดหรือควรทำให้สมกับวุฒิและวัย, และธรรมะอำนาจให้พูดหรือทำเท่านั้นเอง.”²⁸⁶

²⁸⁵เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปราณี พุ่มชูศรี. BIA7.1/13(4/6).กล่อง 5. หน้า 1104.

²⁸⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปราณี พุ่มชูศรี. BIA7.1/13(4/6) กล่อง 5. หน้า 1114.

แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะเผยแพร่พุทธศาสนาด้วยวิธีการวิพากษ์วิจารณ์องค์ความรู้เหล่านั้นด้วยถ้อยคำที่ตรงไปตรงมาและรุนแรง แต่สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างท่านและญาติธรรมแล้ว ท่านเลือกประนีประนอมกับการรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม การวางตนเป็นกลางต่อปัญหาภายในกลุ่มญาติธรรมและการรักษาหัวใจและความหวังดีของญาติธรรม

3.2.3 พุทธทาสภิกขุกับการเมืองท้องถิ่น

กรณีการโยกย้ายนายอำเภอไชยาพ.ศ. 2490 – 2494

จาด อูร์สยะนันท์ นายอำเภอไชยา เขามีบทบาทสำคัญในการเจรจา ด้านกฎหมาย เพื่อจัดทำ น.ส.3 เพื่อสร้างถนนเข้าวัด ถือว่าเขามีส่วนในการบุกเบิกการสร้างวัดธารน้ำไหลหรือสวนโมกข์ใหม่ จาดกล่าวถึงความสัมพันธ์ของตนและพุทธทาสภิกขุดำเนินไปแบบศิษย์และอาจารย์ พุทธทาสภิกขุเปรียบเสมือนอาจารย์ที่คอยอบรมชี้แนะสั่งสอน รวมทั้งให้ข้อคิดเพื่อนำมาประกอบการปฏิบัติงานราชการ²⁸⁷ การดำรงตำแหน่งนายอำเภอไชยาของเขาตั้งแต่พ.ศ. 2487 -2489 เป็นระยะเวลา 2 ปีที่เขาได้เข้ามาร่วมงานและแลกเปลี่ยนความคิดกับพุทธทาสภิกขุจนทำให้ท่านชื่นชอบในวิธีการและความคิดของจาด หลังจากที่จาด อูร์สยะนันท์ได้รับคำสั่งย้ายให้ไปดำรงตำแหน่งนายอำเภอที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเมื่อพ.ศ. 2489 พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายมายังจาดที่สะท้อนให้เห็นทัศนคติของท่านต่อนายอำเภอคนใหม่ ท่านกล่าวว่าการโยกย้ายนายอำเภอนั้นส่งผลเสียแก่ประเทศชาติมากกว่า เพราะยังไม่ได้สร้างผลงานหรือทำความรู้จักกับชาวบ้านก็ต้องย้ายไปที่อื่นทำให้ไม่สามารถพัฒนาเมืองหรือท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ท่านยังกล่าวถึงการที่มีคนตำหนิพุทธทาสภิกขุเรื่องการสร้างศาลาสันติภาพด้วยการเรียกรายเงินจากชาวบ้าน หนังสือพิมพ์โลกใหม่ได้กล่าวหาว่าท่านแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าดังความว่า

“...อาตมายังรู้สึกเชื่อมั่นขึ้นเรื่อยๆ ว่า นายอำเภอย้ายบ่อยๆ นี้ไม่เป้นผลดีแก่ส่วนรวมเลย ไม่ทันรู้จักบุคคลและสถานที่หย่างทั่วถึงชัดเจน ก็ย้ายเลยไม่ค่อยได้ทำอะไรที่จะพอเป้นอนุสาวรีย์ได้ หนักเข้าติดนิสัยไม่หยากทำอะไรเป้นชิ้นเป้นอัน หรือหยากอวดฝีมือเลย...(สะกดตามต้นฉบับ)”²⁸⁸

หลังจากที่จาดเดินทางไปประจำที่จังหวัดอื่นญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุผู้มีบทบาทและทรงอิทธิพลการเมืองท้องถิ่นในการดำเนินการพัฒนาและควบคุมคัดเลือกข้าราชการผู้ที่จะมาทำหน้าที่

²⁸⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย จาด อูร์สยะนันท์. BIA 7.1/3(2/3) กล่อง 1. หน้า 233.

²⁸⁸เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย จาด อูร์สยะนันท์. BIA 7.1/3(2/3) กล่อง 1. หน้า 238.

ทางการปกครองท้องถิ่นของตนนั้นคือ พล.ต.ต. พัฒน์ นิลวัฒน์นนท์เป็นข้าราชการท้องถิ่นผู้มีบทบาทสำคัญในการเข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมืองในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี เขาจึงทราบข่าววงในของการดำเนินนโยบายต่างๆ รวมทั้งกรณีการแต่งตั้งข้าราชการของรัฐบาลไทยที่จะมาดำรงตำแหน่งนายอำเภอไชยาคนใหม่แทนจาด อูร์สยะนันท์ หลังจากที่ได้จาดได้รับคำสั่งให้โยกย้ายไปทำหน้าที่ผู้ปกครองในหัวเมืองใต้แห่งใหม่ พัฒน์ได้เขียนจดหมายมาบอกเล่าเกี่ยวกับนายอำเภอคนใหม่ที่จะมาแทนที่นายจาดว่าเป็นคนดีแต่เป็นคนที่ไม่เชื่อคนง่ายอยากให้อุทสาสนิกขุช่วยอบรมสั่งสอนนายอำเภอคนใหม่นี้ให้อยู่ในทำนองคลองธรรม แต่เมื่อนายอำเภอคนใหม่มาดำรงตำแหน่งได้ไม่นานนั้นก็เกิดปัญหาส่วนตัวกับพัฒน์เกี่ยวกับเรื่องงบประมาณในการดำเนินการพัฒนาท้องถิ่นต่างๆ จนกระทั่งเมื่อพ.ศ. 2491 มีการโยกย้ายเปลี่ยนนายอำเภอคนใหม่อีกครั้ง พัฒน์เขียนจดหมายมาแจ้งข่าวนี้แก่พุทธสาสนิกขุด้วย การกล่าวทำนองว่าการเปลี่ยนนายอำเภอคนใหม่นี้ น่าจะดีกว่าคนเดิมแน่นอนเพราะเขาเป็นคนดี ดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2491 ความว่า

“บัดนี้มีเรื่องให้เห็นว่าท่านพระครูที่เคารพทั้ง ๒ ควรทราบ เพราะมีบางสิ่งบางอย่างเคยทำให้กระผมเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจอยู่ คือ การย้ายนายอำเภอคนใหม่มาแทนคนเก่าที่อำเภอไชยา...(ส่วนนี้บอกเล่าประวัตินายอำเภอคนใหม่) ได้ยินกิตติศัพท์ว่าเป็นคนดี นิสัยพอจะไปได้ การไปของนายอำเภอไชยาคนเดิม จะทำให้ชาวไชยาดีใจขึ้นบ้างหรืออย่างไร ... (สะกดตามต้นฉบับ)”²⁸⁹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมื่อนายอำเภอคนใหม่มาดำรงตำแหน่งได้ระยะเวลากว่า 1 ปี พุทธสาสนิกขุเขียนจดหมายถึงพัฒน์เพื่อแสดงความจำนงที่สะท้อนให้เห็นความแตกต่างทางแนวคิดการเมืองท้องถิ่นที่ท่านเกรงว่านายอำเภอคนใหม่จะไม่เข้าใจในสิ่งที่ท่านดำเนินการเผยแพร่พุทธศาสนาการดำเนินงานของ พุทธสาสนิกขุอยากให้อาจกลับมาดำรงตำแหน่งนายอำเภอไชยาอีกครั้งจนกระทั่งท่านได้เขียนจดหมายบอกเล่าความในใจเหล่านี้ไปยังพล.ต.ต. พัฒน์ นิลวัฒน์นนท์ว่าการโยกย้ายนายจาดไปเป็นนายอำเภอที่แห่งใหม่นั้น พุทธสาสนิกขุเห็นว่าเขาสามารถอยู่ช่วยงานพุทธศาสนาจนสำเร็จได้เขียนจดหมายไปขอให้พัฒน์จัดการเรื่องนี้ ดังความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2492 ความว่า

²⁸⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธสาสน อินทปัญญา. จดหมาย พล.ต.ต.พัฒน์ นิลวัฒน์นนท์. BIA7.1/15(6/5) กล่อง 6. หน้า 793.

“ ที่นี้เกี่ยวกับคุณจาคก็คือ แกเป็นคนทีพอจะพูดกันรู้เรื่องดี ทั้งแกได้ลงแรงไปบ้างแล้วด้วยความศรัทธา จึงยังไม่หยากให้แกไปเสียก่อน แต่งานชิ้นนี้จะสำเร็จ เพราะถ้าคนอื่นมายังเป็นการเสี่ยงหยูว่า เขาจะรักงาน ชนิดนี้หรือไม่ และจะพูดกันฟังรู้เรื่องหรือไม่. ฉะนั้นจึงได้รับกวนคุณเรื่อง คุณจาค ขอให้คุณเอาใจใส่และสอดส่องด้วย.(สะกดตามต้นฉบับ)”²⁹⁰

เมื่อพัฒนาได้รับจดหมายจากพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเจตจำนงที่ต้องการผู้ร่วมงานที่เข้าใจและ สนับสนุนท่านในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ พัฒนาได้นำจดหมายฉบับนี้เพื่อเป็นหลักฐานไปยื่น ดำเนินการกับรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยเพื่อขอให้โยกย้ายนายจาค อุรัสยะนันท์มาเป็นนายอำเภอ ไชยาอีกครั้งตามความในจดหมายที่พัฒนาเขียนขึ้นเมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2492 ความว่า

“...คราวที่ขอกฎมาต่อใต้เท้าและทางกรมมหาดไทย เพื่อให้ ได้คุณจาคกลับคืนมานั้น ท่านพระครูอินทปัญญาจารย์ก็แสดงความเอา ใจใส่ในเรื่องนี้อยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ใต้เท้าเคยอธิบายไว้ว่า ถ้านักปกครองใดเข้ากับประชาชนก็ได้และเข้ากับทางศาสนาก็ได้แล้ว นับว่า เป็นผู้ที่เหมาะสมแก่ท้องที่ คุณจาคได้พิสูจน์ในข้อนี้ให้เห็น เป็นที่ประจักษ์แล้ว... (สะกดตามต้นฉบับ)”²⁹¹

ด้วยเหตุนี้เองนายจาค อุรัสยะนันท์ได้กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายอำเภอไชยาอีกครั้ง เมื่อ พ.ศ. 2492 ชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุมีอิทธิพลทางการเมืองท้องถิ่น เนื่องจากญาติธรรมหลาย ท่านประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการปกครองคำร้องขอจากท่านอาจารย์ของพวกเขายอมส่งผลให้ เจ้าหน้าที่รัฐบาลต้องฟังคำแนะนำในการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับบุคคลผู้ที่จะมาทำหน้าที่ปกครอง ท้องถิ่น พุทธทาสภิกขุเป็นพระสงฆ์ผู้มีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับในความสามารถให้มาดำเนินงาน ร่วมกับคณะสงฆ์ของรัฐบาลจึงทำเสียงของท่านได้รับการรับฟังมากกว่าพระสงฆ์ทั่วไป

พุทธทาสภิกขุกับบทบาทการพัฒนาท้องถิ่น

การดำรงตำแหน่งทางการเมืองของพล.ต.ต. พัฒน์ นิลวัฒนานนท์ ทำให้เขาทราบข่าว การพัฒนาท้องถิ่นในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ที่มีการพัฒนาและการก่อสร้างประเทศส่งผลให้เกิด

²⁹⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 802.

²⁹¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. จดหมาย พล.ต.ต.พัฒน์ นิลวัฒนานนท์. BIA7.1/15(6/5) กล่อง 6. หน้า 806.

การของงบประมาณในการพัฒนาท้องถิ่นที่ห่างไกลด้วยการก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานอย่าง การสร้างถนนและไฟฟ้าเป็นต้น การดำรงตำแหน่งทางการเมืองของพัฒน์ทำให้เขาทราบข้อมูล ข่าวสารการดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่เอื้อประโยชน์ต่อท้องถิ่นอันเป็นบ้านเกิดของเขาอย่างอำเภอ ไชยาและจังหวัดสุราษฎร์ธานีเช่น การที่พัฒน์เขียนจดหมายมาบอกเล่าถึงความพยายามในการจัดตั้ง ศาลจังหวัดไชยา พร้อมกันนี้เขายังส่งสำเนาจดหมายที่เขียนถึงข้าราชการกระทรวงต่างๆ เกี่ยวกับการ ดำเนินการเพื่อขออนุมัติร่างพระราชบัญญัติการจัดตั้งศาลที่อำเภอไชยา นอกจากนี้เขายังกล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างประเสริฐ ทรัพย์สุนทรว่ามีคนเข้าใจผิดว่าเขามีความบาดหมางกันแต่แท้ที่จริง แล้วเขาทั้งสองไม่มีปัญหากันแต่อย่างใด ในการหาผู้รับรองเพื่อขอจัดตั้งศาลนี้ประเสริฐก็สนับสนุนเขา เช่นกันด้วยการลงนามรับรองร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ ดังความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2489 ความว่า

“กระผมขอส่งร่าง พ.ร.บ. จัดตั้งศาลจังหวัดไชยามาถวาย เพื่อทราบ...ซึ่งกระผมและคุณประเสริฐต่างได้ข่าวคล้ายๆ กันว่า คุณประเสริฐ กับกระผมไม่ค่อยจะลงรอยกัน ถ้ามีผู้เข้าใจเช่นนี้จริงอาจเป็นเพราะเห็นว่าคุณ ประเสริฐไม่ได้ช่วยกระผมในคราวเลือกตั้งเลยคิดเอาว่าคงต้องแตกกันเช่นนั้น ก็ได้ แต่ความจริงเหตุเพียงเท่านี้ไม่ถึงกับทำให้แตกร้างกัน...”²⁹²

การดำเนินนโยบายในการก่อสร้างต่างๆ พัฒน์จะทำเรื่องยื่นเสนองบประมาณให้ลงมาพัฒนา ที่ท้องถิ่นบ้านเกิด เพื่อพัฒนาความเจริญในท้องถิ่นของตนเองจนได้รับการยอมรับในฐานะ เมืองที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างเช่น ในกรณีของการสร้างพิพิธภัณฑสถานไชยาและ การยกกระดับวัดพระธาตุไชยาให้เป็นวัดหลวงของประเทศนั้น พัฒน์เขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุ เกี่ยวกับประเด็นนี้ว่าเป็นสิ่งสำคัญเพราะต้องมีเกณฑ์การพิจารณาในการคัดเลือกแสดงนัยยะว่าเป็นวัด ที่มีประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญในระดับประเทศ ตัวอย่างเช่นในจดหมายเมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2495 พัฒน์ทำหนังสือถึงกระทรวงเจ้าหน้าทีรัฐบาลเพื่อทำตามข้อเสนอในการพัฒนาจังหวัด สุราษฎร์ธานี รวมทั้งพัฒน์มีบทบาทในการช่วยเหลือพุทธทาสภิกขุในการติดต่อกับหน่วยงานราชการ และชนชั้นสูงในกรุงเทพฯ ด้วยบทบาทและหน้าที่ของพัฒน์ในฐานะผู้แทนจังหวัดสุราษฎร์ธานี ทำให้เขาติดต่อหน่วยงานต่างๆ ในการพัฒนาอำเภอไชยา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการสร้างถนน โรงพยาบาล หรือการยกกระดับให้ตำบลไชยากลายเป็นอำเภอที่สำคัญ การบูรณะพระธาตุไชยาและการยกฐานะ

²⁹²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ต.ต.พัฒน์ นิลวัฒนานนท์. BIA7.1/15(6/5) กล่อง 6. หน้า 758.

วัดพระธาตุไชยาให้เป็นวัดหลวง ซึ่งมีรายการทั้งหมด 7 รายการในการยื่นเรื่องพัฒนาจังหวัดสุราษฎร์ธานี ดังความว่า

“ ข้าพเจ้าขอเสนอความจำนงเพื่อขอให้กระทรวงเจ้าหน้าที่ช่วยดำเนินงานในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ดังต่อไปนี้

1. เรื่องขอให้สร้างที่พักเจ้าหน้าที่ตำรวจ
2. เรื่องการยกฐานะอำเภอไชยาเป็นอำเภอชั้นเอก
3. เรื่องสร้างและซ่อมทางหลวงส่วนจังหวัดและชนบท
4. เรื่องบูรณโบราณวัตถุและวัดไทรงาม
5. เรื่องขอให้ดำเนินการเรื่องชลประทาน
6. เรื่องสร้างการประปาที่อำเภอเมืองและปรับปรุง

เกาะสมุย อย่างป็นิ่ง

7. เรื่องขอให้ยกฐานะสุขศาลาและสร้างสุขศาลาชั้น 2”²⁹³

เนื้อความในจดหมายส่วนใหญ่ที่พัฒนาเขียนมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสนับสนุนการพัฒนาจังหวัดสุราษฎร์ธานีให้เจริญก้าวหน้า รวมทั้งการส่งเสริมพระพุทธศาสนาที่ได้รับการยอมรับในการเป็นสัญลักษณ์ของประเทศจากโบราณสถานโบราณวัตถุที่ได้รับความสนใจจากหน่วยรัฐ ความสัมพันธ์ของพุทธศาสนิกชนและญาติธรรมนิกการเมืองท้องถิ่นที่นี่ได้พัฒนาเรื่อยมา ด้วยตำแหน่งหน้าที่สูงในสังคมของเขาจนได้รับความไว้วางใจให้ร่วมเป็นหนึ่งในคณะกรรมการของ “ธรรมทานมูลนิธิ” เมื่อ พ.ศ. 2496 แสดงให้เห็นถึงความสนิทสนมและความไว้วางใจระหว่างทั้งสองฝ่าย

พุทธศาสนิกชนคือพระสงฆ์หนุ่มผู้มากความสามารถในท้องถิ่นไชยาท่านกล้าที่จะทำในสิ่งที่แปลกแตกต่างจากขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมทำให้ท่านมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในท้องถิ่นไชยา ประกอบกับการที่ท่านเป็นนักเขียนที่สร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ที่ต้องสัมพันธ์กับปัญญาชนติดต่อขอให้พวกเขาเหล่านั้นสร้างสรรค์ผลงานในด้านพุทธศาสนามาตีพิมพ์ลงในวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาทำให้ท่านมีเครือข่ายกับปัญญาชนในท้องถิ่นอย่างประเสริฐ ทรัพย์สุนทรที่มีความใกล้ชิดกับพุทธศาสนิกชนในฐานะคนในท้องถิ่นไชยาและจากการที่มารดาสนใจในการปฏิบัติจึงทำให้ทั้งสองท่านรู้จักกันเป็นการส่วนตัว ในการลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี 2 ครั้งคือเมื่อ พ.ศ. 2480 และ พ.ศ. 2481 ประเสริฐได้ส่งใบปลิวโฆษณาการลงสมัครรับเลือกตั้งของเขาไปยังพุทธศาสนิกชน

²⁹³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ต.ต.พัฒนา นิลพัฒนานนท์. BIA7.1/15(6/5) กล่อง 6. หน้า 857.

ภาพที่ 1 ใบปลิวการหาเสียงเลือกตั้งของประเสริฐ ทรัพย์สุนทรใน พ.ศ. 2480
 ที่มา: เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา.จดหมาย ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. BIA 7.1/13(3/6).

ภาพที่ 2 ใบปลิวการหาเสียงเลือกตั้งของประเสริฐ ทรัพย์สุนทรใน พ.ศ. 2481
 ที่มา: เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา.จดหมาย ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. BIA 7.1/13(3/6).

จากใบปลิวโฆษณาที่มีการนำข้อความของพระสงฆ์ในท้องถิ่นที่ยืนยันความดีของเขาและคำอวยพรจากพระสงฆ์ผู้ปกครองในท้องถิ่นต่อการลงสมัครรับเลือกตั้งซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นบทบาทของพระสงฆ์ในท้องถิ่นทำหน้าที่ในการยืนยันความเป็นคนดีของผู้ลงสมัครรับเลือกตั้ง แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะไม่ได้เขียนหรือแสดงความคิดเห็นอะไรต่อการลงสมัครรับเลือกตั้งของประเสริฐ แต่เราเห็นวัตถุประสงค์ของประเสริฐที่เขาส่งใบปลิวการลงสมัครรับเลือกตั้งมาให้พระสงฆ์หนุ่มนั้นเป็นการสะท้อนให้เห็นนัยยะแฝงเกี่ยวกับความต้องการคะแนนเสียงจากเครือข่ายของพระสงฆ์ที่ถือเป็นผู้นำของชุมชนที่ได้รับการยอมรับและการนับถือจากประชาชนในท้องถิ่นๆ จากคำอวยพรของพระสงฆ์ในปลิวลงสมัครรับเลือกตั้งของประเสริฐสะท้อนให้เห็นบทบาทและอิทธิพลของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณที่สามารถยื่นและสร้างความน่าเชื่อถือให้คนธรรมดาในสังคมได้ พุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์ที่สร้างชื่อให้เขาเป็นที่รู้จักหลายครั้งที่ความคิดเห็นของท่านส่งผลต่อการดำเนินนโยบายในท้องถิ่น

3.3 สรุป

พุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์ไทยที่ได้รับการยอมรับความสามารถในการเผยแพร่พุทธศาสนา ท่านเป็นพระสงฆ์ซึ่งมีกลุ่มญาติธรรมจำนวนมาก หลายท่านเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงในฐานะผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาต่างๆ เช่น หนาย ตูลาการ ผู้พิพากษา, แพทย์, ครู, นักเขียนและนักการเมือง นอกจากความแตกต่างทางสายอาชีพสิ่งหนึ่งที่โดดเด่นคือความหลายทางแนวคิดการเมืองที่ถือเป็นลักษณะเด่นในกลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุ เนื้อหาในบทนี้จะแสดงให้เห็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและกลุ่มญาติธรรมที่ส่วนใหญ่ได้รับการยอมรับในฐานะปัญญาชนไทย เมื่อเราพิจารณาจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและปัญญาชนส่วนใหญ่เริ่มต้นมาจากการที่พวกเขารู้จักนามของพุทธทาสภิกขุผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นความสามารถและเกิดความประทับใจในผลงานการประพันธ์ของพระสงฆ์หนุ่มรูปนี้ หลังจากนั้นพวกเขาได้ติดต่อกับพุทธทาสภิกขุผ่านจดหมายส่วนตัว

ในขณะที่ญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้าในสายอาชีพนักเขียน พุทธทาสภิกขุเป็นฝ่ายเริ่มต้นความสัมพันธ์กับพวกเขา ก่อน อาจจะมาจากความประสงค์ในการสร้างเครือข่ายธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการเผยแพร่หลักพุทธธรรม การที่พุทธทาสภิกขุมีกลุ่มญาติธรรมที่มีความแตกต่างในสายอาชีพพวกเขาล้วนสนับสนุนผลงานการประพันธ์แก่บุคคลใกล้ชิด ผลงานการประพันธ์ได้แพร่หลายไปในกลุ่มปัญญาชนโดยเฉพาะกลุ่มข้าราชการไทย หลายท่านมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้บริหารประเทศ พวกเขา

เหล่านี้ได้สนับสนุนการเผยแพร่ธรรมของพระสงฆ์หนุ่มบ้านนอกไปสู่สังคมกว้าง ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุสนับสนุนท่านทั้ง ด้านวัตถุและปัจจัยที่เป็นส่วนสำคัญต่อการเผยแพร่หลักธรรมไปสู่สังคม ญาติธรรมเหล่านี้ล้วนศรัทธาและเคารพพุทธทาสภิกขุหลายครั้งที่พวกเขาประสงค์ถวายปัจจัยหรือสิ่งของที่เกินไปจากความต้องการของพุทธทาสภิกขุ ท่านมีวิธีการในการรักษาความสัมพันธ์กับญาติธรรมพุทธทาสภิกขุด้วยวิธีการปฏิเสธอย่างไม่ให้เสียน้ำใจด้วยการให้เหตุผลที่ดีมากกว่าสิ่งที่ญาติธรรมเหล่านั้นเสนอผ่านคำอธิบายว่าสิ่งที่ท่านปฏิเสธนั้นจะเป็นผลดีต่อการเผยแพร่พุทธศาสนามากกว่า

ในความแตกต่างของกลุ่มคนย่อมส่งผลต่อความแตกต่างทางความคิดและความสัมพันธ์หลายครั้งที่ได้เกิดปัญหาส่วนตัวกันในฐานะญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุ พวกเขาให้อำนาจให้ท่านเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยปัญหาส่วนตัว พุทธทาสภิกขุเลือกวางตนเป็นกลางด้วยการไม่เข้าข้างฝ่ายใดและเลือกที่จะนิ่งเฉยไม่โต้ตอบผ่านทางจดหมายแก่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดว่าท่านตัดสินใจว่าใครผิดหรือถูก การวางตัวเป็นกลางต่อปัญหาของญาติธรรมของท่านทำให้พุทธทาสภิกขุไม่เคยขัดแย้งกับญาติธรรมคนใดของท่านเลย อาจจะเป็นวิธีการในการรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุ ด้วยวิธีการเช่นนี้จึงทำให้ท่านสามารถรักษาความสัมพันธ์กับทุกคนโดยไม่ส่งผลกระทบด้านลบต่อฝ่ายใดทั้งสิ้น นอกจากบทบาทในการเผยแพร่พระศาสนาแล้วพุทธทาสภิกขุมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่น บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำของชุมชนที่ได้รับการยอมรับและการนับถือจากประชาชนในฐานะศูนย์รวมทางจิตใจ พุทธทาสภิกขุเป็นหนึ่งในพระสงฆ์ที่มีความสามารถท่านได้รับการยอมรับจากปัญญาชนในท้องถิ่นที่เข้ามามีบทบาททางการเมืองไทย พุทธทาสภิกขุและญาติธรรมเหล่านี้มีความประสงค์ในการพัฒนาบ้านเกิดให้เจริญก้าวหน้าความคิดเห็นของท่านส่งผลต่อการดำเนินนโยบายในท้องถิ่นแสดงให้เห็นการยอมรับพุทธทาสภิกขุในฐานะบุคคลที่รัฐบาลให้ความสำคัญจนพร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายพัฒนาท้องถิ่น

บทที่ 4 สหายนธรรม ญาติธรรมกับการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชน ในสังคมไทยพ.ศ. 2476 – 2529

พุทธศาสนิกชนได้รับการยอมรับว่าเป็นสงฆ์ผู้มากความสามารถในการตีความคำสอนทางพุทธศาสนา บทบาทของท่านถูกกล่าวถึงในฐานะนักปฏิรูปพุทธศาสนาที่สร้างคำอธิบายหลักธรรมต่างจากองค์ความรู้พุทธศาสนาจารีต พุทธศาสนิกชนเผยแพร่พุทธศาสนาด้วยวิธีการก้าวหน้าจนก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์นำมาสู่ความสนใจในคำสอนทางพุทธศาสนา งานวิจัยหลายชิ้นตั้งคำถามต่อบทบาทอันโดดเด่นของพุทธศาสนิกชนในการตีความหลักพุทธธรรมให้สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่ที่เข้ามาท้าทายองค์ความรู้พุทธศาสนาเดิมในสังคมไทย กลุ่มอภิธรรมเป็นกลุ่มหลักที่วิพากษ์วิจารณ์ด้วยการตีพิมพ์หนังสือกล่าวหาพุทธศาสนิกชนด้วยข้อหาที่ร้ายแรง งานวิจัยก่อนหน้านี้ให้ความสำคัญไปที่บทบาทนักปฏิรูปพุทธศาสนามากกว่าการตั้งคำถามว่าเหตุใดการทำทลายองค์ความรู้พุทธศาสนาจารีตจึงประสบความสำเร็จแม้จะมีผู้ต่อต้านท่าน แต่ชื่อเสียงและคำสอนของพุทธศาสนิกชนกลับได้รับการยอมรับในสังคมไทย การที่ท่านได้รับการยอมรับจากปัญญาชนไทยในฐานะญาติธรรมของท่านมีส่วนต่อการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนอย่างไรบ้าง ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์บทบาทของพุทธศาสนิกชนกับการเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทย โดยยกตัวอย่างเหตุการณ์สำคัญที่กลุ่มญาติธรรมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย โดยอธิบายผ่านหัวข้อการสร้างการยอมรับไว้ 3 ประเด็นดังนี้ 1. การสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนในการตีความพุทธศาสนา 2. การสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนกับการเป็นตัวแทนของสงฆ์ไทย 3. การสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนในบริบทความแตกต่างทางอุดมการณ์ในยุคสงครามเย็น

4.1 การสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนกับการตีความพุทธศาสนา

เรื่องราวของพุทธศาสนิกชนได้รับการถ่ายทอดผ่านผลงานการประพันธ์หลายภาษาที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับครอบครัวรวมทั้งการก่อสร้างสถานปฏิบัติธรรมที่มีชื่อเสียงโด่งดังอย่างสวนโมกขพลารามว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร ทำไมพุทธศาสนิกชนมีความคิดที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบที่แตกต่างจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ บทบาทของพุทธศาสนิกชนได้รับความสนใจจากนักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศจำนวนมาก นำไปสู่การตั้งคำถามถึงบทบาทของพุทธศาสนิกชนในการเผยแพร่พุทธศาสนาที่วิเคราะห์ผ่านการตีความคำสอนทางพุทธศาสนาที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับการ

ดำเนินชีวิตของปัจเจกชน²⁹⁴ พุทธทาสภิกขุเผยแพร่พุทธศาสนาด้วยวิธีการที่ก้าวหน้าและรุนแรงจากการวิพากษ์องค์ความรู้พุทธศาสนาที่ได้รับการยอมรับในฐานะเอกลักษณ์ของชาติไทย สถานการณ์ของพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ 25 ปริณทลสาธารณะทางพุทธศาสนา (Buddhist public sphere)²⁹⁵ ภายใต้บรรยากาศการแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนาในสังคมไทย กลุ่มญาติธรรมมิได้เพียงศรัทธาในตัวพุทธทาสภิกขุเท่านั้นแต่เล็งเห็นว่าคำสอนและการศึกษาพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุจะเป็นประโยชน์แก่สังคมไทย กลุ่มปัญญาชนไทยเลือกที่จะสนับสนุนและเผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุมากกว่าแนวคิดอื่นๆ การเลือกรับแนวคิดใหม่มาแทนที่ความคิดเก่าของคนกลุ่มหนึ่งในสังคมสะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาเชื่อว่าองค์ความรู้พุทธศาสนาใหม่มีประโยชน์มากกว่าความรู้เดิม พวกเขาชื่นชมพุทธทาสภิกขุมาแสดงธรรมบรรยายในกรุงเทพฯ ได้สร้างชื่อให้ท่านเป็นที่รู้จักในวงกว้างและถูกจับตามองว่าเป็นพระสงฆ์หัวก้าวหน้าผู้เกี่ยวข้องกับการเมืองหรือไม่ หลายครั้งที่การสนับสนุนพุทธทาสภิกขุของกลุ่มญาติธรรมส่งผลให้ภาพลักษณ์ของพุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์ผู้ทำയാอำนาจรัฐจารีต

4.1.1 องค์การพุทธศาสนาของฆราวาสกับการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนา

องค์การแรกเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของข้าราชการไทยผู้มีประสบการณ์โดยตรงที่ได้เข้าฟังปาฐกถาพุทธศาสนาในต่างประเทศ จนเกิดความประทับใจ เมื่อพวกเขากลับมารับราชการในกรุงเทพฯ ได้บอกเล่าความประทับใจเหล่านี้แก่เพื่อนร่วมอาชีพให้มีโอกาสรับทราบข่าวความเคลื่อนไหวองค์กรศาสนาเหล่านี้ผ่านวารสารสิ่งพิมพ์ไทยและต่างประเทศ²⁹⁶ ในที่นี้ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลองค์กรศาสนาที่สนับสนุนพุทธทาสภิกขุที่มีวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งองค์กรเพื่อฟื้นฟูและเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทย แม้ว่าองค์กรเหล่านี้จะเกิดขึ้นคนละช่วงเวลา แต่กลับมีวัตถุประสงค์สอดคล้องต้องกันในการสนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุฟื้นฟูและเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทย สมาชิกส่วนใหญ่ขององค์กรพุทธศาสนาประกอบอาชีพข้าราชการ, พ่อค้า, นายทุน พวกเขาเหล่านี้ไม่ได้เคารพพระสงฆ์ที่เปรี๊ญธรรมสูงเท่านั้น แต่พวกเขาเคารพและสนับสนุนสงฆ์ผู้มากความสามารถในด้านการศึกษาพุทธศาสนาอย่างพุทธทาสภิกขุ พระสงฆ์หนุ่มผู้มีความรู้ทางธรรมอยู่ที่เปรี๊ญธรรม 3 ประโยค ผู้ซึ่งแสดงเจตจำนงอันแรงกล้าในการเผยแพร่พระธรรมที่ไม่ใช่เรื่องเหนือธรรมชาติ ผลงาน

²⁹⁴ Donald K. Swearer. "Bhikkhu Buddhadasa on Ethics and Society", *The Journal of Religious Ethics*, 7, (1) (Spring, 1979), pp. 55.

²⁹⁵ Tonomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu : a social history*, (Singapore : NUS Press, 2012). pp. 53.

²⁹⁶ Ibid., pp. 65.

การประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุเป็นที่ต้องใจของปัญญาชนด้วยเนื้อหาในงานประพันธ์ได้สะท้อนให้เห็นประโยชน์ของการศึกษาพุทธศาสนาที่ช่วยยกระดับจิตใจของมนุษย์ไปสู่ความเจริญที่ยั่งยืนการเผยแพร่พุทธศาสนาผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ส่งผลให้นามของพุทธทาสภิกขุเริ่มเป็นที่รู้จักในสังคมกรุงเทพฯ ถือเป็นศูนย์กลางความเจริญของประเทศ กลุ่มปัญญาชนผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนาประทับใจผลงานของพุทธทาสภิกขุและปวารณาตนสนับสนุนการเผยแพร่ธรรม พวกเขาได้นิมนต์พุทธทาสภิกขุให้เดินทางมาแสดงธรรมที่องค์กรพุทธศาสนาในเมืองหลวงของประเทศเป็นเสมือนโอกาสที่สำคัญต่อการเผยแพร่พุทธศาสนา หลังจากนั้นไม่นานนามของพุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับในสังคมวงกว้างมากขึ้น องค์กรพุทธศาสนาเหล่านี้ได้สนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุประสบความสำเร็จในการเผยแพร่พุทธศาสนา แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะมีสมณศักดิ์ไม่สูงและจำพรรษาอยู่ในท้องถิ่นที่ห่างไกลก็ไม่ใช่อุปสรรคต่อการเผยแพร่พุทธศาสนาโดยเฉพาะสังคมที่เป็นศูนย์กลางความเจริญอย่างกรุงเทพฯ

4.1.1.1 องค์กรพุทธศาสนาของข้าราชการไทย

พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พุทธสมาคมเป็นองค์กรพุทธศาสนาที่ก่อตั้งโดยขรราวาสไทยในสายอาชีวะตุลาการ และผู้พิพากษา 5 ท่านดังนี้ หลวงวรพากย์พินิจ (เลขาธิการคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน ในสมัยนั้น), หลวงสิริราชไมตรี, พระราชธรรมนิเทศ, ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์, หลวงรณสิทธิ์พิชัย (อธิบดีกรมโฆษณาการในสมัยนั้น), พระราชธรรมนิเทศ (อธิบดีกรมธรรมการในสมัยนั้น)²⁹⁷ พุทธสมาคมก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2476 เดิมชื่อว่า “พุทธธรรมสมาคม” ต่อมาเปลี่ยนเป็นพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ สัญญา ธรรมศักดิ์หนึ่งในสมาชิกผู้ก่อตั้งสมาคมกล่าวถึงสาเหตุการก่อตั้งไว้สองประการ ประการแรกขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่ยังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ไม่นาน คนไทยเริ่มมีความคิดใหม่ๆ ทุกด้านรวมทั้งการศาสนาและสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งคือ พระโลกนาถพระภิกษุผู้ริ่คนแรกเดินทางเข้ามาในสยาม²⁹⁸ ประชาชนไทยเกิดความตื่นตัวในการศึกษาพุทธศาสนาที่แม่แต่ฝรั่ง(ชาวต่างชาติ) อย่างพระโลกนาถให้ความสำคัญสนใจศึกษาและเผยแพร่พุทธศาสนา สมาชิกส่วนใหญ่ของพุทธธรรมสมาคมล้วนเป็นปัญญาชนผู้มีการศึกษาที่ประทับใจองค์กรพุทธศาสนาของขรราวาสในต่างประเทศอย่างสมาคมมหาโพธิ์ที่ประเทศอังกฤษ²⁹⁹ สมาชิกหลายท่านเข้าร่วมกิจกรรมของสมาคมมหาโพธิ์ได้เขียนบทความบอกเล่าความ

²⁹⁷พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, *คำแถลงกิจการของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในรอบปีของพุทธศักราช 2505* (พระนคร : สำนักงานพุทธสมาคม, 2506), หน้า 121.

²⁹⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.

²⁹⁹Tonomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: a social history*, pp. 66.

ประทับใจในองค์กรพุทธศาสนาที่มีการแลกเปลี่ยนและเผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนาในฐานะวิชาความรู้ที่สำคัญทางด้านจิตใจ พุทธสมาคมมีรูปแบบการจัดกิจกรรมในองค์กรคล้ายกับสมาคมมหาโพธิ์ที่มีการเผยแพร่ธรรมผ่านการจัดปาฐกถา³⁰⁰และธรรมบรรยายถือเป็นสิ่งใหม่ในสังคมไทยที่มีการเชิญฆราวาสมาแสดงความรู้ด้านศาสนา พุทธธรรมสมาคมได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลมาโดยตลอดทั้งเงินสนับสนุนประจำปีรวมทั้งการจัดหาสถานที่ตั้งของสำนักงานพุทธธรรมสมาคม ในพ.ศ. 2503 พุทธธรรมสมาคมได้รับความช่วยเหลือจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์อนุญาตให้เช่าวังเดิมของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้ามนัสสวาสดี สุขสวัสดิ์ บริเวณถนนพระอาทิตย์แสดงให้เราเห็นถึงความสัมพันธ์และกลุ่มผู้สนับสนุนองค์กรนี้ว่ามีอำนาจและอิทธิพลของสมาชิกที่มีความใกล้ชิดกับพระบรมวงศานุวงศ์และรัฐบาลไทยหลายท่านเป็นข้าราชการผู้บริหารประเทศ การเดินทางมาแสดงธรรมที่พุทธสมาคมของพุทธศาสนิกชนเปรียบเสมือนโอกาสที่ท่านได้แนะนำตนเองแก่ปัญญาชนข้าราชการผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนาที่จะมีส่วนสำคัญในการแลกเปลี่ยนความรู้และการสนับสนุนการเผยแพร่พุทธธรรมไปสู่ประชาชนได้ง่ายขึ้น

ปาฐกถา ณ พุทธสมาคม พ.ศ. 2483 – 2516

สังคมกรุงเทพฯ มีโอกาสพบพุทธศาสนิกชนผ่านพุทธสมาคมเมื่อคราวที่สัญญา ธรรมศักดิ์นิมนต์ท่านมาแสดงปาฐกถาที่กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2483 หลังจากนั้นก็ดูเหมือนว่าพุทธศาสนิกชนกลายเป็นแขกรับเชิญเจ้าประจำขององค์กรแห่งนี้ ถ้าเราจะกล่าวว่าที่องค์กรแห่งนี้เปรียบเสมือนเวทีแจ้งเกิดให้นามของพุทธศาสนิกชนได้รับความสนใจจากคนในสังคม การปาฐกถาของพุทธศาสนิกชนที่พุทธสมาคมส่วนใหญ่ล้วนได้รับผลตอบแทนในด้านดีที่ก่อให้เกิดความสนใจจากปัญญาชนจำนวนมากที่มีชื่อเสียงสนใจเข้าร่วมกิจกรรม เมื่อเราดูจำนวนครั้งของการเดินทางมาแสดงปาฐกถาธรรมของพุทธศาสนิกชนที่พุทธสมาคมภายในระยะเวลาตั้งแต่พ.ศ. 2483– 2516 รวมจำนวนทั้งหมด 7 ครั้ง หัวข้อธรรมบรรยายและปาฐกถาธรรมที่ได้รับเสียงการตอบรับจากสังคมไทยมากที่สุดคือปาฐกถาในชุดพุทธธรรมเรื่อง วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม, พุทธธรรมกับเจตนารมณ์แห่งประชาธิปไตย, ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม การแสดงธรรมบรรยายและปาฐกถาธรรมบรรยายของพุทธศาสนิกชนในครั้งนี้ได้สร้างชื่อเสียงในฐานะ “พระสงฆ์รุ่นใหม่” ที่ได้รับการยอมรับจากปัญญาชนเป็นอย่างมาก จากรูปแบบการแสดงธรรมบรรยายด้วยการปาฐกถาธรรมคือการยืนพูดที่ถือเป็นสิ่งใหม่สำหรับคนไทยที่พระสงฆ์เทศนาด้วยการยืนพูดและแสดงธรรมที่สอดคล้องกับเรื่องราวในสังคมและการดำเนินชีวิตพร้อมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์การศึกษาพุทธศาสนาในสังคมไทย การทำทนายความเชื่อ

³⁰⁰พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, คำแถลงกิจการของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในรอบปีของพุทธศักราช 2505, หน้า 133.

ดั้งเดิมในเรื่องพุทธศาสนาของสังคมไทยหลายประเด็นโดยเฉพาะประเด็นการเข้าถึงนิพพานเป็นสิ่งที่ทุกคนทำได้ดังเช่น การแสดงปาฐกถาครั้งแรกในพ.ศ. 2483 “วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม” เป็นหัวข้อการแสดงปาฐกถาที่ตีความคำสอนพุทธศาสนาด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ การศึกษาพระไตรปิฎกและปริยัติธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่า การหลุดพ้นจากทุกข์(นิพพาน) เป็นเรื่องไกลตัวและยากจะเข้าถึง แท้จริงแล้วทุกคนสามารถเข้าถึงหนทางแห่งการพ้นทุกข์ได้ ด้วยการมอด้านในคือ การเริ่มต้นด้วยการฝึกจิตให้ว่างจากความรู้สึกยึดติดใดๆ ทั้งปวง แม้กระทั่งความรู้สึกและตัวตน ถ้าเราสามารถฝึกจิตให้เกิดความว่าง (สุญญตา) จนกระทั่งเราไม่รู้สึกยึดติดกับสิ่งใดทั้งสิ้นบนโลกนี้ก็จะไม่มีทุกข์ สภาวะนั้นเรียกว่า นิพพาน (สงบ นิ่ง)³⁰¹ ดังความว่า

“...ถ้าหากว่าพุทธธรรมเป็นสิ่งที่จะเข้าถึงได้เฉพาะแต่โดยการผ่านทางพระไตรปิฎกอย่างทั่วถึง และโดยการบำเพ็ญกรรมฐานในสถานที่อันวิเวกอย่างเคร่งครัดแล้ว การก็อาจกลายเป็นว่าพุทธธรรมนี้เป็นของเหมาะสำหรับบุคคลเพียง 2-3 หรือไม่กี่คนเท่านั้น ”³⁰²

ธรรมบรรยายครั้งนี้ได้รับความนิยมและมีผู้นำไปพิมพ์แจกเป็นหนังสืองานศพ พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่ทำให้ “คนแตกตื่น”³⁰³ ชื่อเสียงของพุทธศาสนิกชนเริ่มเป็นที่รู้จักในสังคมวงกว้างได้รับการนิมนต์มาแสดงธรรมที่กรุงเทพฯ บ่อยครั้ง ในโอกาสต่อๆ มาพุทธศาสนิกชนตั้งใจให้หัวข้อปาฐกถาธรรมเกี่ยวข้องกับเรื่องพุทธธรรมอีก 6 หัวข้อ³⁰⁴ ซึ่งการแสดงปาฐกถาหัวข้อพุทธธรรมนี้จัดแสดงที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยทุกครั้งที่การแสดงปาฐกถาในหัวข้อพุทธธรรมดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งใน พ.ศ. 2490 ปาฐกถาธรรมเรื่อง “พุทธธรรมกับเจตนารมณ์แห่งประชาธิปไตย” ได้สร้างสนใจจากปัญญาชนคนสำคัญอย่าง พณฯ ปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในขณะนั้นได้เข้าร่วมฟังปาฐกถาในครั้งนี้ด้วย และหลังจากที่แสดงปาฐกถาจบลงนายปรีดีและพุทธศาสนิกชนได้สนทนาธรรมพร้อมทั้งการปรึกษาเรื่องสร้างสถานปฏิบัติธรรมที่อยู่³⁰⁵

³⁰¹พุทธศาสนิกชน, “วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม,” ใน ชุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม, หน้า 11-15.

³⁰²เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

³⁰³พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาสณ), อรรถศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธศาสนิกชน, หน้า 244.

³⁰⁴“ความสงบคือพุทธธรรม”(2485),หัวข้อเรื่อง “พุทธธรรมกับสันติภาพ”(2489), “พุทธธรรมกับเจตนารมณ์ประชาธิปไตย” (2490), “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” (2491), “ขยายความภูเขาแห่งพุทธธรรม” (2492) และ “ข้อคิดในปัจจุบันเกี่ยวกับพุทธธรรม” (2493)

³⁰⁵ พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาสณ), อรรถศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธศาสนิกชน, หน้า 516.

หลังจากที่พุทธทาสภิกขุเป็นที่รู้จักในสังคมกรุงเทพฯ กว้างขึ้นจากการเดินทางมาแสดงปาฐกถาที่พุทธสมาคมหลายครั้ง ปาฐกถาเมื่อพ.ศ. 2491 ก่อให้เกิดกลุ่มคนที่ต่อต้านพุทธทาสภิกขุจำนวนหนึ่ง หลังจากนั้นท่านไม่รับนิมนต์จากพุทธสมาคมเนื่องจากญาติธรรมแสดงความกังวลต่อภาพลักษณ์ของพุทธทาสภิกขุที่อาจจะส่งผลเสียมากกว่าผลดี ด้วยในช่วงนั้นท่านดำรงตำแหน่งหัวหน้าองค์การเผยแผ่พร้อมทั้งรับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยาซึ่งมีกิจของสงฆ์มาก ท่านไม่รับนิมนต์จากพุทธสมาคมจนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2508 ที่ท่านรับนิมนต์เดินทางมาแสดงปาฐกถาที่พุทธสมาคมอีกครั้ง รวมแล้วเป็นระยะเวลาอันยาวนานกว่า 16 ปีที่พุทธทาสภิกขุไม่ได้เดินทางมายังพุทธสมาคมและเป็นครั้งสุดท้ายของการแสดงปาฐกถาที่แห่งนี้

การอบรมตุลาการผู้พิพากษา พ.ศ. 2499 – 2505

นอกจากการนิมนต์พุทธทาสภิกขุมาแสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมจนเกิดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ครั้งใหญ่ส่งผลให้พุทธทาสภิกขุหยุดรับนิมนต์ที่จะเดินทางแสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมหลังพ.ศ. 2491 ก่อให้เกิดการต่อต้านท่าน ดังนั้นพุทธทาสภิกขุเว้นระยะจากสถานการณ์ที่คุกรุ่นไปด้วยอารมณ์รุนแรง นอกจากนี้อีกเหตุผลหนึ่งที่ท่านอาจจะไม่รับนิมนต์จากพุทธสมาคมมาจากท่านมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักไปในสังคมอย่างกว้างแล้ว ญาติธรรมของท่านนิมนต์ให้ท่านเดินทางไปแสดงธรรมบรรยายในหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น การนิมนต์พุทธทาสภิกขุมาแสดงธรรมบรรยายแก่ผู้พิพากษาและตุลาการที่กำลังจะได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 9) สาเหตุที่ทำให้พุทธทาสภิกขุรับนิมนต์ให้มาแสดงธรรมแก่กลุ่มผู้พิพากษานี้ มีจุดเริ่มต้นมาจากสหายธรรมคนสำคัญของท่านคือ พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์และนายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีและปลัดกระทรวงยุติธรรมขณะนั้นได้จัดโครงการจัดอบรมผู้ที่เข้ามาประกอบอาชีพในวงการตุลาการ ซึ่งพวกเขาให้เหตุผลของการจัดโครงการอบรมพุทธศาสนามาจากเจตนารมณ์ที่ต้องการให้บุคคลที่ประกอบอาชีพนี้ยึดหลักศีลธรรมเป็นเครื่องมือสำหรับการประกอบอาชีพดังความในหนังสือราชการของกระทรวงยุติธรรมที่เขียนเมื่อวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2498 ความว่า

“...การอบรมนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาต่อไปมีความสามารถคล่องแคล่วในการพิจารณาพิพากษาคดี มีความรอบรู้ในวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับการงานในหน้าที่และมีความรู้รอบตัวอย่างกว้างขวาง อีกทั้งเป็นผู้เคร่งครัดในหลักการแห่งศีลธรรมจรรยา อันจักเป็นผลที่ให้มี

คุณธรรมประพาดิตนดิงาม ดำรงตนให้สมแก่เกียรติศักดิ์แห่งตำแหน่งหน้าที่
ตลอดไป...”³⁰⁶

การแสดงธรรมบรรยายแก่องค์กระดบประเทศครั้งนี้จัดขึ้นปีละ 10 ครั้ง เริ่มตั้งแต่
พ.ศ. 2499 – 2505 ธรรมบรรยายที่พุทธทาสภิกขุแสดงส่วนใหญ่จะเลือกหัวข้อเกี่ยวกับความ
ยุติธรรมและหน้าที่ๆ ผู้พิพากษาต้องมีในการปฏิบัติงาน พร้อมให้เหตุผลว่าสายงานอาชีพนี้จำเป็นต้อง
ศึกษาหลักธรรมข้อใดที่มีส่วนสำคัญในการดำรงชีวิตและนำมาใช้ในการประกอบอาชีพผู้พิพากษาเช่น
ธรรมบรรยายในพ.ศ. 2499 ในหัวข้อ “ตุลาการตามอุดมคติแห่งพระศาสนา” การประกอบอาชีพ
ตุลาการต้องมีการรักษารธรรมในการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพ ซึ่งตรงกับการรักษารธรรมของ
นักบวช การทำหน้าที่รักษารธรรมนี้ต้องไม่มีอคติและอยู่ใต้อาณัติของใครนอกจากธรรม การประกอบ
อาชีพตุลาการจำเป็นต้องมีวิธีที่จะกำจัดกิเลสต่างๆ ด้วยการพยายามละกิเลสจากการยึดมั่นใน
หลักธรรมเรื่องสังโยชน์ 10 ประการ รวมทั้งการฝึกปฏิบัติธรรมด้วยการวิปัสสนาภาวนาที่ไม่ใช่เฉพาะ
เรื่องของคนอยู่วัด การประกอบหน้าที่ตุลาการจำเป็นต้องมีการวิปัสสนาภาวนาให้เกิดจิตบริสุทธิ์
มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญาสว่างไสว ที่จะช่วยให้การประกอบอาชีพของเราสำเร็จได้ด้วยตามอุดมคติของ
อาชีพตุลาการที่มีเจตนาบริสุทธิ์ในการรักษารธรรม โดยไม่มีอคติเกิดขึ้นในใจเพื่อแกล้งหรือมีเจตนาที่ทำ
ให้ใครลำบากหรือแกล้งทำให้ใครเสียชีวิต ตุลาการจำเป็นต้องมีอุเบกขาในการวางเฉยไม่ลำเอียงหรือ
เข้าข้างใครในการตัดสินคดีความปล่อยให้การตัดสินเป็นไปตามความถูกต้องจากผลของการกระทำ³⁰⁷
การจัดอบรมผู้พิพากษานี้ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งพุทธทาสภิกขุเริ่มมีปัญหาด้านสุขภาพท่านจึงให้
ปัญญานันทภิกขุทำหน้าที่นี้แทน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชมรมพุทธศาสตร์และประเพณีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2503

ชมรมพุทธศาสตร์และประเพณีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่
26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2503 โดยนายบุญลือ ศรีตุลา นักศึกษาผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนาและ
วิทยาศาสตร์ได้รวมกลุ่มกับเพื่อนนักศึกษาผู้มีความสนใจในแนวทางเดียวกัน เพื่อก่อตั้งชมรมสำหรับ
จัดกิจกรรมกลุ่มที่ส่งเสริมพุทธศาสนาให้แก่นักศึกษาในมหาวิทยาลัย เดิมใช้ชื่อว่า “กลุ่มศึกษา
พุทธศาสตร์และประเพณี ส.จ.ม. ในพระอุปถัมภ์แห่งสมเด็จพระราชชนนีฯ” วัตถุประสงค์ของการ

³⁰⁶สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา, หน้า 322.

³⁰⁷พุทธทาสภิกขุ, ตุลาการภิกษุธรรม : คำบรรยายหลักพุทธศาสนาอบรมผู้จะทรงโปรดเกล้าฯ เป็นตุลาการ เล่มที่ 1
(กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2517), หน้า 240 -252.

จัดตั้งชมรมฯ นี้ขึ้นมาอยู่ด้วยกัน 2 วัดอุปถัมภ์ใหญ่คือ 1. เพื่อใช้เป็นสถานที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาและ 2. เพื่อฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของไทย³⁰⁸

กิจกรรมที่ชมรมฯ มักจะจัดเพื่อสืบสานพระพุทธศาสนาด้วยการนิมนต์พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพุทธศาสนาและฆราวาสผู้ทรงภูมิความรู้ในด้านพุทธศาสนา มาแสดงปาฐกถาและอภิปรายธรรมที่หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนใหญ่แล้วชมรมฯ มักจะนิมนต์พระสงฆ์เช่น ปัญญานันทภิกขุและพุทธทาสภิกขุ ด้วยการนิมนต์พุทธทาสภิกขุติดต่อกัน 7 ครั้งสำหรับการแสดงธรรมบรรยายในหัวข้อหลักพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางให้นักศึกษาผู้สนใจสามารถเข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนาที่แท้จริง นอกจากนี้ทางชมรมฯ ยังจัดพิมพ์ผลงานธรรมะของพุทธทาสภิกขุเพื่อแจกจ่ายแก่นักศึกษา ภายในชมรมฯ ได้จัดตั้งแผนกพุทธานุเคราะห์สำหรับนิสิตที่มีความทุกข์สามารถปรึกษาธรรมะกับปัญญานันทภิกขุหรือหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุลที่มาประจำอยู่ที่ห้องชมรมฯ พุทธทาสภิกขุได้รับนิมนต์ให้เดินทางแสดงธรรมบรรยายแก่นิสิตนักศึกษาของจุฬาลงกรณ์ การนิมนต์ครั้งแรกที่ท่านได้รับมาจากประธานผู้อุปถัมภ์อย่าง สมเด็จพระราชชนนีฯ มีรับสั่งให้นิมนต์พุทธทาสภิกขุมาแสดงธรรมบรรยายแก่นิสิตในชมรมฯ สาเหตุที่ท่านต้องการนิมนต์พุทธทาสภิกขุมาแสดงธรรมบรรยายส่วนหนึ่งมาจากความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและ พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร ราชเลขาของพระองค์ที่มีความศรัทธาต่อพุทธทาสภิกขุเป็นอย่างมากกระทั่งอยากให้พระราชวงศ์พึงธรรมจากพระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพุทธศาสนา ดังความตามจดหมายควาว่า

“...นำความทูลสมเด็จพระราชชนนีแล้วรับสั่งให้กระผมเรียนท่านเจ้าคุณว่า ตามกำหนดเดิมใน 22 ธันวาคม พ.ศ. 2503 ซึ่งท่านเจ้าคุณให้โอกาสซึ่งไม่เหมาะแก่เวลาที่จะแสดงที่สวนจิตรลดา พระองค์ท่านขอนิมนต์ให้แสดงแก่นิสิตที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแทน... (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁰⁹

การนิมนต์พุทธทาสภิกขุมาแสดงธรรมบรรยายโดยองค์อุปถัมภ์ชมรมที่มีสถานะทางสังคมในระดับสูงและมีอิทธิพลอย่างมากต่อประชาชนชาวไทยส่งผลให้การเดินทางมาแสดงธรรมบรรยายในหัวข้อที่ชื่อว่า “พุทธศาสนาในระดับที่ทุกคนควรรู้” ได้รับการบันทึกว่ามีจำนวนผู้เข้าฟังกว่า

³⁰⁸มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม 2504 (พระนคร : สโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2504), หน้า 269 -270.

³⁰⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร. BIA7.1/13(3/6) กล่อง 5. หน้า 758

3,000 คน³¹⁰ หลังการนิมนต์ครั้งนี้ส่งผลให้พุทธทาสภิกขุเดินทางมาแสดงธรรมบรรยายแก่นิสิตนักศึกษาของชมรมพุทธศาสตร์ประเพณีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่พ.ศ. 2503 – 2511 ที่นับจำนวนรวมได้ทั้งหมด 16 ครั้ง

เราจะพบว่าพุทธทาสภิกขุรับนิมนต์จากองค์ภคินีเพื่อมาแสดงธรรมบรรยายให้แก่คนในองค์กรนั้นๆ สาเหตุของการเดินทางมาแสดงธรรมบรรยายในครั้งนี้ เนื่องจากบุคคลที่อยู่ภายในองค์กรพุทธศาสนาจำนวนหนึ่งเป็นลูกศิษย์และสหายธรรม พวกเขาได้นิมนต์พุทธทาสภิกขุที่กำลังโด่งดังและมีชื่อเสียงมาปาฐกถาธรรมแก่ปัญญาชนรุ่นใหม่ขณะนั้น ดังนั้นพุทธทาสภิกขุจึงเดินทางมาแสดงธรรมในกรุงเทพฯ การเดินทางมาแสดงธรรมบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยของพุทธทาสภิกขุไม่ใช่เพียงแค่ได้รับนิมนต์จากปัญญาชนเท่านั้น แต่พุทธทาสภิกขุยังได้รับอาราธนาจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในฐานะองค์อุปถัมภ์ของชมรมกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การมาแสดงธรรมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในครั้งนี้ได้รับการบันทึกว่ามีผู้เข้าร่วมฟังจำนวนหลักพัน³¹¹ จากจำนวนผู้เข้าฟังปาฐกถาได้แสดงให้เห็นว่าชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุในสังคมไทยได้รับความสนใจมาก เมื่อมีการอาราธนามาแสดงธรรมก็จะได้รับความสนใจจากประชาชนในกรุงเทพฯ

ชุมนุมพุทธธรรมที่โรงพยาบาลศิริราช

ชุมนุมพุทธธรรมเป็นองค์กรพุทธศาสนาที่ก่อตั้งโดยปัญญาชนแพทย์ศ.นพ. อวย เกตุสิงห์ที่ชักชวนเพื่อนแพทย์ศิริหลายท่านเช่น ศ. นพ. โรจน์ สุวรรณสุทธิ, ศ. นพ. ประพันธ์ อารีย์มิตร, ศ. นพ. สัจจ กาลัญญกฤษ และ ศ.พญ. ถนอมฤดี ภูมิภักดิ์³¹² สนทนาธรรมช่วงพักกลางวันมีหัวข้อธรรมที่น่าสนใจเกี่ยวกับการนำธรรมะมาใช้ในการดำเนินชีวิตและการทำงานแพทย์มีผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมธรรมเพิ่มขึ้น กลุ่มนายแพทย์ผู้ใหญ่ที่นำโดย นพ. อวย เกตุสิงห์ได้ร่วมกันจัดตั้งองค์กรพุทธศาสนาภายในโรงพยาบาลโดยเมื่อพ.ศ. 2504 โดยใช้ชื่อว่า “ชุมนุมพุทธธรรม”³¹³ หมอประพันธ์หนึ่งในสมาชิกผู้ก่อตั้งในฐานะญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุที่ศรัทธาในวัตรปฏิบัติของพุทธทาสภิกขุให้เป็นแบบอย่างที่ดีของการศึกษาธรรมได้เขียนจดหมายมาบอกเล่าการจัดตั้งองค์กรพุทธศาสนาและขอคำแนะนำในการจัดกิจกรรมเผยแผ่พุทธศาสนาแก่พุทธทาสภิกขุตั้งเนื้อความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2504 ความว่า

³¹⁰พุทธทาสภิกขุ, ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1(สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, 2543), หน้า คำอนุโมทนา

³¹¹พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวันสนทนา : อดีตชีวิตประวัติของพุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546), หน้า 525.

³¹²อวย เกตุสิงห์, 120 ปี ศิริราช (กรุงเทพฯ : คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, 2551), หน้า 360.

³¹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 361.

“...กระผมก็ได้ปรารภกับอาจารย์คนหนึ่งที่น่าสนใจในการปฏิบัติธรรมและกำลังปฏิบัติอยู่เสมอเป็นประจำว่าควรจะมีกลุ่มพุทธศาสตร์อย่างที่จะจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีหรือไม่...เห็นพ้องต้องกันว่าควรจะต้องตั้งกลุ่มศึกษาพุทธธรรมขึ้นในคณะแพทยศาสตร์ศิริราช... จะมีการนิมนต์เชิญท่านผู้รู้มาบรรยายหรือตอบข้อข้องใจหรือปัญหาของสมาชิกตามโอกาส. และมีการบันทึกและพิมพ์หัวข้อธรรมที่เทศน์ตอบปัญหา เพื่อแจกจ่ายให้ให้แก่สมาชิกและผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยเพื่อเป็นการเผยแพร่พระธรรม... ขออำนาจแห่งความเมตตาของท่านอาจารย์จงโปรดกรุณาให้คำแนะนำโอวาทธรรมแก่พวกกระผม ...”³¹⁴

กิจกรรมของชุมชนพุทธธรรมศึกษานี้มีการจัดเทศน์ ธรรมบรรยาย รวมทั้งการจัดพิมพ์หนังสือธรรมที่เกิดจากการบรรยายเพื่อแจกจ่ายหนังสือธรรมะเหล่านี้ไปยังที่สาธารณะเป็นการเผยแพร่พุทธศาสนาในหน่วยงานราชการที่ประชาชนใช้บริการอย่างต่อเนื่อง พุทธทาสภิกขุให้คำแนะนำในการจัดตั้งองค์กรพุทธศาสนาแก่ญาติธรรมแพทย์ของท่าน ในทำนองว่าองค์กรพุทธศาสนาควรดำเนินไปเพื่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่สังคมแพทย์มากกว่าเป็นไปเพื่อการโฆษณาหรือทำเพื่อยกย่องความดีในกลุ่มพวกเขา³¹⁵ หมอประพันธ์เป็นผู้ประสานความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและคณะแพทยศาสตร์ศิริราชขอคำชี้แนะจากพุทธทาสภิกขุและการนิมนต์พุทธทาสภิกขุมาแสดงธรรมบรรยายที่องค์กรพุทธศาสนาแพทย์แห่งนี้ บทบาทหมอประพันธ์ที่พยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์อันดีระหว่างพุทธทาสภิกขุและองค์กรพุทธศาสนาจนกระทั่งพุทธทาสภิกขุเดินทางมาแสดงธรรมบรรยายที่โรงพยาบาลศิริราชเป็นครั้งแรก

ธรรมบรรยายแก่คณะแพทย์โรงพยาบาลศิริราช พ.ศ. 2504 – 2505

การเดินทางมาแสดงธรรมบรรยายที่โรงพยาบาลศิริราชของพุทธทาสภิกขุเริ่มต้นจากการนิมนต์ของนพ. ประพันธ์ อารีย์มิตร ผู้สนับสนุนพุทธทาสภิกขุให้บุคลากรแพทย์ได้ประจักษ์ความสามารถของพุทธทาสภิกขุที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของการศึกษาพุทธศาสนา เนื้อหาของการแสดงธรรมบรรยายในครั้งนี้เป็นการอธิบายประเด็นใจความสำคัญของพุทธศาสนา

³¹⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมายประพันธ์ อารีย์มิตร. BIA 7.1/13 (1/6) กล่อง 5. หน้า 122.

³¹⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 127.

การแสดงธรรมครั้งแรกเริ่มในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2504 การแสดงธรรมบรรยายแก่
 ชุมนุมพุทธธรรมศึกษา ณ โรงพยาบาลศิริราช บริเวณตึกผู้ป่วยนอกเก่าเป็นสถานที่จัดกิจกรรม

พุทธทาสภิกขุมีวิธีการในการแสดงธรรมให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้รับธรรม ท่านจะเลือก
 หัวข้อธรรมให้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่พวกเขาที่มีความรู้ความเข้าใจเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ
 ของพวกเขา ในการแสดงธรรมแก่บุคคลากรทางการแพทย์ครั้งนี้ท่านได้ประยุกต์หลักพุทธศาสนาให้
 สอดคล้องกับความรู้ทางการแพทย์ด้วยการเปรียบเทียบสาเหตุของการเกิดทุกข์เปรียบเสมือน
 การเป็นโรคทางวิญญานที่จำเป็นต้องมีารักษา ซึ่งยารักษาที่ดีที่สุดคือหลักธรรม อย่างหลักธรรม
 เรื่องจิตว่างที่สามารถรักษาโรคทางวิญญาน เมื่อเราไม่ยึดติดสิ่งใดแม้เมื่อมีเหตุการณ์มากระทบ
 จะไม่เกิดอุปาทานเท่ากับว่าเรารู้ทันอารมณ์ก็ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ใดๆ เมื่อไม่เกิดการยึดติดก็ไม่
 เกิดการปรุงแต่งให้เกิดเป็นเวทนาและตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุของโรคทางวิญญาน การที่เราจะสามารถ
 ตัดตัวกูของกูได้ต้องอาศัยการฝึกกำหนดจิตให้รู้ทันอารมณ์และควบคุมจิตให้บริสุทธิ์
 หรือจิตว่างก็สามารถกำจัดกิเลสซึ่งเป็นปัญหา³¹⁶ พุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่าต้นเหตุ
 ของทุกข์หรือโรคทางจิตมีส่วนสำคัญในการรักษาโรคทางกายที่ต้องทำควบคู่กันไปในการรักษา

การเดินทางมาท่านถือเป็นคนแรกที่ได้แสดงธรรมบรรยายแก่สังคมแพทย์อย่างเป็นทางการ
 การแสดงธรรมครั้งนี้ประสบความสำเร็จในการเผยแพร่พุทธศาสนาและการสร้างการยอมรับ
 พุทธทาสภิกขุในการตีความพุทธธรรมภายในวงการแพทย์ไทย หลังการแสดงธรรมบรรยายแล้ว
 หมอประพันธ์ได้จัดพิมพ์ธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุเพื่อแจกจ่ายแก่บุคคลากรภายในโรงพยาบาล
 แต่ญาติธรรมแพทย์อีกหนึ่งท่านของพุทธทาสภิกขุ นายแพทย์โรจน์ สุวรรณสิทธิแนะนำว่า
 หมอประพันธ์ควรจัดพิมพ์เผยแพร่ธรรมบรรยายเรื่องนี้สู่สังคมวงกว้าง ด้วยเนื้อหาของ
 ธรรมบรรยายจัดว่าเป็นหนังสือที่ดี³¹⁷ ที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับสาร หมอประพันธ์จัดพิมพ์ธรรม
 บรรยายครั้งนี้ภายใต้ชื่อ “แก่นพุทธศาสตร์” ถือเป็นผลงานเอกอีกชิ้นหนึ่งของพุทธทาสภิกขุที่ได้รับ
 รางวัลหนังสือดีเด่นจากองค์การยูเนสโกแห่งสหประชาชาติ

³¹⁶พุทธทาสภิกขุ, “หมวด 1 ชุดแก่นพุทธศาสตร์ ; ใจความทั้งหมดของพระพุทธานุชา” ใน ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 2
 (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, 2519), หน้า 1-44.

³¹⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมายประพันธ์ อารีย์มิตร. BIA 7.1/13 (1/6) กลอง 5. หน้า 125-126.

4.1.2 บทบาทของพ่อค้านายทุนกับการเผยแพร่ผลงานพุทธทาสภิกขุ

สำนักพิมพ์สุวิขานนท์ พ.ศ. 2497 - 2517

ญาติธรรมฆราวาสสนับสนุนให้ผลงานและชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุกระจายไปในสังคมวงกว้างด้วยวิธีการหลายรูปแบบสามารถจำแนกได้ตามประเภทดังนี้คือ รูปแบบในการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุจากญาติธรรมเชิญท่านมาแสดงปาฐกถาและแสดงธรรมบรรยายที่หน่วยงานราชการและองค์กรเอกชนต่างๆ แล้ว อีกรูปแบบหนึ่งที่ยังคงทำควบคู่ไปกับการแสดงปาฐกถาคือ การตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุไม่ว่าจะเป็นผลงานจากการแสดงปาฐกถาและการแสดงธรรมบรรยายในที่ต่างๆ รวมทั้งการจัดพิมพ์ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุเอง แน่แน่นอนว่าสำนักพิมพ์ธรรมทานเป็นหน่วยงานภายในของสวนโมกข์ที่มีฐานการผลิตห่างไกลจากเมืองหลวงเช่นกรุงเทพฯ อย่างจังหวัดสุราษฎร์ธานี ทำให้เมื่อมีผู้ต้องการติดตามผลงานของพุทธทาสภิกขุจะต้องติดต่อกับคณะธรรมทานโดยตรงผ่านทางจดหมายหรือแม้แต่การบอกผ่านญาติธรรมคนสนิทของพุทธทาสภิกขุให้ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อสั่งซื้อผลงานธรรมหรือการปาฐกถาในที่ต่างๆ ของพุทธทาสภิกขุด้วยวิธีการจัดซื้อดังกล่าวนี้หลายครั้งทำให้เกิดปัญหาความล่าช้าและทับซ้อนของการสั่งซื้อหนังสือต่างๆ ที่ผู้ฝากซื้อได้ฝากให้คนหลายคนซื้อพร้อมๆ กัน จนทำให้ทางคณะธรรมทานเกิดความสับสนหรือแม้แต่การส่งสารไม่ไปถึงผู้รับหรือการจ่ายเงินที่มีปัญหาในการส่งเงินมาให้ทางคณะธรรมทานเอง ปัญหาเหล่านี้เราจะพบได้ผ่านจดหมายของญาติธรรมต่างๆ ที่มีคำถามไต่ถึงเรื่องการสั่งซื้อและจัดส่งหนังสือให้แก่บุคคลที่สามที่เป็นคนรู้จักของพวกเขาเสมอๆ จากปัญหาตรงนี้ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุอย่างนายสะอาด วัชรารักษ์ อยากจะเพิ่มความสะดวกของการเผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุ ดังนั้นเขาจึงเขียนจดหมายติดต่อมายังพุทธทาสภิกขุเพื่อเล่าถึงความต้องการในการจัดตั้งสำนักพิมพ์เผยแพร่ผลงานของท่านที่กรุงเทพฯ เพื่อขออนุญาตพุทธทาสภิกขุให้ส่งผลงานการประพันธ์ของท่านมาตีพิมพ์เผยแพร่ยังสำนักพิมพ์แห่งนี้ในฐานะเครือข่ายของคณะธรรมทาน นายสะอาดได้ก่อตั้งสำนักพิมพ์สุวิขานนท์ขึ้นมาในพ.ศ. 2496 เมื่อเขาได้รับอนุญาตและความร่วมมือจากพุทธทาสภิกขุ คณะธรรมทานได้ลงประกาศในหน้าวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเมื่อพ.ศ. 2497 เพื่อบอกข่าวเกี่ยวกับกิจการของสำนักพิมพ์สุวิขานนท์และรับรองความชอบธรรมในการจัดพิมพ์ผลงานของพุทธทาสภิกขุดังความว่า

“ประกาศของคณะธรรมทานเรื่อง หนังสือของสำนักพิมพ์สุวิขานนท์ พระนคร สำนักพิมพ์สุวิขานนท์ 122 สามยอด พระนคร ได้ขออนุญาตร่วมมือในกิจการเผยแพร่ธรรมของคณะธรรมทาน

โดยการรับภาระเลือกคัดและจัดพิมพ์ บทประพันธ์ของท่านพุทธทาสภิกขุ...
ทั้งยังแบ่งถวายและแจกจ่ายแก่บุคคลและสำนักที่ควรถวาย...”³¹⁸

สำนักพิมพ์สุวิชาวรรณท์เป็นสำนักพิมพ์แรกในกรุงเทพฯ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุอย่างเป็นกิจจะลักษณะมากที่สุด จากการติดต่อขอเรื่องพิมพ์จากพุทธทาสภิกขุแล้ว สำนักพิมพ์สุวิชาวรรณท์แจ้งวัตถุประสงค์ข้อหนึ่งว่าทางสำนักพิมพ์จะแจกจ่ายผลงานเหล่านี้ไปยังหน่วยงานต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยตำรวจ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผลงานของพุทธทาสภิกขุแพร่กระจายไปสู่สังคมวงกว้าง นอกจากการจัดพิมพ์ผลงานของพุทธทาสภิกขุแล้วสถานที่แห่งนี้ยังเป็นสถานที่ติดต่อระหว่างญาติธรรมในกรุงเทพฯ ที่ต้องการทราบข่าวของพุทธทาสภิกขุ ดังความที่ญาติธรรมอย่างอรุณวดี สุวรรณกนิษฐกุลกล่าวไว้ความว่า

“...หนังสือที่มีค่าสอนท่านอาจารย์และถือว่าร้านค้าของเธอมีใช้ทำเพื่ออาชีพอันจำเป็น แต่สุวิชาวรรณท์จะเป็นประหนึ่งสโมสรหรือชมรมกลุ่มมิตรสหายผู้สนใจปฏิบัติธรรมได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น...”³¹⁹

สำนักพิมพ์สุวิชาวรรณท์เป็นแหล่งในการจัดพิมพ์หนังสือสำหรับญาติธรรมหรือประชาชนในกรุงเทพฯ ที่สนใจนำผลงานของพุทธทาสภิกขุไปแจกจ่ายในงานและโอกาสต่างๆ ต้องติดต่อมายังสำนักพิมพ์แห่งนี้ สำนักพิมพ์แห่งนี้เป็นเหมือนสาขาย่อยของคณะธรรมทานที่จะเผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุ เมื่อมีผู้เขียนจดหมายมายังพุทธทาสภิกขุเพื่อขอผลงานของท่านไปตีพิมพ์พุทธทาสภิกขุจะให้พวกเขาติดต่อมายังสำนักพิมพ์สุวิชาวรรณท์ เพื่อให้สำนักพิมพ์ทำหน้าที่ตีพิมพ์ผลงานของท่าน เราจะเห็นว่าพุทธทาสภิกขุต้องการช่วยเหลือสำนักพิมพ์แห่งนี้ให้ดำเนินกิจการไปได้ด้วยดี แม้เมื่อเกิดปัญหาทางการเงินภายในสำนักพิมพ์ท่านก็จะช่วยแก้ปัญหาทางการเงินด้วยการพยายามทำให้หนังสือที่ร้านแห่งนี้ขายได้ ดังรายละเอียดในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2503 พุทธทาสภิกขุเขียนมาแจ้งข่าวแก่นายสะอาดว่า ม.ล. ปิ่น มาลากุลเขียนจดหมายมาขออนุญาตพิมพ์ผลงานของท่านเรื่องหลักพุทธศาสนา ซึ่งเป็นปาฐกถาเมื่อพ.ศ. 2499 สำหรับจัดพิมพ์ไว้ในหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภาเพื่อจัดจำหน่าย พุทธทาสภิกขุเห็นเป็นหนทางที่จะก่อให้เกิดความสนใจพุทธ

³¹⁸ประกาศของคณะธรรมทานสนับสนุนสำนักพิมพ์สุวิชาวรรณท์ลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเมื่อปี 2497 ใน พระประชา ปสนนธมโม, บรรณาธิการ, ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาสภิกขุ : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา, หน้า 209.

³¹⁹อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด วัชรวิทย์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2530 (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน, 2530), หน้า งานเผยแพร่พระพุทธานุภาพเพื่อถวายงานอาจารย์พุทธทาส

ศาสนาในวงการครูและคนหลายกลุ่มที่ไม่รู้จักท่านมาก่อน ท่านจึงยอมให้ตีพิมพ์โดยมีเงื่อนไขว่าทาง
 ครูสภาจะต้องจำหน่ายหนังสือที่วิชานนท์ตีพิมพ์ด้วย ดังความว่า

“...หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้เขียนไปในนามของ
 ประธานกรรมการอำนวยการครูสภา ขออนุญาตพิมพ์หนังสือหลัก
 พุทธศาสนา(ปาฐกถาปี 2499)...อาตมาเห็นว่ามันเป็นทางที่จะถึงความสนใจ
 ของคนกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาสู่พุทธศาสนา นี้ โดยเฉพาะพวกครูและ
 พวกที่ไม่เคยสนใจกับหนังสือของเรามาก่อนจึงยอมอนุญาต โดยมีเงื่อนไขขอ
 จำหน่ายหนังสือที่เราพิมพ์แล้วเหลืออยู่..”³²⁰

สถานการณ์ทางการเงินของสุวิชานนท์เริ่มมีปัญหาตั้งแต่ พ.ศ. 2503 ทั้งสองท่านเขียน
 จดหมายปรึกษาปัญหาในเรื่องนี้บ่อยครั้ง พุทธทาสภิกขุช่วยเหลือสถานะทางการเงินของสำนักพิมพ์
 แห่งนี้ด้วยวิธีการที่เมื่อมีคนเขียนมาขอเรื่องท่านไปตีพิมพ์ในงานศพ ท่านจะให้เขาเหล่านั้นติดต่อไปยัง
 สำนักพิมพ์สุวิชานนท์ให้ทำหน้าที่จัดพิมพ์ผลงานของท่านเสมอๆ สำหรับญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุ
 สุวิชานนท์ไม่ใช่เพียงแค่สำนักพิมพ์ที่ตีพิมพ์ผลงานของพุทธทาสภิกขุเท่านั้น แต่ที่นี่เป็นสถานที่
 รวมกลุ่มของญาติธรรมพุทธทาสภิกขุที่เข้ามาติดต่อพูดคุยถามข่าวคราวของพุทธทาสภิกขุหรือบางคน
 ได้มาทำความรู้จักกันในสถานที่แห่งนี้และรวมตัวกันในการทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยกันเช่น การเดินทาง
 ไปสวนโมกข์ เราจะเห็นสถานภาพของสำนักพิมพ์แห่งนี้ตามที่กล่าวได้ตามหลักฐาน
 ในจดหมายความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 CHULALONGKORN UNIVERSITY
 “...กระผมไม่ค่อยได้ทราบเวลาได้เท่าแะมากรุงเทพฯ
 ส่วนมากมักจะคอยถามที่ร้านสุวิชานนท์เวลาแะไปหาหนังสือ
 จึงจะทราบ...”³²¹

แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะพยายามสนับสนุนกิจการของสำนักพิมพ์สุวิชานนท์เพียงไร
 แต่สำนักพิมพ์แห่งนี้ก็ประสบกับปัญหาจนต้องหยุดกิจการพ.ศ. 2517 ตลอดระยะเวลาการดำเนินงาน
 ของสำนักพิมพ์แห่งนี้ได้เผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุอย่างต่อเนื่อง แม้ในวาระสุดท้ายของการ

³²⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย สะอาด วัชรภักย์. BIA 7.1/24. หน้า 542.

³²¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ต.ท. เสริม พัฒนกำจร. BIA7.1/26(1/2) กล่อง 12. หน้า 245

ตีพิมพ์ก็ยังมีตีพิมพ์ผลงานที่ชื่อว่า “พุทธศาสนาจะช่วยพวกเราในปัจจุบันได้อย่างไร”³²² ถือเป็นผลงานพิมพ์เรื่องสุดท้ายของสำนักพิมพ์แห่งนี้รวบรวมเอาปาฐกถาของพุทธทาสภิกขุที่แสดงไว้เมื่อพ.ศ. 2503 มาตีพิมพ์ซ้ำก่อนที่นายสะอาดจะตัดสินใจยุติกิจการด้วยปัญหาทางการเงินและสุขภาพของเขา

องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2499 - 2523

แม้ว่าสำนักพิมพ์สุวิธานนท์จะปิดกิจการลงแต่การเผยแพร่ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุมิได้ยุติตามไปด้วย เนื่องด้วยญาติธรรมที่สนใจจะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาคนสำคัญเช่น นายปุ่น จงประเสริฐได้ก่อตั้งองค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินเดียขึ้นเมื่อ 18 มกราคม พ.ศ. 2499 โดยมีวัตถุประสงค์ในการฟื้นฟูการศึกษาพุทธศาสนาในประเทศอินเดียเนื่องในวาระที่สำคัญทางศาสนาอย่าง การเฉลิมฉลองการครบรอบพุทธศักราช 2500 ปี³²³ องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาสนับสนุนการศึกษาพุทธศาสนาในการรวบรวมเครื่องอัฐบริขารและการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเพื่อแจกจ่ายไปยังชาวต่างประเทศและผู้สนใจในการศึกษาพุทธศาสนา องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาแห่งนี้ก่อตั้งขณะที่ปุ่นทำงานในฐานะผู้ช่วยเอกอัครราชทูตไทยในอินเดีย ปุ่นมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนและช่วยเหลือพระสงฆ์ไทยในอินเดีย รวมทั้งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดซื้อจัดทำที่ดินเพื่อก่อสร้างวัดไทยในอินเดียตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. 2498 ขณะที่เขาดำเนินการเพื่อขอรับเงินสนับสนุนจากรัฐบาลทำให้เขาเกิดปัญหาระหว่างหัวหน้างานอย่างเอกอัครราชทูตไทยในอินเดีย จนกระทั่งทางกระทรวงต่างประเทศเรียกตัวเขากลับมาทำงานในประเทศไทย เมื่อพ.ศ. 2500 ปุ่นยังคงจัดพิมพ์ผลงานทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะผลงานของพุทธทาสภิกขุอย่างสม่ำเสมอ ปุ่นขอผลงานประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุมาตีพิมพ์เผยแพร่ดังเช่นที่เขาเขียนผ่านจดหมายเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2500 เพื่อขอนำผลงานการประพันธ์เรื่องขุมทรัพย์พระโอษฐ์ไปตีพิมพ์และแจกจ่ายตามสมาคมพุทธศาสนาเพื่อเป็นการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุตั้งความว่า

“...เอาไปแจกผู้แทนพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยที่ไปประชุมที่จ.ว.สิงห์บุรี 200 เล่ม เปนการโฆษณาหนังสือขุมทรัพย์เปนการใหญ่ และผมได้แนะนำให้คนอื่นบริจาคเงินช่วยเอาหนังสือเล่มนี้ออกจากโรงพิมพ์เช่น แจกในวันเกิด แจกในวันเผาศพ เรื่องโหมขนาดหนักเพื่อก่อพุทธศาสนา

³²²อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสะอาด วัชรากัย ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2530 (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน, 2530), หน้า 14 .

³²³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย, ปุ่น จงประเสริฐ. BIA7.1/13 ก่อ่ง 5. หน้า 1363.

สืบจากที่ผมได้พิมพ์เรื่อง “การปกครองระบอบกิลเดาธิปไตย” “กึ่งพุทธกาล”
ของท่านเจ้าคุณอาจารย์แล้ว...คนชอบมาก... (สะกดตามต้นฉบับ)”³²⁴

การพยายามของปุณที่จะกอบกู้พระศาสนาผ่านการตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุ
เท่ากับเป็นการส่งเสริมการตีความหลักธรรมโดยพุทธทาสภิกขุให้แพร่หลายในสังคม
ผ่านหนังสือธรรมะ เขามีวิธีการจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือธรรมที่น่าสนใจด้วยการย่อและสรุปความ
ธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุเป็นภาษาที่เข้าใจง่ายในแบบฉบับของเขา พร้อมสร้างความน่าสนใจ
ผ่านตั้งชื่อผลงานให้โดดเด่นและสอดคล้องไปกับเรื่องของทางโลกทั้งการเมืองและสังคม
จากการที่ตั้งชื่อหัวหว่าและส่อไปทางการเมืองทำให้ญาติธรรมบางท่านก็ตั้งข้อสงสัยของปุณเช่น
หนังสือที่ชื่อว่า “หากคอมมิวนิสต์เข้ามาพุทธศาสนายังอยู่ได้” หรือแม้แต่การนำธรรมบรรยายระหว่าง
พุทธทาสภิกขุและม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชมาตีพิมพ์เมื่อพ.ศ. 2507 โดยใช้ชื่อหนังสือว่า
“วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชกับท่านพุทธทาสภิกขุในเรื่องจิตว่าง” การจัดพิมพ์ผลงานของ
พุทธทาสภิกขุภายใต้ชื่อหนังสือที่สื่อเสียดสีสถานการณ์ในสังคม ญาติธรรมบางกลุ่มไม่พอใจและเขียน
จดหมายมาต่อว่าตำหนิการกระทำของเขา ปุณเขียนจดหมายมายังพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับกรณี
ที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ตน ด้วยการเรียกคนเหล่านั้นว่าเป็นพวกผี ปุณประสงค์ให้พุทธทาสภิกขุตำหนิ
กลุ่มคนเหล่านั้นแต่พุทธทาสภิกขุไม่ตอบจดหมายของเขา ผู้วิจัยพบลายมือเขียนของท่านท้ายจดหมาย
ของปุณที่มีเนื้อหา ในทำนองว่าปุณผิดที่ไปเรียกพวกเขาว่าผี ท่านไม่ได้สอนให้ปุณเห็นว่าสวนโมกข์หรือ
ตนเองสำคัญหรือพิเศษเหนือใครจนกลายเป็นผู้ที่คอยตำหนิผู้อื่น³²⁵ การตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของ
พุทธทาสภิกขุในนามองค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาสร้างชื่อแก่พุทธทาสภิกขุจนกลายเป็นผลงานชิ้นเอก
ที่ได้รับความนิยมและได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศมากกว่า 5 ภาษาในปัจจุบัน หนังสือเล่มนั้น
มีชื่อว่า “คู่มือมนุษย์” ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2501 เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้มาจากธรรมบรรยาย
ที่ชื่อว่าหลักพระพุทธานุภาพ พุทธทาสภิกขุกล่าวชมเชยความสามารถของปุณที่เขาสรุปความแก้ไข
และแปลภาษาบาลีจากผลงานของท่านให้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้น³²⁶ ทำให้ประชาชนที่ไม่มีความรู้ใน
หลักพุทธศาสนาสามารถนำหลักพุทธธรรมมาเป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิต

³²⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย, ปุณ จงประเสริฐ. BIA7.1/13 ก่อง 5. หน้า 1400.

³²⁵เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย, ปุณ จงประเสริฐ. BIA7.1/13 ก่อง 5. หน้า 1440.

³²⁶พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย์ (นนทบุรี : ศูนย์สืบทอดพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษดิ์, 2550), หน้า คำอนุโมทนาของ
พุทธทาสภิกขุ

คณะเผยแพร่วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผขป.)

ปุ่นสนับสนุนการเผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุเรื่อยมาจนกระทั่งเขาเสียชีวิตเมื่อพ.ศ. 2523 องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาก็ลดบทบาทลงไปอย่างมากแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีผู้สืบสานปณิธานของปุ่น ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุที่เข้ามาดูแลกิจการต่อคือนายวิโรจน์ ศิริอัฐ อดีตทนายความผู้มีชื่อในสังคมกรุงเทพฯ วิโรจน์พบ พุทธทาสภิกขุเป็นครั้งแรกจากการแนะนำของปุ่นเมื่อพ.ศ. 2500 วิโรจน์กล่าวถึงจุดเปลี่ยนในชีวิตเขาว่าเกิดขึ้นมาจากการที่เขาได้อ่านหนังสือคู่มือมนุษย์เป็นครั้งแรกและเกิดความประทับใจเป็นอย่างมาก จนทำให้เขาติดต่อไปยังองค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาและบอกเล่าปัญหาในการดำเนินชีวิตของเขาที่มีความตึงเครียดในชีวิตจนเกิดอาการทางจิต ปุ่นแนะนำให้วิโรจน์บวชและเดินทางไปจำพรรษาที่สวนโมกข์เพื่อใช้ธรรมะเข้ามาแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต วิโรจน์ในวัยอายุ 93 ปี³²⁷ ยังยึดมั่นในแนวทางการศึกษาหลักพุทธธรรมของพุทธองค์มาใช้ในการแก้ปัญหาสำเร็จและยังกล่าวเช่นเดียวกับพ.ศ. 2501 ว่าคู่มือมนุษย์ทำให้เขาพบคำตอบของชีวิตที่เมื่อก่อนเขาใช้ชีวิตเหมือนสัตว์เดรัจฉานด้วยการให้ความสำคัญกับการกินนอนเสพกามและการหลงยึดติดในวัตถุและอำนาจเงินว่าจะสร้างความสุขให้เขาได้แต่แท้ที่จริงแล้วการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบคือมนุษย์ที่ไม่มีทุกข์ วิโรจน์กล่าวว่าพุทธทาสภิกขุทำให้ตนเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์³²⁸ ด้วยเหตุนี้เมื่อผู้มีพระคุณเช่น ปุ่น จงประเสริฐเสียชีวิตวิโรจน์ได้เข้ามาสนับสนุนผลงานของพุทธทาสภิกขุภายใต้องค์กรที่ชื่อว่า “คณะเผยแพร่วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผขป.)” ในนามของสำนักพิมพ์ธรรมบุชา ผขป.มีวัตถุประสงค์ที่จะเผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุไปยังประชาชนในวงกว้าง ผขป.จัดพิมพ์ผลงานของพุทธทาสภิกขุทั้งใหม่และเก่าที่มีรูปแบบการพิมพ์แตกต่างจากการพิมพ์ก่อนหน้านี้ด้วยจัดทำหนังสือชุดขนาดเล็กที่มีราคาถูกเช่นหนังสือชุดลอยประทุมและหนังสือชุดมองด้านใน สำนักพิมพ์แห่งนี้ตีพิมพ์งานของพุทธทาสภิกขุมาแล้วกว่า 100 เรื่อง³²⁹ จากการสนับสนุนของฆราวาสในสายอาชีพทนายความและผู้ทำงานในกระทรวงต่างประเทศทำให้พวกเขาเหล่านี้ขยายฐานญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้นด้วยการเข้าถึงกลุ่มสงฆ์และนายทุนที่พวกเขารู้จักจากการประกอบอาชีพ

องค์กรพุทธศาสนาเหล่านี้เป็นองค์กรที่ประสบความสำเร็จในการเผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุด้วยเนื้อหาผลงานการประพันธ์ของท่านสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมขณะนั้น การเกิดองค์กรพุทธศาสนาที่เผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุเริ่มหลังจากพุทธทาสภิกขุมีชื่อเสียง

³²⁷สัมภาษณ์ วิโรจน์ ศิริอัฐ, พศ. 2556 ในขณะนั้นนายวิโรจน์มีอายุ 93 ปี ปัจจุบันนายวิโรจน์ ศิริอัฐเสียชีวิตแล้วเมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2559.

³²⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

³²⁹สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุ นาคารชนแห่งเถรวาท : ประวัติศาสตร์ชีวิต และผลงานพระเทพวิสุทธีเมธี เมธี แห่งขุนเขาผู้รจนาวิมุตติวรรณกรรม (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2530), หน้า 284 – 286.

จากการเดินทางมาแสดงปาฐกถาที่กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2483 ท่านจุดประกายแก่ปัญญาชนไทยให้เห็นความสำคัญของการเผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนาที่แท้จริงเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตมนุษย์ พุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องการสะสมบุญบารมีเพื่อชีวิตที่ดีในชาติหน้าแต่พุทธศาสนาเป็นหลักธรรมสำคัญที่ปรับปรุงชีวิตและจิตใจมนุษย์ในปัจจุบันขณะนี้

การเคลื่อนไหวขององค์กรพุทธศาสนาของฆราวาสเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญที่ส่งผลให้ชื่อเสียงและผลงานของพุทธทาสภิกขุได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ไปทั่วประเทศ แม้ว่าองค์กรพุทธศาสนาของฆราวาสเหล่านี้ไม่ได้ร่วมมือกันอย่างเป็นทางการแต่กลับมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการเผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุ พวกเขาตระหนักว่าองค์ความรู้พุทธศาสนาที่พุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นเป็นสิ่งที่มีความค่าและเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตปัจจุบันที่ฆราวาสทุกคนควรจะมีโอกาสได้รับองค์ความรู้เหล่านี้บ้าง ในองค์กรพุทธศาสนาเหล่านี้ได้จัดพิมพ์ผลงานของพุทธทาสภิกขุทั้งปาฐกถาและธรรมบรรยายตามสถานที่ต่างๆ พวกเขาจัดบันทึกธรรมบรรยายเพื่อนำมาจัดพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบหนังสือ รวมทั้งจัดพิมพ์เผยแพร่ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุในระยะแรกก่อนเล็งชื่อ ผู้เขียนพบว่ารูปแบบการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุภายในกลุ่มญาติธรรมของท่านเป็นไปในรูปแบบ 2 ลักษณะ ใหญ่คือ 1. การเชิญพุทธทาสภิกขุไปแสดงปาฐกถา, ธรรมบรรยายตามหน่วยงานและองค์กรต่างๆ 2. การนำผลงานจากการแสดงปาฐกถาและธรรมบรรยายมาตีพิมพ์เผยแพร่สำหรับคนที่ชื่นชอบและได้ยืมกิตติศัพท์การแสดงธรรมของพุทธทาสภิกขุก็สามารถซื้อหนังสือเหล่านั้นได้โดยง่ายในร้านหนังสือและสำนักพิมพ์ในกรุงเทพฯ ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง อาจกล่าวได้ว่าสำนักพิมพ์เครือข่ายธรรมทานทั้งหลายทำให้ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุกลายเป็นสื่อสาธารณะที่เข้าถึงได้โดยง่ายตามร้านหนังสือต่างๆ ผลงานของพุทธทาสภิกขุมิได้จำกัดอยู่เฉพาะเพียงกลุ่มผู้สนใจพุทธศาสนา ผลงานของท่านได้รับการยอมรับจากหน่วยงานราชการและองค์กรต่างๆ เนื่องจากความสามารถของพุทธทาสภิกขุที่สามารถประยุกต์หลักธรรมกับบริบทของสังคมร่วมสมัย เราจะพบว่าตลอดระยะเวลาของการสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์และการแสดงธรรมบรรยายพุทธทาสภิกขุมักจะหยิบยกประเด็นที่กำลังได้รับความสนใจจากสังคมมาเป็นประเด็นในการเชื่อมโยงและแสดงหลักธรรมที่สะท้อนว่าพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญที่สามารถช่วยและชี้ทางออกของปัญหาทุกอย่าง ดังนั้นเมื่อสำนักพิมพ์ที่ต้องการฟื้นฟูพุทธศาสนาจึงได้ตั้งชื่อเรื่องที่สอดคล้องกับเนื้อหาที่โดดเด่นและมีเอกลักษณ์ทำให้ผลงานเหล่านี้ได้รับความสนใจจากกลุ่มฆราวาสธรรมอย่างกว้างขวางในทศวรรษ 2500 – 2520

4.1.3 การปะทะทางภูมิปัญญาระหว่างองค์ความรู้พุทธศาสนาเก่ากับพุทธศาสนาใหม่

การสนับสนุนพุทธทาสภิกขุให้เดินทางมาแสดงปาฐกถาธรรมในกรุงเทพฯ ของกลุ่มสหายนธรรมตุลาการเป็นการแนะนำภิกษุหนุ่มผู้มีความสามารถให้เป็นที่รู้จักในหมู่ปัญญาชนไทย จากเดิมชื่อเสียงของท่านจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มผู้อ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา การเผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุไปยังพื้นที่สาธารณะในการศึกษาพุทธศาสนาก่อให้เกิดการปะทะทางภูมิปัญญาระหว่างองค์ความรู้พุทธศาสนาสมัยใหม่และการศึกษาพุทธศาสนาจารีตเช่น ปาฐกถาธรรมเมื่อพ.ศ. 2491 เรื่อง “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม”

“ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” พุทธทาสภิกขุกับการเผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนาสมัยใหม่

หัวข้อปาฐกถาธรรมที่ชื่อว่า “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” เมื่อพ.ศ. 2491 พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ปัญหาสำคัญที่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาพุทธศาสนาอยู่ที่การหลงยึดติดในตัวตน ความสุขหรือแม้แต่การยึดติดรูปเคารพพระพุทธรูปด้วยการกราบไหว้ การหลงยึดติดกับความรู้สึกและความศรัทธา กลายเป็นภูเขาที่ขัดขวางการเข้าถึงนิพพาน(ความสุขที่แท้จริง) ความว่า

“...ตามที่เราจะสังเกตเห็นได้ทั่วไป จนเกือบเรียกได้ว่ามีแก่
 ทุกๆ คนนั่นคือ ถ้าเกิดตั้งปัญหาถามขึ้นมาว่าอะไรเป็นเครื่องปิดบัง
 พระนิพพาน อันเป็นตัวพุทธธรรมที่เราประสงค์จะเข้าถึงแล้วเราจะพบคำตอบ
 ว่า “พระพุทธรูป” นั่นเองกลับมาเป็นภูเขาขึ้นมาบังพระนิพพาน
 สภาพการณ์เช่นนี้กำลังมีอยู่ในจิตใจของพุทธบริษัททุกๆ ไป ซึ่งถ้ากล่าวให้
 สั้นๆ ตรงๆ ที่สุดก็จะกล่าวว่า ท่านทั้งหลายไม่เข้าถึงพุทธธรรม ก็เพราะว่า
 “พระพุทธรูปตามทัศนะของท่าน” ขวางหน้าท่านอยู่...”³³⁰

หลังจากการปาฐกถาธรรมครั้งนี้ก่อให้เกิดความขบขันต่อพุทธทาสภิกขุ พระทิพย์ปริญา (รูป กลัมพะสุด) อดีตผู้พิพากษาหนึ่งในผู้เข้าฟังปาฐกถาครั้งนี้ได้เขียนจดหมายมายังพุทธทาสภิกขุ ขอให้ท่านขยายความปาฐกถา พระทิพย์ปริญญากล่าวว่าท่านขบขันกับคำสอนที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าพุทธองค์ทรงเป็นภูเขาอันหิมาล้นถ้านั้นแล้วการเคารพในตัวเองเป็นการบังนิพพานเช่นนั้นหรือนอกจากนี้พระทิพย์ปริญาตั้งคำถามต่อหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานตามที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า

³³⁰พุทธทาสภิกขุ, “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม,” ใน ชุมนุมปาฐกถาธรรม ชุด พุทธธรรม : บรรยาย ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ.2483-2491 (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2530), หน้า 296.

การฝึกจิตให้กลับไปสู่สภาวะจิตเดิมที่แท้เป็นสิ่งที่แม้แต่เด็กก็สามารถปฏิบัติได้ ความรู้ทางพุทธศาสนา มาจากการฟังจิตเช่นนั้นหรือ ดังความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2491 ความว่า

“...คำว่าจิตต์เดิมที่กล่าวในข้อ ๒-๔ ผมไม่เข้าใจว่าจิตต์อะไร ได้มาจากไหน จะพหาคัพท์ในพระสูตรหรือปรมัตถ์มาเรียกให้เข้าใจได้บ้าง หรือไม่และจะใช่ที่เขาเรียกว่า ภาวังคจิตต์หรือไม่ใช่ ขอได้โปรดกรุณาชี้แจงให้ ทราบด้วยจะเปนพระคุณ....(สะกดตามต้นฉบับ)”³³¹

พุทธทาสภิกขุนี้จึงเฉยต่อข้อข้องใจที่พระทิพย์ปริญาณมีต่อท่าน ในทางตรงข้ามพระทิพย์ ปริญาณกลับเป็นฝ่ายร้อนใจต่อคำสอนของพุทธทาสภิกขุ พระทิพย์ปริญาณกล่าวว่าพุทธทาสภิกขุเป็น “พระคอมมิวนิสต์”³³² เมื่อปาฐกถาเรื่องนี้ตีพิมพ์ลงวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา พระทิพย์ปริญาณได้จัดพิมพ์หนังสือโต้ตอบปาฐกถาและวิพากษ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุ โดยมีการแจกจ่ายหนังสือเหล่านี้ไปตามวัดหรือสมาคมพุทธศาสนาต่างๆ³³³ หนังสือ “ระเบิดภูเขา หิมาลัย ค้านข้อที่พุทธทาสภิกขุกล่าวเท็จร้ายพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นภูเขาหิมาลัยบัง ไม่ให้เห็นพระนิพพาน” เป็นหนังสือที่พระทิพย์ปริญาณจัดพิมพ์ขึ้นมาโต้ตอบปาฐกถาของ พุทธทาสภิกขุ พระทิพย์ปริญาณกล่าวว่าการจัดพิมพ์หนังสือครั้งนี้เกิดขึ้นมาจากท่านได้พยายามพูดคุย กับพุทธทาสภิกขุอย่างสันติวิธีแล้ว แต่พุทธทาสภิกขุกลับเพิกเฉยต่อข้อข้องใจมีหน้าซ้ำยังไม่ยอมหยุด กระทำการลบหลู่ดูหมิ่นพระศาสนา การสอนให้ประชาชนเลิกล้มบถในพระพุทธรูปเจ้าเท่ากับเป็นการสั่ง สอนให้ประชาชนเลิกล้มบถพระพุทธรูป พระทิพย์ปริญาณกล่าวว่าถ้าประชาชนไม่นับถือและ ยึดติดพระพุทธรูปเจ้าก็เท่ากับว่าคนๆ นั้นเป็นเดียรถยั้งตั้งความว่า

“...พุทธทาสภิกขุนี้รุนแรงกว่าเพราะนอกจากพูดด้วยวาจา แล้วยังโฆษณาหมิ่นประมาทพระองค์เป็นลายลักษณ์อักษรอีกด้วย... การติดพระพุทธรูปเจ้านั้นมีคุณไม่ใช่มีโทษที่พุทธทาสมากกล่าวว่าเป็นโทษ จึงเป็นเท็จและพวกเราถ้าไม่ติดพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ก็เป็นมิจฉาทิฐิ

³³¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระทิพย์ปริญาณ. BIA 7.1/15 (2/5) กลอง 6. หน้า 329.

³³²พระประชา ปสนนธมโม(สัมภามณ), อรรถศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 522.

³³³พระทิพย์ปริญาณกล่าวไว้ในหนังสือ “ระเบิดภูเขาหิมาลัย” ว่าท่านได้แจกหนังสือเหล่านี้แก่ใครบ้างไว้ในท้ายเล่มของหนังสือ

กันเท่านั้น ถ้าไม่ติด ศีล สมาธิ ปัญญา ก็เป็นเดียรถีย์นอกพระศาสนา
ไปเท่านั้น...”³³⁴

ในคราวเดียวกันนี้พระทิพย์ปริญาณุได้ทำหนังสือเสนอให้ทางมหาเถรสมาคมลงโทษอาบัติ
แก่พุทธทาสภิกขุ พระทิพย์กล่าวหาพุทธทาสภิกขุด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ เนื่องจากมีการติดต่อกับ
นายปรีดี พนมยงค์เป็นประจำ³³⁵ ข้อกล่าวหาที่พระทิพย์ปริญาณุมีต่อพุทธทาสภิกขุไม่มีมูลพอให้
สมเด็จพระสังฆราชขณะนั้น สมเด็จพระหลวง วชิรญาณวงศ์เห็นพ้องกับพระทิพย์ปริญาณุ
ตรงข้ามกับสมเด็จพระวันรัต(ปลด กิตติโสภโณ) แห่งวัดเบญจมราชบพิตรที่เชื่อตามคำกล่าวอ้างของ
พระทิพย์ปริญาณุว่าพุทธทาสภิกขุรับเงินคอมมิวนิสต์มาเพื่อพูดทำลายพระศาสนา³³⁶

พุทธทาสภิกขุวางเฉยต่อคำครหาที่กลุ่มพระสงฆ์และผู้ศึกษาอิทธิธรรมมีต่อท่าน จนกระทั่ง
พระสงฆ์ผู้ใหญ่หลายฝ่ายมีท่าทีสงสัยและดูจะเชื่อตามคำกล่าวของพระทิพย์ปริญาณุ
สัญญา ธรรมศักดิ์เขียนจดหมายถึงพุทธทาสภิกขุเพื่อแจ้งให้ท่านทราบว่าขณะนี้สมเด็จพระวันรัต
(ปลด กิตติโสภโณ) เห็นพ้องกับคำกล่าวหาของพระทิพย์ปริญาณุว่าพุทธทาสภิกขุรับเงินจาก
คอมมิวนิสต์ สัญญากล่าวว่ามีโอกาสได้พบกับสมเด็จพระวันรัตฯ และเจ้าคุณธรรมไตรโลกฯ ที่งานศพ
วัดหัวลำโพง สมเด็จฯ กล่าวกับสัญญาว่าพุทธทาสภิกขุพูดไม่ดีหลายครั้งว่าพุทธศาสนาไม่มีประโยชน์
กับประชาชน พระทิพย์ปริญาณุมาพบกับสมเด็จฯ และกล่าวว่าพุทธทาสภิกขุติดต่อกับปรีดี พนมยงค์
และรับเงินจากคอมมิวนิสต์ พระทิพย์ปริญาณุกล่าวว่าสมเด็จฯ ในฐานะประธานฝ่ายมหานิกาย
ควรจะจัดการกับพุทธทาสภิกขุเพื่อไม่ให้เป็นการเสียหายต่อคณะสงฆ์ ดังความในจดหมายที่เขียน
เมื่อวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2492 ความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

“...สมเด็จพระวันรัตฯ : ว่าท่านพุทธทาสพูดไม่ดีที่
จุฬาลงกรณ์ก็คราวหนึ่งแล้วว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ช่วยอะไรเลย...พระทิพย์
ปริญาณุไปกระซิบบอกเป็นความลับว่าท่านพุทธทาสได้เงินจาก
คอมมิวนิสต์และเกี่ยวข้องกับหลวงประดิษฐ์และพระทิพย์ฯ บอกกับท่านว่า
พระพุทธทาสอยู่ในคณะมหานิกาย สมเด็จฯ ก็เป็นประธานอยู่ในคณะนี้
ถ้าไม่จัดการอย่างไรกับพุทธทาสเสียเวลานี้บ้านเมืองเข้าจัดการแล้ว

³³⁴พระทิพย์ปริญาณุ, “ระเบิดภูเขาทิมาลัย คำนข้อที่พุทธทาสภิกขุกล่าวเท็จใส่ร้ายพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นภูเขาทิมาลัยบัง
ไม่ให้เห็นพระนิพพาน” ใน ห้าสิบปีสวนโมกข์ ภาคหนึ่ง เมื่อเขาพูดถึงเรา (กรุงเทพฯ : สวนอศุคมมูลนิธิ, 2525), หน้า 757- 758.

³³⁵พุทธทาส อินทปัญญา, สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา (กรุงเทพฯ : แพลน รีตเตอร์ส, 2550), หน้า 277.

³³⁶พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ
(กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546), หน้า 225.

จะเสียชื่อไปอย่างมาก สมเด็จพระเจ้าท่านสั่งผมว่าให้เตือนท่านพุทธทาสเสียอย่าพูดอย่างนี้อีก...ผมพูดกับสมเด็จพระเจ้าว่าพระทิพย์ฯ เข้าใจผิดเรื่องคอมมิวนิสต์อะไรผมหัวเราะโดยเห็นชั้นและว่าเปนไปไม่ได้แน่นอน... (สะกดตามต้นฉบับ)³³⁷

สัญญา ธรรมศักดิ์รับรองความบริสุทธิ์ของพุทธทาสภิกขุว่ามีได้ทำตามพระธรรมวินัยสงฆ์แต่อย่างใด การรับรองความน่าเชื่อถือของสัญญาเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้คณะสงฆ์ไม่ดำเนินการลงโทษแก่พุทธทาสภิกขุตามคำกล่าวอ้างของพระทิพย์ปริญาณุพุทธทาสภิกขุตอบจดหมายกลับถึงสัญญา ธรรมศักดิ์ว่าจดหมายของสัญญาทำให้ท่านทราบว่าเป็นกรุงเทพฯ มีผลตอบรับต่อปาฐกถาของท่านอย่างไร ท่านกล่าวว่าการวิพากษ์วิจารณ์ของพระทิพย์ปริญาณุส่งผลให้มีคนสนใจปาฐกถาธรรมเรื่องนี้มากยิ่งขึ้น พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าสังคมไทยกลัวคอมมิวนิสต์โดยที่ไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริง³³⁸ การต่อต้านพุทธทาสภิกขุของพระทิพย์ปริญาณุได้หยุดเพียงเท่านี้ เขาทำหนังสือถึงหลวงกาจสงครามนายทหารผู้มีบทบาทหลักในการต่อต้านปรีดี พนมยงค์ด้วยข้อหาให้การกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พระทิพย์ปริญาณุเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการจับกุม พุทธทาสภิกขุในข้อหาให้การกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ แต่พระทิพย์ปริญาณุมีหลักฐานไม่เพียงพอที่ทำให้รัฐบาลดำเนินการกับพุทธทาสภิกขุ หลวงกาจสงครามจึงนิ่งเฉยต่อคำครหานี้

การวิพากษ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุโดยพระทิพย์ปริญาณุดำเนินการเป็นระยะเวลากว่า 3 ปี ตั้งแต่พ.ศ. 2491 - 2493 พระทิพย์ปริญาณุดำเนินการหลายวิถีทางที่จะทำให้พุทธทาสภิกขุต้องโทษอาบัติปาราชิก การดำเนินการของพระทิพย์ปริญาณุสร้างความกังวลใจต่อญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุ พวกเขาประสงค์จะให้พุทธทาสภิกขุเข้าไปพบพระสงฆ์ผู้ใหญ่อย่างสมเด็จพระวันรัต(ปลด กิตฺติโสภณ) ในการเข้าพบสมเด็จพระเจ้า ครั้งนี้พุทธทาสภิกขุได้นัดหมายให้สัญญา ธรรมศักดิ์เข้าพบสมเด็จพระเจ้า พร้อมกับท่านเพื่อยืนยันความบริสุทธิ์ แต่สัญญาไม่สามารถไปได้ เพราะติดธุระ สัญญากล่าวว่าถ้าเขาเข้าพบสมเด็จพระเจ้า พร้อมพุทธทาสภิกขุจะส่งผลเสียมากกว่าสมเด็จพระเจ้า อาจจะมองว่าพุทธทาสภิกขุพาพรรคพวกมาชม ตามความในจดหมายเขียนเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2493 ความว่า

³³⁷พุทธทาสภิกขุ, สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา, (กรุงเทพฯ : แพลน ริตเตอร์ส, 2550), หน้า 276 -277.

³³⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 276 -277.

“ ตามที่นัดจวน 4 โมงเย็นวันนี้ กระทบพะเอินติดธุระ จำเป็นจริงๆ...กระทบจะโทรศัพท์ไปเรียนนายกพุทธสมาคมฯ ให้ไปกับท่านพระครู เราคิดกันมานานแล้วว่า ถ้าจะไปวัดเบญจมฯ ควรต้องให้นายกพุทธสมาคมไปด้วย...กระทบเองนั้นรู้สึกว้าวมืดๆ ท่านคงไม่คิดว่าเป้น “คนกลาง” เสียแล้ว ฉะนั้นถ้าหากจะให้ไปด้วยก็เท่ากับว่าท่านพระครูฯ พา “พรรคพวก” ไปด้วยต่างหาก ดังนั้นนายกพุทธสมาคมฯ จึงเหมาะกว่ากระทบมาก ขอได้โปรดตำหนิ...(สะกดตามต้นฉบับ)”³³⁹

ด้วยเหตุนี้พระศาสนาโสภณญาติธรรมฝ่ายสงฆ์เป็นผู้พาท่านเข้าพบสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณฯ เพื่อปลดปล่อยข้อครหาต่างๆ ที่ทำให้คณะสงฆ์ไม่ดำเนินการตามคำกล่าวอ้างของพระทิพย์ปริญาที่ไม่มีหลักฐานเพียงพอ พระศาสนาโสภณเป็นญาติธรรมสงฆ์คนสำคัญที่สนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุเข้ามาดำเนินงานในส่วนงานบริหารคณะสงฆ์ภาคใต้ พระศาสนาโสภณเป็นเพื่อนกับอาของพุทธทาสภิกขุท่านเข้าใจความคิดของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนา³⁴⁰

แม้พุทธทาสภิกขุกล่าวผ่านจดหมายไปยังสัญญา ธรรมศักดิ์ว่าท่านไม่เป็นกังวลต่อคำครหา แต่ในบันทึกส่วนของท่านสะท้อนให้เห็นความกังวลต่อผลของการปาฐกถาที่ไม่เป็นไปดังใจหวัง ท่านอยากจะให้ปาฐกถาธรรมในครั้งนี้น่าจะกระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนไทยหันมาสนใจพุทธศาสนามากขึ้น แต่กลับกลายเป็นว่ามีแต่คนวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของท่านมากกว่าที่กลายเป็นผลเสียมากกว่าดี ตามความในสมุดบันทึกส่วนตัวเมื่อวันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2492 ความว่า

“นับแต่หนังสือ “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรมได้โฆษณาไปแล้ว ๒-๓ การพิมพ์โฆษณา ได้มีผู้วิพากษ์วิจารณ์กันเป็นอันมาก กระทั่งเขียนคำณ เช่น พระทิพย์ปริญาเป็นต้น บางคนเขาตำว่า. ข้าพเจ้ากำลังพยายามทำประโยชน์แก่ประชาชนเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ อีกหลายท่าน การแสดงปาฐกถา นี้ก็ด้วยมุ่งหมายอย่างนั้น ฉะนั้นการที่เขาค้านข้าพเจ้า หรือแม้แต่ข้าพเจ้า ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เนื่องจากการแสดงปาฐกถานั้น เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าถือว่าอาจเพราะปาฐกถานั้นเกิดไม่เป้นประโยชน์ตามที่ข้าพเจ้าคิดก็อาจเป้นได้ โดยความไม่รู้เท่าถึงการของข้าพเจ้า...ข้าพเจ้าจะได้ทำการทบทวนพินิจพิชัย

³³⁹พุทธทาส อินทปัญญา, สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา, หน้า 285

³⁴⁰Tonomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu : a social history*, pp. 184.

สิ่งที่ข้าพเจ้ายื่นให้แก่ประชาชนนั้นอีกครั้งหนึ่งว่าเป็นโทษหรือเป็นคุณ โดยละเอียด... (สะกดตามต้นฉบับ)³⁴¹

หลังการปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมครั้งนี้พุทธทาสภิกขุหยุดแสดงปาฐกถาธรรมที่สมาคมแห่งนี้ เพื่อลดความความบาดหมางและคำวิพากษ์วิจารณ์ที่มีต่อท่าน ท่านไม่รับนิมนต์จากพุทธสมาคมแล้วเป็นระยะเวลาานกว่า 16 ปี เมื่อ พ.ศ. 2508 ท่านเดินทางมาแสดงปาฐกถาที่พุทธสมาคม อีกครั้งหนึ่ง ข้อกล่าวหาที่พระทิพย์ปริญาณมีต่อพุทธทาสภิกขุจะส่งผลกระทบต่อชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุให้เข้าไปพัวพันข้อหาการเมืองจนทำให้หลายฝ่ายเข้าใจท่านผิด ผู้วิจัยเชื่อว่าการโจมตีพุทธทาสภิกขุของพระทิพย์ปริญาณที่ไม่ส่งผลกระทบต่อพุทธทาสภิกขุด้วยการต้องโทษอาบัติปาราชิก บทบาททนายธรรมในการรับรองความบริสุทธิ์ของพุทธทาสภิกขุ การส่งข่าวเป็นการภายในที่แสดงให้เห็นความไม่พอใจของสงฆ์ผู้ใหญ่ที่มีต่อพุทธทาสภิกขุ พวกเขาได้คิดหาวิธีการที่จะแก้ต่างแก่พระสงฆ์ที่พวกเขาศรัทธา พุทธทาสภิกขุต้องเข้าพบสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นการส่วนตัวโดยผู้ที่พาพุทธทาสภิกขุไปพบต้องเป็นบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างเพียงพอ การสนับสนุนพุทธทาสภิกขุให้เผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทยของกลุ่มญาติธรรมจึงมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการยอมรับพุทธทาสภิกขุ การปาฐกถาธรรมครั้งนี้เป็นจุดเริ่มต้นของคำกล่าวหาว่าพุทธทาสภิกขุเป็นพระสงฆ์คอมมิวนิสต์ที่ต้องการทำลายพระศาสนา การเผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุมักจะถูกเชื่อมโยงกับการเมือง หลังจากนั้นพุทธทาสภิกขุถูกมองว่าเป็นพระสงฆ์หัวก้าวหน้าที่มีวิธีการเผยแพร่พุทธศาสนาด้วยวิธีการรุนแรงผู้ต้องการทำลายพุทธศาสนาที่แท้ในสังคมไทย การแสดงธรรมบรรยายครั้งต่อมาของพุทธทาสภิกขุที่ทำให้ได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มศึกษาพุทธศาสนาในครั้งที่เดินทางมาแสดงปาฐกถากับขรรษาไทยผู้เป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาอย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

การแสดงธรรมบรรยายจิตว่าง วิวาทะกับม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

หลังจากการแสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2491 ส่งผลให้ภาพลักษณ์ของพุทธทาสภิกขุเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง การแสดงธรรมบรรยายในกรุงเทพฯ จากญาติธรรมอย่าง พ.อ. สาสิทธิ์ ปาละกุล ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองการสื่อสารกองทัพบกที่มีหน้าที่ในการควบคุมและจัดคลื่นความถี่รายการวิทยุ วปถ.ที่จะกระจายเสียงวิทยุไปยังภูมิภาคต่าง รายการวิทยุ วปถ. มักจะนำเอาธรรมเทศนาของพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงมาเผยแพร่รวมทั้งผลงานของพุทธทาสภิกขุ สัญญา ธรรมศักดิ์ กล่าวว่าตนมักจะฟังเทศน์จากรายการวิทยุนี้เสมอๆ เมื่อการเผยแพร่ธรรมะทางวิทยุประสบความสำเร็จและเทคโนโลยีการสื่อสารชนิดใหม่

³⁴¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ. บันทึกประจำวัน 2492.BIA 4.1/3. กล่อง 1. หน้า 111-112 .

เช่น โทรทัศน์กำลังได้รับความนิยม พ.อ. สาลีอยากจะเผยแพร่ธรรมะผ่านรายการโทรทัศน์ อีกช่องทางหนึ่ง เขาและชาวคณะคิดโครงการสนทนาธรรมระหว่างพระภิกษุกับฆราวาส พ.อ. สาลีเขียนจดหมายมายังพุทธทาสภิกขุเพื่อบอกเล่าวัตถุประสงค์ของโครงการร่วมทั้งนิมนต์ท่านไปสนทนาธรรม ในครั้งแรกนั้นสาลีต้องการนิมนต์พุทธทาสภิกขุและปัญญานันทภิกขุไปสนทนาธรรม ด้วยการแลกเปลี่ยนและอภิปรายร่วมกัน แต่พุทธทาสภิกขุกลับคัดค้านว่าไม่เหมาะสมและไม่เกิดประโยชน์ต่อผู้ฟังเท่าที่ควรเนื่องจากปัญญานันทภิกขุไม่กล้าแสดงความคิดเห็น ด้วยเกรงใจท่าน พุทธทาสภิกขุมองว่าจะเป็นการเหมาะสมกว่าถ้าจะเชิญฆราวาสธรรมที่มีความรู้และความสนใจทางพุทธศาสนาเช่น สัจญา ธรรมศักดิ์ เป็นประโยชน์ของการเผยแพร่ธรรมะเป็นอย่างยิ่ง ดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2506 ความว่า

“...เรื่องเทศน์หรืออภิปรายวิทยุ นั้นยังไม่เคยและคิดว่าทำไม่ได้เพราะเวลาที่ให้จำกัดจำเขี่ยอีกอย่างหนึ่งคงจะน่ารำคาญถ้าทำกับท่านปัญญา เพราะท่านปัญญาจะถามหรือชวนคุยด้วยเรื่องที่ไม่ถนัดจะตอบคือคนละครดับและด้วยความเกรงใจซึ่งมีอยู่กับอาตมาเป็นประจำ ละครอนก็จะเต็มที...อาตมาคิดว่าคนอย่างคุณสัจญา ธรรมศักดิ์ อาจจะเหมาะกว่า... (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁴²

เมื่อพุทธทาสภิกขุเสนอให้ปรับเปลี่ยนรูปแบบรายการเผยแพร่ธรรม สาลีได้วางรูปแบบของรายการตามที่ท่านชี้แนะด้วยการคัดเลือกฆราวาสธรรมที่จะสนทนาธรรมกับพุทธทาสภิกขุ เขาส่งรายละเอียดของงานครั้งนี้มาให้พุทธทาสภิกขุทราบรวมทั้งรายชื่อของผู้ร่วมอภิปรายธรรมครั้งนี้ ประกอบด้วย นายปุ๋ย โรจนบุรานนท์, ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมทย์, นายฉันทิชัย กระจ่างสินธุ์, นายบุญยัง ทรวอดทรง พร้อมกับกำหนดการที่สัมมนาธรรมวิชาการด้วยการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทางธรรมมาร่วมอภิปรายธรรม เนื่องในโอกาสวันอาสาฬหบูชา วันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2506 การบรรยายธรรมครั้งนี้จัดขึ้นที่หอประชุมคุรุสภาโดยมีการถ่ายทอดสดผ่านโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7 และวิทยุ ว.ป.ถ.ทั่วประเทศ พุทธทาสภิกขุวางแผนการแสดงธรรมบรรยายครั้งไว้ในหัวข้อที่ชื่อว่า “ธรรมเป็นเครื่องมือสร้างคนสร้างชาติสร้างโลก” โดยท่านแบ่งหัวข้อย่อยของธรรมบรรยายนี้เป็น 3 เรื่องคือ

1. ในครั้งแรกท่านจะแสดงธรรมบรรยายในหัวข้อที่ชื่อว่า “งานคือการปฏิบัติธรรม”

³⁴²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย, พ.อ.สาลี ปาละกุล. BIA7.1/25. หน้า 121.

2. ธรรมบรรยายในครั้งที่สองท่านใช้ชื่อหัวข้อว่า “การทำงานด้วยจิตว่าง” ในหัวข้อธรรมบรรยายครั้งนี้เป็นต้นเหตุที่ทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ไม่พอใจพุทธทาสภิกขุ หลังจากนั้นเขาเขียนบทความโจมตีและวิพากษ์วิจารณ์หลักธรรมจิตว่างอย่างต่อเนื่อง หลังจากธรรมบรรยายเรื่องนี้แล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ปฏิเสธเดินทางมาร่วมการแสดงธรรมบรรยายในครั้งต่อไปของพุทธทาสภิกขุ

3. ธรรมบรรยายครั้งสุดท้ายเรื่อง “หมวดธรรมที่เป็นเครื่องมือสำหรับจะทำงานด้วยจิตว่าง หรือสร้างโลกสร้างชาติให้สำเร็จ”³⁴³

สาเหตุที่พ.อ. สาลีเลือกให้ฆราวาสธรรมอย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหนึ่งในคณะอภิปรายธรรมกับพุทธทาสภิกขุ เนื่องมาจากม.ร.ว. คึกฤทธิ์มีชื่อเสียงในฐานะปราชญ์ทางพุทธศาสนา เมื่อย้อนไปดูประวัติของม.ร.ว. คึกฤทธิ์ผู้นี้สืบเชื้อสายมาจากพระราชวงศ์ชั้นสูง ต้นตระกูลของท่านสืบสายโลหิตมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บิดาของท่านคือ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ ด้วยสถานะทางสังคมในสายพระราชวงศ์เปิดโอกาสทางการศึกษาแก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยอ็อกฟอร์ด (oxford) ประเทศอังกฤษ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นพระราชวงศ์ผู้มีชื่อเสียงในฐานะนักการเมืองและผู้ก่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยเมื่อพ.ศ. 2490-2491³⁴⁴ ด้วยบทบาทการเมืองและฐานันดรศักดิ์ของท่านเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ท่านมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในสังคมไทย เมื่อพ.ศ. 2493 ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เป็นผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์สยามรัฐเป็นช่วงเวลาที่ท่านหันมาสนใจศึกษาพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือสร้างชาติหลังจากที่กลับจากการประชุม Asian conference on Cultural Freedom เริ่มสนใจศึกษาพุทธศาสนาในการต่อต้านคอมมิวนิสต์³⁴⁵ ผ่านหน้าหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน ท่านเป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ผ่านที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาผ่านคอลัมน์ ซอยสวนพลู³⁴⁶ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ได้รับการยอมรับว่าเป็นฆราวาสไทยผู้หนึ่งที่มีความรู้พุทธศาสนาและมักได้รับเชิญให้เป็นผู้กล่าวปาฐกถาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาบ่อยครั้ง

การแสดงธรรมบรรยายครั้งแรกระหว่างพุทธทาสภิกขุและม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชดำเนินไปด้วยดี กิจกรรมเริ่มต้นจากการแสดงธรรมบรรยายโดยพุทธทาสภิกขุหลังจากนั้นจึงให้ฆราวาสที่ได้รับเชิญมาเป็นผู้ซักถามปัญหาธรรม ในวันแรกนี้พุทธทาสภิกขุบรรยายเรื่องการทำงานคือการปฏิบัติธรรม โดยสรุปได้ว่าธรรมะเป็นสิ่งที่อยู่ในชีวิตของคนเรา แม้ขณะที่เราทำงานเราก็สามารถปฏิบัติธรรมได้ ด้วยการนำหลักธรรมอย่างง่ายที่สุดคือการมีสติและการนำหลักศีลธรรมมาเป็นหลักขณะทำงาน

³⁴³ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างคน สร้างชาติ และสร้างโลก, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2513)

³⁴⁴ วรทัศน์ วัชรวิลี, คึกฤทธิ์กับศาสนา : น้อมรำลึกศิลปินแห่งชาติปราชญ์สยามนามคึกฤทธิ์ (กรุงเทพฯ : ดอกโมกข์, 2555), หน้า 36 – 39.

³⁴⁵ สายชล สัตยานุรักษ์, คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม "ความเป็นไทย" (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), หน้า 123 -124.

³⁴⁶ วรทัศน์ วัชรวิลี, คึกฤทธิ์กับศาสนา : น้อมรำลึกศิลปินแห่งชาติปราชญ์สยามนามคึกฤทธิ์, หน้า 31.

ด้วยการละเว้นจากการยึดติดและคิดถึงผลตอบแทนที่เราจะได้รับในรูปของวัตถุและเงินทอง เพียงแต่เราพยายามทำหน้าที่และสิ่งที่กำลังทำในขณะนั้นให้ดีที่สุดซึ่งเท่ากับเป็นการพยายามลดความรู้สึกว่ามีตัวกูของกูเหล่านี้ถือเป็นการปฏิบัติธรรมอีกชนิดหนึ่ง จากธรรมบรรยายเรื่องการทำงานด้วยปฏิบัติธรรม ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เห็นด้วยกับหลักธรรมเรื่องนี้ว่าเขาเห็นด้วยอย่างที่สุดว่าเขารู้สึกประทับใจกับหลักธรรมข้อนี้ที่พุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติธรรมและการศึกษาพระธรรมเป็นสิ่งที่เหมาะสมทุกคนสามารถทำได้ด้วยการนำหลักธรรมเรื่องนี้มาประกอบกับการทำงานก็จะทำให้พวกเขาสามารถทำหน้าที่ของตนได้ดีที่สุด³⁴⁷ ผลตอบรับของการอภิปรายธรรมระหว่างพระสงฆ์และฆราวาสธรรมได้รับกระแสชื่นชมและความสนใจจากประชาชนเป็นอย่างดีจึงนำสู่การอภิปรายธรรมในหัวข้อต่อมา

“การทำงานด้วยจิตว่าง” กับความไม่พอใจของม.ร.ว.คึกฤทธิ์

การอภิปรายธรรมครั้งที่สองจัดขึ้นเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2507 ณ หอประชุมคุรุสภา หัวข้อธรรมบรรยายตามแผนการแสดงธรรมที่จัดไว้พุทธทาสภิกขุจะแสดงธรรมบรรยายเรื่อง “การทำงานด้วยจิตว่าง” ถือว่าเป็นเหตุการณ์ครั้งสำคัญของพุทธทาสภิกขุอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากเกิดวิวาทะเรื่องจิตว่างอย่างรุนแรงและเผ็ดร้อนระหว่างผู้บรรยายทั้งสอง กิจกรรมเริ่มต้นจากการที่พุทธทาสภิกขุเป็นผู้เริ่มแสดงธรรมบรรยายเกี่ยวกับความหมายที่แท้จริงของธรรมะพร้อมไปกับการวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมของพระสงฆ์และฆราวาสไทย พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า พวกเขา กำลังหลงผิดไปกับธรรมะที่ไม่ใช่ธรรมะที่แท้จริงเพราะพวกเขาเหล่านั้นหลงในการยึดติดการทำความดีเพื่อผลบุญอันจะนำพาตนไปสู่สิ่งที่ดีกว่าในชาติหน้า คณะสงฆ์ส่วนใหญ่ดำเนินกิจการไปด้วยการหวังผลแห่งยศถาบรรดาศักดิ์และชื่อเสียงเงินทองเทศนาสั่งสอนแต่ในเรื่องที่ทำให้ประชาชนเกิดการยึดติดตัวกูของกูและพูดแต่ในสิ่งที่เห็นชอบธรรมชาติและไม่อาจเกิดขึ้นจริงได้เช่น เรื่องนรกสวรรค์ เทวดา ฯ พุทธศาสนาในสังคมไทยล้วนเชื่อกันในเรื่องที่เชื่อกัน ต่อมาอย่างเนื้อหาบางอย่างของพระอภิธรรมที่มีในสังคมไทยนั้นมีแต่หลักทฤษฎีที่ในทางปฏิบัติบางอย่างไม่สามารถทำได้ สังคมไทยนับถือพุทธศาสนาในลักษณะลูกปู่เชื่อแม่ปู่เรายึดติดในพระสูตร พระอภิธรรมที่ขัดขวางการเข้าถึงนิพพานแท้ที่จริงแล้วธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ พระพุทธเจ้าสอนให้เราเชื่อในหลักของธรรมะ กฎธรรมะคือกฎธรรมชาติซึ่งสุดท้ายแล้วคือความว่างด้วยการไม่ยึดติดในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การปล่อยวางและทำจิตให้ว่าง(สุญญตา) ในกรณีของจิตว่างนี้ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าอยากให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจและนำหลักเรื่องจิตว่างไปใช้ให้เกิดประโยชน์ หลักธรรมสุญญตา(จิตว่าง) นั้นสามารถประยุกต์เข้ากับการดำเนิน

³⁴⁷อรุณ เวชสุวรรณ, วิวาทะ (ความเห็นไม่ตรงกัน) ระหว่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2527), หน้า 67 -68.

ชีวิตประจำวันได้ การทำงานด้วยจิตว่างคือการไม่ยึดติดว่าเราทำงานเพื่อหวังผลประโยชน์อะไรในการทำงานแต่เราทำเพราะเป็นหน้าที่ การยึดหลักจิตว่างทำให้เราไม่คิดทำเพื่อตัวเองหรือแม้กระทั่งทำเพื่อชาติบ้านเมือง

หลังจากที่พุทธทาสภิกขุบรรยายหลักการการทำงานด้วยจิตว่างแล้วได้เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมบรรยายเช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักการเรื่องจิตว่าง ประเด็นนี้เองที่ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์กล่าวว่า พุทธทาสภิกขุกล่าวเช่นนี้ไม่ถูกต้องเพราะหลักธรรมจิตว่างเป็นเรื่องกว้างและใหญ่เกินไปที่ประชาชนธรรมดาจะเข้าถึงธรรมะหรือนิพพานเช่นนี้ คนจะทำแบบนี้ได้ต้องเป็นพระสงฆ์ที่สามารถตัดขาดตนจากสังคมและโลกภายนอกเพื่อปฏิบัติธรรมโดยไม่ต้องทำอะไรเพื่อยังชีพ ในขณะที่ประชาชนทั่วไปยังต้องปฏิบัติทำมาหาเลี้ยงชีพจะมาทำจิตว่างเพื่อไม่หวังผลตอบแทนนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้และไร้สาระมากเกินไป ธรรมะแบบที่ท่านพูดอยู่ในเรื่องจิตว่างมันจึงไม่เกิดประโยชน์ กลุ่มคนที่ทำตามที่ท่านกล่าวคือคนที่ว่างและรวยมากจริงๆ คือเศรษฐีเท่านั้น³⁴⁸ นอกจากนี้ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังมองว่าธรรมะของพุทธทาสภิกขุไม่ได้มีเป้าหมายที่ทำให้ผู้ฟังเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ในทำนองที่ท่านตัดความรักชาติและสถาบันกษัตริย์และสังคมออกไปจึงทำให้พุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องการส่งเสริมและสร้างความสามัคคีภายในชาติไทย ดังนั้นม.ร.ว.คึกฤทธิ์เห็นว่าธรรมะข้อนี้ไม่เหมาะกับสังคมไทยที่ประชาชนยากจนและโง่เกินกว่าจะสามารถนำหลัก “จิตว่าง” มาใช้ในการดำเนินชีวิต พุทธทาสภิกขุแก้ข้อกล่าวหาของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ว่าท่านมีเจตนาที่ต้องการให้ประชาชนนำหลักธรรมนี้ไปพิจารณาสาเหตุของการเกิดทุกข์และหาหนทางดับทุกข์ไม่ใช่การชักชวนให้ประชาชนละเลยซึ่งหน้าที่พลเมือง ท่านมีเจตนาที่จะทำให้ธรรมะเข้าไปอยู่ในส่วนหนึ่งของประชาชนและไม่ทำให้ธรรมะที่แท้เป็นเพียงเรื่องของบุคคลที่ครองสมณเพศเท่านั้น

ภายหลังจากที่เกิดการถกเถียงเรื่องจิตว่างแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เองก็ได้เขียนแสดงความคิดเห็นต่อการแสดงธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐและได้วิพากษ์วิจารณ์และคัดค้านธรรมะของเรื่องจิตว่างของพุทธทาสภิกขุเรื่อยมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวว่าเราทุกคนต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจในการดำรงชีวิตทางโลก พุทธศาสนาคือเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจคนเรา³⁴⁹ การแสดงความคิดเห็นของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต่อบทบาทของพุทธทาสภิกขุผ่านหน้าหนังสือพิมพ์สยามรัฐนี้ทำให้เขาได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์ไปในทางลบว่าม.ร.ว.คึกฤทธิ์นำชีวิตทางโลกไปเปรียบเทียบกับพระบริสุทธิ์คุณ³⁵⁰ จากหลักฐานหนังสือพิมพ์สยามรัฐมีผู้เขียนมาวิพากษ์วิจารณ์และถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องจิตว่างนี้เรื่อยมาแม้เมื่อพ.ศ. 2510 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังคงวิพากษ์วิจารณ์พาดพิงหลักการ

³⁴⁸อรุณ เวชสุวรรณ, วิวาทะ (ความเห็นไม่ตรงกัน) ระหว่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาสภิกขุ, หน้า 96-105.

³⁴⁹ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, คึกฤทธิ์กับพุทธศาสนา (พระนคร : สยามรัฐ, 2513), หน้า 216.

³⁵⁰วรทัศน์ วัชรวิสี, คึกฤทธิ์กับศาสนา : น้อมรำลึกศิลปินแห่งชาติปราชญ์สยามนามคึกฤทธิ์ (กรุงเทพฯ : ดอกไม้, 2555), หน้า 128.

เรื่องจิตว่างโดยพุทธทาสภิกขุจะทำให้คนขาดความรักชาติจนเกิดเป็นปัญหาความวุ่นวายในสังคม ดังตัวอย่างในหนังสือพิมพ์สยามรัฐเมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2510 ในคอลัมน์ที่ชื่อว่า “ปัญหาประจำวัน” ดังความว่า

“...ใครก็ตามที่สอนให้คนจิตว่างแล้วไม่ยอมรับว่าสภาพจิตว่างเป็นภัยต่อสังคม คนนั้นไม่เคยจิตว่างไม่เข้าใจในความหมายของคำว่าจิตว่าง ไม่รู้จักโลกหรือมีฉะนั้นก็พูดความจริงแต่เพียงครั้งเดียว หากแต่ผู้นั้นเป็นสมณะก็ดูออกจะขาดอุชุปฏิบัติบวรธรรมคือทำอะไรพูดอะไรไม่ตรงใครที่ได้ยินความจริงแล้วกลับนึกว่าเป็นเรื่องเสียหายเพราะตนเองไม่ยอมรับความจริงหรือไม่รู้ว่าความจริงเป็นอย่างไรแล้วกลับอ้างพระพุทธานุญาตว่าคน... (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁵¹

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือสร้างชาติ ท่านเชื่อว่าพุทธศาสนารับนิสสัยประชาชนให้เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศ การวิพากษ์พุทธทาสภิกขุเป็นผลมาจากมุมมองในการศึกษาพุทธศาสนาแตกต่างกัน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์เชื่อว่าศาสนาจะช่วยให้เกิดความเรียบร้อยในสังคมไทยท่านสนับสนุนการศึกษาพุทธศาสนาแบบโลกียธรรมที่เน้นหลักเรื่องเบญจศีล เบญจธรรมให้เป็นหลักธรรมในการกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม พุทธศาสนาที่ม.ร.ว. คึกฤทธิ์สนับสนุนเป็นหลักธรรมที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อความมั่นคงของชาติ ท่านใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความเป็นไทย³⁵² ด้วยเหตุนี้ท่านจึงต่อต้านพุทธทาสภิกขุเพราะหลักการจิตว่างทำให้ประชาชนมุ่งสนใจศึกษาพุทธศาสนามากกว่าความสนใจในการเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ จิตว่างเป็นคำสอนที่ขัดกับวัตถุประสงค์ของม.ร.ว. คึกฤทธิ์ในการเผยแผ่พุทธศาสนา สำหรับม.ร.ว. คึกฤทธิ์แล้วพุทธทาสภิกขุเป็นพระสงฆ์ที่ไม่ส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีในชาติ

งานศึกษาจำนวนมากมักจะนำเสนอเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของฝ่ายตรงข้ามพุทธทาสภิกขุ แต่เราไม่เคยทราบเลยว่าพุทธทาสภิกขุรู้สึกอย่างไรต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ที่มีต่อท่าน สิ่งที่น่าสนใจจากการเก็บรักษาเอกสารของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญคือ การเก็บรวบรวมเอกสารของพุทธทาสภิกขุที่ท่านจัดเก็บไว้ทั้งหมดมาจัดเป็นหมวดหมู่ตามที่พุทธทาสภิกขุได้แบ่งแยกหมวดหมู่

³⁵¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บทความเอกสารรวบรวมเผยแพร่ สยามรัฐ วันที่ 8 กย 2510. BIA 11.2/10 กล่อง 2. หน้า 2.

³⁵²สายชล สัตยานุรักษ์. คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม "ความเป็นไทย" (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), หน้า 140.

ของหนังสือและเอกสารไว้แล้วนั้นผู้วิจัยพบว่าพุทธทาสภิกขุตัดเก็บหนังสือพิมพ์สยามรัฐหรือแม้แต่หนังสือที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ท่านไว้ทั้งหมดเท่าที่หลงเหลือมา ในหมวดหมู่เอกสารเรื่องจิตว่างมีข่าวตัดปะเนื้อหาข่าวเรื่องที่มี.ร.ว.คึกฤทธิ์วิพากษ์วิจารณ์ท่านไว้ซึ่งสะท้อนให้เห็นต่อความกังวลและติดตามข่าวที่ฝ่ายตรงข้ามจะวิพากษ์วิจารณ์ท่านไปแนวทางใด แต่ท่านไม่ได้ตอบโต้กลับด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ผ่านสิ่งพิมพ์เช่นฝ่ายตรงข้าม แต่พุทธทาสภิกขุเขียนบันทึกเกี่ยวกับวิวาทะครั้งนี้ไว้ในสมุดบันทึกธรรม พ.ศ. 2507 หลังจากที่เกิดการวิวาทะนี้แล้วที่มีเนื้อหาไปในทำนองว่าการถกเถียงกันในการแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนานั้นควรจะทำกันอย่างปุถุชนผู้เจริญแล้วไม่ใช่การวิพากษ์วิจารณ์ด้วยคำที่รุนแรง แม้เมื่อเกิดความเห็นไม่ตรงกันที่ฝ่ายหนึ่งใช้ถ้อยคำวิพากษ์วิจารณ์อีกฝ่ายอย่างรุนแรงฝ่ายตรงข้ามก็ควรจะนิ่งและเพิกเฉยดังเช่นหนึ่งข้างหนึ่งแรกที่หนาที่สุดแล้วเรื่องที่ไม่สมควรเกิดจากการวิวาทกันนั้นก็จะไม่เกิดขึ้น นอกจากนี้พุทธทาสภิกขุเขียนบันทึกตอบโต้ว่าท่านไม่ได้ตัดแปลงพุทธธรรมของพระพุทธองค์แต่ท่านไม่ชอบคำอธิบายพุทธวจนะของคนบางกลุ่ม ดังนั้นท่านจึงลงมือศึกษาพุทธศาสนาด้วยตนเองและพบว่าแท้จริงแล้วธรรมะก็คือความว่างดังความว่า

“...เราไม่ได้ตัดแปลงพระพุทธวจนะตามใจชอบ แต่ว่าเราไม่ชอบคำอธิบายของคนบางคน เราไม่เชื่อความเห็นของผู้อธิบายบางคน เราพยายามทำความเข้าใจให้ตรงยิ่งขึ้นเรายังถือพุทธวจนะนั้นแหละเป็นหลัก...”³⁵³

แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะไม่แสดงออกต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ที่มีต่อท่านแท้จริงแล้วท่านติดตามคำวิพากษ์วิจารณ์เหล่านี้โดยเฉพาะการวิวาทะกับบุคคลผู้มีชื่อเสียงอย่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช แม้เมื่อเวลาผ่านไปกว่าสิบปีพุทธทาสภิกขุก็จดจำคำวิพากษ์วิจารณ์นี้ พุทธทาสภิกขุพูดถึงคำวิจารณ์ที่มีต่อท่านนี้ในวาระครบรอบ 50 ปีสวนโมกขพลารามในพ.ศ. 2525 ท่านแสดงธรรมบรรยายเรื่องฟ้าสาบทางประชาธิปไตยโดยกล่าวว่าผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งในสังคมเคยวิพากษ์วิจารณ์คำสอนเรื่องจิตว่างว่าจะทำให้คนขาดความรักในประเทศชาตินั้นเป็นสิ่งที่ผิดไปจากความตั้งใจของท่านเพราะเขาไม่เข้าใจความหมายของสิ่งที่ท่านนำเสนอ

ขณะที่.ร.ว. คึกฤทธิ์วิพากษ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุในสังคมมีผู้ที่จะเห็นพ้องกับเขา เช่นเดียวกัน นักศึกษาพระอภิธรรมกลุ่มนายบุญมี เมธางกูรเป็นกลุ่มหลักๆ ที่ต่อต้านการตีความพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุเรื่องนี้ด้วยการส่งจดหมายมาต่อว่าวิธีการศึกษาพระไตรปิฎกของ

³⁵³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ. บันทึกธรรม หัวข้อธรรม พ.ศ. 2506 – 2507. BIA4.3/19 กลอง 2. หน้า 49.

พุทธทาสภิกขุ นั้นขัดแย้งกับความจริงที่เขาได้ศึกษามาโดยเฉพาะในประเด็นเรื่องจิตว่าง จิตบริสุทธิ์นั้นไม่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและหนังสืออภิปธรรมทั้งหลายและการที่พุทธทาสกล่าววิพากษ์ธรรมะในอภิปธรรมคือการปฏิเสธพุทธศาสนาที่แท้จริง นอกจากนี้ประเด็นที่กล่าวหาว่าพระพุทธเจ้าเป็นอุปสรรคในการเข้าถึงนิพพานนั้นไม่ถูกต้อง เนื่องจากว่าพระพุทธเจ้าคือบุคคลผู้มีความสามารถในการชี้หนทางแห่งการดับทุกข์และยังคิดช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยการแสดงให้เห็นถึงวิถีทางการดับทุกข์ แต่ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุหลายสิบเล่มนั้นกลับไม่พบหนทางและวิธีดับทุกข์ใดๆ หลักธรรมจิตว่างเหมือนการพูดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่บอกว่ามีวิธีการอย่างไรในการปฏิบัติให้จิตว่าง การแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างของพุทธทาสภิกขุไม่ได้สร้างให้เกิดหนทางแห่งความเจริญใดๆ ต่อผู้ที่ศึกษาพุทธศาสนาเลยเป็นเพียงอุปสรรคที่ขัดขวางให้เข้าถึงหนทางแห่งการดับทุกข์ได้ยากยิ่งขึ้น เนื่องจากตัวท่านก็ยังมีได้ศึกษาพระธรรมของพระพุทธเจ้าได้แตกฉาน³⁵⁴ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ใช้บทบาทหนังสือพิมพ์ของเขาโจมตีพุทธทาสภิกขุและพยายามชักนำให้ประชาชนไทยเข้าใจว่าพุทธทาสภิกขุสอนธรรมะที่ทำให้คนไม่รักและทำลายประเทศเพื่อให้ตนเองเข้าถึงนิพพาน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์โจมตีบทบาทของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนาผ่านสิ่งพิมพ์ที่ชี้้นำให้สังคมไทยเชื่อว่าพุทธทาสภิกขุเป็นพระที่อันตรายต่อชาติไทย ความไม่ลงรอยระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์และพุทธทาสภิกขุดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งพุทธทาสภิกขุมรณภาพ³⁵⁵ การขึ้นำของม.ร.ว.คึกฤทธิ์จะส่งผลต่อกลุ่มอภิปธรรมที่สนับสนุนความคิดของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ต่อการวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนา

กลุ่มอภิปธรรมกับการวิพากษ์พุทธทาสภิกขุ

พระภิกษุทันตวิลาสมหาเถระเป็นพระสงฆ์พม่าที่เข้ามาส่งเสริมการศึกษาปริยัติธรรมในประเทศไทย กลุ่มศึกษาอภิปธรรมในเมืองไทยเกิดขึ้นมาจากการสนับสนุนของพระภิกษุทันตวิลาสมหาเถระ ผู้เป็นต้นแบบในการศึกษาอภิปธรรมด้วยการสั่งสอนให้แก่นางแนบ มหานีรานนท์จนมีความรู้ความสามารถในการศึกษาอภิปธรรม พระภิกษุทันตวิลาสมหาเถระสนับสนุนให้นางแนบเผยแพร่การศึกษาอภิปธรรม ด้วยการทำหน้าที่สอนและเปิดสมาคมศึกษาอภิปธรรมชื่อว่า “อภิปธรรมสถาน” เมื่อพ.ศ. 2490 เป็นโรงเรียนสอนอภิปธรรมอย่างเป็นทางการครั้งแรกในประเทศไทย อภิปธรรมสถานแห่งนี้ตั้งอยู่ที่วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร³⁵⁶ กลุ่มศิษย์ของอภิปธรรมสถานได้เผยแพร่การศึกษา

³⁵⁴บุญมี เมธางกูร, “ข้อขัดข้องใจของอภิปธรรมมูลนิธิ” ใน พุทธทาสภิกขุ, หัวสิบปีสวนโมกข์ ภาคสอง เมื่อเราพูดกะเขาและเมื่อเราพูดถึงเรา (กรุงเทพฯ : สอนอภิปธรรมมูลนิธิ, 2525), หน้า 376 – 379.

³⁵⁵Tonomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: a social history*, pp. 119.

³⁵⁶บุญญาพินิจ ภิกขุ, ตามรอยพระภิกษุทันตวิลาสมหาเถระผู้สืบสานการศึกษาพระอภิปธรรมและวิปัสสนากรรมฐานหมวดอภิปธรรมในเมืองไทย (กรุงเทพฯ : ธนาเพรส, 2554), หน้า 165

พุทธศาสนาผ่านการเรียนอภิธรรม พระพิมลธรรม (อาจ อาสภมหาเถระ) หรือพระธรรมไตรโลกาจารย์ (สมณศักดิ์ปัจจุบัน) เป็นหนึ่งในศิษย์ของนางแนบได้ก่อตั้งโรงเรียนสอนอภิธรรมขึ้นที่วัดมหาธาตุ นอกจากนี้เขารวาทไทยอย่างนายบุญมี เมธางกูรหนึ่งในศิษย์ผู้สนใจศึกษาอภิธรรมได้ก่อตั้งกลุ่มศึกษาอภิธรรมขึ้นที่พุทธสมาคม นายบุญมี เมธางกูรดำรงตำแหน่งกรรมการพุทธสมาคมได้เริ่มศึกษาอภิธรรมตั้งแต่พ.ศ. 2494 จนกระทั่งเขามีความรู้มากพอจึงได้ทำการเปิดสอนพระอภิธรรมที่พุทธสมาคม โดยใช้ชื่อว่า “โรงเรียนบรรยายพระอภิธรรมปิฎก” บุญมีทำหน้าที่เป็นผู้สอนร่วมกับนางแนบผู้เป็นอาจารย์ หลังจากนั้นเมื่อพ.ศ. 2500 บุญมีได้ก่อตั้ง “อภิธรรมมูลนิธิ”³⁵⁷ เพื่อทำการเผยแพร่การสอนพระอภิธรรมด้วยการตีพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับการเรียนพระอภิธรรม หลังจากนั้นได้เกิดการก่อตั้งโรงเรียนสอนพระอภิธรรมในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร³⁵⁸ นายบุญมีสืบสานการศึกษาอภิธรรมด้วยการจัดการเรียนการสอนพระอภิธรรมปิฎกในพุทธสมาคม

พระอภิธรรมได้รับการยอมรับว่าคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ที่มีอาจหลบหลู่ดูหมิ่นหรือโต้แย้งใดๆ รวมทั้งการเชื่อและศรัทธาในพระพุทเจ้า บุญมี เมธางกูรและนักศึกษามิใช่ไม่พอใจธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุที่วิพากษ์วิจารณ์พระอภิธรรมปิฎกว่าไม่ใช่คำสอนของพระพุทเจ้า พวกเขาได้ตอบพุทธทาสภิกขุด้วยการจัดพิมพ์หนังสือที่ชื่อว่า “โต้ตอบปาฐกถา” เนื้อหาในหนังสือประกอบไปด้วยคำวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนา เขากล่าวว่าหลักพุทธธรรมของพระพุทองค์ไม่ได้เกิดขึ้นจากการนั่งภาวนาอยู่ในป่าเช่นที่พุทธทาสภิกขุกระทำ พุทธทาสภิกขุแสดงความรู้ทางพุทธศาสนาที่ไม่สอดคล้องกับพระคัมภีร์ทางศาสนา องค์ความรู้ทางพุทธศาสนาของท่านมาจากการตีความคำสอนในพระไตรปิฎกด้วยตนเองเช่น การตีความหลักกรรมปฏิจจสมุปบาท พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าไม่มีภพภูมิอื่นใดมีแค่ชาติภพนี้เท่านั้น พร้อมทั้งกล่าวว่าพระอภิธรรมไม่ใช่พุทธพจน์ของพุทองค์ พุทธทาสภิกขุอิงแอบความน่าเชื่อถืออยู่บนพระไตรปิฎกที่ทำให้ประชาชนเข้าใจผิดว่าพุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์ที่ประกอบด้วยความรู้ องค์การพิทักษ์พุทธศาสนาและอภิธรรมมูลนิธิจึงรวมกลุ่มกันในการโต้ความผิดในหลักธรรมะของพุทธทาสภิกขุ³⁵⁹ พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้ท่านถูกวิพากษ์วิจารณ์เป็นผลมาจากการปาฐกถาของท่านที่กล่าวว่าพระอภิธรรมไม่ใช่คำสอนของพระพุทองค์³⁶⁰ การวิพากษ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุของม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชและกลุ่มอภิธรรมเป็นเหตุการณ์ที่นักวิจัยมองว่าเป็นการปะทะความคิดระหว่างพุทธศาสนาสมัยใหม่และ

³⁵⁷ บุญญะไพ โภท ภิกขุ, ตามรอยพระภิกษุทันตวิลาสมหาเถระผู้สืบสานการศึกษาพระอภิธรรมและวิปัสสนากรรมฐานหมวดอิริยาบถในเมืองไทย, หน้า 170.

³⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 171.

³⁵⁹ บุญมี เมธางกูร. “โต้ตอบปาฐกถา” ใน พุทธทาสภิกขุ, ห้าสิบปีสวนโมกข์, หน้า 770-773

³⁶⁰ พระประสา ปสนนธมโม(สัมภาสณ), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 227 -228.

กลุ่มศึกษาพุทธศาสนาจารีต บทบาทของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนาถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสมัยใหม่ที่ผ่านการปะทะกับกลุ่มพุทธศาสนาจารีต

บทบาทพุทธทาสภิกขุกับการเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทยถูกวิเคราะห์ไปในหลายแนวทาง กลุ่มแรกมองประเด็นการตีความพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุว่าเป็นการทำทลายองค์ความรู้พุทธศาสนาของรัฐจารีต พุทธทาสภิกขุในฐานะนักปฏิรูปพุทธศาสนาสมัยใหม่เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางไทย สุวรรณา สถาอานันท์³⁶¹ กล่าวว่าพุทธทาสภิกขุเป็นพระสงฆ์นักคิดไทยรูปแรกที่มีวิธีการศึกษาพุทธศาสนาออกนอกกรอบการศึกษาสงฆ์ไทย พุทธทาสภิกขุทำทลายองค์ความรู้พุทธศาสนาจารีตไทยด้วยการสร้างคำอธิบายพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ ปีเตอร์ เอ แจ็คสัน³⁶² กล่าวว่าการวิพากษ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุโดยกลุ่มอภิธรรมเป็นการต่อสู้ในการเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมไทยระหว่างองค์ความรู้พุทธศาสนาสมัยใหม่และองค์ความรู้พุทธศาสนาจารีตที่ไม่พอใจคำสอนพุทธศาสนาที่ขัดแย้งกับความเชื่อของพวกเขา³⁶³ ขณะทำงานวิจัย โดแนลด์ เค สวเออร์ (Donald Swearer) และ โทโมมิ อิตะ (Tomomi Ito) วิเคราะห์บทบาทการตีความพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุไม่ได้เป็นการทำทลายองค์ความรู้รัฐจารีตไทย โดแนลด์ เค สวเออร์กล่าวว่าพุทธทาสภิกขุไม่ได้ต่อต้านมหาเถรสมาคมหรือกล่าวโทษองค์ความรู้พุทธศาสนาของรัฐจารีตไทยว่าผิด พุทธทาสภิกขุต้องการให้พวกเขาเปิดใจยอมรับองค์ความรู้พุทธศาสนาที่มาจากความคิดของคนๆ หนึ่ง³⁶⁴ ขณะทำงานของโทโมมิ อิตะ กล่าวว่าเขาไม่เห็นด้วยกับงานวิจัยที่มองบทบาทพุทธทาสภิกขุกับการตีความพุทธศาสนาว่าเป็นการต่อสู้และ ทำทลายองค์ความรู้ของรัฐจารีต อิตะกล่าวว่าการเกิดปริณิถยสาธารณะทางพุทธศาสนา (buddhist public sphere) ในพุทธศตวรรษที่ 25 ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้พุทธศาสนาขึ้นในสังคมไทย การที่พุทธทาสภิกขุวิพากษ์วิจารณ์องค์ความรู้พุทธศาสนาของรัฐไทยเป็นส่วนหนึ่งของการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้พุทธศาสนา ศิษย์ของกลุ่มผู้ศึกษาอภิธรรมบางคนมีส่วนในการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุให้เดินทางไปสังคายนาพระไตรปิฎกที่พม่า การกล่าวว่กลุ่มศึกษาอภิธรรมต่อต้านพุทธทาสภิกขุจะเป็นการมองที่แคบเกินไป การวิพากษ์พุทธทาสภิกขุก่อให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาพุทธศาสนา³⁶⁵

³⁶¹Suwanna Satha-Anand, *Buddhadasa's Challenges : Towards Modern Buddhism in Thai Society*, (5th International Conference on Thai Studies : University of London, School of Oriental and African Studies, 1993)

³⁶²ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน, มงคล เดชนครินทร์(แปล), *พุทธทาสภิกขุ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิบัติรูปเชิงนวมสมัยนิยมในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556)

³⁶³เรื่องเดียวกัน,, หน้า 193 -206.

³⁶⁴Donald K. Swearer. "Bhikkhu Buddhadasa on Ethics and Society", pp. 58.

³⁶⁵Tomomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu : a social history*,pp. 153.

ผู้วิจัยเห็นพ้องกับข้อเสนอที่ว่าพุทธศาสนิกชนได้สร้างองค์ความรู้พุทธศาสนาสมัยใหม่ทำให้ผู้ศึกษาพุทธศาสนาแบบประเพณีนิยมไม่พอใจอาจจะมาจากการใช้วิธีการที่ทันสมัยและการเลือกใช้ศัพท์ที่ทำให้ผู้รับสารมองว่าเป็นการบ่อนทำลายวัฒนธรรมและความเชื่อดั้งเดิมของไทย พุทธศาสนิกชนเป็นปัญญาชนไทยสมัยใหม่ที่ต้องการปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาให้สอดคล้องบริบทของยุคสมัย ดังนั้นการที่พุทธศาสนิกชนได้รับการยอมรับจากชนชั้นปัญญาชนไทยว่าเป็นผลมาจากการที่พุทธศาสนิกชนใช้เหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ในการตีความหลักธรรมที่มีคำอธิบายวางอยู่บนเรื่องของเหตุและผล ในช่วงเวลาเดียวกันพุทธศาสนิกชนมีชีวิตอยู่ในยุคสมัยการเปลี่ยนผ่านและการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่ทันสมัย ผลงานของท่านได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และอิเล็กทรอนิกส์ ชื่อเสียงและผลงานของท่านได้แพร่ขยายไปได้ในวงกว้าง³⁶⁶ บทบาทญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนมีส่วนสำคัญต่อการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนไปยังสาธารณชนจากการจัดกิจกรรมต่างๆ ผ่านการปาฐกถาผ่านวิทยุ, เทป, โทรทัศน์และสิ่งพิมพ์ หลายครั้งที่การวิพากษ์วิจารณ์พุทธศาสนิกชนส่งผลกระทบต่อชื่อเสียงและภาพลักษณ์ของท่านให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับประเด็นทางการเมือง การกล่าวหาพุทธศาสนิกชนด้วยข้อหาที่ร้ายแรงจนทำให้พระสงฆ์ปกครองกังวลและสงสัยในท่าทีของพุทธศาสนิกชน เราจะพบว่าญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนมีบทบาทอย่างมากในการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชน ด้วยชื่อเสียงและสถานะทางสังคมของเขาทำให้เสียงของพวกเขารับรองความบริสุทธิ์ของพุทธศาสนิกชนฟังดูเป็นเหตุผล การทราบข่าวลงในจากกลุ่มญาติธรรมต่อท่าทีเคลือบแคลงสงสัยที่มีต่อพุทธศาสนิกชนทำให้ท่านไหว ตัวทันก่อนที่เหตุการณ์จะบานปลาย พวกเขาหาวิถีทางในการแก้ปัญหาต่างๆ แก่พุทธศาสนิกชน การนิมนต์พุทธศาสนิกชนให้ไปแสดงธรรมของกลุ่มญาติธรรมข้าราชการก็เป็นอีกเสียงที่สนับสนุน พุทธศาสนิกชนในการเผยแพร่พุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่ารูปแบบการสนับสนุนพุทธศาสนิกชนภายในกลุ่มญาติธรรมของท่านเป็นไปในรูปแบบ 2 ลักษณะใหญ่คือ

1. การเชิญพุทธศาสนิกชนไปแสดงปาฐกถา, ธรรมบรรยายตามหน่วยงานและองค์กรต่างๆ
2. การนำผลงานจากการแสดงปาฐกถาและธรรมบรรยายมาตีพิมพ์เผยแพร่ สำหรับผู้ที่ชื่นชอบและได้ยินกิตติศัพท์การแสดงธรรมของพุทธศาสนิกชนก็สามารถซื้อหนังสือเหล่านั้นได้โดยง่ายในร้านหนังสือและสำนักพิมพ์ในกรุงเทพฯ ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง อาจกล่าวได้ว่าสำนักพิมพ์เครือข่ายธรรมทานทั้งหลายทำให้ผลงานการประพันธ์ของพุทธศาสนิกชนกลายเป็นสื่อสาธารณะที่เข้าถึงได้โดยง่ายตามร้านหนังสือต่างๆ ผลงานของพุทธศาสนิกชนมีได้จำกัดอยู่เฉพาะเพียงกลุ่มผู้สนใจพุทธศาสนา ผลงานของท่านได้รับการยอมรับจากหน่วยงานราชการและองค์กรต่าง เนื่องจากความสามารถของพุทธศาสนิกชนที่สามารถประยุกต์หลักธรรมกับบริบทของสังคมร่วมสมัย

³⁶⁶ปีเตอร์ เอ แจ็คสัน. มงคล เดชนครินทร์ (แปล), พุทธศาสนิกชน : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิบัติรูปเชิงนวมสมัยนิยมในประเทศไทย, หน้า 110.

เราจะพบว่าตลอดระยะเวลาของการสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์และการแสดงธรรมบรรยาย พุทธศาสนิกชนมักจะหยิบยกประเด็นที่กำลังได้รับความสนใจจากสังคมมาเป็นประเด็นในการเชื่อมโยง และแสดงหลักธรรมที่สะท้อนว่าพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญที่สามารถชี้ทางออกของปัญหาทุกอย่าง

4.2 การสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชนกับการเป็นตัวแทนของสงฆ์ไทย

4.2.1 การเสด็จของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กับการสร้างการยอมรับพุทธศาสนิกชน พ.ศ. 2480

จุดเริ่มต้นที่ทำให้ญาติธรรมกลุ่มสงฆ์ยอมรับพุทธศาสนิกชนกระทั่งได้รับสมณศักดิ์ต่างๆ นั้น ผู้วิจัยเชื่อว่าเป็นผลมาจากการที่พระสงฆ์ผู้ใหญ่เช่น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(เจริญ ญาณวโร) เดินทางมาสวนโมกข์เก่า(พุมเรียง)เป็นการส่วนพระองค์เมื่อ พ.ศ. 2480 ในขณะที่สมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคมพร้อมกับตำแหน่งผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราช การเดินทางมาเยี่ยมวัดป่าที่ไม่มีสิ่งก่อสร้างที่สวยงามและมีพระสงฆ์จำพรรษาเพียงไม่กี่รูป ร่วมกับวัตรปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนที่เก็บตัวและไม่ต้องการให้ใครเข้ามารบกวนท่านในการศึกษาและปฏิบัติธรรมมากนักทำให้สวนโมกข์ในระยะแรกเริ่มเป็นสถานที่ปิด พระสงฆ์และคนจำนวนน้อยมากที่จะสนับสนุนและเห็นพ้องกับสิ่งที่ท่านทำ ดังนั้นในช่วงแรกจึงไม่มีพระสงฆ์หรือชาวบ้านคนใดเดินทางมาสวนโมกข์เก่ามากนัก เหตุการณ์นี้ทำให้ชื่อเสียงของสวนโมกข์ได้รับความสนใจจากคณะสงฆ์ปกครองจังหวัดสุราษฎร์ธานี เนื่องจากการเสด็จเป็นการส่วนพระองค์ที่มีได้แจ้งมายังหน่วยงานราชการ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ผู้ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ของทั้งสองท่าน หลังจากนั้นพระครูคุณูปการสุวัฒน์จึงแจ้งข่าวมายังพุทธศาสนิกชนว่าสมเด็จพระสังฆราชจะเสด็จมาสวนโมกข์พร้อมทั้งบอกให้พุทธศาสนิกชนแจ้งเรื่องนี้ไปยังคณะสงฆ์ในจังหวัดเสียก่อนเพื่อให้เจ้าคณะจังหวัดมาต้อนรับ³⁶⁷ รวมทั้งมีการจัดเตรียมสถานที่ต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกและต้อนรับสมเด็จพระสังฆราช ที่มีการเตรียมให้ชาวบ้านมาต้อนรับและนำอาหารมาถวายพระองค์ เหตุการณ์นี้เองที่ทำให้มีคนเดินทางมาสวนโมกข์จำนวนมาก เป็นครั้งแรกอีกเช่นกันที่สวนโมกข์มีโอกาสดำเนินการต้อนรับคณะสงฆ์ผู้ปกครองทั้งจากกรุงเทพฯ และจากคณะสงฆ์ผู้ปกครองในจังหวัด

การเดินทางมาสวนโมกข์ของสมเด็จพระสังฆราช เป็นนัยยะที่สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับการกระทำของพุทธศาสนิกชนที่เท่ากับองค์กรสงฆ์ของรัฐสนับสนุนกับโครงการต่างๆ ของพระสงฆ์หนุ่ม จากท่าทีของสมเด็จพระสังฆราช ที่แสดงออกอย่างชัดเจนว่าท่านพอใจต่อพุทธศาสนิกชนถึงกับเรียกพุทธศาสนิกชนว่า “มหาเจียมผู้ถูกอหังการของฉันทน์” ผ่านจดหมายส่วนตัวที่ทั้งสองติดต่อกันทำให้พระสงฆ์ผู้ปกครองในท้องถิ่นเริ่มให้ความสำคัญกับพุทธศาสนิกชนต่างจากก่อนหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช จะเสด็จ

³⁶⁷พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาสณฺ) , อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณารักษ์) , เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธศาสนิกชน, หน้า 287.

การเดินทางมาของสมเด็จพระเจ้า ครั้นนี้ทำให้มีการยกระดับความสัมพันธ์ของทั้งสองท่าน สมเด็จพระเจ้า ได้แสดงความเมตตาต่อพุทธศาสนิกชนถึงกระทั่งเอ่ยปากที่จะเป็นครูผู้ให้ความรู้แก่พุทธศาสนิกชน เกี่ยวกับการศึกษาพระไตรปิฎกบาลี การเดินทางมาของสมเด็จพระเจ้า ในครั้งนี้เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ ระหว่างพุทธศาสนิกชนและพระคุณูปการผู้ ผู้เป็นลูกศิษย์ผู้ใกล้ชิดที่ท่านได้บอกเล่ากิจการของสวนโมกข์ ดังนั้นท่านจึงทำหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อและสานสัมพันธ์ระหว่างพระอาจารย์สองท่านของตน พุทธศาสนิกชนบอกเล่าความประทับใจที่สมเด็จพระเจ้า เสด็จมาสวนโมกข์ให้พระคุณูปการผู้ผู้สวามิภักดิ์ทราบ ท่านได้เขียนจดหมายมายังสมเด็จพระเจ้า เพื่อเล่าความประทับใจ³⁷¹ เมื่อพระคุณูปการผู้ผู้สวามิภักดิ์ส่งสาร ความประทับใจที่พุทธศาสนิกชนมีต่อสมเด็จพระเจ้า ไปยังท่านโดยตรง สมเด็จพระเจ้า ได้เขียนจดหมายมายัง พุทธศาสนิกชนเพื่อบอกความประทับใจที่ท่านมีต่อวัตรปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนและกิจกรรมของ สวนโมกข์พลาราม ดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2480 ความว่า

“ฉันมีความเลื่อมใสในอริยาศัยจรรยาและการปฏิบัติของ เธอ ตั้งแต่จากกันมาแล้วนี่ถึงเธอหลายครั้ง พูดถึงเธอกับใครๆ ที่ควรพูดก็ กว่าสิบหน ยังนึกหาโอกาสจะไปอีกที่สวนโมกข์ตามแต่สมัยจะอำนวย... ให้หนังสือธรรมต่างเรื่องจากที่ให้แก่แล้วอีก ๙ เล่มสมุด...รู้สึกเสียดายที่มีโอกาส พบกันน้อยนัก ยังไม่มีเวลาพูดกันถึงธรรมที่ประณีตสุขุมให้ถึงใจฯ (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁷²

ด้วยเหตุนี้ภายหลังจากการเดินทางมายังสวนโมกข์ของพระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่ให้การยอมรับพระสงฆ์ หนุ่มรุ่นใหม่ที่มีปณิธานในการเผยแผ่พุทธศาสนาด้วยวิธีการสมัยใหม่ อาจจะไม่ใช่เรื่องบังเอิญ ที่หลังจากการเดินทางมาของสมเด็จพระเจ้า พุทธศาสนิกชนเริ่มเข้ามาร่วมงานกับคณะสงฆ์ตลอดจนเข้ามา เผยแผ่พุทธศาสนาในสังคมกรุงเทพฯ การแสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมเท่ากับว่าพุทธศาสนิกชน เข้ามามีบทบาทในวงการพุทธศาสนาไทยอย่างเต็มรูปแบบโดยได้รับการยอมรับความสามารถ ทั้งจากวงการสงฆ์และฆราวาส การเดินทางมาของสมเด็จพระเจ้า จะเป็นใบเบิกทางสำคัญของการปฏิรูป คำสอนทางพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์หนุ่มบ้านนอกอย่างพุทธศาสนิกชน เหตุนี้ไม่ใช่เรื่องแปลกที่ พุทธศาสนิกชนจะได้รับการสนับสนุนจากพระสงฆ์ฝ่ายปกครอง พระศาสนโสภณ(ปลอด) เป็นผู้ มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินการขอสมณศักดิ์ให้แก่พุทธศาสนิกชน โดยที่พุทธศาสนิกชนมิได้เรียกร้อง สมณศักดิ์และหน้าที่ในการปกครองและบริหารใด เมื่อเราดูลำดับสมณศักดิ์ของพุทธศาสนิกชนมีดังนี้

³⁷¹พระคุณูปการผู้ผู้สวามิภักดิ์, สารสนสมเด็จพระเจ้า กับพุทธศาสน และคุณูปการผู้ผู้สวามิภักดิ์, หน้า 95.

³⁷²เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

มหาเจียมเป็นสมณศักดิ์แรกของท่านมาจากความสามารถที่สอบผ่านเปรียญธรรมด้วยตนเอง สมณศักดิ์ที่ต่อจากนี้พุทธทาสภิกขุได้รับจากการทำหน้าที่เผยแพร่พุทธศาสนา

พ.ศ. 2489 พระครูสัญญาบัตรที่ พระครูอินทปัญญาจารย์

พ.ศ. 2493 พระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระอริยวัณทมนี

พ.ศ. 2500 พระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชชัยกวี

พ.ศ. 2514 พระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพวิสุทธิเมธี

สมณศักดิ์สุดท้ายเมื่อพ.ศ. 2530 พระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมโกศาจารย์³⁷³

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าการรับตำแหน่งสมณศักดิ์ของท่านล้วนมาจากความเมตตาที่พระสงฆ์ในฝ่ายปกครองมีให้ท่าน แม้ว่าท่านไม่ได้ทำงานในคณะสงฆ์ของรัฐแต่สวนโมกข์สร้างประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมอย่างกว้างขวาง คณะสงฆ์ได้เล็งเห็นความสำคัญของสวนโมกข์จึงได้มอบสมณศักดิ์แก่ท่านให้เป็นการตอบแทน พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าสมณศักดิ์ของท่านมาจากการสนับสนุนของพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ เป็นผู้ดำเนินการ³⁷⁴ พระศาสนโสภณ (ปลอด) เป็นผู้สนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุรับสมณศักดิ์ต่างๆ นอกจากนี้เมื่อพ.ศ. 2492 พระศาสนโสภณยังสนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุดำรงตำแหน่งหัวหน้าองค์การเผยแผ่ประจำภาค 5 พุทธทาสภิกขุได้เดินทางไปแสดงเทศนาธรรมทุกจังหวัดในภาคใต้ พระศาสนโสภณได้สนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุเข้ามาทำหน้าที่ร่วมกับคณะสงฆ์ปกครอง ด้วยการมอบหมายให้พุทธทาสภิกขุเป็นตัวแทนเจ้าคณะจังหวัดเพื่อเข้าประชุมกับพระคณาธิการภาค 5 พุทธทาสภิกขุเขียนบันทึกเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ไว้ในบันทึกประจำวันเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2492 ความว่า

“...วันนี้นัดข้าหลวงทั้ง ๑๕ จังหวัดในภาค ๕ มาประชุมด้วยเพื่อปรึกษากิจการที่ประสานกัน จะอาศัยอำนาจอะไรก็ไม่ทราบไม่ได้ เจ้าคุณธรรมโกศาจารย์ เจ้าคณะภาคและสังฆมนตรีช่วยว่าการปกครองได้ประกาศในที่ประชุมให้เราเป็นผู้ทำการเผยแผ่ประจำภาค ๕ ทั้ง ๑๕ จังหวัด มีพวกที่ตื่นเต้นแสดงความยินดีกันยกใหญ่ได้รับนามบัตรหลายแผ่นและคำขอร้องให้ไปตามจังหวัดของตน...(สะกดตามต้นฉบับ)”³⁷⁵

³⁷³ข้อมูลสมณศักดิ์ของพุทธทาสภิกขุมาจาก พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรรถศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตประวัตินิพนธ์ของพุทธทาสภิกขุ, หน้า ปฏิทินชีวิตของพุทธทาสภิกขุ

³⁷⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 279.

³⁷⁵เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. บันทึกประจำวัน พ.ศ. 2492. BIA 4.1/3 กล้อง 1 หน้า 96.

การทำหน้าที่หัวหน้าองค์การเผยแผ่ทำให้พุทธศาสนิกชนมีโอกาสเข้าร่วมประชุมกับคณะสงฆ์และข้าราชการรัฐ การประชุมวางแผนดำเนินการรับมือกับสถานการณ์ทางการเมืองที่รัฐบาลมองว่าเป็นปัญหาต่อความมั่นคงภายในประเทศ รัฐบาลขอความร่วมมือจากคณะสงฆ์ให้สร้างความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ ด้วยการกำหนดให้พระสงฆ์ผู้เป็นตัวแทนของความดีงามทำหน้าที่อบรมสั่งสอนประชาชนและข้าหลวงในท้องถิ่นให้ดำรงตนเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ตัวอย่างเช่นข้อความที่พุทธศาสนิกชนบันทึกเกี่ยวกับแนวทางการเทศน์ตามความประสงค์ของรัฐไว้ในบันทึกส่วนตัวเมื่อ พ.ศ. 2493 ความว่า

“แนวการเทศน์ ภาคห้า ตามความประสงค์ของข้าหลวงภาคเจาะจง แนวเปรียบเทียบคอมมิวนิสต์กับพุทธศาสนาที่ชี้ให้เห็นว่า อุดมคติและผลของทาง พุทธศาสนาสูงกว่าวิเศษกว่าคอมมิวนิสต์...(สะกดตามต้นฉบับ)”³⁷⁶

ถือเป็นนัยยะสำคัญที่รัฐบาลเลือกให้พุทธศาสนิกชนเป็นตัวแทนของรัฐไทยในการทำหน้าที่อบรมข้าราชการและประชาชนในภาคใต้ พุทธศาสนิกชนในฐานะตัวแทนสงฆ์ภาคใต้ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมีโอกาสเข้าถึงพลเมืองภาคใต้ได้ดีกว่าข้าราชการจากกรุงเทพฯ รัฐบาลคาดหวังให้พุทธศาสนิกชนตรวจสอบพฤติกรรมของข้าราชการในท้องถิ่นว่ามีท่าทีต่อต้านรัฐบาลหรือไม่ รัฐบาลได้กำหนดหัวข้อรายงานบันทึกการเดินทางเทศนาในภาคใต้แก่พุทธศาสนิกชน ในบันทึกส่วนตัวพุทธศาสนิกชนกล่าวถึงหัวข้อที่ท่านจะต้องรายงานให้ทางราชการทราบดังคร่าวๆ ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY
“เรื่องที่จะต้องรายงาน 1. การเดินทาง การต้อนรับและเจ้าหน้าที่ติดต่อ. 2. จำนวนคนฟังและสถานที่...6. ข้าราชการกระดากในการรับสื่ล ฯลฯ ไม่รู้เรื่องที่สมควรรู้....”³⁷⁷

พุทธศาสนิกชนเขียนบันทึกประจำวันเกี่ยวกับการเดินทางไปแสดงธรรมบรรยายในที่ต่างๆ รวมทั้งสังเกตพฤติกรรมของข้าราชการและผู้ร่วมฟังธรรมบรรยาย ดังข้อความที่ท่านเขียนไว้เมื่อคราวเดินทางไปแสดงธรรมบรรยายที่ภูเก็ตและจังหวัดพังงา เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2494 ความว่า

³⁷⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกประจำวันพ.ศ. 2493. BIA 4.1/4 กล่อง 1. หน้า 176.

³⁷⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกประจำวันพ.ศ. 2494. BIA 4.1/5 กล่อง 2. หน้า 194.

“...แสดงธรรมอบรมข้าราชการที่ศาลากลางมีข้าราชการราว ๖๐ นาย มีเหตุแปลกๆ คือมีคนแก่งัดตให้ตั้งเมื่อคุณวิบูลย์กำลังบรรยายจนข้าหลวงบันดาลโทษะ มีอะไรหลายอย่างที่แสดงว่าข้าราชการผู้น้อยที่นี้ยังป่าเถื่อน.. (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁷⁸

พุทธทาสภิกขุทราบที่ท่านถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง ท่านกล่าวไว้ในบันทึกส่วนตัวเมื่อพ.ศ. 2495 เกี่ยวกับการเดินทางเทศนาของพระสงฆ์ที่มีวัตถุประสงค์ต่างจากในสมัยพุทธกาล เพราะตกเป็นเครื่องมือทางการเมืองของกลุ่มนักการเมือง ท่านเองก็เคยหลงกลมาแล้วแต่ก็ไหวตัวทันแทบทุกครั้ง ดังความในบันทึกเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2495 ความว่า

“...คนสมัยนี้ตกอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองหรือผลทางวัตถุกันมากเกินไป จนถึงกับมีแผนการที่จะใช้พระที่กำลังเดินจาริกไป... ให้เป็นเครื่องมือสำหรับแสวงผลประโยชน์ตนได้ทุกเมื่อ ข้าพเจ้าเองเคยถูกวางหลุมดักสำหรับดึงตัวไปทำการเทศนา เพื่อประโยชน์ของผู้เล่นการเมืองบางคนมาแล้ว แต่โชคยังดีที่มีอะไรแสดงให้รู้เสียทุกคราว... (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁷⁹

หลังจากที่พุทธทาสภิกขุปรารถนาเรื่องนี้ผ่านบันทึกส่วนตัวสองต่อปีมาพุทธทาสภิกขุตัดสินใจยุติบทบาทในการทำหน้าที่เผยแผ่ประจำภาค 5 ด้วยเหตุผลที่ให้แก่ทางคณะสงฆ์ปกครองว่าตนเองอยากจะเป็นนักวิชาการพุทธศาสนามากกว่าการเป็นนักปกครอง คณะสงฆ์ภาคและจังหวัดยินยอมให้พุทธทาสภิกขุออกจากการทำหน้าที่เผยแผ่ แต่ขอใช้ชื่อของพุทธทาสภิกขุในคณะทำงานเพื่อเป็นเกียรติแก่คณะดังความในบันทึกที่เขียนเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2497 ความว่า

“...เราแสดงความจริงใจเกี่ยวกับไม่สามารถปฏิบัติงานในหน้าที่บริหารให้เรียบร้อยได้เพราะใจน้อมไปในทางคันและเขียนมากขึ้นทุกทีจนลืมหือเคลิ้มเกี่ยวงานในหน้าที่บริหารขอลาออก เจ้าคณะภาค,

³⁷⁸เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกกรายวันพ.ศ. 2494. BIA 4.1/5 กล่อง 2. หน้า 107.

³⁷⁹พุทธทาสภิกขุ, พุทธทาสลิขิตข้อธรรม บันทึก นึกได้เอง(กรุงเทพฯ : สวณโมกขพลาราม และคณะธรรมทาน สุราษฎร์ธานี, 2547) , หน้า 29 มีนาคม 2495.

เจ้าคณะจังหวัดได้ยินยอมให้ปล่อยไปตามเรื่องโดยไม่ถือเปนความบกพร่อง, ขอเอาแต่ชื่อไว้เปนเกียรติของคณะ... (สะกดตามต้นฉบับ)³⁸⁰

พุทธทาสภิกขุมีโอกาสร่วมงานกับคณะสงฆ์ของรัฐในการทำหน้าที่เผยแพร่พุทธศาสนา แม้พุทธทาสภิกขุจะกล่าวว่าตนมิได้ทำหน้าที่บริหารปกครอง จากบันทึกส่วนตัวพบว่าหลายครั้งที่พุทธทาสภิกขุได้รับความไว้วางใจจากคณะสงฆ์ปกครองและการทำงานที่หัวหน้าคณะเผยแผ่ประจำภาคได้ แม้ว่าตัวพุทธทาสภิกขุลาออกจากการทำหน้าที่หัวหน้าเผยแผ่พุทธศาสนาในภาคได้ แต่ชื่อของท่านยังคงเป็นที่ต้องการให้คงไว้เพื่อเป็นเกียรติแก่คณะสงฆ์ที่ท่านทำหน้าที่ต่อจากท่านแสดงให้เห็นความสำคัญของนามพุทธทาสภิกขุเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความสามารถของสงฆ์ไทย หลายครั้งที่นามพุทธทาสภิกขุสะท้อนให้เห็นความก้าวหน้าในการศึกษาพุทธศาสนาในสังคมไทยด้วยการทำหน้าที่เป็นตัวแทนสงฆ์ไทยกับการร่วมงานพุทธศาสนาระดับสากลเช่น การเดินทางไปประชุมสังคายนาพระไตรปิฎก

4.2.2 พุทธทาสภิกขุกับการเดินทางไปร่วมงานสังคายนาที่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2497

เหตุการณ์สำคัญที่แสดงถึงกายยอมรับความสามารถของพุทธทาสภิกขุให้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนประเทศไทยในการกล่าวคำปราศรัยในงานสังคายนาที่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2497 สาเหตุที่ท่านได้รับเลือกเป็นตัวแทนสงฆ์ไทย พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า พระพิมลธรรม(อาจ) เป็นผู้เสนอชื่อท่านในที่ประชุมสงฆ์ว่าพุทธทาสภิกขุเหมาะสมที่จะทำหน้าที่ตัวแทนสงฆ์ไทยในกล่าวปาฐกถาธรรมครั้งนี้ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าการเดินทางไปร่วมงานครั้งนี้เกิดขึ้นอย่างไม่ทันตั้งตัว ท่านมีเวลาไม่มากในการสร้างสรรค์งานประพันธ์ภาษาอังกฤษ ท่านขอความช่วยเหลือจากสัญญา ธรรมศักดิ์และนายปิ๋ว เปรชมฐิติให้แปลปาฐกถาธรรมเป็นภาษาอังกฤษ³⁸¹ บันทึกประจำวันของพุทธทาสภิกขุเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2497 กล่าวถึงประเด็นที่ท่านได้รับมอบหมายให้เดินทางไปพม่าไว้ว่า พระครูโสภณฯ และพระมหาเจริญนำหนังสือของสังฆมนตรีปกครองมาแจ้งแก่พุทธทาสภิกขุว่า คณะสังฆมนตรีลงมติให้ท่านไปแสดงปาฐกถาในการประชุมสมัชชาที่สองแห่งการทำสังคายนาในประเทศไทยในเดือนพฤศจิกายน พุทธทาสภิกขุบรรยายความรู้สึกของตนลงสมุดบันทึกส่วนตัวว่าท่านไม่ยอมรับภารกิจนี้ด้วยมีเวลาจำกัด แต่ท่านมีอาจจะปฏิเสธภารกิจที่คณะสงฆ์ผู้ใหญ่มอบหมายให้ตน เนื่องจากความเกรงใจต่างๆ ดังความว่า

³⁸⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกประจำวัน พ.ศ.2497. BIA 4.1/8 กล่อง 2. หน้า 91.

³⁸¹พระประสา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนชยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 283.

“เราพิจารณาแล้วเห็นว่าเมื่อเปนมติของคณะสังฆมนตรีก็ไม่งามที่จะปฏิเสธ ลองพยายามดูตามสามารถ แต่รู้สึกว่ามันเร็วเกินไปสำหรับเราที่ยังไม่ได้เตรียมตัวน่าจะไม่ได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย แต่ก็ไม่รู้จะปฏิเสธอย่างไรไหว โดยไม่ให้กระทบกระเทือนแก่พระเกียรติและเมตตาของคณะสังฆมนตรี ตกลงรับ พระมหาเจริฎไปพักบนศาลาคู่กันจนเย็นแล้วกลับมาลอกคัตหนังสือที่มาจากพม่าและทำสำเนาตอบสังฆมนตรีพร้อมทั้งประวัติย่อๆ เป็นภาษาอังกฤษส่งไปก่อน... (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁸²

เมื่อพุทธทาสภิกขุทราบที่ต้องเดินทางไปทำหน้าที่สงฆ์ไทยในการกล่าวปาฐกถา ท่านเห็นว่านี่จะเป็นโอกาสในการเผยแพร่พุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นความสำคัญในการศึกษาพุทธศาสนา ท่านรวบรวมข้อมูลทั้งภาษาไทยและอังกฤษ เพื่อหาข้อมูลในการสร้างสรรค์ผลงานจนกระทั่งได้แรงบันดาลใจจากการอ่านหนังสือพิมพ์อุดมพันธ์ฉบับวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2497 ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าและนิพพานที่สร้างแรงบันดาลใจให้พุทธทาสภิกขุสร้างสรรค์ผลงานเรื่อง “ลักษณะที่น่าอัศจรรย์บางประการของพุทธศาสนาแบบเถรวาท”³⁸³ ที่กล่าวว่าความพุทธศาสนาในนิกายเถรวาทในทุกประเทศมีจุดประสงค์เดียวกันในการร่วมมือเผยแพร่พระพุทธศาสนา การทำฉันทฐสังคายนาเป็นการสืบสานปณิธานของพระพุทธองค์ การเข้าถึงนิพพานตามคำสอนของพระพุทธองค์มีหลักการที่อยู่ที่การฝึกจิตให้มีความบริสุทธิ์อยู่บนหลักความสะอาด-สว่าง-สงบที่เป็นหัวใจสำคัญของพระรัตนตรัยที่แท้จริง³⁸⁴

ท่านกล่าวไว้ในบันทึกว่าการเดินทางครั้งนี้มีพระสงฆ์และฆราวาสที่เดินทางร่วมกันจำนวน 96 คน งานฉันทฐสังคายนาที่พม่าครั้งนี้เป็นการประชุมประเทศที่นับถือพุทธศาสนาทั่วโลกที่มีการวางแผนร่วมกันในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุบันทึกรายละเอียดของการประชุมครั้งนี้ว่า ในวันแรกของการประชุมมีการทำพิธีเปิดที่ให้แต่ละประเทศอ่านสารจากสมเด็จพระสังฆราช หลังจากนั้นที่ประชุมจึงมอบหมายให้แต่ละประเทศร่วมเสนอแผนการในการสร้างสัมพันธ์ระหว่างประเทศพุทธศาสนา ดังความในบันทึกดังนี้

“...เข้าประชุมวันแรกเขาทำพิธีเปิดประชุมตาม
หมายกำหนดการ เราถูกมอบให้อ่านศาสน์สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศไทย

³⁸²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกกรายวัน พ.ศ.2497. BIA 4.1/8 กลอง 2. หน้า 264

³⁸³เรื่องเดียวกัน, หน้า 299.

³⁸⁴พุทธทาสภิกขุ, ลักษณะที่น่าอัศจรรย์บางประการของพุทธศาสนาอย่างเถรวาท (กรุงเทพฯ : กองทุนมูลนิธิธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2534), หน้า 21 – 30.

ไทย ตอนเช้านี้มีแต่พิธีเปิด ปราสาทโดยประธานาธิบดีและคนสำคัญอื่นๆ และอ่านศาสนพิธีของพระเจ้าราชาต่างๆ ... บ่ายประชุมที่ตึกกรมโยธาธิการส่วนใหญ่มีแต่ปราสาทและอ่านศาสนพิธีของคนสำคัญของแต่ละประเทศตามลำดับอักษร ตอนจะเลิกแจกหัวข้อตกลง Relation ต่างๆ ให้อนุกรรมการไปจับกลุ่มพิจารณากันตามสาขาของตนเพื่อเสนอผลพรุ่งนี้ เราไปแผนการศึกษา ที่ประชุมจะพิจารณาข้อตกลงของคณะอนุกรรมการ (4 สาขา) ที่รับเรื่องไปพิจารณาแล้วรับรองเป็นมติเอกฉันท์ แทบทุกเรื่องเอาตามที่อนุกรรมการแต่ละสาขาเสนอมา หลังจากนั้นที่ประชุมได้ผลสรุปออกมาว่าศูนย์กลางของ W.F.B คงอยู่ลังกา หลังจากนั้นจึงทำพิธีปิดประชุมและถ่ายรูป...”³⁸⁵

ตลอดระยะเวลาที่พุทธทาสภิกขุเดินทางมาพำนักท่านมีโอกาสเดินทางไปท่องเที่ยวในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาเช่นการเดินทางไปนมัสการพระเจดีย์ชเวดากองหรือแม้แต่การเดินทางไปร้านหนังสือและตลาดสำคัญๆ เพื่อซื้อเครื่องพิมพ์ภาษาอังกฤษ ญาติธรรมคนสำคัญเช่น เจ้าขึ้นก็ร่วมเดินทางในครั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกและเดินทางไปดูงานพระพุทธศาสนาในต่างแดนร่วมกับพุทธทาสภิกขุเป็นครั้งแรกและเป็นเหตุให้เจ้าขึ้นชักชวนและสนับสนุนการเดินทางไปอินเดียในปีถัดมา การเดินทางไปร่วมทางพุทธศาสนาครั้งสำคัญของโลกครั้งนี้เกิดขึ้นจากการที่พระพิมลธรรม(อาจ) เป็นผู้สนับสนุนพุทธทาสภิกขุและยังเป็นการเปิดโอกาสให้พุทธทาสภิกขุมีปฏิสัมพันธ์อันดีกับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตที่ร่วมเดินทางไปพำนักอย่าง พระโสภณคณาภรณ์แห่งวัดบวร (สมณศักดิ์ปัจจุบัน สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก) การสนับสนุนของพระพิมลธรรมให้พุทธทาสภิกขุสงฆ์มหานิกายได้ร่วมเดินทางไปเป็นตัวแทนประเทศไทยเท่ากับเป็นการสนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุมีพื้นที่ในการร่วมงานกับพระสงฆ์ธรรมยุตที่ยอมรับความสามารถของพระสงฆ์หนุ่มหัวก้าวหน้าที่มีความสามารถทั้งความรู้ในเรื่องพระพุทธศาสนาและความสามารถในการประพันธ์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษมากกว่าการให้ความสำคัญกับนิกายของท่าน การสนับสนุนของพระพิมลธรรมครั้งนี้ส่งผลให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์หนุ่มฝ่ายมหานิกายและพระสงฆ์หนุ่มผู้มีความสามารถฝ่ายธรรมยุต พุทธทาสภิกขุมีโอกาสร่วมงานกับมหาเถรสมาคมภายใต้การปกครองของสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 เมื่อครั้งที่พระโสภณคณาภรณ์ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศมหาเถรสมาคมได้แต่งตั้งท่านให้เป็นประธานในการจัดการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ

³⁸⁵เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกรายวัน พ.ศ.2497. BIA 4.1/8 กล่อง 2. หน้า 334 -336.

ท่านได้คัดเลือกให้พุทธทาสภิกขุเป็นหนึ่งในคณะกรรมการที่ทำหน้าที่อบรมพระธรรมทูต³⁸⁶ นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าเสด็จมาเยี่ยมพุทธทาสภิกขุเป็นการส่วนตัวเมื่อท่านมีโอกาสเดินทางมาสุราษฎร์ธานี

4.2.3 การร่วมงานกับมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์มหานิกายผู้มีโอกาสแต่งตั้งดำรงตำแหน่งแถมมหามกุฏราชวิทยาลัย จุดเริ่มต้นมาจากญาติธรรมสงฆ์นามว่า “พระมหาทองสืบ (ศุภมาร์ค)” ขณะนั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองตำราของมหามกุฏราชวิทยาลัย พระมหาทองสืบเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับว่ามีความรู้ทางภาษาบาลีในระดับสูง ท่านดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองตำรามหามกุฏฯ เพื่อสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์รวมทั้งจัดพิมพ์ตำราและหนังสือพุทธศาสนา ด้วยตำแหน่งหน้าที่และความสนใจส่วนตัวในการศึกษาพุทธศาสนา เมื่อพระมหาทองสืบได้อ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเกิดความสนใจต่อคณะธรรมทานและกิจการของสวนโมกขพลาราม เขาเขียนจดหมายติดต่อกับพุทธทาสภิกขุถือเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ของทั้งสองท่าน พุทธทาสภิกขุยอมรับความสามารถของพระมหาทองสืบท่านฝากฝังตนเป็นน้องชายโดยธรรมของพระมหาทองสืบ

ความสัมพันธ์พี่ชายและน้องชายโดยธรรมเป็นการยกระดับความสัมพันธ์ที่สร้างความสนิทสนมและไว้วางใจมากขึ้นด้วยเล็งเห็นความสามารถของพุทธทาสภิกขุในด้านการประพันธ์ พระมหาทองสืบต้องการสนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุเขียนหนังสือพุทธประวัติสำหรับใช้เป็นแบบเรียนสงฆ์³⁸⁷ ระหว่างนั้นพุทธทาสภิกขุขอให้พี่ชายโดยธรรมของท่านทำหน้าที่ในการตรวจสอบสำนวนและเนื้อหาของหนังสือดังกล่าวในความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2480 ความว่า

“...ในการตรวจแก้ต้นฉบับ ผมได้เอาใจใส่อย่างจริงจังได้แก้ไขสำนวนหลายแห่งหลายตอน เพราะถือเสียว่าเราช่วยกันทำที่ต่องกันนั้นก็เพราะสำนวนเป็นฝรั่งมากไปหน่อย ผมเข้าใจว่าติดมาโดยมิได้เจตนาอาจจะเป็นเพราะอ่านหนังสือฝรั่งมากไป...ผมจะได้ส่งต้นฉบับพุทธประวัติที่พิมพ์แล้วมาให้ดู... (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁸⁸

³⁸⁶เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก กับ พุทธทาสภิกขุ. เอกสารเผยแพร่ภายในหน่วยงาน

³⁸⁷พระประชา ปสนุนธมโม(สัมภาษณ์), อรรถศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนหย้า : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 229.

³⁸⁸เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.จดหมาย พระมหาทองสืบ ศุภมาร์ค. BIA7.1/9 กล่อง 3. หน้า 158.

พระมหาทองสืบเป็นผู้นำหนังสือพุทธประวัติจากพระโอษฐ์มาใช้เป็นแบบเรียนของสงฆ์ธรรมยุต พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าผลของการนำผลงานของท่านไปใช้เป็นแบบเรียนสงฆ์ทำให้เกิดกลุ่มคนที่ยอมรับท่านจากในวงการสงฆ์อย่างกว้างขวางทำให้คนที่ไม่เข้าใจลดน้อยลงไป³⁸⁹ การดำเนินการในการสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุกับมหามกุฏราชวิทยาลัยมาจนกระทั่งเมื่อพ.ศ. 2482 พระมหาทองสืบเข้าไปทำงานในสำนักนายกรัฐมนตรี ปีเดียวกันนั้นเองที่ท่านลาสิกขาบทจากเพศบรรพชิตและหันไปเล่นการเมืองแทนการศึกษาพุทธศาสนา อาจจะเป็นด้วยเหตุผลนี้ที่ทำให้อดีตพี่ชายโดยธรรมไม่ตอบจดหมายกลับมาถึงพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับข้อสงสัยของพุทธทาสภิกขุที่เกิดจากการศึกษาดาราศาสตร์

การร่วมกับมหามกุฏราชวิทยาลัยโอกาสให้พุทธทาสภิกขุพบพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตอย่างสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตทำหน้าที่ในการดูแลและปกครองพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตที่วัดบวรฯ ท่านจะเสด็จมาที่กองตำราของมหามกุฏเพื่อพูดคุยกับคณะทำงานรวมทั้งพุทธทาสภิกขุ สมเด็จพระสังฆราชพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องการจัดตั้งสวนโมกข์ที่แสดงให้เห็นว่าท่านรับรู้เรื่องราวของสวนโมกข์ พุทธทาสภิกขุมีโอกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราช เป็นการสนพระองค์ในกรณีพระเทพปริญาณกล่าวหาพุทธทาสภิกขุในข้อหาให้การกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ในการเข้าเฝ้าครั้งนี้พระศาสนโสภณ(ปลอด) เจ้าคณะภาคเป็นผู้นำท่านเข้าไปพบเพื่ออธิบายและชี้แจงปฏิเสธข้อกล่าวหาของพระเทพปริญาณทำให้สมเด็จพระสังฆราชเข้าใจความถูกต้องและความจริงใจ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระสังฆราชเห็นหน้าท่านก็จำได้และกล่าวว่า “กันอยากจะไปอยู่กับแกที่สวนโมกข์ซะแล้วที่นั่นมันยุ่งจริงๆ”³⁹⁰ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าสุดท้ายท่านก็ไม่ได้พูดเรื่องที่ท่านตั้งใจมากกล่าวในการปลดปล่อยข้อหาคอมมิวนิสต์ เนื่องจากสมเด็จพระสังฆราชท่านชวนคุยเรื่องอื่นที่สนุกสนานมากกว่า ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดที่เกิดจากการร่วมงานกับกองตำราของมหามกุฏส่งผลให้สมเด็จพระสังฆราชเข้าใจความคิดพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนาด้วยเหตุท่านจึงไม่ข้องใจต่อคำครหาที่พระเทพปริญาณมีต่อพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุไม่รับหน้าที่แต่งตำราเรียนแก่สงฆ์ธรรมยุตเพราะญาติธรรมของท่านอย่างพระทองสืบหันไปฝึกฝนการเมืองแทนเมื่อพ.ศ. 2495 พุทธทาสภิกขุได้รับจดหมายจากพระญาณนายก (วัดมหาธาตุ) ผู้เป็นหัวหน้ากองตำราของมหามกุฏราชวิทยาลัยคนใหม่ได้ขอร้องให้พุทธทาสภิกขุแต่งตำรา

³⁸⁹พุทธทาสภิกขุ, ห้าสิบปีสวนโมกข์ ภาคสอง เมื่อเราพูดเขาและเมื่อเราพูดถึงเรา, หน้า 217.

³⁹⁰พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาสณฺ) , อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณารักษ์), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, หน้า 229.

เรียนสงฆ์ คณะกรรมการภายในของมหาหมากฎประสงค์ให้พุทธทาสภิกขุเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนการศึกษาของสงฆ์ตั้งความในจดหมายดังนี้

“...ที่ประชุมเห็นชอบด้วยและผมต่อขอให้เจ้าคุณเขียนหนังสือประวัตินี้ขึ้นใช้ทั้ง ๓ ชั้นทีเดียว...ด้วยกุศลจิต หวังว่าเจ้าคุณคงจะพร้อมที่ได้ร่วมการบำเพ็ญกรณียะเพื่อสังฆมณฑลไทยครั้งสำคัญนี้ โดยความบริสุทธิ์ใจของผมและด้วยความหวังของที่ประชุมมันหมายความว่าเจ้าคุณผู้หนึ่งจะเป็นจักรสำคัญผู้หนึ่งในการสนองงานส่วนนี้...(สะกดตามต้นฉบับ)”³⁹¹

จากจดหมายของพระญาณนายกฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าคณะกรรมการกองตำราหมากฎและคณะสงฆ์ไทยให้การยอมรับต่อพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าท่านจะถูกวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มผู้ศึกษาอภิธรรมที่ข้องใจต่อการตีความพุทธศาสนาในอีกด้านหนึ่งคณะสงฆ์ไทยยอมรับความสามารถของพุทธทาสภิกขุในการตีความหลักธรรมที่เห็นว่าเป็นการพัฒนาการศึกษาของสงฆ์ไทยให้ก้าวไกลมากขึ้น จากจดหมายของพระญาณนายกกล่าววาทะกับว่าพุทธทาสภิกขุไม่ควรตอบปฏิเสธเพราะกิจในครั้งนี้เป็นไปเพื่อวงการสงฆ์ไทยครั้งสำคัญที่มีพุทธทาสภิกขุเป็นหนึ่งในคนสำคัญของการแต่งตำราเรียนของรัฐแสดงให้เห็นว่าพุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับจากพระสงฆ์ทั้งจากฝ่ายมหานิกายและธรรมยุต

พุทธทาสภิกขุตอบจดหมายกลับพระญาณนายกกว่าท่านได้แต่งหนังสือที่จำหน่ายที่มหาหมากฎไว้บ้างแล้ว การแต่งหนังสือพุทธประวัติบริเฉทหนึ่งให้แก่กองตำราหมากฎมาจากการชักชวนของหัวหน้ากองตำราหมากฎ เมื่อเปลี่ยนหัวหน้ากองตำราเสียแล้วท่านก็ไม่ได้แต่งต่อเพราะไม่มีใครชักชวน เมื่อพระญาณนายกและทางมหาหมากฎประสงค์ให้ท่านเป็นผู้แต่งหนังสือเรียนสำหรับนักเรียนท่านก็ยินดี แต่ท่านมีข้อแม้ว่าต้องขอลาออกจากเจ้าอาวาสวัดพระธาตุไชยาฯ และลาออกจากหน้าที่ทางการปกครองสงฆ์เสีย เพราะงานเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสรรค์งานประพันธ์รวมทั้งการแต่งหนังสือต้องใช้เวลาและความอิสระเพื่อคิดและสร้างสรรค์ผลงานเขียนตั้งความว่า

“...เกล้ากระผมมีความจำเป็นที่จะต้องกราบเรียนไว้ล่วงหน้าว่าถ้าจะให้เกล้ากระผมทำงานเป็นชิ้นเป็นอันเช่นนี้แล้วต้องกรุณาให้เกล้ากระผมพ้นจากหน้าที่อันเกี่ยวกับการปกครองและก่อสร้างอย่างเด็ดขาด... ต้องขอให้อำนวยความสะดวกทั้งทางกายและทางจิต...(สะกดตามต้นฉบับ)”³⁹²

³⁹¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.จดหมาย พระญาณนายก (วัดมหาธาตุ). BIA 7.1/15 (2/5) กล่อง 6. หน้า 316.

³⁹²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.จดหมาย พระญาณนายก (วัดมหาธาตุ). BIA7.1/15 กล่อง 6. หน้า 319 -320.

จดหมายของพระญาณนายกแสดงให้เห็นว่าคณะสังฆมนตรีให้การยอมรับความสามารถของพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าพุทธทาสภิกขุจะเป็นสงฆ์ฝ่ายมหานิกายที่ได้รับการยอมรับจากสงฆ์ธรรมยุตที่มาจากญาติธรรมสงฆ์ของท่านเป็นผู้สนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุเข้ามาร่วมงานกับมหาเถรสมาคมที่เป็นเสมือนใบเบิกทางสำหรับพระสงฆ์บ้านนอกให้มีปฏิสัมพันธ์อันดีกับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต ดูเหมือนว่าการเป็นสงฆ์ฝ่ายมหานิกายของพุทธทาสภิกขุไม่เป็นปัญหาต่อการเผยแพร่พุทธศาสนา การสนับสนุนจากญาติธรรมสงฆ์ให้พุทธทาสภิกขุได้มีโอกาสแสดงความสามารถให้เป็นที่รับรู้ในสังคมกว้าง หลายครั้งที่พุทธทาสภิกขุมีโอกาสดำเนินงานสงฆ์ไทยในการทำหน้าที่เผยแพร่พุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นการยอมรับพุทธทาสภิกขุ นามของพุทธทาสภิกขุเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความก้าวหน้าในการศึกษาพุทธศาสนาของสงฆ์ไทย

4.2.4 วัดชลประทานรังสฤษฎ์ในฐานะเครือข่ายสวนโมกข์กรุงเทพฯ

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับปัญญานันทภิกขุได้ร่วมดำเนินการเผยแพร่พุทธศาสนา ร่วมกันมาอย่างยาวนาน ความศรัทธาและความเคารพที่ปัญญานันทภิกขุมีต่อพุทธทาสภิกขุในฐานะพี่ชายทางธรรมที่ส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาแก่ท่านอย่างสม่ำเสมอ ปัญญานันทภิกขุทำหน้าที่เผยแพร่พุทธศาสนาที่วัดอู่เม้งค์(สวนพุทธธรรม) จังหวัดเชียงใหม่ อันเป็นเครือข่ายญาติธรรมของสวนโมกข์ที่ดำเนินกิจการเผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุ

เมื่อพ.ศ. 2503 ปัญญานันทภิกขุเดินทางมาจำวัดที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์ในฐานะเจ้าอาวาส วัดแห่งนี้กลายเป็นเครือข่ายของสวนโมกข์พลาธารามในกรุงเทพฯ โดยมีปัญญานันทภิกขุเป็นผู้ดำเนินการเผยแพร่พุทธศาสนาสวนโมกข์ในทศวรรษ 2500 ขณะนั้นได้รับความนิยมในฐานะสถานปฏิบัติธรรมที่มีชื่อเสียงทำให้มีฆราวาสและพระสงฆ์จำนวนมากประสงค์จะเดินทางไปปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นความสะดวกเรียบร้อยของผู้ที่จะเดินทางไปปฏิบัติธรรมจะต้องแจ้งความประสงค์ที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์ โดยเฉพาะในทศวรรษ 2510 ชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุและสวนโมกข์ได้รับความนิยมและยอมรับในฐานะสถานปฏิบัติธรรมอันโด่งดัง จึงมีผู้ที่มีความประสงค์อยากจะศึกษารวมกับพุทธทาสภิกขุโดยตรงแต่พวกเขาเหล่านี้เป็นญาติธรรมของปัญญานันทภิกขุ พวกเขาได้แจ้งความประสงค์แก่ปัญญานันทภิกขุให้รับรอง ดังตัวอย่างในจดหมายที่ปัญญานันทภิกขุเขียนถึงพุทธทาสภิกขุ ญาติธรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ล้วนเป็นข้าราชการ ปัญญาชนและชาวต่างชาติ³⁹³

นอกจากนี้กิจกรรมอย่างหนึ่งของวัดชลฯ การอบรมนิสิตนักศึกษาภาคฤดูร้อนจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ในกรุงเทพฯ ที่มีความสนใจในการศึกษาพุทธศาสนา ความสนใจตรงนี้จะทำให้เรา

³⁹³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.จดหมาย ปัญญานันทภิกขุ. BIA 7.1/15 กล่อง 6. หน้า 494.

เห็นเครือข่ายของวัดทั้งสองที่จะมีรูปแบบในการอบรมนิสิตนักศึกษาด้วยการรับสมัครเด็กจากมหาวิทยาลัยต่างๆ มาบวชและปฏิบัติธรรมที่วัดชลประทานฯ ก่อนที่จะให้ภิกษุหนุ่มเหล่านี้แจ้งความประสงค์ว่ามีใครสนใจที่จะปฏิบัติธรรมต่อที่สวนโมกข์หรือไม่ผ่านใบสมัครของวัด ปัญญานันทภิกขุจะบอกข่าวเหล่านี้ให้พุทธทาสภิกขุทราบเกี่ยวกับการเตรียมสถานที่และหัวข้อในการแสดงธรรมบรรยาย³⁹⁴

การเพิ่มขึ้นของกลุ่มผู้สนใจเดินทางไปปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งสวนทางกับสุขภาพร่างกายของพุทธทาสภิกขุที่ชราภาพไปตามกาลเวลา ท่านรู้สึกเหนื่อยและไม่มีกำลังมากและอาจจะไม่สามารถอบรมสั่งสอนใครได้ใกล้ชิดเท่าแต่ก่อน จนกระทั่งพุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายมาบอกแก่ปัญญานันทภิกขุว่าสวนโมกข์ไม่อาจจะรับจำนวนผู้ที่มาปฏิบัติธรรมศึกษาธรรมได้อีกแล้ว เนื่องจากสถานที่ไม่เอื้ออำนวยที่พักเติม ตัวท่านเองอยู่ในวัยชราภาพที่ประสบด้วยโรคร้าย จนผู้ที่มาปฏิบัติธรรมต้องเป็นอาจารย์ของตนเองในการศึกษาธรรม แม้จะออกตัวว่าสวนโมกข์ไม่มีสถานที่เพียงพอต่อความต้องการของฆราวาสและภิกษุสงฆ์ที่สนใจแต่พุทธทาสภิกขุก็ยังคงแสดงธรรมบรรยายแก่พวกเขาเหล่านี้เรื่อยมา จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2529 ที่ท่านตัดสินใจเขียนจดหมายมาแจ้งความประสงค์แก่ปัญญานันทภิกขุว่าจำนวนผู้ที่มาสวนโมกข์นั้นมากเกินไปที่ท่านรับมือไหวด้วยเรื่องสุขภาพปัญหาจากโรคหัวใจ ท่านอยากจะถนอมพลังชีวิตไว้ในการเผยแพร่ธรรมต่อไปเรื่อยๆ ดังนั้นแล้วจึงขอความร่วมมือให้ช่วยเหลือท่านตามความต้องการที่แจ้งมาในจดหมายควมว่า

“...มีความรู้สึกเองว่า ปัจจัยแห่งชีวิตสังขารมันเหลือน้อยที่สุดแล้ว แต่ผมก็ยังไม่อยากตายจึงถนอมชีวิตไว้ไม่ฝืนทำอะไร ไม่ฝืนคิดอะไร...ผมเบื่อภาคเดนพระธรรมทายาทที่มีอยู่เป็นอันมากในการอบรมครั้งที่แล้วมา ความเบื่อนี้แลลงแก่โรคหัวใจของผมอย่างเหลือเกิน...(สะกดตามต้นฉบับ)”³⁹⁵

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพุทธทาสภิกขุในวัยชราภาพท่านทราบถึงปัญหาจากโรคชราและต้องการที่จะไม่ปะทะกับความวุ่นวายทางกายและทางใจที่จะทำให้ปัญหาของท่านเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในปีเดียวกันนี้เองที่ตัดตัดสินใจยุติบทบาทในฐานะเจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหล แต่ท่านยังคงรับกิจนิมนต์ในการแสดงธรรมบรรยายแก่ผู้ที่สนใจศึกษาปฏิบัติธรรมจากวัดชลประทานรังสฤษฎ์เรื่อยมาจนกระทั่งพุทธทาสภิกขุมรณภาพ เครือข่าย วัดชลประทานรังสฤษฎ์ที่มีญาติธรรม

³⁹⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปัญญานันทภิกขุ. BIA 7.1/15 กล้อง 6. หน้า 529.

³⁹⁵เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปัญญานันทภิกขุ. BIA 7.1/15 กล้อง 6. หน้า 642.

จำนวนมากเป็นชาวกรุงเทพฯ วัดแห่งนี้ถือว่ามีส่วนสำคัญในการส่งเสริมชื่อเสียงในด้านการปฏิบัติธรรมในเมืองหลวงและเป็นเครือข่ายสำคัญของสวนโมกข์จากความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิธรรมทั้งสองท่านที่เป็นไปในฐานะพี่น้องทางธรรม ปัญญานันท์ภิกขุมีบทบาทต่อการสนับสนุนให้ปัญญาชนรุ่นใหม่ในปลายทศวรรษ 2520 ได้รู้จักกับพุทธทาสภิกขุและสวนโมกขพลารามอย่างใกล้ชิดด้วยเหตุนี้จึงช่วยให้ฆราวาสธรรมรุ่นหลังๆ ยอมรับในความสามารถและอิทธิพลของพุทธทาสภิกขุเรื่อยมา ตลอดระยะเวลาของความสัมพันธ์ทั้งสองปัญญานันท์ภิกขุเป็นพระสงฆ์ที่สนับสนุนพุทธทาสภิกขุเรื่อยมาตั้งแต่ท่านยังอยู่ในวัยหนุ่มจนกระทั่งพุทธทาสภิกขุเข้าสู่วัยชราภาพ

4.2.5 สวนโมกขพลารามกับการต้อนรับองค์ทะไลลามะ พ.ศ. 2510

การสนับสนุนของกลุ่มสหായธรรมข้าราชการของพุทธทาสภิกขุที่เลือกสวนโมกขพลารามเป็นสถานที่รับเสด็จขององค์ทะไลลามะประมุขแห่งศาสนจักรทิเบตในคราวที่เสด็จเยือนประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2510 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ขณะนั้นดำรงตำแหน่งนายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยได้เดินทางไปต้อนรับองค์ทะไลลามะขณะเสด็จเยือนญี่ปุ่นเป็นการส่วนตัว องค์ทะไลลามะแจ้งความประสงค์จะเสด็จเยือนประเทศไทยเพื่อเยี่ยมชมกิจการของพุทธสมาคม สัญญา ธรรมศักดิ์เลือกให้สวนโมกข์เป็นสถานที่ต้อนรับองค์ทะไลลามะ³⁹⁶ สัญญาแจ้งข่าวการเตรียมรับเสด็จองค์ทะไลลามะเป็นการส่วนตัวกับพุทธทาสภิกขุผ่านทางจดหมายที่ประทับตราลับตัวนมาก เพื่อบอกกำหนดการเดินทางและการเตรียมสถานที่เพื่อใช้ต้อนรับองค์ทะไลลามะ พุทธทาสภิกขุแสดงความกังวลเรื่องคำสั่งโดยตรงจากหน่วยงานราชการที่ยังไม่ได้แจ้งมายังท่าน จนกระทั่งพุทธทาสภิกขุต้องทำหนังสือแจ้งข่าวการเสด็จขององค์ทะไลลามะไปยังคณะสงฆ์ปกครองในจังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อให้เตรียมต้อนรับเสด็จให้เหมาะสมดังความที่เขียนเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2510 ความว่า

“พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยแจ้งมายังเกล้ากระผมเรื่องดาไลลามะจะขอสูวัดป่าของประเทศไทยและพุทธสมาคมจัดให้มาที่สวนโมกข์และได้ขอร้องให้ช่วยต้อนรับให้เหมาะสมแก่เกียรติ, เกกล้ากระผมจึงกราบเรียนมาเผื่อว่าพระเดชพระคุณอาจจะไม่ได้รับคำสั่งทางการคณะสงฆ์หรือหนังสือทางจังหวัดก็ได้, จะได้พิจารณาติดตามแผนที่เห็นสมควร... (สะกดตามต้นฉบับ)”³⁹⁷

³⁹⁶สัญญา ธรรมศักดิ์, 100 ปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สัญญา, หน้า 418.

³⁹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 422.

การที่พุทธทาสภิกขุทราบข่าวนี้ก่อนคณะสงฆ์จังหวัดสื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับคณะสงฆ์ปกครองว่าความสัมพันธ์ส่วนตัวของท่านกับสหายนครวัดสุทัศน์มีผลต่อการยอมรับชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุ การเสด็จมาสวนโมกข์ครั้งนี้ถือเป็นวาระสำคัญในวงการพุทธศาสนา การเสด็จมาขององค์ทะไลลามะเพื่อเยี่ยมชมสวนโมกข์สะท้อนให้เห็นนัยยะสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่องค์ทะไลลามะเสด็จเยือนประเทศที่เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาหายานครั้งหนึ่งภาคใต้ของไทยเคยเป็นศูนย์กลางในการสร้างพระพิมพ์ที่มีชื่อเสียงอย่างพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร³⁹⁸ องค์ทะไลลามะเป็นประมุขของพุทธศาสนาหายานการเสด็จเยือนประเทศพุทธศาสนาเถรวาทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจในวงการพุทธศาสนาโลก สวนโมกขพลารามเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมในประเทศไทยที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นสถานที่รับรององค์ประมุขของพุทธศาสนาหายานจากรัฐบาลไทยที่เชื่อมั่นว่าพุทธทาสภิกขุมีความรู้ความสามารถมากเพียงพอที่จะแสดงให้องค์ทะไลลามะเห็นว่าพุทธศาสนาในประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าเทียบเท่าระดับโลก

ญาติธรรมสงฆ์ของพุทธทาสภิกขุมีบทบาทในการสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุเป็นอย่างมาก พวกเขาสนับสนุนพระสงฆ์หนุ่มบ้านนอกให้มีโอกาสเข้ามาแสดงความสามารถในการร่วมงานกับมหาเถรสมาคม เท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่ขึ้นให้พุทธทาสภิกขุมีปฏิสัมพันธ์กับสงฆ์ผู้ใหญ่ร่วมทั้งได้มีโอกาสทำความรู้จักกับพระสงฆ์ธรรมยุตผู้มากความสามารถ การทำหน้าที่เป็นตัวแทนสงฆ์ไทยในการเผยแพร่พุทธศาสนาในระดับโลก การสนับสนุนของสหายนครวัดสุทัศน์และญาติธรรมส่งผลต่อการดำเนินกิจการของสวนโมกข์ที่แม้ว่าจะมีกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับบทบาทของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่พุทธศาสนา แต่พวกเขาก็มีอิทธิพลไม่เพียงพอที่จะกล่าวหาหรือทำลายชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุได้

4.3 การสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุในบริบทความแตกต่างทางอุดมการณ์ในยุคสงครามเย็น

หากถามว่าบนความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับญาติธรรมได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมืองกันหรือไม่ ผู้วิจัยพบว่าภายใต้บริบทการเมืองหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุหลายฝ่ายพยายามชักนำให้พุทธทาสภิกขุเป็นกระบอกเสียงทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์ที่มีปฏิสัมพันธ์อันดีกับปัญญาชนไทยผู้มีแนวคิดทางการเมืองก้าวหน้า ครั้งหนึ่งท่านถูกตั้งข้อครหาว่าเป็นพระคอมมิวนิสต์อันเนื่องมาจากการมีสัมพันธ์อันดีกับปรีดี พนมยงค์ กลุ่มญาติธรรมจำนวนหนึ่งของพุทธทาสภิกขุมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้นิยมความคิดการเมืองสังคมนิยมขณะนั้นความคิดการเมืองสังคมนิยมแพร่หลายไปทั่วเอเชียรวมทั้งประเทศไทย หลังสงครามโลก

³⁹⁸ Kamala Tiyavanich, *Sons of the Buddha: the early lives of three extraordinary Thai masters* (Omerville, MA: Wisdom Publications, 2007), pp. 1-2.

ครั้งที่ 2 ความคิดการเมืองสังคมนิยมได้รับการเผยแพร่สู่สาธารณชนผ่านสิ่งพิมพ์ ขณะที่ความคิดการเมืองสังคมนิยมกำลังเฟื่องฟูภายใต้ระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่จัดให้มีการเลือกตั้งด้วยระบบพรรคการเมืองทั่วประเทศได้เปิดโอกาสให้นักการเมืองสังคมนิยมเข้ามามีบทบาทในการเมืองไทย จนนำไปสู่การผลักดันให้ยกเลิกพระราชบัญญัติควบคุมคอมมิวนิสต์ในพ.ศ. 2489 นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของจังหวัดสุราษฎร์ธานีได้ผลักดันให้เกิดการยกเลิกร่างพระราชบัญญัติในครั้งนี้เป็นผลสำเร็จ³⁹⁹ ส่งผลดีต่อผู้นิยมความคิดการเมืองสังคมนิยมที่สามารถก่อตั้งพรรคการเมืองมีแนวคิดการเมืองแบบสังคมนิยมได้ถูกต้องตามกฎหมาย แต่เหตุการณ์กลับตาลปัตรเมื่อเกิดรัฐประหารในพ.ศ. 2490 การยกเลิกร่างพระราชบัญญัติเป็นอันโมฆะตามมาด้วยการไล่ล่ากลุ่มการเมืองฝ่ายตรงข้ามรัฐบาลเช่น นายปรีดี พนมยงค์ที่ถูกตั้งข้อหาคอมมิวนิสต์ที่พยายามล้มสถาบันชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ แม้บรรยากาศทางการเมืองในช่วงเวลานี้ไม่เอื้อให้พรรคการเมืองสังคมนิยมเข้ามามีบทบาทตามกฎหมาย ช่วงเวลาเดียวกันนี้ที่ความคิดการเมืองสังคมนิยมถูกส่งผ่านไปสู่สาธารณชนผ่านสิ่งพิมพ์ ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งได้ร่วมกันเผยแพร่การเมืองสังคมนิยมผ่านสิ่งพิมพ์ที่ชื่อว่าอักษรสาสน์ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐกล่าวว่าระยะเวลาตั้งแต่พ.ศ. 2492 -2495 อักษรสาสน์เป็นสื่อหลักที่ผลิตองค์ความรู้การเมืองสังคมนิยมผ่านผลงานการประพันธ์ของนักเขียนคนสำคัญได้แก่ กุหลาบ สายประดิษฐ์, อิศนีย์ พลจันทร์, สมัคร บุราวาศ, เสนาะ พานิชย์เจริญและทวีป วรติล⁴⁰⁰ ความเฟื่องฟูของแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองเช่นกรณีขบวนการสันติภาพและการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เรียกร้องให้เกิดความเท่าเทียม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มการเมืองสังคมนิยมได้วิพากษ์วิจารณ์การบริหารประเทศของรัฐบาลที่ดำเนินนโยบายเอาใจอเมริกาเช่น การส่งทหารไทยเข้าร่วมสงครามเกาหลี⁴⁰¹ รัฐบาลเริ่มมองว่ากลุ่มการเมืองสังคมนิยมเป็นปัญหาสำคัญเมื่อกลุ่มการเมืองสังคมนิยมร่วมมือในการดำเนินการช่วยเหลือชาวนาที่ประสบภัยธรรมชาติและการทุจริตของนายจ้างที่กระทำต่อกรรมกร

ประกอบกับการแทรกแซงการดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่อเมริกาเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์ทางการเงินแก่ไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยประสบปัญหาทางเศรษฐกิจตกต่ำ สหรัฐอเมริกาเข้ามาช่วยเหลือไทยด้วยการให้เงินสนับสนุนรัฐบาลมากกว่า 75 ล้านดอลลาร์สหรัฐ⁴⁰² โดยหวังผลตอบแทนว่าไทยจะต่อต้านการแพร่ขยายลัทธิคอมมิวนิสต์ในเอเชีย⁴⁰³ รัฐบาลจอมพลแปลก พิบูลสงครามดำเนินนโยบายกักคอมมิวนิสต์เพื่อเอาใจสหรัฐฯ พร้อมไปกับการกำจัดศัตรู

³⁹⁹สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, แผนชิงชาติไทย (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), หน้า 274-275.

⁴⁰⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

⁴⁰¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 292 -293.

⁴⁰²คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2558), หน้า 225.

⁴⁰³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ทางการเมืองของตน⁴⁰⁴ นอกจากนี้ให้ความร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาในการต่อต้านคอมมิวนิสต์แล้ว รัฐบาลไทยได้อนุญาตให้หน่วยงานของสหรัฐฯ อยู่ยูซีไอ (USIS- United States Information Service) เข้ามาดำเนินการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ยูซีไอดำเนินการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ด้วยสงครามจิตวิทยาในการสร้างภาพว่าคอมมิวนิสต์เป็นภัยคุกคามความเป็นชาติไทยที่จะล้มล้างสถาบันกษัตริย์และทำลายพระพุทธศาสนาผ่านการใช้สื่อสาธารณะที่เข้าถึงง่าย การจัดพิมพ์หนังสือ, โปสเตอร์, ภาพยนตร์ต่อต้านคอมมิวนิสต์และแจกจ่ายไปยังข้าราชการไทยและประชาชนทั่วประเทศ เช่น โปสเตอร์และแผ่นปลิวเรื่อง ลัทธิคอมมิวนิสต์คุกคามพระมหากษัตริย์, หนังสือเรื่อง ฆะตกรรมของพระราชา⁴⁰⁵ นอกจากนี้ยูซีไอยังร่วมมือกับรัฐบาลไทยในการผลิตสื่อสำหรับใช้ต่อต้านคอมมิวนิสต์ รัฐบาลไทยขณะนั้นได้ผลิตสื่อที่ใช้ทำสงครามจิตวิทยาตามคำแนะนำของยูซีไอด้วยการนำศาสนา มาเป็นหนึ่งในประเด็นสำคัญที่ว่าคอมมิวนิสต์ผู้ทำลายศาสนา พร้อมกันนี้รัฐบาลไทยได้ต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ด้วยการควบคุมสื่อสิ่งพิมพ์ที่วิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานของรัฐพร้อมจับกุมเจ้าของโรงพิมพ์ ช่วงเวลาเดียวกันนี้ที่รัฐบาลได้โฆษณาชวนเชื่อถึงความชั่วร้ายของภัยคอมมิวนิสต์ที่กำลังคุกคามความเป็นชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ของไทย พร้อมกันนั้นรัฐบาลได้ผลักดันร่างพระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ที่สามารถจับกุมผู้ต้องสงสัยหรือกลุ่มบุคคลที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล รัฐบาลจับกุมกลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เห็นว่าเป็นภัยทางการเมืองต่อรัฐบาล เช่น ขบวนการสันติภาพ รัฐบาลดำเนินการจับกุมปัญญาชนผู้เป็นภัยการเมืองตั้งแต่วันที่ 10 -18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2495 มีผู้ต้องสงสัยได้ทั้งหมด 42 คน รัฐบาลดำเนินคดีกับพวกเขาในข้อหากบฏที่มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์⁴⁰⁶ รัฐบาลเข้าควบคุมสื่อสิ่งพิมพ์อย่างเข้มงวดเพื่อดำเนินการสร้างโฆษณาชวนเชื่อให้ประชาชนเห็นว่าการเมืองสังคมนิยมเป็นภัยคอมมิวนิสต์ที่จะเข้ามาทำลายประเทศไทย ภัยคอมมิวนิสต์เป็นศัตรูที่น่าหวาดกลัวรัฐบาลขอความร่วมมือให้ประชาชนเป็นหูเป็นตา เมื่อสังเกตพฤติกรรมที่น่าสงสัยของเพื่อนบ้านและคนรู้จักให้แจ้งรัฐบาล

รัฐบาลพยายามสร้างความชอบธรรมจากประชาชนให้สนับสนุนการเนิมนโยบายต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ รัฐบาลนำหนึ่งในเอกลักษณ์ของชาติไทยอย่างพุทธศาสนามาเป็นสถาบันรองรับความชอบธรรมและขยายฐานเสียงในการดำเนินนโยบายทางการเมืองโดยเชื่อว่าพลังจารีตนิยมจากสถาบันศาสนาจะเป็นเครื่องมือทางการเมืองที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงภายในประเทศ

⁴⁰⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

⁴⁰⁵ Leo Bogart. Premises for Propaganda : The United States Information Agency's Operating Assumptions in The Cold War. New York : Free Press, 1976. pp. xiii, 61 - 62. อ้างถึงใน วิศรุต บวงสรวง, “การเคลื่อนไหวทางความคิดของพุทธทาสภิกขุกับการเมืองไทย พ.ศ. 2516 – 2536,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2556), หน้า 32 - 34

⁴⁰⁶สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, *แผนชิงชาติไทย* (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, 2534), หน้า 303.

ด้วยโครงสร้างหน้าที่ของสถาบันสงฆ์ที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับสถาบันอื่นๆ ในสังคม⁴⁰⁷ ประกอบกับสถาบันสงฆ์เป็นสถาบันแห่งความดีที่ล้วนประกอบด้วยภิกษุสงฆ์ผู้มีวัตรปฏิบัติอันดีงามและเป็นที่เคารพของประชาชนเป็นการง่ายที่สถาบันสงฆ์จะมีความน่าเชื่อถือมากกว่า มหาเถรสมาคมร่วมมือกับรัฐบาลในการดำเนินนโยบายทางการเมืองผ่านการเทศนาสั่งสอนประชาชนตัวอย่างเช่น โครงการพระธรรมทูต, โครงการพระธรรมจาริก⁴⁰⁸

4.3.1 การให้ความร่วมมือกับญาติธรรมข้าราชการ

เมื่อพุทธศาสนากลายเป็นเครื่องมือที่ทรงประสิทธิภาพในการต่อต้านการเมืองสังคมนิยม พุทธทาสภิกขุเป็นสงฆ์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในสังคมวงกว้างอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ญาติธรรมสงฆ์เสนอชื่อให้พุทธทาสภิกขุได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของโครงการเผยแพร่พุทธศาสนาในภาคใต้ การดำรงตำแหน่งหัวหน้าองค์การเผยแผ่ประจำภาค 5 ที่ต้องเดินทางไปแสดงธรรมในจังหวัดภาคใต้พร้อมกับตัวแทนของรัฐบาล เพื่อตรวจสอบพฤติกรรมของข้าราชการและประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ ว่ามีท่าทีต่อต้านรัฐบาลหรือไม่ การเดินทางไปแสดงธรรมบรรยายในภาคใต้ของพุทธทาสภิกขุเป็นเหตุผลให้ท่านมีปฏิสัมพันธ์กับข้าราชการไทยอย่าง พระยาอมรฤทธิธำรงค์จนกลายเป็นญาติธรรมของท่าน พระยาอมรฤทธิธำรงค์ได้พยายามชี้แนะหัวข้อธรรมบรรยายแก่พุทธทาสภิกขุ ท่านประสงค์ให้พุทธทาสภิกขุแสดงธรรมบรรยายที่ชี้ให้เห็นถึงความชั่วร้ายและความน่ากลัวของคอมมิวนิสต์ ดังเช่นในจดหมายของ พระยาอมรฤทธิธำรงค์ที่เป็นตัวอย่างของการติดต่อกันของทั้งสองในเรื่องเกี่ยวข้องกับภารกิจในการเผยแพร่ธรรม พระยาอมรฤทธิธำรงค์เป็นผู้ดูแลและควบคุมหัวข้อการแสดงธรรมเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการการเมืองของรัฐบาลในการควบคุมข้าราชการท้องถิ่น ดังความในจดหมายที่ท่านต้องการให้พุทธทาสภิกขุแสดงธรรมบรรยายให้เห็นว่าพระพุทธานุภาพเป็นสิ่งที่สูงส่งถูกต้องกว่าลัทธิคอมมิวนิสต์ตามจดหมายวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2493 ความว่า

“...ตามที่กระผมได้กราบนิมนต์ได้ทำให้แสดงให้ข้าราชการและประชาชนฟังนั้น ฉะเพาะข้าราชการกระผมปรารถนาให้ได้เห็นธรรมไปในแนวเปรียบเทียบลัทธิคอมมิวนิสต์กับพระพุทธานุภาพ ชี้ให้เห็นความแตกต่างว่าอุดมคติในพระพุทธานุภาพสูงกว่าและวิเศษกว่าลัทธิคอมมิวนิสต์

⁴⁰⁷ สมบูรณ์ สุขสำราญ, ความขัดแย้งทางการเมืองและบทบาทของพระสงฆ์ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2522), หน้า 2.

⁴⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

ทั้งนี้กระผมต้องการอัดสำเนาอธิบายส่งไปยังกระทรวงมหาดไทย...
(สะกดตามต้นฉบับ)⁴⁰⁹

ขณะที่ญาติธรรมกลุ่มข้าราชการโน้มน้าวให้พุทธทาสภิกขุแสดงธรรมะที่ต่อต้านการเมืองสังคมนิยม ด้วยบทบาทของสงฆ์ที่มีชื่อเสียงอย่างพุทธทาสภิกขุให้ทำหน้าที่ตรวจสอบการเมืองไม่ใช่เพียงแต่พระยามรฤทธิธำรงเท่านั้นที่พูดถึงเรื่องพุทธศาสนากับภัยคอมมิวนิสต์ แต่ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุที่ประกอบอาชีพตำรวจเช่น ฉลาด แสงชูโต ได้ขอความร่วมมือจากพุทธทาสภิกขุให้ต่อต้านการเมืองสังคมนิยม การเมืองไทยในทศวรรษ 2510 การแพร่ขยายของแนวคิดการเมืองสังคมนิยมเป็นผลมาจากการดำเนินงานของรัฐบาลที่ไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนแก่ประชาชนและกรรมกรรวมทั้งการดำเนินนโยบายเอาใจอเมริกา การพัฒนาการศึกษาในสังคมไทยก่อให้เกิดการเติบโตของกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยที่ได้รับแนวคิดการเมืองที่ก้าวหน้า พวกเขามีจุดประสงค์อันแรงกล้าที่เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินนโยบายบนความเท่าเทียม การเติบโตของขบวนการนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมและการต่อต้านทุนนิยมจากอเมริกา หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ขบวนการนักศึกษาปัญญาชนรวมพลังทางการเมืองต่อต้านรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจรได้สำเร็จ การเติบโตการเมืองประชาธิปไตยเสรีนิยมก่อให้เกิดการจัดตั้งองค์กรการเมืองของประชาชนในการเรียกร้องความยุติธรรมกับรัฐบาลผ่านการประท้วงและการชุมนุมนัดหยุดงานของกรรมกร⁴¹⁰ เมื่อสังคมไทยได้ลิ้มรสเสรีภาพทางการเมืองอย่างอิสระหลายฝ่ายกลับมองว่าเสรีภาพทางการเมืองนี้ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมเป็นอีกครั้งที่การเมืองสังคมนิยมแพร่หลายไปยังกลุ่มนักศึกษาที่อ่านผลงานประพันธ์ของปัญญาชนผู้มีแนวคิดการเมืองสังคมนิยมอย่าง จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ประทับใจต่อแนวคิดทางการเมืองของพวกเขา การแพร่หลายของผลงานการประพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองสังคมนิยมก่อให้เกิดความกังวลต่อการดำเนินนโยบายของรัฐบาลเป็นอีกครั้งที่รัฐบาลหวังพึ่งพิงสถาบันพุทธศาสนาให้เข้ามาสร้างความชอบธรรมแก่รัฐบาลไทย

มิใช่เพียงแต่พระยามรฤทธิธำรงเท่านั้นที่พูดถึงเรื่องพุทธศาสนากับภัยคอมมิวนิสต์ แต่ญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุที่ประกอบอาชีพตำรวจเช่น ฉลาด แสงชูโตที่ทำงานหน่วยงานราชการผู้มีหน้าที่เป็นบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์รัฐบาลที่สร้างความเข้าใจและความสงบสุขในสังคมไทยได้ขอความร่วมมือจากพุทธทาสภิกขุที่แสดงให้ประชาชนไทยเข้าใจว่าคอมมิวนิสต์เป็นภัยอันตราย พร้อมกันนี้ฉลาดแจ้งให้พุทธทาสภิกขุทราบว่าเขาทราบว่าจะมีกลุ่มการเมืองฝ่ายซ้าย

⁴⁰⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระยามรฤทธิธำรง. BIA7.1/28(2/2) กล่อง 12. หน้า 172

⁴¹⁰สมบูรณ สุขสำราญ, ความขัดแย้งทางการเมืองและบทบาทของพระสงฆ์ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2522), หน้า 4.

เดินทางไปสนทนาธรรมที่สวนโมกข์กับท่าน เขาหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพุทธทาสภิกขุจะทำให้คนเหล่านี้ได้พบแสงสว่างทางธรรมดังความในจดหมายลงวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2518 ความว่า

“...ชาวคณะ “พุทธศาสน์” ได้หวังในความอนุเคราะห์เมตตาจากท่านอาจารย์ที่จะกรุณาให้คำอนุโมทนาเป็นฉบับปฐมฤกษ์และข้อคิดบางประการทำนอง “คอมมิวนิสต์-นายทุน-ทั้งสองฝ่าย”... “อีกประการหนึ่งที่กระผมได้กราบเรียนท่านว่าจะมีบุคคลในกลุ่มซ้ายจัดเดินทางมายังสวนโมกข์เพื่อพบสนทนากับท่านอาจารย์ในวันวิสาขบูชาที่ 25 นี้...กระผมจึงมีสการกราบเรียนมา เพื่อท่านอาจารย์จะได้โปรดให้แสงสว่างแห่งธรรมแก่บุคคลเหล่านี้จนได้เห็นผิดเป็นถูกคลายความคิดอันจะเป็นภัยไร้สันติลงได้แล้วกลับกลายเป็นธรรมไปได้ ทั้งเนื้อทั้งตัวต่อไปด้วยเถอด จะเป็นบุญเป็นคุณแก่ทั้งตัวเขาทั้งหลายเหล่านั้นและแก่โลกนี้ทีเดียว ท้ายนี้กระผมหวังเป็นอย่างยิ่งในอันที่จะได้รับธรรมะอันเป็นที่พึงพึงแก่สัตว์โลกทั้งหลายจากท่านอาจารย์อันเป็นอนันตกาล เพื่อจักได้พ้นปลอดภัยจากวิฤตการณ์ เนื่องด้วยความเห็นผิดเป็นชอบดังที่มีมาเสมอ นั้นด้วยเถิด”⁴¹¹

จากตัวอย่างในจดหมายไม่ใช่เพียงแค่ครั้งเดียวที่ฉลาดนำหลักธรรมของพุทธทาสภิกขุมาใช้ในการแก้ไขปัญหาทางการเมือง ฉลาดกล่าวว่าปัญหาทางการเมืองสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยหลักธรรมตลอดระยะเวลาที่รัฐบาลประสบปัญหาทางการเมือง ฉลาดมักจะขอความร่วมมือจากพุทธทาสภิกขุให้สร้างสรรค์ผลงานประพันธ์ที่แก้ปัญหาการเมืองและสร้างความสงบสุขแก่สังคม ดังความในจดหมายที่เขียนเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2530 ความว่า

“กระผมทราบจากคุณภาवास บุนนาค รองราชเลขาฯ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนี้ เป็นอุปนายกกิตติมศักดิ์ของมหาสมคัมภยูพุทธิสากลว่า พระองค์ทรงรับสั่งว่าบ้านเมืองกำลังยุ่งเหยิง วุ่นวาย และทะเลาะไปหมด จะทำอย่างไรดี กระผมก็เรียนว่า เราต้องช่วยกันแก้ไขด้วยธรรมะ คุณภาवासก็เห็นด้วยว่ามีทางเดียวที่ต้องเอาธรรมะมาแก้กันแล้ว; ด้วยเหตุผลกระผมจึงได้มีสการกราบเท้าเรียนมาขอบทความธรรมะพิเศษ

⁴¹¹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ฉลาด แสงชูโต. BIA 7.1/4 กล่อง 2. หน้า 42-44.

จากท่านอาจารย์ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบันในวิธีการแก้ไขสักเรื่องหนึ่งหรือสองเรื่อง; ขณะนี้หลายคนต้องการปฏิวัติ รัฐประหาร ปฏิรูปเผด็จการ ฯลฯ เพื่อแก้ปัญหาให้ชาติบ้านเมืองมีความสุข... (สะกดตามต้นฉบับ)”⁴¹²

นอกจากการพยายามโน้มน้าวให้พุทธทาสภิกขุร่วมมือทางการเมืองกับพวกเขาแล้ว ญาติธรรมข้าราชการพยายามสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุแก่พระราชวงศ์ไทย กลุ่มญาติธรรมกลุ่มนี้พยายามสนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุใกล้ชิดกับพระราชวงศ์ผ่านการเสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์ที่สวนโมกขพลารามหรือแม้แต่การนำผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุทุกเล่มส่งให้ทางสำนักพระราชวัง

ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร เลขานุการส่วนพระองค์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นผู้สนับสนุนและเผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุแก่พระราชวงศ์โดยเฉพาะสมเด็จพระราชชนนีฯ ประเสริฐศรีได้กล่าวถึงความศรัทธาต่อพุทธทาสภิกขุของเขาว่าเริ่มต้นมาจากตัวของเขาและภรรยาได้ฟังเทศน์ทางวิทยุและอ่านผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุเป็นประจำ⁴¹³ นอกจากการเขาจะศรัทธาพุทธทาสภิกขุเป็นการส่วนตัวแล้วเขายังได้พยายามทำให้พุทธทาสภิกขุยกระดับฐานะวัดป่าเป็นวัดที่ได้รับการยอมรับจากราชวงศ์ด้วยการพยายามเชิญพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์เสด็จพระราชดำเนินมาสวนโมกข์ดังจดหมายที่เขาเขียนมาเมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2507 ความว่า

“ผมยังไม่หมดความพยายามที่จะได้ให้เจ้านายใหญ่ๆ ได้เสด็จที่นั่น จึงได้โฆษณาเป็นความสุขใจที่ผมได้รับในคราวที่อยู่กับท่านอาจารย์เพียง 2 วัน ถวายแต่สมเด็จพระราชชนนี ซึ่งขณะนี้ก็สนพระทัยมากถึงกับทรงคิดจัดรายการเสด็จไว้อย่างคร่ำๆ บ้างแล้ว แต่ก็ควรจะต้องผันผนทางภาคใต้เสียก่อน ซึ่งเป็นเวลาอีกนาน...”⁴¹⁴

เมื่อพุทธทาสภิกขุได้ทราบข่าวการสนับสนุนให้พระราชวงศ์เดินทางมาเยี่ยมสวนโมกข์เป็นการส่วนพระองค์จากประเสริฐศรี ท่านไม่เห็นด้วยและตอบปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าตนมีภาพลักษณ์ที่ไม่สมควรกับการที่ผู้ปกครองของประเทศจะเสด็จเยี่ยมท่านและสวนโมกข์จะทำให้ภาพลักษณ์

⁴¹²เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ฉลาด แสงชูโต. BIA 7.1/4 ก่อ่ง 2. หน้า 69.

⁴¹³เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร. BIA7.1/13(3/6) ก่อ่ง 5. หน้า 763

⁴¹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 762

ของพระราชวงศ์เสื่อมเสียลงได้ ดังความเขียนในจดหมายเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2507 ดังความในจดหมายว่า

“...เรื่องสมเด็จพระราชชนนีจะเสด็จเยี่ยมสวนโมกข์ แม้เป็นการส่วนพระองค์นั้น ขอได้ประวิงเวลาไว้ให้นาน จนกว่าสถานที่และอะไรๆ เรียบร้อยเสียก่อน จึงจะเป็นการสมควร. สำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ท่านชายต้องทรงคิดเสียใหม่คือสวนโมกข์เป็นที่ที่ถูกรมองไปในแง่อุตริวิถิตาร, คำพูดของเอาตมาเองบางพวกก็หาว่าเป็นมิฉฉาทิฎฐิ หรือแหวกแนว, ถ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปที่นั่นในฐานอะไรก็ตาม อาจจะถูกกระทบกระเทือนถึงพระเกียรติคุณของพระองค์บ้างตามส่วน ผลดีไม่เท่าผลร้าย ควรจะระงับเสีย. เรื่องอย่างนี้ต้องคิดดูไม่น้อยกว่า ๓ ครั้ง... (สะกดตามต้นฉบับ)”⁴¹⁵

การปฏิเสธของพุทธทาสภิกขุในครั้งนี้นี้ดูจะไม่เป็นผลกับประเสริฐศรีได้พยายามต่อเรื่องที่ชักชวนให้พระราชวงศ์เสด็จไปที่สวนโมกข์หลายปีแต่ก็ไม่เป็นผล พุทธทาสภิกขุยืนยันด้วยเหตุผลเดิมว่าสวนโมกข์เป็นสถานที่ที่ไม่เหมาะแก่การเสด็จของพระราชวงศ์และผู้ปกครองชั้นสูง แม้เมื่อการโน้มน้าวพุทธทาสภิกขุไม่เป็นผลสำเร็จเขาจึงติดต่อขอรับผลงานประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุทั้งหมดเท่าที่มีเพื่อมาถวายแด่สมเด็จพระราชชนนีฯ อิโตะกล่าวว่าความเคารพที่ประเสริฐศรีมีต่อพุทธทาสภิกขุส่งผลให้พุทธทาสภิกขุได้รับการยอมรับและไม่ถูกตั้งข้อหาทางการเมืองในกรณีที่เกิดการวิวาทะกับม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชที่คุรุสภาเมื่อ พ.ศ. 2503 ประเสริฐศรีมีความใกล้ชิดและได้รับความไว้วางใจจากพระราชวงศ์มากกว่าม.ร.ว. คึกฤทธิ์⁴¹⁶ การให้เหตุผลว่าพระราชวงศ์ชั้นสูงไม่ควรเดินทางมาสวนโมกข์เพื่อเป็นการรักษาภาพลักษณ์ของพระราชวงศ์ ด้วยพุทธทาสภิกขุมีภาพลักษณ์ที่ไม่ดีเพราะตนและสวนโมกข์นั้นถูกวิพากษ์วิจารณ์ไปในในด้านลบ การปฏิเสธการเสด็จพระราชดำเนินของพุทธทาสภิกขุที่น่าจะมาจากที่ท่านเห็นว่าผลของการเสด็จในครั้งนี้ น่าจะส่งผลเสียมากกว่าผลดี พุทธทาสภิกขุทราบดีว่าเมื่อพระเจ้าอยู่หัวหรือพระราชชนนีเสด็จมาสวนโมกข์ย่อมส่งผลให้ชื่อเสียงของท่านและสวนโมกข์เข้าไปเกี่ยวข้องกับประเด็นทางการเมือง พุทธทาสภิกขุทราบดีว่ามาตรฐานของท่านพยายามโน้มน้าวให้ท่านร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนความคิดทางการเมืองของพวกเขา

⁴¹⁵เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร. BIA7.1/13(3/6) กล่อง 5. หน้า 767

⁴¹⁶Tomomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu : a social history*, pp. 119.

4.3.2 ปัญญาชนหัวก้าวหน้ากับการศึกษาพุทธศาสนาและสังคมนิยม

ขณะที่ญาติธรรมกลุ่มข้าราชการขอความร่วมมือจากพุทธศาสนิกชนให้เป็นการดำเนินการดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ รัฐบาลนำหลักธรรมะและผลงานการประพันธ์ของพุทธศาสนิกชนมาแก้ปัญหาทางการเมือง ผู้วิจัยพบว่ากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้พยายามชี้แจงให้พุทธศาสนิกชนเห็นความสำคัญของแนวคิดการเมืองสังคมนิยม จากการแพร่หลายของแนวคิดสังคมนิยมในทศวรรษ 2490 ปัญญาชนหัวก้าวหน้าผู้ตื่นตัวต่อการศึกษาพุทธศาสนาได้เชื่อมโยงพรหมแดนความรู้ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองสังคมนิยม ปัญญาชนหัวก้าวหน้าพยายามอธิบายความสำคัญและความสอดคล้องของหลักการพุทธศาสนาและแนวคิดสังคมนิยม ปัญญาชนเหล่านี้ได้พยายามแสวงหาคำอธิบายที่จะได้ตอบคำถามที่ว่ารัฐบาลกล่าวหาว่าคอมมิวนิสต์จะเข้ามาทำลายพุทธศาสนา⁴¹⁷ พวกเขาได้นำเอาแนวคิดทางการเมืองที่สนใจมาตีความและศึกษาพุทธศาสนาที่มาจากการเล่นองค์ความรู้พุทธศาสนากับพระสงฆ์สมัยใหม่เช่น พุทธศาสนิกชนเป็นสงฆ์ที่มีปฏิสัมพันธ์อันดีกับปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่มีชื่อเสียงว่าเป็นผู้นิยมคอมมิวนิสต์ ขณะที่พวกเขาแสวงหาคำอธิบายหลักพุทธศาสนาพร้อมกับแนวคิดทางการเมืองนำมาสู่การชี้แนะให้พุทธศาสนิกชนทราบถึงหลักการที่สอดคล้องร่วมกันระหว่างองค์ความรู้ทั้งสอง ดังเช่นที่ญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้าอย่างประเสริฐทรัพย์สุนทรเขียนจดหมายที่แสดงนัยยะให้เห็นว่าแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมมีความสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนาในประเด็นที่ว่าองค์ความรู้ทั้งสองนี้มีหลักการและทฤษฎีที่ศึกษามาจากกฎธรรมชาติ พุทธศาสนิกชนควรจะศึกษาเพราะจะทำให้เข้าใจสังคมได้มากขึ้นดังความในจดหมายเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2479 ดังความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

“เรียน ท่านที่เคารพ ยิ่งศึกษาลัทธิคอมมิวนิสต์มาก ๆ ยิ่งได้พบของแปลก ๆ ยิ่งขึ้น อยากให้ท่านได้ศึกษาเหลือเกินเป็นลัทธิการเมืองลัทธิเดียวที่คลุกเคล้าอยู่กับธรรมชาติเช่นเดียวกับพุทธศาสนา มีหลักทฤษฎีซึ่งศึกษามาจากธรรมชาติทั้งนั้น...ผมคิดว่าท่านจะต้องศึกษาลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นแน่นอน มิฉะนั้นก็จะขาดวิชาแขนงสำคัญแขนงหนึ่งของโลกไป ดูเหมือนคนไทยที่เข้าใจคอมมิวนิสต์อย่างดีนั้นจะมีไม่มากกว่าคนในโลกที่เข้าใจทฤษฎีแห่งสัมพันธวิทยาของไอสไตน์...ผมจะหาเวลามาคุยเรื่องนี้กับท่านต่อไป (สะกดตามต้นฉบับ)”⁴¹⁸

⁴¹⁷วิศรุต บวงสรวง, “การเคลื่อนไหวทางความคิดของพุทธศาสนิกชนกับการเมืองไทย พ.ศ. 2516 – 2536”, หน้า 39.

⁴¹⁸เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร. BIA7.1/13(3/6) กล่อง 5. หน้า 671.

หลังจากที่เขาพยายามโน้มน้าวให้พุทธทาสภิกขุเห็นความสำคัญของการเมืองสังคมนิยม ประเสริฐส่งหนังสือแนวคิดสังคมนิยมมาให้พุทธทาสภิกขุศึกษาหลายเล่ม เช่น Communist Manifesto(ภาษาอังกฤษ), Dialectical Materialism, The Social Welfare⁴¹⁹ เขากล่าวว่าจะหาเวลามาคุยเรื่องนี้กับท่านต่อไปเป็นการส่วนตัว ผู้วิจัยไม่ทราบว่พุทธทาสภิกขุแสดงทรรศนะอย่างไรต่อการเมืองสังคมนิยม เนื่องจากไม่พบสำเนาจดหมายตอบกลับจากพุทธทาสภิกขุไปยัง ประเสริฐ แต่พบร่องรอยความสนใจของพุทธทาสภิกขุจากการทำเครื่องหมายเน้นย้ำข้อความแสดงให้เห็นความสนใจที่ว่าพุทธศาสนาและการเมืองสังคมนิยมอาจจะมีหลักการที่สอดคล้องต้องกันตามคำกล่าวอ้างดังเนื้อความในจดหมายที่เขียนขึ้นเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2490 ความว่า

“...ในปัจจุบันนักศาสนาเริ่มหันมาสนใจต่อ social welfare มากขึ้น นับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ ทั้งนี้ได้หมายความว่า เป็นการทำลายศาสนา แต่หากเป็น Development ของศาสนาหรือให้ศาสนาได้ แสดงบทบาทที่แท้จริง (proper role) นั้นเอง ผมเชื่อว่าพฤติกรรมเช่นนี้คงจะเกิดขึ้นในวงการพุทธศาสนาของเราเช่นกัน แต่สำหรับผู้ที่ปักจมอยู่ในความคิดเก่าๆ คงไม่อาจจะเห็นดีเห็นงามไปด้วยได้ ฉะนั้น การต่อสู้ในวงการศาสนาระหว่างนักศาสนาที่ก้าวหน้ากับนักศาสนาที่ล้าหลังจะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงมิได้...(ข้อความถูกขีดเส้นใต้โดยพุทธทาสภิกขุ-ผู้เขียน)”⁴²⁰

การไม่ทำสำเนาตอบกลับประเสริฐทรัพย์เก็บไว้หรืออาจจะจัดทำสำเนาเก็บไว้เมื่อแรกแต่เมื่อรัฐบาลออกกฎหมายภัยคอมมิวนิสต์ทำให้พุทธทาสภิกขุกลับจึงไม่กล้าเก็บเอกสารหรือแม้แต่หนังสือที่ยืมประเสริฐมาดังความในจดหมายว่าเมื่อท่านทราบว่ารัฐบาลกวาดล้างเรื่องนี้ท่านปรึกษากับนายปวีผู้เป็นทนายความและได้มอบหนังสือแก่เขาทั้งหมด⁴²¹ เมื่อพุทธทาสภิกขุได้ศึกษาแนวคิดสังคมนิยมตามที่ญาติธรรมของท่านเสนอได้ไม่นานท่านก็เลิกสนใจองค์ความรู้ในด้านนี้ ด้วยเหตุผลว่า

⁴¹⁹เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา.จดหมาย ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. BIA 7.1/13(3/6). หน้า 683.

⁴²⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา.จดหมาย ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. BIA 7.1/13(3/6). หน้า 679.

*ที่ทราบว่ท่านพุทธทาสขีดเส้นใต้เองนั้น เนื่องจากประสบการณ์ในการทำงานจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญญาพบว่าพุทธทาสภิกขุ จะทำสัญลักษณ์เหมือนๆ กันนี้กับหนังสือและสิ่งพิมพ์ครอบครองของท่าน ด้วยการใช้ปากกาสีแดงขีดเส้นใต้ และทำเครื่องหมายต่างๆ

⁴²¹พระประชา ปสนนธมโม(สัมภาษณ์), อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ), เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546), หน้า 255.

คาร์ล มาร์กซ กล่าวว่าพุทธศาสนาเป็นความเชื่อที่มลายในเรื่องเหนือธรรมชาติแสดงให้เห็นว่าเขาไม่เข้าใจพุทธศาสนาที่แท้⁴²²

แม้ว่าพุทธศาสนิกชนยุคการศึกษาแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมแต่ท่านได้ท่านนำแนวคิดการเมืองสังคมนิยมมาประยุกต์ในงานเขียนท่าน⁴²³ ในช่วงระยะเวลาหนึ่งเดือนก่อนที่รัฐบาลจะจับกุมญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้าของพุทธศาสนิกชนด้วยข้อหาให้การกระอันเป็นคอมมิวนิสต์ ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2495 พุทธศาสนิกชนแสดงธรรมบรรยายเรื่อง พุทธศาสนากับสังคมนิยม เป็นธรรมบรรยายที่ท่านได้รับอิทธิพลความคิดมาจากการศึกษาแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยม ในธรรมบรรยายเรื่องนี้ พุทธศาสนิกชนกล่าวถึงสัญญาประชาคมว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมามีพันธะอยู่กับสัญญาประชาคมติดตัวมาแต่กำเนิดแม้แต่พระอรหันต์ที่พ้นทุกข์ไปแล้วก็มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในสังคมนิให้พ้นทุกข์ พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามสัญญาประชาคมไม่อาจเข้าถึงนิพพานได้ การประพฤติตัวให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ตามสัญญาประชาคมสามารถปฏิบัติได้ 2 แนวทางดังนี้ 1. การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยวัตถุที่เป็นการช่วยเหลือคนทุกข์ยากขาดแคลนด้วยการบริจาคสิ่งของ 2. การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทางจิตวิญญาณ นอกจากการช่วยเหลือทางวัตถุแล้วจำเป็นที่ต้องให้ความช่วยเหลือทางจิตวิญญาณแก่เพื่อนมนุษย์ให้เข้าถึงธรรมและพ้นจากความทุกข์ การทำประโยชน์แก่สังคมนิควรทำควบคู่ไปกับประโยชน์ส่วนตนดังความว่า

“พุทธศาสนาไม่ได้ตีตนออกห่างจากสังคมนิหรือไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของสังคมนิเลย...ผู้ที่ยังมีหนี้ในทางสัญญาประชาคมผูกมัดดวงวิญญาณอยู่นั้น หากอาจจะหลุดพ้นหรือบรรลุนิพพานไปได้ไม่... (สะกดตามต้นฉบับ)”⁴²⁴

ผลงานธรรมบรรยายเรื่องนี้ของพุทธศาสนิกชนที่กล่าวถึงหน้าที่ของมนุษย์ในการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในสังคมนิให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นทุกข์ด้วยการช่วยเหลือทางวัตถุและจิตวิญญาณให้เขาพ้นทุกข์ การสร้างคำอธิบายของพุทธศาสนิกชนผ่านธรรมบรรยายเรื่องนี้เชื่อมโยงกับสัญญาประชาคมที่ให้ความช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในสังคมนินิจะคล้ายคลึงกับว่าพุทธศาสนิกชนยอมรับว่าแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมไม่เป็นปัญหาต่อการนับถือพุทธศาสนา

⁴²²Tomomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: a social history*, pp. 169.

⁴²³Tomomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: a social history*, pp. 171.

⁴²⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. ธรรมบรรยายพิเศษ ประจำคืน ระหว่างพรรษา พุทธศาสนากับสังคมนิ 12 พ.ย. 2496.

ผลงานการประพันธ์ของท่านดูจะสอดคล้องกับผลงานการประพันธ์ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ได้แลกเปลี่ยนความรู้ทางธรรมกับท่าน ที่ได้สร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ทางพุทธศาสนาที่นำแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมมาวิเคราะห์ในการศึกษาพุทธศาสนา ผลงานของพวกเขาถือว่าทำนองเดียวกันว่าหลักธรรมทางพุทธศาสนามีความสอดคล้องกับแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมในประเด็นที่ว่าหลักการทั้งสองมีวัตถุประสงค์ที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ในที่นี้จะยกผลงานการประพันธ์ทางพุทธศาสนาของกุหลาบ สายประดิษฐ์และปรีดี พนมยงค์ที่แสดงให้เห็นการพยายามโต้ตอบรัฐบาลไทยในการอธิบายว่าคอมมิวนิสต์ไม่ได้เป็นอันตรายหรือขัดแย้งกับหลักธรรมทางศาสนา

หลังจากที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ถูกจับกุมด้วยข้อหาการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ใน พ.ศ. 2498 เขาใช้เวลาที่อยู่ในคุกหลายปีในการสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ทางพุทธศาสนาเรื่องอุดมธรรมที่แสดงให้เห็นหลักการที่สอดคล้องระหว่างพุทธศาสนาและแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมไว้ในทำนองว่าการต่อสู้ทางชนชั้นทางการเมืองเป็นการพยายามดิ้นรนให้หลุดพ้นจากความทุกข์จากชีวิตที่ถูกกดขี่ดังเช่นที่คำสอนทางพุทธศาสนาได้ชี้หนทางให้มนุษย์ขจัดความทุกข์ อันเป็นสิ่งที่มนุษย์พึงกระทำเพื่อประโยชน์ของตนเองและสังคมส่วนรวมดังความว่า

“ การต่อสู้ของชนชั้นก็คือการต่อสู้เพื่อที่จะขจัดทุกข์ในรูปการกดขี่ขูดรีดที่สุขอยู่บนชีวิตของมวลมนุษย์ให้หมดสิ้นไปนั่นเองดังคำสอนของพุทธศาสนาที่ว่าชีวิตคือกองทุกข์...ผู้ที่ศึกษาคำสอนทั้งสองทางนี้ อย่างถูกต้อง...เขาก็ยอมถือเอาคุณค่าอันประเสริฐที่มีอยู่ในคำสอนทั้งสองทางไปปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตของตนเองและต่อชีวิตของสังคม...”⁴²⁵

ผลงานการประพันธ์ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าคนต่อมาเช่น ปรีดี พนมยงค์ ได้พยายามสร้างคำอธิบายที่แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาสอดคล้องกับแนวคิดสังคมนิยม ผ่านผลงานเรื่อง ความเป็นอนิจจังของสังคมว่าในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้นจำเป็นต้องมีวัตถุประสงค์สำหรับยังชีพ, การศึกษาและยังมีความจำเป็นในการขัดเกลาจิตใจให้ปราศจากกิเลส พร้อมกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยว่ามีความไม่แน่นอน สังคมสมัยเก่าจะถูกแทนที่ด้วยทรศนะของสังคมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ทางชนชั้นที่ถูกกดขี่จนนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงและเป็นอิสระของชน

⁴²⁵ ศรีบูรพา, อุดมธรรมกับผลงานชุดพุทธศาสนา(กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2531), หน้า 205 -206.

ชั้นใหม่ดังกล่าวที่ว่า “...วาระที่ถูกต้องซึ่งมีพระศนะที่ต้องการให้หลุดพ้นจากการถูกกดขี่ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ”⁴²⁶

พุทธทาสภิกขุได้แสดงพระศนะของท่านต่อนโยบายของรัฐบาลในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ที่แสดงให้เห็นว่าท่านมีความเข้าใจแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมตรงข้ามกับที่รัฐบาลเสนอบันทึกภายในในพ.ศ. 2499 ท่านบันทึกถึงการมาของคณะยูซีเอสที่เดินทางมาอบรมต่อต้านคอมมิวนิสต์ในภาคใต้ได้เดินทางมาสวนโมกข์เพื่อสนทนาธรรมกับพุทธทาสภิกขุว่าควรจะนำหลักพุทธศาสนาใดมาใช้ต่อต้านคอมมิวนิสต์ พร้อมมอบหนังสือจำนวน 30 เล่ม หลังจากที่พุทธทาสภิกขุอ่านหนังสือเหล่านี้ท่านกล่าวถึงการต่อต้านคอมมิวนิสต์ว่า “มีแต่เรื่องชวนให้ชิงคอมมิวนิสต์ทั้งสิ้น ดูๆ น่าสงสารในความจริงแล้วและน่าขบขันในการกระทำที่ยังเข้าใจสิ่งต่างๆ ผิดอยู่มาก ล้อให้คนกลัวในสิ่งที่น่าขบขันกลายเป็นเรื่องตลกไป”⁴²⁷ แสดงให้เห็นว่าพุทธทาสภิกขุไม่ได้มองว่าคอมมิวนิสต์หรือแนวคิดสังคมนิยมเป็นภัยที่อันตรายต่อวงการพุทธศาสนา การที่ท่านร่วมมือกับญาติธรรมข้าราชการในการแสดงธรรมบรรยายที่ชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาเหนือกว่าการเมืองสังคมนิยมไม่ได้เป็นสิ่งตัดสินพระศนะทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุว่าท่านเลือกสนับสนุนแนวทางการเมืองใดแนวคิดหนึ่ง เนื่องจากท่านได้ติดต่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กับปัญญาชนหัวก้าวหน้าสะท้อนให้เห็นความเป็นพระสงฆ์ปัญญาชนของพุทธทาสภิกขุที่ศึกษาองค์ความรู้ทุกแขนงวิชา

ภายใต้บริบทการเมืองในทศวรรษ 2490 การแพร่หลายของแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมได้ก่อให้เกิดการตื่นตัวต่อการศึกษาพุทธศาสนากับคอมมิวนิสต์ รัฐบาลไทยนำพุทธศาสนามาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างคำอธิบายที่ต่อต้านการเมืองสังคมนิยมว่าเป็นระบอบการเมืองที่จะทำลายหลักศาสนาให้ประชาชนหลงอยู่ในวัฏฏะ ในทางตรงข้ามปัญญาชนผู้นิยมแนวคิดการเมืองนี้ได้พยายามตอบโต้ผ่านผลงานเขียนของพวกเขาที่ชี้ให้เห็นว่าแท้จริงแล้วสังคมนิยมและพุทธศาสนามีหลักการที่สอดคล้องร่วมกันในการแสวงหาหนทางแห่งการพ้นทุกข์ที่จะนำมาสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติและการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ การที่พุทธทาสภิกขุมีกลุ่มญาติธรรมที่มีแนวคิดทางการเมืองต่างกัน พวกเขาได้พยายามชี้แนะว่าอุดมการณ์ทางการเมืองของพวกเขามีความสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา มากกว่าฝ่ายตรงข้าม ท่ามกลางความแตกต่างในอุดมการณ์ทางการเมืองประชาธิปไตยและสังคมนิยม พุทธทาสภิกขุได้แสดงพระศนะของท่านต่อแนวคิดทางการเมืองโดยกล่าวว่าการเมืองที่ดีที่สุดคือการเมืองตามแนวทางพุทธศาสนาที่มุ่งแสวงหาหนทางพ้นทุกข์(นิพพาน) การแข่งขันทางการเมืองที่เกิดขึ้นในขณะนั้นต่างมุ่งหวังผลประโยชน์เรื่องวัตถุ⁴²⁸ จนทำให้จิตใจไม่สามารถละทิ้งการ

⁴²⁶ปรีดี พนมยงค์, ความเป็นอนิจจังของสังคม(กรุงเทพฯ : คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์, 2542), หน้า 33

⁴²⁷เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกภายใน พ.ศ. 2499. BIA4.1/9 กล่อง 2. หน้า 241.

⁴²⁸Tomomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: a social history*, pp. 257.

ยึดมั่นถือมั่นซึ่งเป็นสาเหตุของความขัดแย้งในสังคม พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าการเมืองทุกประเภทล้วนมุ่งหวังประโยชน์แห่งวัตถุส่วนตนมากกว่าการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม แม้พุทธทาสภิกขุจะกล่าวถึงหน้าที่ของมนุษย์กับสัญญาประชาคมที่ดูคล้ายกับคำอธิบายในผลงานการประพันธ์ของญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้าในประเด็นความช่วยเหลือที่เพื่อนมนุษย์พึงมีต่อผู้ที่ตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบากที่จะพัฒนาตนและจิตใจให้ปราศจากความทุกข์ แต่สิ่งที่แตกต่างกันคือคำอธิบายในเรื่องการต่อสู้ทางชนชั้นและการยึดติดในวัตถุ⁴²⁹ การแสดงความคิดทางการเมืองหลายครั้งผ่านข้อเขียนต่างๆ ผู้วิจัยเชื่อว่าแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุอยู่ที่หลักธรรมของพระพุทธองค์

จากความแตกต่างของญาติธรรมมีส่วนทำให้แต่ละฝ่ายพยายามจะโน้มน้าวให้พุทธทาสภิกขุโน้มน้าวแนวคิดทางการเมืองไปตามสิ่งที่ตนสนับสนุน จากการพยายามโน้มน้าวแนวคิดทางการเมืองของญาติธรรมผ่านทางจดหมายดูเหมือนจะไม่ประสบความสำเร็จ พุทธทาสภิกขุจัดการความสัมพันธ์ของท่านกับความแตกต่างทางแนวคิดการเมืองของญาติธรรม ด้วยวิธีการที่ท่านไม่ตอบจดหมายเกี่ยวกับประเด็นทางการเมืองเลยแม้แต่นับเดียว ท่านเลือกที่จะนิ่งเฉยและไม่แสดงความคิดเห็นต่อแนวคิดทางการเมืองใดๆ ผ่านทางจดหมาย เมื่อท่านได้รับจดหมายจากญาติธรรมที่ขอความร่วมมือกับกลุ่มแนวคิดการเมืองต่างๆ พุทธทาสภิกขุก็มักจะแสดงทัศนคติทางการเมืองของท่านผ่านบทสนทนา กับญาติธรรมที่สะท้อนให้เห็นว่าสำหรับท่านแล้วแนวคิดทางการเมืองไม่ใช่ประเด็นสำคัญต่อการเผยแผ่พุทธศาสนาและไม่ใช่ว่าสิ่งสำคัญต่อการดำเนินชีวิต ในทางตรงข้ามแนวคิดทางการเมืองกลับเป็นกิเลสที่ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งที่มาจากยึดติดในวัตถุนิยม หลายครั้งที่ชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุเข้าไปเกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยม เนื่องมาจากการที่ท่านเลือกใช้คำว่าสังคมนิยมที่หมายถึงการอยู่ร่วมกันโดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าการส่งเสริมการเมืองสังคมนิยม การวางตนเป็นกลางต่อแนวคิดทางการเมืองดูจะเป็นทางหนึ่งที่พุทธทาสภิกขุใช้ในการรักษาวัตรปฏิบัติอันงดงามตามพระธรรมวินัยสงฆ์พร้อมไปกับการรักษาความสัมพันธ์กับกลุ่มญาติธรรมของคนที่มีความคิดทางการเมืองแตกต่างกัน พุทธทาสภิกขุเลือกที่จะไม่แสดงว่าท่านต่อต้านหรือปฏิเสธแนวคิดของผู้ใดทั้งสิ้น

4.4 สรุป

ก่อนจะเป็นธัมมิกสังคมนิยม ที่มาของธรรมบรรยายเรื่อง “ธรรมะกับการเมือง” พ.ศ. 2516

ภายหลังจากการร่วมอภิปรายธรรมเรื่องจิตว่างทำให้มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ท่านไปในทางเสียหายดูเหมือนว่า พุทธทาสภิกขุจะลดความบาดหมางด้วยการนิ่งเฉยและไม่โต้ตอบใดๆ ท่านจะระมัดระวังตัวมากขึ้น พุทธทาสภิกขุกลับมาเป็นจุดสนใจจากสังคมอีกครั้งเมื่อท่านแสดง

⁴²⁹ Tomomi Ito, *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu: a social history*, pp. 257.

ธรรมบรรยายเรื่อง “ธัมมิกสังคมนิยม” ในช่วงเวลาที่สังคมไทยกำลังหวนวิตรกภัยร้ายทางการเมืองอย่าง คอมมิวนิสต์และสังคมนิยม อันที่จริงแล้วพุทธทาสภิกขุแสดงธรรมบรรยายเรื่องนี้แก่นิสิตนักศึกษาที่มาร่วมอยู่ที่สวนโมกข์เมื่อ พ.ศ. 2516 อันเป็นปีแรกที่พุทธทาสภิกขุยุติการรับกิจนิมนต์ต่างๆ ที่ต้องเดินทางออกนอกสวนโมกข์ด้วยเหตุผลจากปัญหาทางสุขภาพ อย่างไรก็ตามท่านก็ไม่ได้ลดบทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมแม้ร่างกายของท่านจะชราภาพและลดบทบาทด้านการประพันธ์เนื่องจากปัญหาสุขภาพ แต่ท่านแก้ปัญหาด้วยการเทศน์หรือแสดงธรรมบรรยายและนำผลงานเหล่านี้ไปตีพิมพ์เผยแพร่ ด้วยเหตุนี้ผลงานของพุทธทาสภิกขุจึงอยู่ในรูปแบบสิ่งพิมพ์เผยแพร่อย่างต่อเนื่อง ธรรมบรรยายของท่านในช่วงวัยชราภาพที่โด่งดังและเป็นที่ยกย่องอย่างกว้างขวางมากกว่าครั้งใดคือธรรมบรรยายที่ชื่อว่า “ธรรมะกับการเมือง” เมื่อพ.ศ. 2516

สังคมไทยในทศวรรษ 2510 กำลังดำเนินไปภายใต้สถานการณ์ทางการเมืองที่ล่อแหลมของฝ่ายรัฐบาลที่กำลังเผชิญกับภัยคอมมิวนิสต์ หลายสถาบันกำลังให้ความสนใจกับสถานการณ์ทางการเมืองที่กำลังคุกรุ่นรวมทั้งพุทธทาสภิกขุด้วยเช่นเดียวกัน จากอุปนิสัยของท่านที่ติดตามข่าวสารบ้านเมืองผ่านวิทยุเป็นประจำทุกวันทำให้ท่านทราบสถานการณ์ที่กังวลและด้วยลักษณะและเทคนิคในการแสดงธรรมบรรยายของท่านที่มักจะนำเอาหัวข้อที่กำลังเป็นกระแสและได้รับความสนใจจากสังคมมาเป็นหัวข้อของธรรมบรรยาย ดังนั้นท่านจึงแสดงธรรมบรรยายที่เกี่ยวกับการเมืองโดยชี้ประเด็นไปที่ปรัชญาทางการเมืองที่จะเป็นทางรอดจากปัญหาที่ประเทศกำลังเผชิญอยู่อย่างความแตกแยกทางความคิดในสังคมนั้น แน่นนอนว่าผู้ที่ติดตามผลงานของพุทธทาสภิกขุหรือแม้แต่ผู้ที่สนใจการเมืองอาจจะเคยได้ยินเกี่ยวกับแนวคิดการเมืองทางเลือกที่พุทธทาสภิกขุเสนอที่ชื่อว่า “ธัมมิกสังคมนิยม”⁴³⁰ คือปรัชญาการเมืองที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะอันเป็นหัวใจที่จะทำให้ระบบการเมืองสร้างประโยชน์ให้แก่คนในสังคมที่ดำเนินชีวิตด้วยการเกื้อกูลและมีเมตตาต่อกันไม่มีใครคิดถึงประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม การเมืองทางเลือกนี้จะต้องมีผู้นำที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าผู้นำที่เหมาะสมที่สุดสำหรับท่านคือพระราชาเนื่องจากผู้ที่เกิดมาในตระกูลของพระราชาล้วนได้รับการปลูกฝังถ่ายทอดให้ทำหน้าที่ในการปกครองที่ดี ปัญหาของการเมืองทางเลือกของพุทธทาสภิกขุอยู่ตรงที่วิธีการปกครองของพระราชาหรือผู้นำที่ท่านกล่าวว่าผู้นำควรเผด็จการในการบริหารประเทศแต่ต้องมีหลักธรรมมาควบคุมศีลธรรมและความถูกต้อง

เมื่อลงไปดูธรรมบรรยายของท่านเราจะพบว่าคำว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” ของท่านปรากฏครั้งแรกผ่านธรรมบรรยายที่ชื่อว่า “ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม” เมื่อ พ.ศ. 2516 การแสดงธรรมครั้งนี้

⁴³⁰ธัมมิกสังคมนิยมคือคำที่พุทธทาสภิกขุใช้เรียกระบบการเมืองที่ท่านเชื่อว่าเป็นระบบการเมืองที่ดีที่สุดเพราะประกอบอยู่ด้วยหลักธรรม โดยเน้นผลประโยชน์ไปที่สังคมนั้นรวม พุทธทาสภิกขุสร้างคำนี้ขึ้นมาเพื่อลดความรุนแรงจากการใช้คำว่าสังคมนิยมที่จะเกี่ยวข้องกับภัยการเมืองอย่างคอมมิวนิสต์

เกิดขึ้นมาจากท่านได้รับนิมนต์ให้แสดงธรรมแก่นักสังคมนาถที่มาสืบปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ตั้งนั้นท่านจึงมุ่งประเด็นหัวข้อไปที่สังคมนาถพุทธศาสนิกชนกล่าวว่าแท้จริงแล้วสังคมนาถเป็นกฎดั้งเดิมตามธรรมชาติที่ไม่สะสมส่วนเกิน สังคมนาถที่ท่านหมายถึงนี้ไม่ใช่แนวคิดหรือปรัชญาทางการเมืองเช่นคอมมิวนิสต์แต่อย่างใด แต่เป็นระบบสังคมนาถของมนุษย์แต่แรกเริ่มคล้ายสังคมนาถในยุคสมัยของพระศรีอริยเมตไตรยที่คนในสังคมนาถแต่เอื้ออารีมีเมตตาต่อกันและไม่คิดซึ่งถึงแต่ประโยชน์ส่วนตน ดังนั้นถ้าระบอบการเมืองจะเป็นประชาธิปไตยก็ให้เป็นประชาธิปไตยแบบสังคมนาถที่เห็นแก่ส่วนรวม พุทธศาสนิกชนยังกล่าวอีกว่าอย่ากลัวว่าสังคมนาถจะเป็นคอมมิวนิสต์ท่านนั้นถ้าหากเกิดกลัวคนอื่นจะเข้าใจผิดท่านจะเสนอให้ใช้คำอื่นแทนที่มีความหมายเดียวกันคือ อัมมิสังคมนาถอันหมายถึงสังคมนาถที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมที่เน้นประโยชน์ส่วนรวมที่จะก่อให้เกิดสันติภาพ หลังจากธรรมบรรยายครั้งนี้พุทธศาสนิกชนก็อภิปรายธรรมบรรยายที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาการเมืองตะวันตกเรื่อยมา ท่านมักจะวิพากษ์วิจารณ์ปรัชญาการเมืองตะวันตกว่าขาดศีลธรรมและหลักธรรมในการปกครองทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองด้วยการใช้ความรุนแรงอันเนื่องมาจากการฝึกฝนผลประโยชน์ของตนมากเกินไปด้วยการยึดติดในวัตถุและความรู้สึกตัวกูของกู อัมมิสังคมนาถเป็นที่ยึดถืออย่างกว้างขวางไม่ใช่จากการแสดงธรรมบรรยาย แต่เกิดจากการตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปของหนังสือที่นักวิชาการศาสนาที่มีชื่อเสียงอย่าง โดนัลด์ สแวงเนอร์ ผู้ที่นำธรรมบรรยายทางการเมืองทั้งสามครั้งของพุทธศาสนิกชนในช่วงระยะเวลาพ.ศ. 2516 -2518 มาตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบของหนังสือที่ชื่อว่า “อัมมิสังคมนาถ”

“ธรรมาธิปไตย” คือคำที่พุทธศาสนิกชนใช้เรียกระบบการเมืองที่ดีที่สุดก่อนที่ท่านจะเปลี่ยนมาใช้คำว่าอัมมิสังคมนาถ พุทธศาสนิกชนแสดงธรรมบรรยายเรื่องนี้เมื่อวันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2512 ในหัวข้อธรรมบรรยายที่ชื่อบรมธรรมกับการเมือง พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าระบอบการเมืองทุกชนิดที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปนั้นแท้จริงแล้วล้วนมีเป้าหมายทางการเมืองเดียวกันที่ท่านเรียกว่า “กิลเลสาธิปไตย”⁴³¹ เพราะเป้าหมายทางการเมืองของทุกระบบล้วนมุ่งเน้นผลประโยชน์ไปที่เรื่องวัตถุนิยมที่จะส่งเสริมให้ประชาชนหลงอยู่ในอำนาจของวัตถุนิยม แต่การเมืองที่ดีและเป็นไปตามกฎธรรมชาติคือการเมืองที่เรียกว่าธรรมาธิปไตย ที่มีหัวใจและหลักการอยู่ที่การเน้นไปในการยึดถือความดีและความยุติธรรม โดยจะต้องมีผู้นำที่เป็นคนดีทำหน้าที่ในการปกครองด้วยวิธีการเผด็จการจึงจะได้ประโยชน์มากที่สุดสำหรับการปกครองสังคมนาถ พุทธศาสนิกชนอธิบายว่าการเผด็จการคือรูปแบบของการบริหารงานอย่างรวดเร็วและเป็นรูปแบบมากที่สุดโดยจะไม่ก่อให้เกิดปัญหา ท่านเชื่อว่าการเมืองที่ปล่อยเสรีนิยมนำมาซึ่งปัญหาทางการเมืองและการแย่งชิงต่างๆ ในการบรรยายธรรมครั้งนี้พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าคนที่เลือกคนดีมาเป็นผู้นำต่อให้คนดีเผด็จการจะให้ผลลัพธ์ที่ดีแก่สังคมนาถเพราะ

⁴³¹พุทธศาสนิกชน, บรมธรรม กรุงเทพฯ : โครงการธรรมโฆษณศึกษา, 2547), หน้า 158.

คนตีแผ่กิจการโดยมีธรรมควบคุมความกิเลสและการกระทำให้อยู่ในระบบศีลธรรมอันดีงาม นอกจากนี้คนตีจะเป็นผู้นำที่แผ่กิจการได้แล้วถ้าผู้นำอย่างกษัตริย์ที่มีหน้าที่โดยตรงในการปกครองสังคมจะทำหน้าที่นี้โดยมีธรรมนำทางด้วยวิธีการอย่างแผ่กิจการจะถือเป็นการปกครองที่ดีที่สุดด้วยระบบธรรมราชา พุทธทาสภิกขุกล่าวย่ำว่าถ้าผู้ปกครองดีแล้วการบริการปกครองบ้านเมืองและสถานการณ์ต่างๆก็จะดีไปเอง การแสดงธรรมบรรยายทางการเมืองเรื่องนี้ถือเป็นการพูดถึงการเมืองไทยในทศวรรษ 2510 เป็นครั้งแรกของท่านก่อนที่สถานการณ์ทางการเมืองต่างๆจะเริ่มรุนแรงมากขึ้น เราจะเห็นว่าในธรรมบรรยายการเมืองของพุทธทาสภิกขุเรื่องนี้ท่านอธิบายระบอบแนวคิดทางการเมืองของท่านโดยเน้นไปที่ตัวธรรมะและผู้ปกครองเป็นหลักโดยที่ไม่มีรายละเอียดของการกล่าวถึงระบอบสังคมส่วนรวมและการใช้คำว่าสังคมนิยมในการอธิบายสภาพสังคมในอุดมคติของท่าน จนกระทั่ง พ.ศ. 2516 การเมืองแบบธัมมิกสังคมนิยมแผ่กิจการก็มีรูปแบบและแนวทางไม่แตกต่างจากสิ่งที่ท่านเสนอก่อนหน้านี้มากเท่าใดนักแต่ดูเหมือนจะให้ความสำคัญและหัวใจไปที่ระบบการอยู่ร่วมกันด้วยวิธีการอย่างพุทธสังคม การศึกษาแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุจะเป็นที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักศึกษาจำนวนมากทำให้มีข้อสรุปไปในหลายแนวทางว่าแนวคิดทางการเมืองของท่านเป็นไปในรูปแบบใดกันแน่ หนึ่งในข้อเสนองานวิจัยคือแนวคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุมีการเปลี่ยนแปลงในทศวรรษ 2520 ที่ท่านหันมาสนับสนุนระบอบการเมืองประชาธิปไตยและระบบกษัตริย์มากกว่าการกล่าวถึงแนวคิดสังคมนิยม เนื่องด้วยแนวคิดทางการเมืองสังคมนิยมเป็นที่ประจักษ์แก่สังคมโลกแล้วว่าเป็นการเมืองที่ไม่ดีไปกว่าการเมืองรูปแบบใดและกำลังประสบปัญหาภายในตัวของมันเอง จากบริบทของสังคมไทยที่การเมืองประชาธิปไตยได้รับชัยชนะและได้รับการยอมรับจากสังคมวงกว้างทำให้สถานการณ์ทางการเมืองมั่นคงและสถาบันกษัตริย์ได้รับการสนับสนุนและการปกป้องในฐานะสัญลักษณ์ของประเทศ ในเวลาเดียวกันนี้ที่พุทธทาสภิกขุแสดงธรรมบรรยายเกี่ยวกับการเมืองที่กล่าวถึงพระราชผู้ทรงธรรมและกล่าวว่าการเมืองของสังคมไทยเหมาะที่จะอยู่ภายใต้กษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรมมากที่สุด⁴³² ในการแสดงธรรมบรรยายเนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปี สวนโมกข์ที่ชื่อว่า “ฟ้าสาบทางประชาธิปไตย” เมื่อพ.ศ. 2525 พุทธทาสภิกขุกล่าวถึงสาเหตุที่ท่านตั้งหัวข้อบรรยายที่เกี่ยวข้องกับการเมืองประชาธิปไตยก็เนื่องมาจากการความสอดคล้องระหว่างสวนโมกข์และประชาธิปไตยในสังคมไทยเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันคือ พ.ศ. 2475 นอกจากนี้ในธรรมบรรยายครั้งนี้พุทธทาสภิกขุกล่าวไปในทำนองที่ยอมรับประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น โดยกล่าวว่าประชาธิปไตยเป็นระบบการเมืองที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา

⁴³²วิศรุต บวงสรวง, “การเคลื่อนไหวทางความคิดของพุทธทาสภิกขุกับการเมืองไทย พ.ศ. 2516 – 2536,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2556), หน้า 244-247.

พระพุทธเจ้าท่านก็ใช้ประชาธิปไตยในการปกครองระบบสงฆ์รวมทั้งพุทธศาสนาก็สอดคล้องกับหลักการของประชาธิปไตยคือการที่ทุกคนล้วนเกิดแก่เจ็บตายเช่นเดียวกัน การที่ต้องประสบกับปัญหาในกิเลสอย่างเดียวกันและประชาธิปไตยยังสอดคล้องและเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ⁴³³ จากธรรมบรรยายเรื่องนี้ดูเหมือนพุทธทาสภิกขุจะเปลี่ยนแนวคิดทางการเมืองไปจากก่อนหน้าทั้งหมด แต่ท่านมิได้เปลี่ยนแนวคิดทางการเมืองจากเดิมในธรรมบรรยายก็ยังคงกล่าวถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสังคมนิยมและการมีผู้นำอย่างพระราชาก็เผด็จการโดยธรรม แต่ท่านให้นำหน้าของการบรรยายไปที่เรื่องของประชาธิปไตยเป็นหลักมากกว่าสิ่งอื่นใด เรื่องที่ท่านกล่าวถึงน้อยที่สุดสังคมนิยมและการเมืองธัมมิกสังคมนิยม การนำประเด็นที่สังคมกำลังตื่นตัวต่อการเมืองมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเผยแพร่พุทธศาสนาและการเปลี่ยนแปลงความคิดไปตามบริบทสังคมการเมืองนี้เองจึงทำให้การเมืองของพุทธทาสภิกขุได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ไปทั้งด้านบวกว่าท่านกำลังเสนอทางออกจากปัญหาทางการเมืองที่กำลังวุ่นวายและสร้างความแตกแยกทางความคิดให้แก่คนในสังคม ในขณะที่คนอีกกลุ่มก็วิพากษ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุว่าเป็นนักอนุรักษนิยมที่หัวโบราณทางการเมืองนิยมความเผด็จการสำหรับผู้วิจัยแล้วเชื่อว่าพุทธทาสภิกขุมิได้สนับสนุนหรือเข้าข้างการเมืองใดทั้งสิ้นสำหรับท่านแล้วสิ่งที่สำคัญที่สุดคือเผยแพร่ความรู้ทางพุทธศาสนา การที่พุทธทาสภิกขุเสนอแนวคิดทางการเมืองออกมาในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นเหตุมาจากท่านกำลังนำสิ่งที่ทุกคนให้ความสนใจและคนส่วนใหญ่รู้จักคืออยู่แล้วมาเป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดความสนใจได้ง่ายมาประยุกต์กับหลักธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นรูปแบบและวิธีการที่ท่านใช้ในการเผยแพร่การศึกษาพุทธศาสนาเรื่อยมาแต่แรกเริ่มที่ท่านมักจะเลือกสิ่งที่มีผู้ฟังมีความรู้และความเข้าใจเป็นพื้นฐานอยู่แล้วมาใช้ในการประกอบกับธรรมเพื่อทำให้ผู้รับสารเข้าถึงพุทธศาสนาได้ง่ายมากยิ่งขึ้น รวมทั้งท่านแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมโลกที่ฆราวาสมีอาจจะแยกกว่าเป็นเรื่องทางโลกและเรื่องของสงฆ์ ดังเช่นที่ท่านนิยามความหมายของการเมืองไว้ในสมุดบันทึกที่ชื่อว่าธรรมกับการเมืองดังความว่า

“ไม่มีอะไรมิใช่ธรรม การเมืองคือธรรมในความหมายที่สาม (หน้าที่เพื่อความรอด)...” คำ”ทางการเมืองที่ถูกต้องต้องเป็นคำตามทางธรรม อรรถาธิบายทางรูปธรรมในพุทธศาสนามีใช้ใดเลิศดีคะฉิเรยลิสม ไม่มีอะไรที่ไม่อาจนำมากล่าวได้ในนามของ “ธรรม” อะไรที่แก้ปัญหาได้เรียกว่า “พระธรรม” ได้ทั้งนั้น ”(สะกดตามต้นฉบับ)⁴³⁴

⁴³³ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน, มงคล เดชนครินทร์(แปล), พุทธทาสภิกขุ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิบัติรูปเชิงนวมัยนิยมในประเทศไทย, หน้า 401.

⁴³⁴เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกธรรมกับการเมือง. BIA 3.1/7 กล้อง 2. หน้า 80.

การแสดงธรรมบรรยายที่เกี่ยวข้องกับการเมืองของพุทธทาสภิกขุกระทำขึ้นอย่างเป็นระบบ เมื่อท่านได้รับการยอมรับจากสังคมไทยแล้ว ท่านมีจำนวนศิษยานุศิษย์จำนวนมากที่เคารพและนับถือ ท่านในฐานะอาจารย์รวมทั้งพุทธทาสภิกขุก้าวเข้าสู่วัยชราและมีพรรษาสูงเป็นพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในสังคมไทยที่มีอิทธิพลต่อฆราวาสธรรมในวงกว้าง ก่อนหน้านั้นในทศวรรษ 2500 อันเป็นช่วงเวลาที่การเมืองไทยกำลังตกอยู่ในสภาวะทางการเมืองจากภัยคอมมิวนิสต์และการแพร่กระจายของระบอบสังคมนิยมเป็นที่น่าสังเกตว่าพุทธทาสภิกขุไม่เคยแสดงทรรศนะทางการเมืองของท่านในที่สาธารณะหรือแม้แต่ผ่านการประกอบธรรมบรรยายเลย แต่ท่านเขียนบันทึกที่สะท้อนให้เห็นการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองไปในทำนองที่ว่าการเมืองทุกรูปแบบล้วนไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมแม้แต่การเมืองแบบประชาธิปไตยและคอมมิวนิสต์ที่ขาดหลักธรรมในการประกอบและสร้างสรรค์ผลประโยชน์ให้สังคมการเมืองที่ขาดธรรมจึงเป็นเรื่องของการแสวงหาผลประโยชน์ดังความในบันทึกเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2495 ความว่า

“การเมืองคืออะไร การเมืองคือสิ่งที่ตั้งรากฐานอยู่บนความทะเยอทะยานในความใหญ่โตเกินเดิบหรือความมัวเมาในความสุข... สำหรับการเมืองในประเทศนั้นลัทธิฝ่ายอนุรักษนิยมนับตั้งแต่ราชาธิปไตยลงมาก็คือการสงวนการใหญ่โตเกินเดิบไว้สำหรับคนบางชั้นบางพวก, และลัทธิฝ่ายประชาธิปไตยก็คือ การยื้อแย่งเอาการใหญ่โตนั้นมาเฉลี่ยกันให้ทั่วถึง เผด็จการกับประชาธิปไตยจึงไม่มีความหมายอันแตกต่างอะไรกัน เพราะเป็นการจัดเพื่อให้ฝ่ายของตนได้มาซึ่งการใหญ่โตเกินเดิบนั่นเอง... (สะกดตามต้นฉบับ)”⁴³⁵

CHULALONGKORN UNIVERSITY

การไม่แสดงท่าทีและความคิดเห็นทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุในช่วงเวลาดังกล่าวอาจจะเนื่องมาจากขณะนั้นท่านในฐานะพระสงฆ์หนุ่มบ้านนอกที่ยังไม่พรรษาแก่กล้าพอที่จะต่อกรกับสงฆ์ผู้ใหญ่หรือแม้แต่มีอิทธิพลในสังคมไทยมากเพียงพอและด้วยอุปนิสัยของท่านที่ไม่ขัดแย้งหรือทะเลาะกับผู้ใดและจะไม่วิพากษ์วิจารณ์บุคคลอื่นให้เสียหายจึงทำให้ท่านไม่แสดงท่าทีและความคิดเห็นทางการเมืองในช่วงนั้นหรืออาจเป็นเพราะท่านมีญาติธรรมที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองแตกต่างกัน ท่านจึงมีสนใจต่อแนวคิดการเมือง แต่ท่านสนใจศึกษาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์เสียมากกว่า องค์ประกอบของการเป็นคนดีอยู่ที่ความสนใจต่อการศึกษาพุทธศาสนาทำให้พุทธทาสภิกขุ

⁴³⁵พุทธทาสภิกขุ, พุทธทาสลิลิตอรรถนิพนธ์ บันทึก นึกได้เอง (กรุงเทพฯ : สวณโมกขพลาราม และคณะธรรมทาน สุราษฎร์ธานี, 2547) , หน้า 16 กุมภาพันธ์ 2495.

สามารถก้าวขึ้นมามีบทบาทในสังคมไทยอย่างยาวนาน รวมทั้งการที่กลุ่มศิษยานุศิษย์ของท่านมีความแตกต่างทางแนวคิดการเมืองที่ภายหลังจะส่งผลดีต่อท่านเมื่อพวกเขา กลุ่มหนึ่งทำหน้าที่ในการบริหารประเทศได้สนับสนุนท่านอย่างเป็นทางการผ่านหน่วยงานราชการต่างๆ จนก่อให้เกิดการยอมรับไปในหน่วยงานราชการไทยหลายหน่วยงาน การมีอิทธิพลของพุทธทาสภิกขุต่อขบวนการประชาธิปไตยดำเนินมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานผ่านการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุในรูปแบบต่างๆ มากมาย แม้เมื่อพุทธทาสภิกขุเข้าสู่วัยชราภาพเมื่อ พ.ศ. 2529 ท่านมีอายุครบ 80 ปี กลุ่มศิษยานุศิษย์ของ พุทธทาสภิกขุทั่วประเทศไทยได้ร่วมกันจัดกิจกรรมเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองแก่พุทธทาสภิกขุอย่างยิ่งใหญ่ ถือว่างานในครั้งนี้ นับเป็นการสนับสนุนพุทธทาสภิกขุครั้งสำคัญของญาติธรรมในกรุงเทพฯ และเครือข่ายหรือองค์กรย่อยของสวนโมกข์มีการจัดกิจกรรมเนื่องในโอกาสนี้มีการจัดพิมพ์ผลงานของท่านจำนวนมาก ในปีนี้เองที่ผลงานจำนวนหนึ่งของท่านได้รับการตีพิมพ์และได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ด้วยการจัดงานครั้งนี้จะแสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธทาสภิกขุและระบบญาติธรรมของท่านที่มีความเหนียวแน่นและศรัทธาต่อท่านเป็นอย่างมาก ในปีเดียวกันนี้เองที่มีการเฉลิมฉลองอายุ 80 ปีแก่พุทธทาสภิกขุ ในโอกาสเดียวกันนี้เองที่พุทธทาสภิกขุตัดสินใจยุติบทบาทในฐานะเจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหลด้วยเหตุผลที่ท่านมีอายุเท่ากับที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วจึงขอยุติบทบาททางการปกครอง

บทที่ 5 บทสรุป

นามพุทธทาสภิกขุปรากฏขึ้นครั้งแรกผ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเมื่อพ.ศ. 2476 ผลงานประพันธ์ของท่านเป็นที่ต้องใจกลุ่มฆราวาสผู้ศึกษาพุทธศาสนา บางคนเขียนจดหมายถึงท่านเพื่อแลกเปลี่ยนสนทนาธรรมบ้างก็แสดงเจตจำนงที่จะสนับสนุนพุทธทาสภิกขุให้เผยแพร่พระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและฆราวาสธรรมตั้งอยู่บนความสนใจในการศึกษาพุทธศาสนา หลังจากพวกเขาปรารวาทนเป็นสหายธรรมและศิษย์ผู้สนับสนุนพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลารามแล้ว เมื่อพ.ศ. 2483 กลุ่มสหายธรรมและญาติธรรมได้แนะนำพุทธทาสภิกขุให้เป็นที่รู้จักในสังคมกรุงเทพฯ ด้วยการนิมนต์ท่านมาแสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย พุทธทาสภิกขุใช้วิธีการเผยแพร่พุทธศาสนารูปแบบใหม่ด้วยการยืนเทศน์พร้อมกับการอธิบายหลักพุทธศาสนาที่ฆราวาสทั่วไปสามารถเข้าใจได้ง่ายผ่านคำอธิบายที่ตั้งอยู่บนเรื่องหลักการและเหตุผล จากรูปแบบการเผยแพร่ศาสนาแบบใหม่ถือเป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นของพุทธทาสภิกขุที่สะท้อนให้เห็นความเป็นพระสงฆ์สมัยใหม่ การแสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมฯ ถือเป็นครั้งแรกที่ปัญญาชนหลายท่านมีโอกาสได้พบพุทธทาสภิกขุ พวกเขาสนใจวิธีการตีความพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุ จากเดิมที่นามของท่านเป็นที่รู้จักเฉพาะกลุ่มผู้อ่านวารสารหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา

ในทศวรรษ 2490 พุทธทาสภิกขุมีชื่อเสียงจากการเผยแพร่ธรรมในวงกว้างส่งผลต่อจำนวนญาติธรรมที่เพิ่มขึ้น การเผยแพร่พุทธศาสนาด้วยวิธีการก้าวหน้าและการมีปฏิสัมพันธ์กับปัญญาชนหัวก้าวหน้าอย่าง ปรีดี พนมยงค์, กุหลาบ สายประดิษฐ์ ฯลฯ ก่อให้เกิดความสงสัยในวัตรปฏิบัติว่าเหตุใดพุทธทาสภิกขุถึงมีปฏิสัมพันธ์อันดีกับผู้เป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาลส่งผลให้ชื่อเสียงของพุทธทาสภิกขุเข้าไปข้องเกี่ยวกับการเมือง บันทึกที่กรายวันเมื่อพ.ศ. 2495 ของพุทธทาสภิกขุปรากฏหัวข้อบันทึกเรื่อง “คนดีสำคัญกว่าทุกสิ่ง”⁴³⁶ เป็นข้อเขียนส่วนตัวที่แสดงให้เห็นมุมมองของพุทธทาสภิกขุที่จะใช้อธิบายการเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มปัญญาชนที่แตกต่างทางความคิดได้ว่าพุทธทาสภิกขุไม่สนใจแนวคิดทางการเมืองว่าพวกเขาจะสนใจศึกษาแนวคิดการเมืองแบบใดเพราะสำหรับท่านแล้วแนวคิดทางการเมืองไม่ใช่สัญลักษณ์หรือเครื่องหมายที่ใช้ตัดสินความเป็นคนดี

⁴³⁶ “คนดี สำคัญกว่าทุกสิ่ง” ในโลกนี้ จะให้ลัทธิไหนครองโลกไม่สำคัญ ขอแต่ให้คนดีก็พอแล้ว คนดีเผด็จการก็เผด็จไปในทางดี นำไปสู่ความดี และความเจริญอันแท้จริงคนดี เบนประชาธิปไตยก็พร้อมเพรียงกันทำดี ได้จริงโดยไม่ต้องสงสัย. แต่ถ้าคนชั่วแล้ว แม้จะเป็นประชาธิปไตย ก็มีแต่จะ “นอนหาความสำราญ” กัน ทัวไปหมดในที่สุดก็ล้มจม. ฉะนั้น ขอแต่ให้คนดีหย่างเดียวกัน จะช่วยจัด หรือ ขวากจัดยอมใช้ดีทั้งนั้น ธรรมะในศาสนาเท่านั้นที่จะทำให้คนดี หาใช้ลัทธิการเมือง แต่ลัทธิใดไม่เลย (พุทธทาสภิกขุ, 2548 : 24 มีนาคม)

องค์ประกอบของความเป็นคนดีอยู่ที่ความสนใจต่อการศึกษาหลักธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญของคนที่
จะพัฒนาประเทศไปสู่ความเจริญที่แท้จริง

เมื่อย้อนกลับไปดูนิยามของความดีว่ามีจุดเริ่มต้นอย่างไรในประวัติศาสตร์ไทยสมเด็จพระ
กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสร้างนิยามความเป็นคนดีผ่านงานพระราชนิพนธ์เรื่องเบญจศีล
เบญจธรรมที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมคนในสังคมว่าความเป็นคนดีตั้งอยู่บนค่านิยมเรื่องศีลธรรมที่
เป็นตัวตัดสินคน ท่านกล่าวว่ามนุษย์ไม่สามารถเลือกเกิดได้แต่เลือกที่จะประพฤติให้เป็นคนดีได้โดยมี
ศีลธรรมคอยควบคุมการกระทำ⁴³⁷ นัยยะของคนดีล้วนเกี่ยวพันอยู่กับความยึดมั่นในหลักศาสนาที่เป็น
สิ่งตัดสินความดี พุทธศาสนิกชนเป็นศิษย์ผู้หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าที่ได้รับค่านิยมเกี่ยวกับความดีของคนจาก
การประพฤติตัว พุทธศาสนิกชนกล่าวว่าดีมีอยู่ที่การกระทำ⁴³⁸ ท่านนำความดีมาเป็นสิ่งยึดโยง
ความสัมพันธ์กับกลุ่มญาติธรรม ท่านนิยามว่าพวกเขาเป็นกลุ่มคนดีที่มีจุดมุ่งหมายในการศึกษา
พุทธศาสนาพร้อมกัน หนึ่งในงานเขียนของญาติธรรมได้นิยามความเป็นคนดีไว้ในทำนองที่คล้ายกันว่า
คนดีเท่านั้นที่ก้าวหน้าและธรรมะเท่านั้นที่ทำให้คนดี⁴³⁹ ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนิกชนกับ
ญาติธรรมของท่านตั้งอยู่บนความศรัทธาส่วนตัว พวกเขาประทับใจการตีความและการสร้างคำอธิบาย
หลักธรรมโดยพุทธศาสนิกชน นอกจากพุทธศาสนิกชนจะเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์
ทางการเมืองแตกต่างกันแล้ว หัวข้อบันทึกธรรมเรื่องคนดีสำคัญกว่าทุกสิ่งได้แสดงจุดยืนของ
พุทธศาสนิกชนต่อปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองว่าสำหรับท่านแล้วการเป็นคนดีเป็นสิ่งสำคัญที่สุดใ
การตัดสินมนุษย์ หลักธรรมทางศาสนาเป็นตัวกำหนดการกระทำของมนุษย์ให้เป็นคนดี

หากพิจารณาองค์ประกอบของการเป็นคนดีมักจะถูกตีความเชื่อมโยงพฤติกรรมที่สอดคล้อง
กับหลักธรรมเป็นสิ่งตัดสินการกระทำของบุคคล องค์ประกอบของการเป็นคนดีที่พุทธศาสนิกชนนิยาม
ไว้ในบันทึกส่วนตัวได้อธิบายความสัมพันธ์ของท่านกับกลุ่มญาติธรรมซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากความสนใจ
ในการศึกษาหลักธรรมทางศาสนามากกว่าการให้ความสำคัญกับความแตกต่างทางอุดมการณ์
การเมืองภายในกลุ่มญาติธรรมของพุทธศาสนิกชน ความแตกต่างทางสายอาชีพของกลุ่มญาติธรรมที่มี
สถานะและบทบาทในสังคมแตกต่างกัน นอกจากนี้ลักษณะโดดเด่นอีกหนึ่งอย่างกลุ่มญาติธรรมของ
พุทธศาสนิกชนอยู่ที่กลุ่มญาติธรรมล้วนเป็นปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาและตระหนักต่อ
องค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทย กลุ่มญาติธรรมของพุทธศาสนิกชนประกอบด้วย
สหายธรรมตุลาการผู้พิพากษา, ญาติธรรมปัญญาชนหัวก้าวหน้า, ญาติธรรมข้าราชการ,
ญาติธรรมกลุ่มแพทย์, ญาติธรรมคหบดีและญาติธรรมกลุ่มพระสงฆ์ เมื่อพิจารณาองค์ประกอบ

⁴³⁷ปฐม ดาคะนันท์, “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม,”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 218

⁴³⁸พุทธศาสนิกชน, ขุมนมข้อคิดอิสระ, หน้า 1.

⁴³⁹ปิ่น มุทุกันท์, *วันดีคืนดี* (กรุงเทพฯ : มีเดียโพกัส, 2532). หน้า ไม่ปรากฏเลขหน้า

เป็นคนที่พุทธทาสภิกขุพยายามไว้จะพบว่า คุณสมบัติส่วนใหญ่ของกลุ่มญาติธรรมมีลักษณะที่สอดคล้องกัน คือการเป็นปัญญาชนผู้มีการศึกษาที่เกิดความสนใจต่อการศึกษาพุทธศาสนา นอกจากนี้พวกเขาได้ยอมรับความแตกต่างภายในกลุ่มญาติธรรมทั้งความแตกต่างทางอุดมการณ์ทางการเมือง, การยอมรับความแตกต่างสายอาชีพและสถานะทางสังคมของกลุ่มคน พวกเขาให้ความสำคัญกับความสนใจในการศึกษาธรรมเป็นประเด็นสำคัญของการปฏิสัมพันธ์กับพระสงฆ์รูปเดียวกัน เช่นเดียวกับที่พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่าธรรมเป็นสิ่งตัดสินคนดี อุดมการณ์หรือความแตกต่างของกลุ่มคนจึงไม่เป็นปัญหาต่อความสัมพันธ์ของกลุ่มญาติธรรม พวกเขาขอให้พุทธทาสภิกขุเป็นแบบอย่างของสงฆ์ที่ดี

การที่กลุ่มญาติธรรมเหล่านี้เห็นพ้องต้องกันกับพุทธทาสภิกขุที่กล่าวว่าการเป็นคนดีสำคัญกว่าทุกสิ่งทั้งเรื่องอุดมการณ์ทางการเมืองและความแตกต่างทางสายอาชีพภายในกลุ่มญาติธรรมได้นำมาสู่การยอมรับความแตกต่างผ่านการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ให้อยู่บนความศรัทธาร่วมที่มีต่อพุทธทาสภิกขุ กลุ่มญาติธรรมได้แสดงความศรัทธาที่มีต่อพุทธทาสภิกขุออกมาในหลายรูปแบบทั้งการสนับสนุนปัจจัยและวัตถุแก่พุทธทาสภิกขุหรือแม้แต่การเผยแพร่แนวคิดและความสามารถของพุทธทาสภิกขุให้เป็นที่ยอมรับในสังคมไทย พวกเขาพยายามเผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุไปตามองค์กรพุทธศาสนาและหน่วยงานต่างๆ ที่ตนสังกัดนำมาสู่การสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุจากความตื่นตัวต่อการศึกษาพุทธศาสนาปัญญาชนไทยในทศวรรษ 2470 ได้ร่วมกันก่อตั้งองค์กรพุทธศาสนาของฆราวาส กลุ่มญาติธรรมของพุทธทาสภิกขุเริ่มต้นสร้างการยอมรับพระสงฆ์หนุ่มผู้มีความสามารถผ่านการยอมรับการตีความพุทธศาสนาผ่านองค์กรพุทธศาสนาที่พวกเขาสังกัดอย่างพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยถือเป็นองค์กรแรกของกลุ่มญาติธรรมที่ทำให้เกิดการยอมรับพุทธทาสภิกขุในการตีความพุทธศาสนาด้วยการนิมนต์ท่านมาแสดงปาฐกถาธรรมที่กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2483 หลังจากพุทธทาสภิกขุกลายเป็นวิทยากรรับเชิญประจำขององค์กรแห่งนี้ องค์กรแห่งนี้เปรียบเสมือนสถานที่ๆ ทำให้พุทธทาสภิกขุได้แลกเปลี่ยนและทำความรู้จักกับปัญญาชนไทย หัวข้อปาฐกถาของพุทธทาสภิกขุที่แสดงพุทธสมาคมได้กลายเป็นผลงานที่สร้างชื่อแก่พุทธทาสภิกขุและเป็นผลงานธรรมที่แสดงให้เห็นความสามารถของพุทธทาสภิกขุในการตีความพุทธศาสนา ปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้กล่าวชื่นชมผลงานปาฐกถาที่พุทธสมาคมของพุทธทาสภิกขุว่าเป็นธรรมบรรยายที่เขาชื่นชอบมากที่สุดถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เขาสนใจศึกษาผลงานของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุเดินทางมาแสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมระหว่างพ.ศ. 2483 – 2491 รวมจำนวนทั้งหมด 6 ครั้ง ผลงานธรรมที่ได้รับการกล่าวถึงบ่อยครั้งคือปาฐกถาชุดพุทธธรรมเรื่อง วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม, พุทธธรรมกับเจตนารมณ์แห่งประชาธิปไตย, ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม การปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมได้สร้างภาพลักษณ์แก่พุทธทาสภิกขุในฐานะพระสงฆ์รุ่นใหม่ นอกจากการตีความพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่แล้วพุทธทาสภิกขุใช้วิธีการแบบใหม่ในการเผยแผ่ธรรมด้วยการยื่นพุดคือเป็นสิ่งใหม่สำหรับคนไทยที่พระสงฆ์เทศนาด้วยการยื่นแสดงธรรมที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่องราวในสังคมและการดำเนินชีวิตพร้อมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ การศึกษาพุทธศาสนาในสังคมไทยผ่านการท้าทายความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องพุทธศาสนาของสังคมไทย นอกจากพุทธสมาคมแล้วในพ.ศ. 2499 ญาติธรรมคนสำคัญของพุทธทาสภิกขุอย่างสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้นิมนต์พุทธทาสภิกขุให้มาแสดงธรรมในหน่วยงานราชการผู้พิพากษาที่กำลังจะได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 9) นอกจากจะแสดงให้เห็นการยอมรับในการตีความพุทธศาสนาแล้วอีกมุมหนึ่งยังเป็นการเผยแผ่และสนับสนุนพุทธทาสภิกขุให้เป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับการตีความพุทธศาสนาในหน่วยงานราชการที่สำคัญของประเทศไทย ในพ.ศ. 2504 ญาติธรรมแพทย์อย่าง ศาสตราจารย์นายแพทย์ประพันธ์ อารีย์มิตรนิมนต์พุทธทาสภิกขุ มาแสดงธรรมที่ชุมนุมพุทธธรรม ภายหลังได้นำผลงานธรรมบรรยายไปตีพิมพ์ในรูปแบบของหนังสือที่ชื่อว่า แก่นพุทธศาสตร์ ต่อได้รับรางวัลหนังสือดีเด่นจากองค์การยูเนสโกแห่งสหประชาชาติ ผลงานเรื่องนี้กลายเป็นผลงานเอกของพุทธทาสภิกขุเรื่องหนึ่งที่ได้รับการยอมรับในระดับสากล

นอกจากการสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุผ่านธรรมบรรยายแล้วญาติธรรมของท่านได้สนับสนุนการตีความพุทธศาสนาด้วยการจัดพิมพ์เผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุ สำนักพิมพ์ สุวีชานนท์ถือเป็นสำนักพิมพ์แรกในกรุงเทพฯ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของพุทธทาสภิกขุอย่าง เป็นกิจจะลักษณะที่ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการ สำนักพิมพ์สุวีชานนท์ได้แจ้งวัตถุประสงค์ข้อหนึ่ง ว่าทางสำนักพิมพ์จะแจกจ่ายผลงานของพุทธทาสภิกขุไปยังหน่วยงานต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยตำรวจ ด้วยเหตุนี้ผลงานของพุทธทาสภิกขุได้แพร่กระจายไปสู่สังคมวงกว้าง ต่อมาแม้สำนักพิมพ์สุวีชานนท์ จะปิดกิจการลงแต่การเผยแพร่ผลงานการประพันธ์ของพุทธทาสภิกขุยังคงได้รับการสานต่อจาก ญาติธรรมที่ประสงค์จะฟื้นฟูพุทธศาสนาอย่าง องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2499 มีวิธีการ จัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือธรรมะด้วยการย่อและสรุปความธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุเป็นภาษาที่ เข้าใจง่าย พร้อมทั้งชื่อผลงานธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุให้โดดเด่นและสอดคล้องไปกับเรื่องราว โลกทั้งการเมืองและสังคม หลายครั้งที่การสนับสนุนพุทธทาสภิกขุของกลุ่มญาติธรรมส่งผลกระทบต่อ วัตรปฏิบัติของพุทธทาสภิกขุที่ท่านมีเจตนาที่จะสนับสนุนการเมืองสังคมนิยมหรือไม่

ในช่วงเวลาที่กลุ่มญาติธรรมสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุในการตีความพุทธศาสนา เมื่อเกิดกลุ่มคนที่สงสัยต่อบทบาทของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่ธรรมจนนำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์พุทธทาสภิกขุว่ามีบทบาทสนับสนุนคอมมิวนิสต์ที่จะทำลายพุทธศาสนาตามคำกล่าวอ้างของพระทิพย์ปริญญาที่ดำเนินการเป็นระยะเวลากว่า 3 ปีตั้งแต่พ.ศ. 2491 - 2493 พระทิพย์ปริญญาได้พยายามชี้้นำให้ให้รัฐบาลดำเนินการจับกุมพุทธทาสภิกขุในข้อหาทำการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ แต่พระทิพย์ปริญญาไม่มีหลักฐานไม่เพียงพอได้นำความนี้ไปแจ้งแก่พระสงฆ์ผู้ปกครองฝ่ายมหานิกายในมหาเถรสมาคมอย่างสมเด็จเจ้าพระวันรัตให้ลงโทษอาบัติแก่พุทธทาสภิกขุ เมื่อพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในฝ่ายปกครองมีโอกาสพบกับญาติธรรมได้กล่าวกล่าวตำหนิพุทธทาสภิกขุผ่านญาติธรรมสัญญา ธรรมศักดิ์ได้รับรองความบริสุทธิ์ของพุทธทาสภิกขุว่ามีได้ทำตามคำกล่าวหรือตามพระธรรมวินัยสงฆ์ การรับรองความน่าเชื่อถือของสัญญาเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้คณะสงฆ์ไม่ดำเนินการลงโทษแก่พุทธทาสภิกขุตามคำกล่าวอ้าง การปกป้องพุทธทาสภิกขุของกลุ่มญาติธรรมมาจากการยอมรับการตีความพุทธศาสนาที่พวกเขาเชื่อว่าองค์ความรู้พุทธศาสนานี้มีประโยชน์มากกว่าความรู้เดิม การรับรองความชอบธรรมของพุทธทาสภิกขุในการตีความพุทธศาสนาของกลุ่มญาติธรรมนี้เกิดขึ้นในหลายๆ กรณีที่พุทธทาสภิกขุถูกวิพากษ์วิจารณ์แม้กระทั่งในพ.ศ. 2506 ได้เกิดกรณีวิวาทะกับม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชในการตีความหลักพุทธธรรมเรื่องจิตว่างที่ทั้งสองท่านมีความคิดเห็นในประเด็นนี้ไม่ตรงกันนำมาสู่การวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของพุทธทาสภิกขุในการเผยแพร่หลักธรรมเรื่องจิตว่างว่าไม่ส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีในชาติ

มิใช่เพียงกลุ่มญาติธรรมฆราวาสเท่านั้นที่ยอมรับบทบาทของพุทธทาสภิกขุในการตีความพุทธศาสนา ญาติธรรมสงฆ์ของพุทธทาสภิกขุมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุ นำมาสู่การรับสมณศักดิ์ต่างๆ ญาติธรรมสงฆ์คนสำคัญที่เป็นผู้เริ่มต้นทำให้เกิดการยอมรับสวณโมกข์อย่างสมเด็จเจ้าพระพุทธโฆษาจารย์(เจริญ ญาณวโร) ขณะนั้นดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคมพร้อมกับตำแหน่งผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราชเดินทางมาสวณโมกข์เก่า(พุมเรียง)เป็นการส่วนพระองค์ในพ.ศ. 2480 การเดินทางมาสวณโมกข์ของสมเด็จเจ้า เป็นนัยยะที่สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับพุทธทาสภิกขุของมหาเถรสมาคมส่งผลให้คณะสงฆ์จังหวัดเริ่มให้การยอมรับบทบาทของพุทธทาสภิกขุในการศึกษาและเผยแพร่พุทธศาสนา หลังการเดินทางมาของสมเด็จเจ้า พุทธทาสภิกขุได้ร่วมงานกับคณะสงฆ์เช่น การร่วมงานกับมหาหมกฏราชวิทยาลัยผ่านการเขียนหนังสือพุทธประวัติสำหรับใช้เป็นแบบเรียนสงฆ์ บทบาทการเผยแพร่พุทธศาสนามีส่วนสำคัญที่ทำให้ท่านได้รับสมณศักดิ์ดังนี้ พระครูสัญญาบัตรที่ พระครูอินทปัญญาจารย์, พระอรุณนันทมณี, พระราชชัยกวี, พระเทพวิสุทธิเมธีและพระธรรมโกศาจารย์ อาจกล่าวได้ว่าการที่กลุ่มญาติธรรมสงฆ์ยอมรับพุทธทาสภิกขุในการตีความพุทธศาสนาส่งผลให้ท่านได้รับการยอมรับจากองค์กรพุทธศาสนาของรัฐ การยอมรับความสามารถในการตีความพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุส่งผล

ให้ท่านได้รับเลือกเป็นตัวแทนสงฆ์ไทยในการเดินทางไปเผยแพร่พุทธศาสนาในต่างประเทศเช่น พุทธทาสภิกขุกับการเดินทางไปร่วมงานฉัฐสัจกายนาที่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2497, การเลือกให้ พุทธทาสภิกขุแห่งต่อนรับรองคณะไลลามะ ในพ.ศ.2510 การสนับสนุนพุทธทาสภิกขุสงฆ์ฝ่าย มหานิกายให้เดินทางไปเป็นตัวแทนประเทศไทยเท่ากับเป็นการสนับสนุนให้พุทธทาสภิกขุเป็นที่ ยอมรับในระดับนานาชาติอาจจะส่งผลให้มีผู้สนใจผลงานของพุทธทาสภิกขุเท่ากับเป็นการขยาย พรมแดนการยอมรับความสามารถของพุทธทาสภิกขุจากสังคมไทยไปสู่สังคมสากล

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับญาติธรรมของท่านตั้งอยู่บนความศรัทธา ส่วนตัว พวกเขาประทับใจการตีความและการสร้างคำอธิบายทางพุทธศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุ พวกเขาติดต่อกับท่านเป็นการส่วนตัวเพื่อขอคำชี้แนะในการศึกษาพุทธศาสนา “ท่านอาจารย์” เป็น คำที่กลุ่มญาติธรรมใช้แทนการเอ่ยนามของพุทธทาสภิกขุที่แสดงให้เห็นการยอมรับความสามารถของ ท่านในฐานะปราชญ์ผู้ชี้แนะการศึกษาพุทธศาสนา การเพิ่มขึ้นของศรัทธาอันแรงกล้าที่ญาติธรรมมีต่อ พุทธทาสภิกขุได้แปรเปลี่ยนจุดมุ่งหมายเดิมของพวกเขาไปสู่การยกย่องให้ท่านเป็นแบบอย่างที่ดีของ การศึกษาพุทธศาสนาโดยกล่าวยกย่องความสามารถของพุทธทาสภิกขุเทียบเท่ากับพระอรหันต์ การที่กลุ่มญาติธรรมยอมรับความสามารถของท่านจนนำไปสู่การสร้างการยอมรับการตีความ พุทธศาสนาได้กลายเป็นการเชิดชูบูชาพุทธทาสภิกขุที่ได้แปรเปลี่ยนจุดมุ่งหมายเดิมของพวกเขาไปสู่ การยกย่องให้ท่านเป็นแบบอย่างการศึกษาพุทธศาสนาที่ดี การกล่าวสรรเสริญพุทธทาสภิกขุของ ญาติธรรมจะเป็นประเด็นที่ละเอียดอ่อนสำหรับพุทธทาสภิกขุ ท่านกล่าวถึงประเด็นนี้ผ่านจดหมาย ส่วนตัวที่เขียนถึงปราณี พุ่มชูศรี ญาติธรรมคบคิดแห่งเชียงใหม่ว่าความศรัทธาและการยกย่องที่ ญาติธรรมมีต่อท่านกลายเป็นอุปสรรคที่อันตรายต่อพุทธศาสนา ความศรัทธาที่กลุ่มญาติธรรมมี กลายเป็นภูเขาหิมาลัทธิที่บดบังการเข้าถึงหลักธรรม พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าท่านอยากจะทำให้พวกเขา หลุดพ้นจากการยึดติดตัวบุคคลด้วยการยุติบทบาทของสวนโมกข์⁴⁴⁰ จดหมายตอบกลับที่ปราณีเขียน ถึงพุทธทาสภิกขุเป็นตัวอย่างของญาติธรรมที่ยึดถือพุทธทาสภิกขุเป็นศูนย์กลางในการศึกษา พุทธศาสนา ปราณีกล่าวว่าตนไม่อยากจะยุบสวนโมกข์เพราะพุทธทาสภิกขุและสวนโมกข์ เปรียบเสมือนที่พึ่งทางใจของประชาชน การยุติบทบาทของพุทธทาสภิกขุจะเกิดผลเสียมากกว่าผลดี พร้อมกันนี้ปราณีได้ยกคำพูดของสัญญา ธรรมศักดิ์มาสนับสนุนตนว่า “ถ้าอาจารย์เราเป็นอะไรไป ขอเลิกนับถือพุทธศาสนาเด็ดขาด”⁴⁴¹

เมื่อพุทธทาสภิกขุทราบความในใจของญาติธรรมผ่านจดหมาย ท่านกล่าวในทำนองว่า ความศรัทธาส่วนบุคคลควรเป็นเรื่องของการนับถือส่วนตัวมากกว่าที่ยึดความศรัทธาเหล่านี้กลายมา

⁴⁴⁰เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปราณี พุ่มชูศรี. BIA 7.1/13(4/6) กล่อง 5. หน้า 1041-1042.

⁴⁴¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 1053.

เป็นกิเลสที่บดบังการศึกษาธรรม การศึกษาพุทธศาสนาไม่ใช่มีไว้เพื่อเชิดชูหรือเป็นเครื่องประดับบารมีส่วนบุคคล ในฐานะสาวกของพระพุทธองค์มีหน้าที่ๆ จะทำลายความยึดมั่นเหล่านี้เพื่อให้พวกเขาเข้าถึงหลักพุทธธรรมที่แท้จริงความว่า

“...ความยึดถือในตัวบุคคล ในสวณโมกข์ ในศุนยตาเหล่านี้ ควรถูกทำลายให้หมดไปในวันหนึ่ง คนจึงจะเข้าถึงหัวใจจริงๆ ของสวณโมกข์ ...ความรักหรือความนับถือส่วนบุคคล ควรเป็นเรื่องส่วนบุคคล ไม่ควรล้าหน้า ออกมาบังธรรมะของตนเองและของคนทั้งปวง คนสมัยนี้แสวงหาบุคคลที่ตน เข้าใจว่ามีธรรมมาเพื่อยึดถือเฉยๆ...(สะกดตามต้นฉบับ)”⁴⁴²

พุทธทาสภิกขุเป็นกังวลต่อความศรัทธาที่กลุ่มญาติธรรมมีต่อท่านจะกลายเป็นอุปสรรคในการเข้าถึงพุทธธรรมของพวกเขา ท่านพยายามลดความศรัทธาให้อยู่ในขอบเขตของการศึกษาพุทธศาสนามากกว่าการยึดมั่นในตัวบุคคลตามหลักธรรมสุญญตาคือความว่างจากการไม่ยึดติดในตัวตนและความรู้สึกทั้งปวงอันเป็นหัวใจสำคัญของหลักพุทธธรรม ดูเหมือนว่ากลุ่มญาติธรรมของท่านจะไม่เข้าใจเจตนารมณ์ของพุทธทาสภิกขุ การยึดมั่นพุทธทาสภิกขุให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษาพุทธศาสนาส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่พุทธทาสภิกขุเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจให้กลุ่มญาติธรรมสนใจศึกษาพุทธศาสนา อาจกล่าวได้อีกทางหนึ่งว่าที่พวกเขาสนใจศึกษาพุทธศาสนาเพราะพุทธทาสภิกขุยิ่งเมื่อพวกเขาได้ศึกษาผลงานของท่านมากเท่าใดความประทับใจที่มีต่อพุทธทาสภิกขุยิ่งเพิ่มขึ้น กลุ่มญาติธรรมได้แสดงความศรัทธาที่มีต่อพุทธทาสภิกขุออกมาในหลายรูปแบบทั้งการสนับสนุนหรือแม้แต่การเผยแพร่แนวคิดและความสามารถของพุทธทาสภิกขุให้เป็นที่ยอมรับในสังคมไทย พวกเขาพยายามเผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุไปตามองค์กรพุทธศาสนาและหน่วยงานต่างๆ

อาจกล่าวได้ว่าการสร้างการยอมรับพุทธทาสภิกขุกลายเป็นการบูชาพุทธทาสภิกขุ อย่างที่ทราบกันดีว่าพุทธทาสภิกขุมิได้ทำลายความยึดมั่นในตัวบุคคลภายในกลุ่มญาติธรรมได้สำเร็จ เพราะผลลัพธ์อีกมุมหนึ่งของการยึดมั่นท่านส่งผลต่อการเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนาในสังคมพุทธทาสภิกขุแปรเปลี่ยนความศรัทธาเหล่านี้เป็นแรงผลักดันให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาพุทธศาสนาผ่านการจัดตั้งองค์กรพุทธศาสนาของฆราวาสที่เผยแพร่องค์ความรู้พุทธศาสนาไปสู่สังคมวงกว้าง เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นการแปรเปลี่ยนความศรัทธาของญาติธรรมที่มีต่อพุทธทาสภิกขุไปสู่การบูชาบุคคลครั้งสำคัญคือการจัดงานเฉลิมฉลองครบรอบอายุ 80 ปีแก่พุทธทาสภิกขุ

⁴⁴²เรื่องเดียวกัน, หน้า 1055.

การบูชาพุทธทาสภิกขุครั้งสำคัญเกิดขึ้นในพ.ศ. 2529 นามของท่านได้รับการยอมรับในระดับประเทศ ในฐานะพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิของประเทศไทย การจัดงานเฉลิมฉลองอายุครบ 80 ปีเป็นเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นศรัทธาอันแรงกล้าของกลุ่มญาติธรรมที่จะจัดกิจกรรมเพื่อเผยแพร่แนวคิดของพุทธทาสภิกขุผ่านการจัดงานสัมมนาวิชาการและการจัดพิมพ์เผยแพร่ผลงานและประวัติของพุทธทาสภิกขุผู้มีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปและเผยแพร่พุทธศาสนา

Page 39 of 82
BIA1/8 [BIA01000002-080-0040_00-0000]

ภาพที่ 3 โปสเตอร์ เชิญร่วมงาน "วันวิสาขบูชาและธรรมสมโภช ฉลองอายุครบ 80 ปี ท่านพุทธทาส" วันที่ 22 พ.ศ.2529

ที่มา: เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา.ที่ระลึกโอกาสงาน 80 ปี.BIA1/8 กล่อง 2

หลังจากที่พุทธทาสภิกขุไม่สามารถขัดขวางความตั้งใจดีของกลุ่มญาติธรรมที่มีต่อท่าน ในการจัดงานเฉลิมฉลองอายุครบรอบ 80 ปีอย่างยิ่งใหญ่ ในปีถัดมาพุทธทาสภิกขุให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับบทบาทของท่านต่อกลุ่มญาติธรรมด้วยการกล่าวว่า “พุทธทาสภิกขุและสวณโมกข์ไม่มีกลุ่มศิษย์เพราะท่านไม่เคยสอนให้ใครให้เป็นศิษย์ของสวณโมกข์ การเข้าถึงธรรมเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง”⁴⁴³ บทสัมภาษณ์ดังกล่าวได้แสดงเจตนารมณ์ของพุทธทาสภิกขุในการสานสัมพันธ์กับกลุ่มญาติธรรมให้ตั้งอยู่บนความศรัทธาต่อพระศาสนา ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุกับกลุ่มศิษย์เป็นความสัมพันธ์ตามแบบประเพณีนิยมที่ขราวาสมีต่อสงฆ์ พวกเขาศรัทธาต่อคำสอนของ

⁴⁴³Suchira Payulpitack, “Buddhadasa’s Movement: An Analysis of Its Origins, Development, and Social Impact, pp.164.

พุทธทาสภิกขุมากกว่าที่จะปฏิสัมพันธ์เป็นการส่วนตัวกับท่าน⁴⁴⁴ อาจกล่าวได้ว่าเป็นความจริงเพียงครั้งเดียวหากจะกล่าวว่าคุณูปการธรรมไม่มีการปฏิสัมพันธ์เป็นการส่วนตัวกับพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยพบว่าบ่อยครั้งที่กลุ่มญาติธรรมติดต่อกับพุทธทาสภิกขุผ่านทางจดหมายด้วยเรื่องส่วนตัวเช่น กรณีการโยกย้ายนายอำเภอ, การพัฒนาท้องถิ่นและการแก้ปัญหาภายในระหว่างกลุ่มญาติธรรมด้วยกันหลายครั้งอีกเช่นกันที่กลุ่มญาติธรรมได้สนับสนุนพุทธทาสภิกขุเป็นการส่วนตัวผ่านหน่วยงานและองค์กรที่พวกเขาสังกัด(ดังความในบทที่3) คำกล่าวข้างต้นดูราวกับว่าพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าคุณูปการไม่เคยมีลูกศิษย์ เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนผู้วิจัยเชื่อว่าความข้างต้นพุทธทาสภิกขุได้กล่าวยืนยันวัตถุประสงค์ของท่านในการก่อตั้งสวนโมกข์ว่าท่านไม่ได้ก่อตั้งสวนโมกข์ให้เป็นสำนักสงฆ์ที่ยึดมั่นในคำสอนของเจ้าสำนักแต่เพียงผู้เดียว จนกลายเป็นลัทธิบูชาตัวบุคคลมากกว่าการให้ความสนใจศึกษาพุทธศาสนาของพระพุทธรองค์ การกระทำเช่นนั้นทำให้บุคคลทั้งหลายไม่สามารถเข้าถึงหัวใจที่แท้จริงในหลักธรรมเพราะยังมีความยึดมั่นมาเป็นเครื่องบังการเข้าถึงนิพพาน

หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธทาสภิกขุและญาติธรรมมีจุดเริ่มต้นที่เชื่อมโยงด้วยวัตถุประสงค์เดียวกันอยู่บนความสนใจในการศึกษาและเผยแผ่พุทธศาสนาอันเป็นคำสอนของพระพุทธรองค์ ตัวท่านเองไม่เคยสอนให้บุคคลใดมายึดมั่นในคำสอนของท่านและตั้งตนเป็นศิษย์สวนโมกข์ ทุกคนล้วนเป็นศิษย์ของพระพุทธรเจ้า ท่านในฐานะสาวกพระพุทธรองค์ได้ทำหน้าที่เผยแผ่พุทธศาสนาแก่ประชาชนให้เห็นความสำคัญกับหลักธรรมทางศาสนา พุทธทาสภิกขุตระหนักดีว่าคุณูปการธรรมของท่านได้ยึดมั่นท่านให้เป็นที่ต้นแบบของการศึกษาพุทธศาสนา ท่านคาดหวังว่าเมื่อเขาศึกษาพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นจะทำให้หลุดพ้นจากการยึดมั่นในตัวบุคคลได้ สำหรับพุทธทาสภิกขุแล้วท่านไม่อยากให้ใครโดยเฉพาะญาติธรรมของท่านต้องยึดมั่นศรัทธาในตัวบุคคล ซึ่งตรงกับคำกล่าวของท่านข้างต้นที่ว่าการศึกษาพุทธศาสนาเป็นเรื่องส่วนบุคคล ท่านเพียงทำหน้าที่ชี้แนะหรือให้ความกระจ่างในหลักธรรมบางประเด็นที่เป็นหลักธรรมขั้นสูงในศาสนา การเข้าถึงหลักพุทธธรรมเป็นเรื่องส่วนตัวที่แต่ละบุคคลจะต้องเรียนรู้และสร้างรูปแบบการศึกษารวมให้เหมาะสมด้วยเหตุและปัจจัยของตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างท่านและฆราวาสธรรมล้วนเกิดมาจากความสนใจในการศึกษา คำสอนของพระพุทธรองค์ พุทธทาสภิกขุเพียงทำหน้าที่สาวกของพระพุทธรองค์ในการเผยแผ่พระศาสนาที่ช่วยยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้นเพื่อขจัดปัญหาทั้งปวง ดังนั้นแล้วพุทธทาสภิกขุจึงกล่าวว่าตนไม่ใช่ศาสดาหรืออริยสงฆ์ บุคคลที่มีความสามารถในฐานะอริยสงฆ์ที่แท้จริงคือพระพุทธรองค์ ดังนั้นท่านจึงไม่มีความจำเป็นที่จะสร้างลูกศิษย์ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างท่านกับกลุ่มฆราวาสธรรมเป็นไปในทำนองของการเกื้อกูลที่ฆราวาสมีต่อพระสงฆ์เพื่อประโยชน์ในการเผยแผ่พระศาสนา ดังนั้นแล้วพวกเขาไม่ใช่ศิษย์แต่พวกเขาล้วนเป็นกัลยาณมิตรหรือญาติทางธรรมของ

⁴⁴⁴ibid., pp., 163 – 165.

พุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลาราม กล่าวได้ว่าทุกคนล้วนเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าจึงจะต้องเจตนาารมณ์ของพุทธทาสภิกขุในประเด็นนี้ดูจะไม่ส่งผลภายในกลุ่มญาติธรรม ความจริงจากคำกล่าวของพุทธทาสภิกขุในประเด็นนี้ก็กลับตรงข้ามกับการกระทำของญาติธรรมที่มองว่า พุทธทาสภิกขุเป็นบุคคลสำคัญในวงการพุทธศาสนาที่ถือเป็นต้นแบบของการศึกษาพุทธศาสนาที่แท้จริงและถูกต้องมากกว่าคำสอนทางศาสนาจากพระสงฆ์บางกลุ่ม

รายการอ้างอิง

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย กรุณา กุศลาสัย. BIA7.1/1(1/2) กล่อง 1.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย บุญส่ง เลขะกุล. BIA 7.1/12(2/2) กล่อง 4.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ประพันธ์ อารีย์มิตร. BIA 7.1/13 (1/6) กล่อง 5.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปุ่น จงประเสริฐ. BIA7.1/13 กล่อง 5. .
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย โป้ห้วย อังสกุล. BIA7.1/13(5/6) กล่อง 5.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ไพบุลย์ สิทธิคุณ. BIA 7.1/16(3/3) กล่อง 7. .
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย สุภาพ เลขะกุล. BIA7.1/25(5/6) กล่อง 11.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บทความเอกสารรวบรวมเผยแพร่ สยามรัฐ
วันที่ 8 ก.ย. 2510. BIA 11.2/10 กล่อง 2.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย กุหลาบ สายประดิษฐ์. BIA7.1/1(2/2).
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย จาด อรุสยะนนท์. BIA 7.1/3(2/3) กล่อง 1.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย จำกัด พलगูร. BIA 7.1/3 (2/3) กล่อง 1.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย จำเนียร รัตนากร. BIA7.1/3(2/3) กล่อง 1.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ฉลาด แสงชูโต. BIA 7.1/4 กล่อง 2.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ชิต ภิบาลแทน. BIA7.1/5 (3/3) กล่อง 2.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ชื่น สีโรรส. BIA7.1/5(3/3) กล่อง 2.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ประเวศ วะสี. . BIA 7.1/13 (2/6) กล่อง 5. .
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ประสิทธิ์ จันทแสงสว่าง.
BIA7.1/13(2/6) กล่อง 5.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. BIA 7.1/13(3/6).
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปราณี พุ่มชูศรี. BIA7.1/13(4/6) กล่อง 5.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย ปิว เปรมาดิฐะ. BIA7.1/13(5/6) กล่อง 5.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พ.อ. ปิ่น มุกข์นิตย์. BIA7.1/13(5/6) กล่อง 5.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พ.อ. สาลี ปาละกุล. BIA7.1/25(1/6) กล่อง 11.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระญาณนายก (วัดมหาธาตุ).
BIA 7.1/15 (2/5) กล่อง 6.
- เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมาย พระทิพย์ปริญา. BIA 7.1/15 (2/5) กล่อง 6.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พระพรหมมังคลาจารย์(ปัญญานันทะ).

BIA7.1/15(3/5) กล่อง 6. .

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พระมหาทองสีบ ศุภमारค. BIA7.1/9 กล่อง 3.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พระยาภะระตราซสุพิชชรรมาภิวิทเทพสภาบดี.

(BIA7.1/17) กล่อง 7.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ. BIA7.1/1(2/2).

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พระยาอมรฤทธิ์ธำรง. BIA7.1/28(2/2)

กล่อง 12.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พระราชญาณกวี (บุญชวน เขมาภิรัตน์).

BIA7.1/15(1/5) กล่อง 6.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พล.ต.ต.พัฒน์ นีลวัฒนานนต. BIA7.1/15(6/5)

กล่อง 6. .

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พล.ต.ท. เสริม พัฒนกำจร. BIA7.1/26(1/2)

กล่อง 12.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร.

BIA7.1/13(3/6) กล่อง 5.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย พูนสุข พนมยงค์. BIA7.1/16(2/3).

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย เปรียง โรจนรัส. BIA7.1/16(2/3) กล่อง 7.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(เจริญ ญาวโร).

BIA7.1/15(4/5) กล่อง 6.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี).

BIA7.1/15(4/5) กล่อง 6.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ

พระสังฆราช(ปุ่น ปุณฺณสิริ). BIA 7.1/15 (4/5) กล่อง 6.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย สมัคร บุรวาต. BIA7.1/24(2/5).

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย สะอาด วัชรากัย. BIA 7.1/24. .

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย สุภาพ เลขะกุล. BIA 7.1/25(5/6) กล่อง 11.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ BIA 7.1/25(6/6)

กล่อง 11.

เอกสารจดหมายเหตุพทุททาส อินทปัญญา. จดหมาย หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. BIA7.1/12(1/2)

กล่อง 4.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. จดหมายเหตุเพิ่ม สิริวัธน์. BIA7.1/16(2/3) กล่อง 7.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกกรรม หัวข้อธรรม พ.ศ. 2506 - 2507.

BIA4.3/19 กล่อง 2.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกกรรมกับการเมือง. BIA 3.1/7 กล่อง 2.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกgrayวันพ.ศ. 2492. BIA 4.1/3. กล่อง 1.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกgrayวันพ.ศ. 2493. BIA 4.1/4 กล่อง 1.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกgrayวันพ.ศ. 2494. BIA 4.1/5 กล่อง 2.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. บันทึกgrayวันพ.ศ. 2497. BIA 4.1/8 กล่อง 2.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. รวม ข่าวพุทธศาสนา จากต่างประเทศ.

BIA4.3/2 กล่อง 1.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. รวมเรื่องต้นฉบับของผู้เขียนส่งมา. BIA 6.2/14 กล่อง 3.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. “สุกรยัภษ อีกรั้ง”. BIA 6.2/14 กล่อง 3.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. หนังสือเรื่อง สุกรยัภษคำกลอน "ใครๆ" ประพันธ์.

BIA6.2/14 กล่อง 3.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. เอกสารคณะกรรมการ สถานปฏิบัติธรรมอยุธยา.

BIA 9 /5 กล่อง 1.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. (2479). ต้นฉบับหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา.

BIA6.2/5 กล่อง 1.

เอกสารจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ. หนังสือ โครงการจัดงานธรรมสมโภชฉลองอายุ 80 ปี พุทธศักราช 2529. BIA1/8 กล่อง 2.

บทความภาษาไทย

คณะกรรมการ. (2476). แฉงกิจการของคณะกรรมการ. หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา 1(มกราคม-มีนาคม).

ทวีวัฒน์ ปุณทรวิวัฒน์. (พ.ศ.-ส.ศ. 2540). พุทธทาสภิกขุในบริบทของสังคมไทย. พุทธศาสนศึกษา, 4(2), 84 - 104.

สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ. (2546). รางวัลสัญญา ธรรมศักดิ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติตนชอบ. จุลสารจารึกสุจริต 10, พิมพ์ในโอกาสครบรอบ 4 ปี วันก่อตั้งสำนักงาน(พฤศจิกายน).

บทความภาษาอังกฤษ

- Balkrishna Givind Gokhale. (Feb 1999). Theravada Buddhism and modernization: Anagarika Dhammapala and B.R. Ambedkar (leaders of Buddhist revival in Sri Lanka and India). *Journal of Asian and African Studies*, 34(1), 33-45.
- Donald K. Swearer. (Spring, 1979). Bhikkhu Buddhadasa on Ethics and Society. *The Journal of Religious Ethics*, 7(1), 54-64.
- Donald K. Swearer. (Summer, 1999). Bhikkhu Buddhadasa's Interpretation of the Buddha. *Journal of the American Academy of Religion*, 64(2), 313-336.
- Hans-Bernd Zöllner. (2014). Radical Conservative Socialism: Buddhadasa Bhikkhu's Vision of a Perfect World Society and its Implication for Thailand's Political Culture. *Journal Politics, Religion & Ideology*, 15(2), 244-263.
- J L Taylor. (1990). New Buddhist Movements in Thailand: An 'Individualistic Revolution', Reform and Political Dissonance. *Journal of Southeast Asian studies*, 21(1), 135-154.
- Patrick Jory. (2002). Thai and Western Buddhist Scholarship in the Age of Colonialism: King Chulalongkorn Redefines the Jatakas. *The Journal of Asian Studies* 61(Aug.).
- Thongchai Winichakul. (2015). Buddhist Apologetics and a Genealogy of Comparative Religion in Siam. *NUMEN*, 62(1), 76 – 99

หนังสือภาษาไทย

- กรุณา กุศลาสัย. (2549). ชีวิตที่เลือกไม่ได้ : อัตชีวประวัติของผู้ที่เกิดในแผ่นดินไทยคนหนึ่ง. กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง.
- คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล. (ไม่ปรากฏปีพิมพ์). 25 ปีแห่งความสำเร็จ แพทย์ศาสตร์บัณฑิต แพทย์ศิริราช รุ่น 50. กรุงเทพฯ: คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล.

- คณิงนิตย์ จันทบุตร. (2528). การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- คริส เบเคอร์, & ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2559). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2556). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ การเมือง และสังคม. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ชนิด สายประดิษฐ์, & นิพนธ์ แจ่มดวง (บรรณาธิการ). (2549). ร้อยคน ร้อยธรรม 100 ปี พุทธทาส. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- ชิต ภิบาลแทน. (2520). ชีวิตและงานของพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- ชื่น สิโรรส (2529). ชีวิตประวัตินายชื่น สิโรรส ที่เจ้าของเขียนเล่าไว้เอง พ.ศ. 2439-2529. เชียงใหม่: คณะพุทธนิคม เชียงใหม่.
- ชื่น สิโรรส. (2535). ชีวิต ข้อคิดและงานของเจ้าชื่น. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์. (2555). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทยศรีลังกา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โดนัล เค. สแวงเรอร์ (บรรณาธิการ). (2529). ธัมมิกสังคมนิยม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- โดแนลด์ เค. สแวงเรอร์, & ชาญณรงค์ เมฆินทรางกูร(แปล). (2526). พุทธทาสภิกขุนักปฏิรูปพุทธศาสนาในเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา.
- ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาภฤตราชทรงสวัสดิ์ (สุดใจ ไกรจิตติ) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2496 เกล็ด พระพุทธศาสนา พงษาวดารมอญสุภาพิตกภูหมาย (2496). พระนคร โรงพิมพ์ประเสริฐอักษร.
- ธรรมทาส พานิช. (2501). แดงการณที่ระลึกครบรอบยี่สิบห้าปีของคณะธรรมทาน. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- ธรรมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาภระตราชสุพิชชธรรมาภวิเทพสภาพดี (ช้อย เหมะจันทร์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 8 พ.ย. 2513. (2513). กรุงเทพฯ: พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย.
- ธรรมรักษา(รวบรวม). (2537). ชีวิตและงานของ พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์. กรุงเทพฯ: ดวงแก้ว.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2553). การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน.
- นรนดิ เศรษฐบุตร. (2545). หนังสือที่ระลึกพิธีพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ.
- ประทีป เหมือนนิล. (2553). 100 นักประพันธ์ไทย. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.

- ประภัสสร เสวิกุล. (2549). บทบาทของนายกุหลาบ สายประดิษฐ์ กับวิถีประชาธิปไตย. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2538). ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีดี พนมยงค์. (2500). ความเป็นอนิจจังของสังคม. พระนคร: สยามการพิมพ์.
- ปิ่น มุทุกันต์. (2532). วันดี-คืนดี. กรุงเทพฯ: มีเดียโฟกัส.
- ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน, & มงคล เดชนครินทร์ (แปล). (2556). พุทธทาสภิกขุ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิบัติรูปเชิงนวมสมัยนิยมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุญญวาท ภิภุ. (2554). ตามรอยพระภิกษุทันทวีลาสมาเถระผู้สืบสานการศึกษาพระอภิธรรมและวิปัสสนากรรมฐานหมวดอิริยาบถในเมืองไทย กรุงเทพฯ: ธนาเพชร.
- พระคุณูปากษ์สุวัฒน์. (2553). สาส์นสมเด็จฯ กับพุทธทาส และคุณูปากษ์สุวัฒน์. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระประชา ปสนนธมโม (บรรณาธิการ). (2529). ภาพชีวิต 80 ปี พุทธทาสภิกขุ : มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ :: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป
- พระประชา ปสนนธมโม (สัมภาษณ์), & อรศรี งามวิทยาพงศ์ (บรรณาธิการ). (2546). เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระไพศาล วิสาโล. (2552). พุทธศาสนาไทยในอนาคต: แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พุทธทาส อินทปัญโญ, & สันญา ธรรมศักดิ์. (2550). ร้อยปี ร้อยจดหมาย พุทธทาส-สันญา. กรุงเทพฯ: แพลน รีตเตอร์ส.
- พุทธทาสภิกขุ. (2513). ธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างคน สร้างชาติ และสร้างโลก. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2517). ตลกากริกรรม : คำบรรยายหลักพุทธศาสนาอบรมผู้จะทรงโปรดเกล้าฯ เป็นตุลาการ เล่มที่ 1. กรุงเทพฯ ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2519). ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัยเล่ม 2. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2524). นิพพาน. กรุงเทพฯ: สำนักหนังสือธรรมบุชา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2525). ห้าสิบปีสวนโมกข์ ภาคสอง เมื่อเราพูดกะเขาและเมื่อเราพูดถึงเรา. กรุงเทพฯ: สวนอศมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2529). สิบปีในสวนโมกข์ อัตชีวประวัติในวัยหนุ่มของพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ: ปาจารย์สาร.

- พุทธทาสภิกขุ. (2529). อสตีสังวัจฉรายุศมานุสรณ์จากพุทธทาสภิกขุ กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2530). ชุมนุมปาฐกถาธรรม ชุด พุทธธรรม : บรรยาย ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2483-2491. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2532). ชุมนุมข้อคิดอิสระ. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2534). ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์ : คำบรรยายประจำวันเสาร์ ภาคอาหะบุชา ประจำปี 2522 ณ ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี. กรุงเทพฯ: สวนอศมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2536). พุทธธรรมกับเจตนารมณ์ของประชาธิปไตย : (ตามแก้ปรัชญาและศีลธรรมไม่ใช่แห่งการเมือง). กรุงเทพฯ: กองทุนวัฒนธรรม.
- พุทธทาสภิกขุ. (2538). ปฏิเสธสมุบัติคืออะไร. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2539). จิตว่าง : ทำอย่างไรจึงจะว่าง. กรุงเทพฯ: ลายกนก.
- พุทธทาสภิกขุ. (2543). ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2543). สุธัญญา : หัวใจของพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: กองทุนศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฎ์
- พุทธทาสภิกขุ. (2547). บรมธรรม. กรุงเทพฯ: โครงการธรรมโฆษณศึกษา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2548). พุทธทาสลิขิตข้อธรรม : บันทึกนี้ก็ได้เอง : ว่าด้วยชีวิต ศาสนา สังคม การเมือง สันติภาพ และหลักคิดต่างๆ. สุราษฎร์ธานี: สวนโมกขพลาราม, คณะธรรมทาน.,
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). การเมืองคืออะไร? : หนทางรอดของมนุษย์ คือ ธรรมิกสังคมนิยม และพุทธทาสลิขิตข้อคิดทางการเมือง. สุราษฎร์ธานี: กลุ่มศึกษาที่สวนโมกข์.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). บันทึกไปอินเดียของพุทธทาส. สุราษฎร์ธานี: สวนโมกขพลาราม, คณะธรรมทาน.
- พุทธทาสภิกขุ. (2550). ตอนนี้ไปเราจะทำจริง แน่วแน่จริงๆ อย่าง แม้ที่สุดแต่การเขียนบันทึกประจำวัน. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พุทธทาสภิกขุ. (2552). พุทธประวัติจากหินสลัก. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ธรรมะ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2554). ตามรอยพระอรหันต์. กรุงเทพฯ: ดวงตะวัน.
- พุทธทาสภิกขุ. (2555). คู่มือมนุษย์. กรุงเทพฯ: ธรรมสภาพร.
- พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์. (2506). คำแถลงกิจการของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในรอบปีของพุทธศักราช 2505 พระนคร: สำนักงานพุทธสมาคม.

พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย. (2513). บันทึกการสัมมนาเรื่อง พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน
9-11 สิงหาคม 2512. พระนคร: สยามสมาคม.

พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย. (ไม่ปรากฏปีพิมพ์). คำแถลงกิจการและงบดุล ปี 2510 กับการก่อตั้ง
ผลงานและความเป็นมาใน 35 ปี. (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์)

ภัทรพร สิริกาญจน. (2557). พระพุทธศาสนาในประเทศไทย: เอกภาพในความหลากหลาย.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ม.ร.ว คีฤทธิ ปราโมช. (2513). คีฤทธิกับพุทธศาสนา พระนคร: สยามรัฐ.

มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม 2504. (2504). พระนคร: สโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มูลนิธิปัญญานันทะ. (2534). 80 ปี ปัญญานันทิกุ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิปัญญานันทะ.

ลังกามาร. (2553). กรณีพระสงฆ์ศรีลังกาเล่นการเมือง. นครปฐม: สาละ.

วรทัศน์ วัชรวิ. (2555). คีฤทธิกับศาสนา : น้อมรำลึกศิลปินแห่งชาติปราชญ์สยามนามคีฤทธิ.
กรุงเทพฯ ดอกไม้.

วิจักขณ์ พานิช. (2556). ธรรมนัว : พุทธธรรมท่ามกลางความขัดแย้งทางสังคมและการเมือง.
กรุงเทพฯ: ปลากระโดด.

วิทยากร เชียงกุล. (2530). ปัญญาชนไทยกับการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย
ชุมชนเพื่อการพัฒนา.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2486). ประวัติอิปตีสงฆ์วัดมหาธาตุ พระนคร: กรมศิลปากร.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์. (2545). คู่มืออนาคต กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระคัลยพากย์สุวัฒน์-ฉลวย-
ทิพวรรณ ปัทมฐาน.

สมบัติ จำปาเงิน (รวบรวม). (2540). นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สมบูรณ สุขสำราญ. (2522). ความขัดแย้งทางการเมืองและบทบาทของพระสงฆ์. กรุงเทพฯ:
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

สมบูรณ สุขสำราญ. (2534). รายงานผลการวิจัยเรื่อง พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง
กรณีเปรียบเทียบประเทศไทย ลาว และกัมพูชา. กรุงเทพฯ โครงการเผยแพร่ผลงาน
วิจัยฝ่ายวิจัย จุฬาฯ.

สมัคร บุรวาศ. (2544). พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทฤษฎีวิทยาศาสตร์. กรุงเทพฯ: ศยาม.

สันติกโร, & ชัยยศ จิรพุกษ์ภิญโญ(แปล). (2550). พุทธทาสภิกขุ : มองชีวิตและสังคมด้วยความว่าง.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลดคิมทอง.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร. (2530). พุทธทาสภิกขุ นาคารชุนแห่งเถรวาท : ประวัติศาสตร์ชีวิต และผลงาน
พระเทพวิสุทธิเมธี เมธี แห่งขุนเขาผู้รจนามิตติธรรมกรรม. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

- สายชล สัตยานุรักษ์. (2550). คีตกุฑกับประดิษฐกรรม "ความเป็นไทย. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). สิบบัญญาชนสยาม. กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊กส์.
- สาวิตรี เจริญพงศ์. (2557). สัมพันธ์สยามในนามภารต : บทบาทของรพินทรนาถ ฐากูร
 สวามีสัตยานันปุรีและสุภาส จันทรโอบสในสายสัมพันธ์ไทย-อินเดีย. กรุงเทพฯ: ศูนย์อินเดีย
 ศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุกัญญา ติระวนิช. (2520). ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบ สมบูรณาญาสิทธิ
 ราชพ.ศ. 2325-2475. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมอบให้พิมพ์จำหน่ายที่
 ไทยวัฒนาพานิช.
- สุราชัย ยิ้มประเสริฐ. (2534). แผนชิงชาติไทย กรุงเทพฯ: สมาพันธ์.
- สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, นิวัติ กองเพียร, สันติสุข โสภณสิริ(บรรณาธิการ). (2552). สมุดภาพแห่งความ
 ทรงจำจารึกประวัติศาสตร์ 14 ตุลา ในวาระครบรอบ 36 ปี. กรุงเทพฯ: มุลนิธิ 14 ตุลา.
- สุพจน์ ด่านตระกูล. (2524). ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร อดีตกรรมการกลางพรรคคอมมิวนิสต์แห่ง
 ประเทศไทย ใคร? มาจากไหน? และคิดอย่างไร? ประเสริฐเป็นใคร. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2510). พระดีที่น่ารู้จัก พร้อมด้วยภาคผนวกว่าด้วยการศึกษาพุทธศาสนาใน
 ต่างประเทศ. พระนคร: ศึกษิตสยาม.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2533). อิทธิพลพุทธศาสนาต่อสังคม. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนา
 เพื่อการพัฒนา.
- สุวรรณ สถาอานันท์. (2536). ปรัชญาพุทธศาสนิกขุกับมหายานธรรม. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่
 ผลงานวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2549). ไปสืบพระพุทศศาสนาที่ศรีลังกา กรุงเทพฯ: น้ำฝนไเอเดีย.
- ห้าสิบปีสวนโมกข์. (2525). กรุงเทพฯ: สวนอศุมมูลนิธิ.
- อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขาะกุล ท.ม., ต.ช. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
 วันเสาร์ที่ 6 มิถุนายน พุทธศักราช 2535. (2535). กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสอาด วัชรภักย์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่
 23 เมษายน พ.ศ. 2530. (2530). กรุงเทพฯ บริษัท ประชาชน.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก สมัคร บุรวาศ. (2518). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แพร่.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ สัญญาและท่านผู้หญิงงา ธรรมศักดิ์
 ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 21 กันยายน
 พ.ศ. 2545 ความมุ่งมั่นศรัทธาในพระพุทศศาสนา ของ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์.
 (2545). กรุงเทพฯ: พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์.

- อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์. (2511).
พระนคร: โรงพิมพ์ดุสิตสัมพันธ์.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่
รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรุณ เวชสุวรรณ (รวบรวม). (2557). ชีวิตกับธรรมะ ประวัติงานของ “ครูธรรมทาส พานิช.
กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- อรุณ เวชสุวรรณ. (2514). บทบาทของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย. พระนคร:
แพร่พิทยา.
- อรุณ เวชสุวรรณ(รวบรวม). (2527). วิวาทะ (ความเห็นไม่ตรงกัน) ระหว่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช
กับท่านพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ แพร่พิทยา.
- อวย เกตุสิงห์. (2551). 120 ปี ศิริราช. กรุงเทพฯ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล
มหาวิทยาลัยมหิดล.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- Buddhadasa Bhikkhu. (1989). *Me and Mine*. Delhi: Sri Satguru Pub.
- Donald K Swear. (1981). *Bhikkhu Buddhadasa and the Buddhist reformation in Thailand*. Colombo: Eumenical Institute for Study and Dialogue.
- Donald K. Swearer. (2010). *The Buddhist world of Southeast Asia*. Albany: State University of New York Press.
- Kamala Tiyanich. (2007). *Sons of the Buddha : the early lives of three extraordinary Thai masters*. Somerville, MA: Wisdom Publications.
- Peter A. Jackson. (1989). *Buddhism, legitimation, and conflict : the political functions of urban Thai Buddhism*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- S. J. Tambiah. (1976). *World Conqueror and World Renouncer : A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suwanna Satha-Anand. (1993). *Buddhadasa's Challenges : Towards Modern Buddhism in Thai Society*. London: University of London.

Tomomi Ito. (2012). *Modern Thai Buddhism and Buddhadasa Bhikkhu : a social history*. Singapore NUS Press.

วิทยานิพนธ์

Suchira Payulpitack. (1991). *Buddhadasa's Movement : An Analysis of Its Origins, Development, and Social Impact*". (Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der sozialwissenschaften), Universität Bielefeld,

Tomomi Ito. (2001). *Discussion in The Buddhist Public Sphere in Twentieth Century Thailand : Buddhadasa Bhikkhu and His World*. (Ph.D. dissertation), University of the Australian National University,

ชลธิ์ ยังตรง. (2533). ความคิดทางการเมืองของพุทธทาสภิกขุ. (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ธิกานต์ ศรีนารา (2555). ความคิดทางการเมืองของ "ปัญญาชนฝ่ายค้าน" ภายหลังจากการตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524 - 2534. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

นภนาท อนุพงศ์พัฒน์. (2547). ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

นิติ มณีกาญจน์. (2553). การเมืองตามเจตนารมณ์ของพระเจ้า : การทำความเข้าใจการเมืองตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ. (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ปฐม ตาคะนันท์. (2549). สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ปรีชา มานะวานิชเจริญ. (2540). จิตว่างในทัศนะของท่านพุทธทาส. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

วิศรุต บวงสรวง. (2556). การเคลื่อนไหวทางความคิดของพุทธทาสภิกขุกับการเมืองไทย พ.ศ. 2516 - 2536. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

ศรีสุพร ช่วงสกุล. (2530). ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464). (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

สายชล วรรณรัตน์. (2525). พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. 2325-2352,. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ภาคผนวก

ลำดับเวลาของจดหมายที่เป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนิกชนกับญาติธรรม

2476

(ไม่ปรากฏ วันเดือน)

จดหมาย พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์

2478

(ไม่ปรากฏ วันเดือน)

จดหมาย พระมหาทองสืบ ศุภमारค

พฤษภาคม

25

จดหมาย กรุณา กุศลาสัย

2479

มีนาคม

21

จดหมาย พระยาภะรตราชสุพิชธรรมาภิวิทเทพสภาบดี

2480

กันยายน

5

จดหมาย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(เจริญ ญาณวโร)

ธันวาคม

14

จดหมาย สมัคร บุราवास

2481

มกราคม

3

จดหมาย กุหลาบ สายประดิษฐ์

กันยายน

16

จดหมาย กรุณา กุศลาสัย

2482

กรกฎาคม

19

จดหมาย จำเนียร รัตนากร

2483

สิงหาคม

16

จดหมาย สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี)

2484

มกราคม

13

จดหมาย ปิว เปรมะดิฐะ

กันยายน	25	จดหมาย เปรียง โรจนรัศ
2485		
กรกฎาคม	27	จดหมาย จำกััด พลางกูร
ธันวาคม	20	จดหมาย ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร
2486		
เมษายน	14	จดหมาย พล.ต.ต.พัฒน์ นิลวัฒนานนต์
มิถุนายน	7	จดหมาย เพิ่ม สิริวัธน์
2487		
มีนาคม	6	จดหมาย หลวงบริหารบุรียภัณฑ
พฤศจิกายน	21	จดหมาย ประสิทธิ์ จันทแสงสว่าง
2489		
มีนาคม	31	จดหมาย พระพรหมมังคลาจารย์(ปัญญานันทะ)
พฤษภาคม	15	จดหมาย จาด อูร์สยะนันท์
2490		
มีนาคม	8	จดหมาย พล.ต.ท. เสริม พัฒนกำจร
กรกฎาคม	12	จดหมาย ชื่น สีโรรส
2491		
มิถุนายน	8	จดหมาย พระทิพย์ปริยญา
กรกฎาคม	5	จดหมาย ปราณี พุ่มชูศรี
2492		
พฤศจิกายน	24	จดหมาย พระยาอมรฤทธิธำรง

2495		
พฤศจิกายน	19	จดหมาย ไพบูลย์ สิทธิคุ
กันยายน	5	จดหมาย พระญาณนายก (วัดมหาธาตุ)
2496		
กรกฎาคม	29	จดหมาย สะอาด วัชรภักย์
ธันวาคม	24	จดหมาย ชิต ภิบาลแทน
2498		
เมษายน	21	จดหมาย พระราชญาณกวี (บุญชวน เขมาภีร์ตัน)
มิถุนายน	17	จดหมาย ปุ่น จงประเสริฐ
2500		
สิงหาคม	16	จดหมาย สุภาพ เลชะกุล
2501		
พฤศจิกายน	24	จดหมาย พ.อ. สาลี ปาละกุล
	29	จดหมาย พ.อ. ปิ่น มุกข์กันต์
2503		
ตุลาคม	14	จดหมาย พล.ท. ม.จ. ประเสริฐศรี ชยางกูร
2504		
กุมภาพันธ์	27	จดหมาย โป้ห้วย อังสกุล
เมษายน	22	จดหมาย ประพันธ์ อารีมิตร
2505		
พฤษภาคม	7	จดหมาย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช(ปุ่น ปุณฺณสิริ)
ธันวาคม	18	จดหมาย บุญส่ง เลชะกุล

2507		
เมษายน	9	จดหมาย สุลักษณ์ ศิวลักษณ์
พฤษภาคม	25	จดหมาย ฉลาด แสงชูโต
2513		
สิงหาคม	10	จดหมาย ประเวศ วะสี
2526		
กันยายน	1	จดหมาย พูนสุข พนมยงค์

ลำดับเวลาแสดงธรรมบรรยายของพุทธศาสนิกชนที่ได้รับการนิมนต์จากกลุ่มญาติธรรม

สหายธรรมธรรมผู้พิพากษา ตุลาการ

- 2477 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "การส่งเสริมปฏิบัติธรรม" และ "หลักพุทธศาสนา"
(พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย)
- 2483 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม" (พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย)
- 2485 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "ความสงบในฐานะเป็นผลแห่งการเข้าถึง พุทธธรรม"
(พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย)
- 2489 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "พุทธธรรมกับสันติภาพ" (พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย)
- 2490 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "พุทธธรรมกับเจตนาธรรมแห่งประชาธิปไตย"
(พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย)
- ปาฐกถาธรรมเรื่อง "พระพุทธรูปจะช่วยให้พวกเราในปัจจุบันนี้ได้อย่างไร"
(หอประชุมใหญ่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- 2491 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม" (พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย)
- 2494 อบรมข้าราชการเรื่อง "ทุกขขัปนูทนกถา"
(สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรมและศาลที่กรุงเทพฯ)
- 2498 อบรมข้าราชการตุลาการเรื่อง "ใจความสำคัญของพุทธศาสนา"
(ณ ห้องบรรยายเนติ บัณฑิตยสภา)

อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการ รุ่น 1 ประจำปี 2499

- 2499 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ใจความสำคัญของพุทธศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ไตรลักษณ์"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "อุปาทานสี่"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ไตรสิกขา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "เบญจขันธ์"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "สมาธิและวิปัสสนาตามหลักธรรมชาติ"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "สมาธิและวิปัสสนาตามหลักวิชาในรูปเทคนิค"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "อริยบุคคลกับการละกิเลส"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "พุทธศาสนากับคนทั่วไป"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ตุลาการตามอุดมคติแห่งพระพุทธศาสนา"

อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการ รุ่น 2 ประจำปี 2500

- 2500 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับพุทธศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักปฏิบัติเกี่ยวกับศีลธรรมและศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงพระรัตนตรัย"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักปฏิบัติเกี่ยวกับกรรมในพุทธศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักปฏิบัติเกี่ยวกับวิภูษังสารและกิเลส"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักปฏิบัติเกี่ยวกับของเป็นคู่"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักปฏิบัติเกี่ยวกับของเป็นคู่ (ต่อ) "
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักปฏิบัติเกี่ยวกับวัตถุนิยม"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักปฏิบัติเกี่ยวกับโลกธรรม"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ผลการปฏิบัติถูกต้องคือนิพพานที่สุดของโลก"

อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการ รุ่น 3 ประจำปี 2501

- 2501 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการ เรื่อง "ตัวพระพุทธศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการ เรื่อง "ตัวพระพุทธศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "แง่ที่อาจเข้าใจเขว"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "แง่ที่อาจเข้าใจเขว (ต่อ) "
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "กามุปาทาน"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ทิวฐุปาทาน"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ศีลพทุปาทาน"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "อิตตวาทุปาทาน"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "วิธีศึกษาพุทธศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "โลกุตรธรรม"

อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการ รุ่น 4 ประจำปี 2503

- 2503 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง ความแตกต่างระหว่างศีลธรรม
 กับสังัจธรรม"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "กิเลส อริชชา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ความว่างจากกิเลส"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "มรรคทาง"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "จุดหมายปลายทาง"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "วิธีเดินทางลัด"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "อุปสรรคของการเดินทาง"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "สมาธิภาวนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ผู้ชี้ทางหนทางและผู้เดินทาง"

อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการ รุ่น 5 ประจำปี 2504

- 2504 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "หลักพระพุทธศาสนาและการเข้าถึง"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "สิ่งที่พระพุทธเจ้านำมาสอน"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตุลาการเรื่อง "ปฏิจสมุปาบท"

อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "กรรมการเกิดใหม่ สังสารวัฏฐ์"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "มายากับของจริง"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "อนัตตา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะพึงได้"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "ความสัมพันธ์ของธรรมทั้งปวง"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "ลัทธินิกายและความเป็นมาแห่งศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "ธรรมกับตูลาการหรือการเดินทางที่ไม่
 ทุกข์"

อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการ รุ่น 6 ประจำปี 2505

- 2505 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "ศีลธรรมและหลักพระพุทธศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "ปรัชญาของศีลธรรม"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "สิ่งที่เรียกว่าศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "ประโยชน์ของศาสนา"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "หลักสำคัญในพระพุทธศาสนา
 (ก.หลักทั่วไป)"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "หลักสำคัญในพระพุทธศาสนา
 (ข.หลักพื้นฐาน)"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "หลักสำคัญในพระพุทธศาสนา (ค.หลักที่
 ต้องเข้าใจโดยละเอียดเรื่องความไม่ยึดมั่น) "
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "ธรรมสโมธาน:การประชุมธรรมทั้งปวงลง
 ในความไม่ยึดมั่น"
 อบรมผู้รับโปรดเกล้าเป็นผู้พิพากษา ตูลาการเรื่อง "ธรรมสโมธาน(ต่อ) "
- 2508 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "สิ่งที่เรายังเข้าใจผิดกันอยู่"
 (พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย)

ญาติธรรมสงฆ์

- 2486 ธรรมบรรยายเรื่อง "ลักษณะนำอัครรรย์บางประการของนิพพาน"
งานพระราชทานเพลิงศพของสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี)
- ปาฐกถาธรรมเรื่อง "ข้อควรทราบเกี่ยวกับหลักพุทธศาสนาระหว่างนิกายต่าง ๆ"
(สมาคมพุทธบริษัทไทยจีนประชา)
- 2496 ธรรมบรรยายเรื่อง "ศาสนาคือโรงพยาบาลของโลก"แสดงที่โรงพยาบาลสงฆ์"
- 2497 กล่าวปราศรัยเรื่อง "ลักษณะนำอัครรรย์บางประการของพุทธศาสนาแบบเถรวาท"
(งานฉัตรสรวงคายนาศรีประเทศพม่า)
- 2500 ธรรมบรรยายเรื่อง "ธรรมะคือโอสภสำหรับโลก" แสดงที่โรงพยาบาลสงฆ์
- ธรรมบรรยายเรื่อง "หนทางดับความเลวร้ายในยุคปัจจุบัน" ในโอกาส ๒๕ พุทธศตวรรษ
(วัดพระบรมธาตุ ไซยา)
- 2513 จัดอบรมธรรมแก่พระนวกะที่เดินทางมาจากวัดชลประทานรังสฤษฎ์ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของ
การจัดอบรมพระธรรมทายาทในทุกๆ ปีต่อจากนี้จนกระทั่งพ.ศ. 2534

ญาติธรรมข้าราชการ

- 2503 ธรรมบรรยายเรื่อง "ส่วนสำคัญของพระพุทธานุภาพที่ทุกคนควรรู้จัก"
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- 2504 ธรรมบรรยายเรื่อง "การศึกษาพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย"
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- 2504 ธรรมบรรยายเรื่อง "ทำอย่างไรธรรมะจะคู่ไปกับชีวิต"
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

- 2504 ธรรมบรรยายเรื่อง “ชาติและโลกตามความหมายของพุทธศาสนา”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- ธรรมบรรยายเรื่อง “การมองสิ่งทั้งปวงในด้นใน”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- 2504 ธรรมบรรยายเรื่อง “ทางสายกลางในความหมายอย่างพุทธศาสนา”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- ธรรมบรรยายเรื่อง “การถือศานากับการถึงธรรม”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- ธรรมบรรยายเรื่อง “สนใจพระพุทธศาสนาทำไม ? อย่างไร ? ”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- 2506 อภิปรายแบบธรรมสภาจักจักษ์หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง "การทำงานคือ การปฏิบัติธรรม" ที่หอประชุมคุรุสภา
- 2507 อภิปรายแบบธรรมสภาจักจักษ์หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง "การทำงานด้วย จิตว่าง" หอประชุมคุรุสภา
- ปาฐกถาธรรมเรื่อง "การส่งเสริมจริยธรรมแก่เด็กวัยรุ่น" ที่หอประชุมคุรุสภา
- 2511 ธรรมบรรยายเรื่อง “ทุกสิ่งขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” เพียงคำเดียว”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- 2511 ธรรมบรรยายเรื่อง “สันติภาพขึ้นอยู่กับ “ธรรม” เพียงสิ่งเดียวอย่างไร ”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

ธรรมบรรยายเรื่อง “มนุษย์จะต้องปฏิบัติธรรมอย่างไรจึงจะมีความสุข”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

ธรรมบรรยายเรื่อง “ความสุขคือความทุกข์ ? ”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

ธรรมบรรยายเรื่อง “ปัญหาที่ต้องเผชิญหน้าอยู่ทุกวัน”
(ชมรมพุทธศาสตร์ประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

2521 เริ่มปาฐกถาธรรมทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ทุกวันอาทิตย์ที่ 3 ของเดือน

2522 ธรรมบรรยายเรื่อง "ใจความแห่งคริสตธรรม เท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ"

ญาติธรรมคหบดี

2509 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "สิ่งที่เรายังสนใจกันน้อยเกินไป"
ในที่ประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ณ พุทธสถานเชียงใหม่

2510 ปาฐกถาธรรมเรื่อง "คริสตธรรม-พุทธธรรม" ที่วิทยาลัยพระคริสตธรรม เชียงใหม่

ญาติธรรมกลุ่มแพทย์ CHULALONGKORN UNIVERSITY

2504 การแสดงธรรมบรรยายครั้งแรกที่โรงพยาบาลศิริราช
เรื่อง “ใจความทั้งหมดของพระพุทศาสนา”

2505 การแสดงธรรมบรรยายครั้งที่สองเรื่อง “ความว่าง”

2505 การแสดงธรรมบรรยายครั้งที่สามเรื่อง “วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง”
จากการแสดงธรรมบรรยายทั้งสามครั้งที่โรงพยาบาลศิริราชนี้ญาติธรรมของท่านได้รวบรวม
ผลงานนี้และจัดพิมพ์ในรูปแบบหนังสือเรื่อง "แก่นพุทธศาสนา"

- 2512 ชุมนุมศึกษาพุทธธรรมนำนิตินิเทศน์ที่บวชศึกษาธรรมในช่วงฤดูร้อนมาศึกษาธรรมกับ
พุทธทาสภิกขุแสดงธรรมบรรยายเรื่อง "บรมธรรม"

ธรรมบรรยายเรื่อง "สอนพุทธศาสนาผ่านคัมภีร์ไบเบิล"
- 2515 ชุมนุมศึกษาพุทธธรรมประกอบด้วยบุคลากรทางการแพทย์และนิสิตนักศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดลได้เดินทางมาเยี่ยมชมสวนโมกข์พร้อมสนทนาธรรมกับพุทธทาสภิกขุ
- 2516⁴⁴⁵ ธรรมบรรยายเรื่อง "มหาวิทยาลัยกับความรู้อัจฉริยะ" อาจารย์คณะแพทยศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยมหิดล

ธรรมบรรยายเรื่อง "ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม"
- 2517 ชุมนุมศึกษาพุทธธรรมประกอบด้วยบุคลากรทางการแพทย์และนิสิตนักศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดลได้เดินทางมาเยี่ยมชมสวนโมกข์พร้อมสนทนาธรรมกับพุทธทาสภิกขุ
- 2517 ธรรมบรรยายเรื่อง "มหิดลธรรม" แก่พระนักศึกษาภาคฤดูร้อน

ธรรมบรรยายเรื่อง "สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา"
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 2518 ธรรมบรรยายเรื่อง "โมกข์ธรรมประยุกต์" สำหรับพระนิสิตภาคฤดูร้อน

ธรรมบรรยายเรื่อง "พระพุทธเจ้ามีอุดมคติเป็นสังคมนิยม"

ธรรมบรรยายเรื่อง "สังคมนิยมชนิดที่ช่วยโลกได้"

⁴⁴⁵พ.ศ. 2516 เป็นปีที่พุทธทาสภิกขุไม่รับนิมนต์เดินทางไปแสดงธรรมนอกสวนโมกข์พลารามตั้งนั้นธรรมบรรยายตั้งแต่พ.ศ. 2516 เป็นต้นไป พุทธทาสภิกขุแสดงธรรมที่สวนโมกข์เท่านั้น

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวทิวพร อภัยพัฒน์ เกิด 22 สิงหาคม พ.ศ. 2532 สำเร็จการศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา บางแสน จังหวัดชลบุรีและเข้าศึกษาต่อทันทีที่เรียนจบแต่ประสบปัญหาส่วนตัว ได้ตัดสินใจออกไปแสวงหาประสบการณ์ชีวิตทางธรรมที่หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ กระทั่ง พ.ศ. 2557 ตัดสินใจเข้าศึกษา(อีกครั้ง) ที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับทุนการศึกษาจากโรงเรียนมหิดลวิทยานุสรณ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY